

T.C.
KIRŞEHİR AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ ANA BİLİM DALI

TARİHSEL SÜREÇTE TÜRK KÖY YAPILANMASI VE 442
SAYILI KÖY KANUNU

KADİR PETEK
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KIRŞEHİR-2024

©2024- Kadir PETEK

T.C.
KIRŞEHİR AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

TARİHSEL SÜREÇTE TÜRK KÖY YAPILANMASI VE 442
SAYILI KÖY KANUNU

(TURKISH VILLAGE STRUCTURE IN THE HISTORICAL
PROCESS AND VILLAGE LAW NO. 442)

Hazırlayan
Kadir PETEK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ender KORKMAZ

KIRŞEHİR-2024

KABUL VE ONAY

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı yüksek lisans öğrencisi, Kadir PETEK tarafından hazırlanan “*Tarihsel Süreçte Türk Köy Yapılanması ve 442 Sayılı Köy Kanunu*” adlı tez çalışması 23/05/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği ile **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ender KORKMAZ

Üye.....

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ERTUĞRUL

Üye.....

Dr. Öğr. Üyesi Feride Fatma BİLGİLİ

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2024

Prof. Dr. Cemalettin İPEK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim sadece Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

23/05/2024

Kadir PETEK

ÖZET

TARİHSEL SÜREÇTE TÜRK KÖY YAPILANMASI VE 442 SAYILI KÖY KANUNU YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan: Kadir PETEK

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ender KORKMAZ

2024 – 212 Sayfa

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Jüri

Dr. Öğr. Üyesi Ender KORKMAZ

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ERTUĞRUL

Dr. Öğr. Üyesi Feride Fatma BİLGİLİ

Türk toplumu İslam öncesi dönemden başlayarak konargöçer ve yerleşik şekillerde hayatını sürdürmüş, bu tarihsel gelişim günümüzde var olan köy ve şehir hayatımıza değin sürmüştür. Türkiye’de gelişmekte olan şehirlerin kanuni düzenlemelere olan ihtiyaçları çeşitli dönemlerde çıkarılan ve güncellenen kanunlarla giderilmeye çalışılırken, köye yönelik mevzuatın geliştirilmesi şehirle ilgili mevzuatları oldukça geriden izlemiştir. Öyle ki bugün yürürlükte olan 442 Sayılı Köy Kanunu 1924 yılında yürürlüğe girmiş ve çok küçük çaplı bazı kısımlar hariç değişikliğe uğramadan günümüze değin varlığını sürdürmüştür. İşbu çalışma bu kanunun doğduğu sosyal ve ekonomik zemini Türk toplumunun yerleşik hayata geçişi ve bunu sürdürmesi süreçleri bağlamından araştırırken diğer yandan kanunun günümüz köy hayatının ihtiyaçlarına ne kadar cevap verebildiğini incelemektedir. Bu bağlamda tarihsel süreçte İslam öncesi Türk toplumlarından başlayarak kırsal hayat incelenmiş, özellikle Selçuklu ve Osmanlı Devletleri ile birlikte Anadolu’nun iskânı sürecinde köylerin oluşum ve gelişim esasları ortaya konmaya çalışılmış, Osmanlı Devleti’nin modernleşme döneminde ortaya çıkan yeni kanun mevzuatları ele alınmış ve nihayetinde Türkiye Cumhuriyeti’nin 1924 yılında yürürlüğe soktuğu 442 sayılı Köy Kanununun yasalaşma süreci ilgili bilgi ve belgeler ışığında incelenmiştir. Ayrıca ilgili kanunun günümüzdeki uygulanabilirlik durumunun ne derecede kısıtlı olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Konar-Göçer, Köy Kanunu, Nahiye

ABSTRACT

TURKISH VILLAGE STRUCTURE IN THE HISTORICAL PROCESS AND VILLAGE LAW NO. 442

M.Sc. Thesis

Preparer: Kadir PETEK

Advisor: Dr. Ender KORKMAZ

2024 – 212 Sayfa

Kırşehir Ahi Evran University Institute of Social Sciences

Department of Political Science and Public Administration

Jury

Dr. Öğr. Üyesi Ender KORMAZ

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ERTUĞRUL

Dr. Öğr. Üyesi Feride Fatma BİLGİLİ

The Turkish society has maintained its way of life in both nomadic and settled forms since pre-Islamic times, a historical development that has persisted to the present day in our existing village and urban life. While the evolving needs of developing cities in Turkey have been attempted to be addressed through legal regulations enacted at various times and updated, the development of legislation concerning villages has lagged considerably behind urban-related legislation. In fact, the current 442nd Village Law, which came into effect in 1924, has remained largely unchanged, except for very minor parts, up to the present day. This study explores the social and economic context in which this law emerged, tracing the transition of Turkish society to settled life and its continuity, while also examining to what extent the law meets the needs of contemporary village life. In this context, the rural life from pre-Islamic Turkish societies to the present day is examined, with particular emphasis on the principles of formation and development of villages during the settlement process of Anatolia, especially during the Seljuk and Ottoman periods. The new legal regulations emerging during the modernization period of the Ottoman Empire are discussed, and finally, the legislative process of the no 442 Village Law enacted by the Republic of Turkey in 1924 is examined in light of relevant information and documents. Additionally, an attempt is made to assess the extent to which the application of the relevant law is limited in contemporary times.

Key Words: Migration, Land-Migrates, Village Law, Township

ÖN SÖZ

Eski çağlardan günümüze değin var olmuş ve dünyanın en köklü milletlerinden olan Türklerin Orta Asya bozkırlarından başlayan ihtişamlı göç yolculuğu dünyanın farklı coğrafyalarının yanı sıra Anadolu topraklarında da kurulan şanlı devletlerle tarihe geçmiştir. Çağ açıp kapatan Türklerin kurduğu bütün devletlerin ana unsurunu bozkır yaşam kültürü ve köyler oluşturmuştur. Tarihsel süreç içerisinde kurulan birçok Türk devletinin var oluş kaynağı olan kırsal yaşam Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti devletlerinin de “Köylü Devleti” olarak anılmasını sağlamıştır.

Bozkır yaşam kültürünü oluşturan göçebe, yarı göçebe ve kırsal yerleşik yaşam şekilleri kökleri binlerce yıl öncesine dayanan zengin bir Türk medeniyetinin oluşmasına da vesile olmuştur. Tarihte kurulmuş olan bütün Türk devletleri birbirinin devamı niteliği taşımış, güçlü ve köklü devlet yapısı sayesinde Türk halkı tarihin hiçbir döneminde başka milletlerin egemenliği altında girmemiştir.

Tezimizde eski Türk toplumlarının kırsal ve yerleşik yaşam çeşitleri, tarihsel süreç içerisinde yerleşik yaşam kültürünün doğuşu ve ilk köy yerleşimlerinin oluşumu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde gerçekleştirilen yasal düzenlemeler, 442 sayılı Köy Kanununun kabul süreci ve meclis görüşme tutanakları, kalkınma planlamaları ve nahiye yapılanması ve önemine yer verilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümü “Eski Türklerde Toplumsal Yapı ve Yerleşim” başlığında oluşturulmuştur. Tarihte ilk Türk devleti olarak kabul edilen Hunlardan Altınordu devletine kadar birçok medeniyet kurmuş olan Türklerin toplumsal yapıları, kırsal ve yerleşik hayat şekilleri irdelenmiştir. Eski Türk Tarihi ile ilgili kısıtlı kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında Türk toplumlarının tamamen konargöçer yaşam süren boylar olmadıkları, yerleşik yaşam da sürdürdükleri sonucuna ulaşılmıştır. Hatta şehirler, köyler ve kalıcı yaşam alanları inşa ettikleri ve şehircilik manasında dünyaya örnek olan yüksek medeniyete ulaştıkları anlaşılmıştır. Ayrıca yapılan bilimsel araştırmalar sonucunda Türklerin ev, konut, saray, bina, liman vb. inşa tekniklerinde birçok yeni icat ve buluşa imza attıkları tespit edilmiştir. Türk toplumlarının hayati gereksinimlerini karşılamak amacıyla yağmalama, istila etme, ele geçirme amacı güden akınların, İslamiyet’i kabul etmeleriyle gaza ve cihat akınlarına dönüştüğü anlaşılmıştır.

Çalışmamızın üçüncü bölümü “Anadolu Türk Devletlerinde Toplumsal Yapı Yerleşim, Taşra Teşkilatı Kanuni Düzenlemeleri ve Köy Kanunu” başlığında oluşturulmuştur. Anadolu Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti devletlerinin toplumsal yapıları araştırılmış, kırsal ve yerleşik yaşam şekilleri ele alınmıştır. Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti

dönemlerinde kırsal yerleşim birimlerinin özellikleri, idari şekilleri, köy oluşumları, sosyal ve demografik yapıları incelenmiştir. Özellikle, çoğunluğu göçebe ve konar-göçer şekilde yaşayan Türk boylarının, Osmanlı devletinin Yükselme ve Duraklama dönemleri içerisinde yerleşik yaşama geçtikleri görülmüştür. Göçebe ve konar-göçer yaşam kültürünün çoğunlukla gerileme dönemi içerisinde yok olmaya başladığı, boyların birçoğunun irili ufaklı binlerce köyde yerleşik yaşama geçtikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bu dönem içerisinde devlet tarafından gerçekleştirilen kırsaldaki yerleşik, konar-göçer ve köy yaşamını ilgilendiren kanuni düzenlemeler, 442 sayılı köy kanunu kabul süreci, meclis zabıt cerideleri ve hükümlerine de yer verilerek konu her yönüyle irdelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın dördüncü ve sonuç bölümü “Köyleri Kalkındırma Planlamaları, Köy Kanunu İlave Düzenlemeleri, Etkileri ve Göç Hareketleri” başlığında oluşturulmuştur. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde kırsal yerleşim ve köylerle ilgili yapılan kanuni düzenlemeler kronolojik olarak değerlendirilmiştir. Aynı dönem içerisinde devlet ve hükümetler tarafından gerçekleştirilen kırsal ve köy kalkınma planlamalarına ve reformlara yer verilmiştir. Ayrıca, 442 sayılı köy kanununun üzerinde gerçekleştirilen düzenlemelerin yanı sıra kırsal ve köy yaşamını yok olma aşamasına getiren göç kavramı nedenleriyle beraber ele alınmıştır. Köyleri kalkındırma amaçları doğrultusunda siyasi partilerin oluşturdukları yaklaşımlar araştırılmış, sonuçlarıyla beraber değerlendirilmiştir. Cumhuriyet dönemi köylerinin sosyal, ekonomik ve demografik durumlarıyla ilgili kaynak bilgilere yer verilerek köyleri yok olma aşamasına getiren süreç izah edilmeye çalışılmıştır.

Günümüzde ülkemizin taşra teşkilatı idari yapılanması içerisinde son derece ihtiyaç duyulduğunu düşündüğümüz Nahiye türü idari bir yapılanmanın Anadolu kırsal ve köy yaşamı açısından hayati önemi ve gerekliliği izah edilmeye ve konu ile ilgili bir de “Öneri” oluşturulmaya çalışılmıştır.

Yüksek Lisans Eğitimim ve yürütmüş olduğum tez çalışmamda danışman hocam olması münasebetiyle gurur duyduğum, gece gündüz demeden bana yardımcı olan, bu zorlu süreçte bana liderlik eden, rehberim kıymetli hocam Dr. Ender KORKMAZ’a teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca uzun çalışmalarımda bana her zaman manevi destek olan çok değerli eşim Nilgün PETEK ve kıymetli kızlarım Zehra PETEK ve Beyza PETEK’e teşekkürlerimi sunuyorum.

Kırşehir-2024

Kadir PETEK

ÖN SÖZ.....	3
1. GİRİŞ	8
1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU PROBLEMİ	8
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	9
1.3. LİTERATÜR	11
BÖLÜM II.....	14
2. ESKİ TÜRKLERDE TOPLUMSAL YAPI VE YERLEŞİM.....	14
2.1. ASYA HUN İMPARATORLUĞU	14
2.1.1. Asya Hunlarında Toplumsal Yapı.....	14
2.1.2. Hunlarda Kırsal ve Yerleşik Yaşam İzleri.....	15
2.2. GÖKTÜRKLER.....	17
2.2.1. Göktürklerde Toplumsal Yapı.....	17
2.2.2. Göktürklerde Kırsal ve Yerleşik Yaşam İzleri.....	20
2.3. AVARLAR	22
2.3.1. Avarlarda Toplumsal Yapı.....	22
2.3.2. Avarlarda Kırsal ve Yerleşik Yaşam.....	23
2.4. BULGARLAR.....	24
2.4.1. Bulgarlarda Toplumsal Yapı.....	24
2.4.2. Bulgarlarda Kırsal ve Yerleşik Yaşam.....	25
2.5. HAZARLAR	27
2.5.1. Harlarda Toplumsal Yapı	27
2.5.2. Hazarlarda Kırsal ve Yerleşik Yaşam.....	29
2.6. TÜRGİŞLER – KARLUKLAR.....	30
2.6.1. Türgişlerde Toplumsal Yapı	30

2.6.2.	Türğişlerde Kırsal ve Yerleşik Hayat.....	31
2.7.	UYGURLAR	32
2.7.1.	Uygurlarda Toplumsal Yapı	32
2.7.2.	Uygurlarda Kırsal ve Yerleşik Hayat.....	33
2.8.	KIRGIZLAR.....	35
2.8.1.	Kırgızlarda Toplumsal Yapı	35
2.8.2.	Kırgızlarda Kırsal ve Yerleşik Hayat.....	36
2.9.	KARLUKLAR	38
2.9.1.	Karluklarda Toplumsal Yapı.....	38
2.9.2.	Karluklarda Kırsal ve Yerleşik Yaşam	40
2.10.	KIPÇAKLAR	41
2.10.1.	Kıpçaklarda Toplumsal Yapı	41
2.10.2.	Kıpçaklarda Kırsal ve Yerleşik Hayat.....	44
2.11.	ALTINORDU DEVLETİ	46
2.11.1.	Altınordu Devletinde Toplumsal Yapı.....	46
2.11.2.	Altınordu (Altın Orda) Devletinde Kırsal ve Yerleşik Hayat.....	47
BÖLÜM III		50
3.	ANADOLU TÜRK DEVLETLERİNDE TOPLUMSAL YAPI, YERLEŞİM ve TAŞRA TEŞKİLATI KANUNİ DÜZENLEMELERİ.....	50
3.1.	SELÇUKLU DEVLETİ	50
3.1.1.	Selçuklu Devletinde Toplumsal Yapı.....	50
3.1.2.	Selçuklularda Kırsal ve Yerleşik Hayat	54
3.2.	OSMANLI DEVLETİ	57
3.2.1.	Osmanlı Devletinde Toplumsal Yapı.....	57
3.2.2.	Osmanlı Devletinde Kırsal ve Yerleşik Hayat	61
3.3.	TÜRKİYE CUMHURİYETİ.....	68

3.3.1. Toplumsal Yapı	68
3.3.2. Anadolu Kırsal ve Yerleşik Hayatı	71
3.4. ANADOLU TAŞRA TEŞKİLATLARI KANUNİ DÜZENLEMELERİ	74
3.4.1. Tanzimat Öncesi Taşra Teşkilatı Kanuni Düzenlemeleri	74
3.4.2. Tanzimat Dönemi Taşra Teşkilatı Kanuni Düzenlemeleri.....	77
3.4.3. Meşrutiyet Dönemi Taşra Teşkilatı Kanuni Düzenlemeleri	82
3.5. 442 SAYILI KÖY KANUNU KABULÜ ve MECLİS ZABIT CERİDELERİ ..	84
3.5.1. 442 Sayılı Kanunun Hazırlık Süreci	84
3.5.2. Fasıllar Halinde Köy Kanunu ve Meclis Görüşmeleri.....	85
BÖLÜM IV	130
KÖYLERİ KALKINDIRMA PLANLAMALARI,.....	130
KÖY KANUNU İLAVE DÜZENLEMELERİ, ETKİLERİ VE GÖÇ SORUNU.....	130
4. KIRSAL KESİM TARIM REFORMLARI	130
4.1. CUMHURİYET ÖNCESİ ve SONRASI DÖNEM.....	130
4.1.1. Osmanlı'nın Son Döneminde Tarım Sektörü ve Köylü	130
4.2. 442 SAYILI KÖY KANUNU (GÜNCEL) VE DÜZENLEMELER	135
4.2.1. İptal, İlave ve Değişikliğe Uğrayan Maddeler	135
4.3. GÖÇ HAREKETLERİ	151
4.3.1. Göç	151
4.3.2. Türkiye Nüfus İstatistikleri ve Göç Hareketleri.....	153
4.4. CUMHURİYET DÖNEMİ KÖY POLİTİKALARI	158
4.4.1. Köyleri Kalkındırma Adımları	158
SONUÇ	178
ÖNERİLER.....	187
Kaynakça.....	191

BÖLÜM I

1. GİRİŞ

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU PROBLEMİ

Türkistan'da yapılan arkeolojik çalışmalar ve yazılı kaynaklara göre varlıkları kabul edilen eski Türk devletlerinin yanı sıra Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye'nin de varoluş kaynağı kırsal yerleşim ve kırsal nüfus kabul edilmektedir. Günümüzde de bu durum değişmemiş ve ülkemiz yerel yönetimlerinin en yaygın idari birimlerini yine kırsal yerleşimler oluşturmuştur. Kökleri binlerce yıla uzanan bozkır ve kırsal yaşam kültürünün eski ve yeni Türk devletlerindeki yapısı incelenerek Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde yürürlüğe konulan nizamname, mevzuat, kanun vb. düzenlemeler hakkında araştırma yapılmış ve akademik bir çalışma oluşturma amaçlanmıştır.

Hunlardan Türkiye Cumhuriyeti dönemine kadar var olmuş Türk Devletlerinin kırsal hayatı ve köy yapılanmalarıyla ilgili kısıtlı bilgilere genelde akademik kaynaklardan ulaşılmış ve kronolojik bütünlük oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, köylerin Cumhuriyet döneminde idari birer birim olarak kabul edilmeleri, 442 sayılı köy kanunu vb düzenlemeler, kırsal kalkındırma strateji ve planlamaları çeşitli yönleriyle ele alınarak mukayeseli bir çalışma disiplini içerisinde konu ortaya konulmuştur. Bu süreçte köylerin tanımlanması, ilk köy toplumları, tarım toplumları ve bunların gelişimi ile birlikte Türk toplumunun Türkistan bozkırlarından başlayan ve günümüze kadar süre gelen gelişim süreci karşılıklı olarak ele alınmıştır. Çalışmada özellikle cumhuriyet öncesi ve sonrası köy oluşumunda sosyoekonomik faktörler ve yasal düzenlemeler birlikte ele alınarak köylerin statüsü ve günümüzdeki yansımaları ortaya konulmuştur. Bunun yanı sıra bir ara uygulamaya konulan ve yeteri kadar kanuni ilgi, planlama ve destek gösterilmediğinden başarısız olan Nahiye yapılanmasına olan ihtiyaç ve gereklilik izah edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın temel problemi olarak görülen; Türk tipi köy toplumlarının gelişim seyri, 442 sayılı köy kanununun yapılanma süreci, köy kalkınma plan ve projelerinin içeriklerinin genel hatlarıyla değerlendirilmesi ve tarihsel süreçte köy idari birimlerinin gelişim süreci dönemler itibariyle incelenmesidir. Ayrıca tarihsel süreçte gerçekleştirilen reformlar, kabul edilen kanunlar ve ilgili düzenlemeler ile ilgili olarak yapılan kaynak taramaları neticesinde elde edilen bulgular kronolojik olarak belirtilmiştir. Eski Türklerin kırsal yaşam biçimleri, Osmanlı ve cumhuriyet dönemi köy ve kırsal yaşamı hakkında genel bilgiler, devletin kırsala ve köy yaşamına yaklaşımı, ilgili düzenlemeler, yayınlanan nizamnameler, köy idari

birimlerinin oluşumu, ihtiyaçları, göç hareketleri ve Nahiye türü bir yapılanmaya olan ihtiyaç hakkında bilgilere de yer verilmiştir.

1924 yılında kabul edilen 442 sayılı Köy Kanununun kanunlaşma süreci araştırılarak kamuoyundaki tartışmalar irdelenmiştir. Ayrıca kanun maddelerinin meclis görüşmelerinde tutanaklara yansıyan tartışmalara ve ifadelere de yer verilmiştir.

Binlerce yıllık geçmişi olan Türk toplumu ve ülkenin tarihi, sosyal, kültürel ve daha birçok alanda zenginlik kaynağını oluşturan değerlerini yaşatan köylerin geri kalmışlığı ve bazılarının yok oluş sebepleri araştırılmış ve bazı çözüm yolları önerilmiştir.

Köylerin idari yönden yapılandırılması için bir dönüm noktası olarak kabul edilen 1924 tarihli 442 sayılı köy kanununun kabul sürecindeki meclis görüşmelerinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Kanun öncesi dönemde Anadolu kırsal ve köy yaşamı hakkında genel bilgiler ve Osmanlı döneminde gerçekleştirilen reformlar vb yasal düzenlemeler hakkında kaynak taramaları yapılmıştır.

Tarihsel süreç içerisinde var olmuş bütün Türk devletlerinin ve günümüz Türkiye Cumhuriyeti'nin de var olma kaynağı olan ve ülke kalkınmasının, gelişmesinin temelini oluşturan kırsal hayat ve köylerin günümüz itibari ile yok olma sürecine girmeleri, bazılarının ortadan kalkması ve geriye kalan birçok köyün nüfus sayıları bakımından bir köy oluşturma kriterinden uzak kalmalarının nedenleri ve sonuçları incelenmesi gereken çok önemli bir mesele olarak görülmüştür.

Kırsalın 2022 yılı itibariyle tarımsal üretim verileri ve nüfus sayım sonuçları, iç göç hareketlerinin seyri, artan şehir nüfuslarına karşın yok olma derecesine gelen köylerin nüfus ve ekonomik durumu, kırsal kalkınma planlamaları ve projelerinin etkin ve faydalı sonuçlar vermemesi gibi unsurlar, araştırmamızda ki başlıca kanaati oluşturmaktadır.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Çalışmanın amacı, tarihsel süreçte Türk köy yapılanma şeklinin ortaya konulması, bu süreçteki sosyoekonomik ve mevzuat gelişimi ile birlikte köylerin kalkınmaları üzerine geliştirilen stratejilerin bilimsel bulgularla mukayeseli olarak değerlendirilmesidir.

Ülkemizde cumhuriyet dönemi boyunca uygulanan sanayi ağırlıklı politikalara rağmen kırsal ve köy hayatının önemi gün geçtikçe bir önceki yıla oranla daha da arttığı görülmektedir. Her ne kadar ülkemizdeki birçok kırsal yaşam türü ortadan kalkmış, köy hayatı neredeyse yok olacak seviyelere gerilemiş olsa da kırsal ve köy hayat kültürünün önemi ve ülkenin geleceği açısından gerekliliği ileri seviyelere yükselmiştir. Bu olumsuz durum ülkenin çözülmesi gereken başlıca problemlerinden birisi haline dönüşmüştür.

Cumhuriyet dönemi içerisinde Türkiye’de köyler ile ilgili birçok sosyoekonomik çalışma yapılmış, sosyoloji, iktisat, tarım ekonomisi gibi alanlarda farklı yaklaşımlar ortaya konmuş, sosyoekonomik yapı, tarımsal yapı ve köy monografileri çeşitli yönleri ile incelenmiş, birçok raporlar oluşturulmuş, kalkınma ve iyileştirme planlamaları yapılmıştır.

Tarihsel süreçte Türklerin oluşturduğu köylerin yapılanma şekilleri, idari gelişimleri, 442 sayılı köy kanununun kanunlaşma sürecinde ki meclis görüşme tutanakları, kanun sonrası köy kalkınma planlama ve stratejileri ile ilgili yapılan çalışmalarla ilgili derinlemesine bir bilginin ortaya konulması ve verilerinin güncel tartışmalarla yapılması ile birlikte bu çalışma önem kazanmış ve literatüre katkı sağlayacağı beklenmiştir.

İnsanoğlu ilk yaratıldığı andan itibaren birlikte yaşama arzusu ve mecburiyeti içerisinde olmuştur. Bu mecburiyet ve arzunun bir neticesi olarak ilk önce bir aile şekillenmiş devamında küçük mezralar, köyler, kabileler, şehirler, toplumlar ve devletler meydana gelmiştir. İnsanlık tarihinin ilk başlangıcı ile yaşıt olan aile kavramı ve devamında oluşan kırsal yaşam ve köy yapılanmaları o günden bugüne varlığını sürdürmüş olmasının yanı sıra tarihsel süreçlerde kurulmuş olan birçok devletin ve toplumunun da en önemli yapı taşı oluşturmuştur.

Çalışmamızda Türklerin kırsal yaşam şekilleri, zaman içerisinde kurulan köy idarelerinin yapısı, tarihsel gelişimi konularında kaynak ve literatür taraması neticesinde elde edilen veriler ışığında tanımlama yapılmıştır. Araştırmamızın merkez konusunu oluşturan Köy İdari Birimlerini; Eski Türk Devletleri (Hunlar; ...Altınordu) Anadolu Türk Devletleri (Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye) dönemleri olmak üzere 2 (iki) dönem üzerinden ele alarak her dönemin kendi içerisinde değerlendirilmesi ve raporlanması amaçlanmıştır.

1924 yılında ilk defa kabul edilerek yürürlüğe giren ve 100 yıldır uygulanan 442 sayılı Köy Kanunu maddeleri tekabül ettiği yere göre değerlendirilmiş, bazı maddeleri üzerinde yapılan değişiklikler, ilaveler ve düzeltmeler araştırılarak tez çalışmasında belirtilmiştir. Ayrıca köy idari birimleri ile ilgili kalkınma planlamaları ve projeleri ile ilgili hükümet ve siyasi parti programlarına da yer verilmiştir. Özellikle 1960 yılı sonrasında meydana gelen ve günümüzde ise artık köyleri yok olma seviyelerine indirmiş olan iç ve dış göç hareketleri olgusunun genel neticeleri itibariyle açıklanması amaçlanmıştır.

Tez çalışmasında aşağıda bahsedilen sorulara cevap aranmış, kaynak araştırması neticesinde elde edilen bilgilere ve sonuçlara yer verilmiştir.

- Türk devletlerinde toplumsal yapı, kırsal yaşam şekilleri ve köylerle ilgili kanuni düzenlemeler nelerdir?

- 442 sayılı köy kanunu öncesi ve sonrası dönemde Köy İdari Birimlerinin nüfus seyri, demografik yapısı ve yasal durumu nedir?
- 442 sayılı kanunun kabul sürecinde; kanun maddeleri ile ilgili olarak TBMM görüşme tutanaklarında yer alan dönemin milletvekilleri arasında yapılan görüşmelerin ve ifadelerin içeriği nedir?
- İç göç ve dış göç hareketlerinin tanımı ve etkileri nelerdir?
- 5 yıllık kalkınma planları neticesinde köylerle ilgili programlanan yatırım ve kalkınma hizmetleri nelerdir ve sonuçları başarılı olmuş mudur?
- Köy-Kent Projesi ve Tarım Köy projesi nedir? Genel çerçevesi ve içeriği nelerdir? Başarılı olmuş mudur?
- Taşra Teşkilatı Yapılanması içerisinde Nahiye türü bir yapılanmaya ihtiyaç var mıdır?

Bu çalışma; ülkenin kırsal ve köy idari yapılanması ile ilgili yürüteceği yerel kalkınma ve planlama çalışmalarında yeni kanuni düzenlemeler getirme, köye dönüş projeleri, kırsalın ekonomik güçlendirilmesi, tarım arazilerinin verimli ve etkin kullanılması, yerli ırk hayvan besiciliğinin yaygınlaştırılması, kırsal kültür zenginliğinin korunması ve canlandırılması vb reform niteliğindeki ulusal faaliyetler için faydalı görülmektedir. Ayrıca, yerel yönetim sisteminin baştan sona ele alınması ve Nahiye yapılanması benzeri yeni idari birimlerin oluşturulması açısından da yol gösterici olarak düşünülmektedir.

1.3. LİTERATÜR

Eski Türk toplumlarının yanı sıra günümüzdeki kırsal yaşam biçimleri ve köy oluşum süreçleriyle ilgili bilgiler veren kaynaklar, kalkınma planlamaları, 442 sayılı köy kanunu öncesi ve sonrasını izah eden resmi tutanaklar, istatistiki veriler, sayım sonuçları, akademik tez ve makaleler çalışmamızın literatür çerçevesini oluşturmaktadır. Köy idari birimlerinin tarihsel süreçteki yapısı ve gelişiminin yanı sıra 442 sayılı Köy Kanununun öncesi ve sonrası dönemler de ki genel durum, kanunun kabul süreci, meclis görüşme tutanakları, kamuoyunda oluşan yansımalar irdelenmiştir.

Köy idari birimlerinin kamu yönetimi çatısı altındaki yapısı, kırsal yaşam şekilleri, yerelde ki en küçük idari birimler olan köyler ile ilgili olarak 2 dönem halinde bir araştırma çalışması yapılmış ve Eski Türk Devletleri, Selçuklu Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri olmak üzere 2022 yılına kadar ki tarihsel süreç ele alınmıştır. Çalışmamızda faydalı olacak 1. ve 2. el kaynaklar (kanun, tez çalışması, makale, kitap, gazete, tutanak vb.) bulunmaktadır. Osmanlı dönemi ile ilgili kaynaklarda bir sınırlılık gözlemlenmekte olup Eski Türk Tarihi dönemleriyle ilgili akademik kaynak ve bilgi son derece azalmaktadır.

1.4. YÖNTEM

Tez çalışmasında hem nitel hem de nicel araştırma metotları ve alan saha tarama modeli kullanılmıştır. Konuların değişiklik göstermesi ve içeriği ile ilgili karşılaşılabilecek sınırlılıklar ölçüsünde nitel araştırmalarda saha taraması modeli kullanılarak; Niçin? Nasıl? Ne şekilde? vb. sorulara nicel araştırmalarımızda ise tarihsel yöntem kullanılarak; Ne kadar? Ne miktarda? Ne kadar sık? Ne kadar yaygın? vb. sorulara yanıt aranmıştır.

Kitap, dergi, basın-yayın, arşivler, tez ve makale merkezleri, kamu veya özel kurum ve kuruluşlar, web siteleri, kanunlar, kütüphaneler vb. kaynak sahaları olmak üzeri geniş bir yelpazede konularımızla ilgili araştırma yapılmıştır.

Araştırmamızın evreni tarihsel süreç içerisinde; Eski Türk devletleri, Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi köy yapılanması, 442 sayılı köy kanunu, ilgili mevzuat, genelge, nizamname, TBMM toplantı tutanakları, cumhuriyet dönemi köy yatırım ve planlama çalışmaları, göç kavramı ve nahiye yapılanması kapsamaktadır.

Araştırma verilerine konularımızın içeriği doğrultusunda yaptığımız hem nitel hem de nicel araştırma metotları kullanılarak ulaşılmıştır. Elde edilen bilgiler bilimsel yöntem basamakları ve ölçüleri dikkate alınarak işlenmiş ve bir araya getirilerek bir bütün oluşturulmuştur.

Çalışmamızın ikinci bölümü “Eski Türklerde Toplumsal Yapı ve Yerleşim” başlığında oluşturulmuştur. Eski Türk Devletleri olarak kabul edilen ve Hunlardan başlayarak Altınordu Devletine kadar var olmuş Türklerin tarihsel süreç içerisindeki toplumsal yapıları, kırsal ve yerleşik hayat şekilleri irdelenmiştir. Dönemle ilgili son derece kısıtlı kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında Türk toplumlarının tamamen konargöçer yaşam süren boylar olmadıkları, yerleşik yaşamda sürdürdükleri anlaşılmıştır. Hatta şehirler, köyler ve kalıcı yaşam alanları inşa ettikleri ve şehircilik manasında dünyaya örnek olan yüksek medeniyete ulaştıkları, inşa tekniklerinde birçok yeni icat ve buluşa da imza attıkları sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bu toplumların hayati gereksinimlerini karşılamak amacıyla yağmalama, istila etme, ele geçirme amacı güden akınların İslamiyet’i kabul etmeleriyle beraber gaza akınlarına dönüştüğü anlaşılmıştır.

Çalışmamızın üçüncü bölümü “Anadolu Türk Devletlerinde Toplumsal Yapı ve Yerleşim” başlığında oluşturulmuştur. Anadolu Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti devletlerinin toplumsal yapıları incelenmiş, kırsal ve yerleşik yaşam şekilleri irdelenmiştir. Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde kırsal yerleşim birimlerinin

özellikleri, idari şekilleri, köy oluşumları, sosyal ve demografik yapıları ulaşılan kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında ele alınmıştır.

Çoğunluğu göçebe ve yarı göçebe şekilde yaşayan Türk boylarının Osmanlı'nın orta ve son dönemi içerisinde yerleşik yaşama geçtikleri anlaşılmıştır. Bozkır göçebe yaşam kültürünün çoğunlukla aynı dönem içerisinde yok olmaya başladığı, ahalinin birçoğunun irili ufaklı binlerce köyde yerleşik şekilde yaşamaya başladıkları sonucuna varılmıştır.

Çalışmamızın dördüncü bölümü “Köy Kalkınma Planlamaları, Köy Kanunu İlave Düzenlemeleri ve Göç” başlığı altında oluşturulmuştur. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde kırsal yerleşim ve köylerle ilgili gerçekleştirilen kanuni düzenlemeler kronolojik olarak değerlendirilmiştir. Bahsedilen dönemler içerisinde Anadolu göçebe hayatının yerleşik yaşama geçiş süreci ve nedenleri ele alınmıştır. Özellikle Cumhuriyet'in ilanı ile kanuni idari birer birim olarak kabul edilen köylerin yönetim biçimleri, kamu yönetimi içerisindeki yeri, 442 sayılı köy kanununun meclis görüşme tutanakları, kanunun madde ve hükümleri ele alınmıştır. Ulaşılan kaynak ve bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Türkiye Cumhuriyeti Devletinin bir “Köylü Devleti” özelliğinde kurulduğu sonucuna varılmıştır.

Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde devlet ve hükümetler tarafından gerçekleştirilen kırsal ve köy kalkınma planlamalarına ve reformlara yer verilmiştir. Ayrıca, 442 sayılı köy kanununun üzerinde gerçekleştirilen düzenlemelerin yanı sıra kırsal ve köy yaşamını yok olma aşasına getiren göç kavramı nedenleriyle beraber ele alınmıştır. Köyleri kalkındırma amaçları doğrultusunda siyasi partilerin oluşturdukları siyasi yaklaşımlar araştırılmış, sonuçlarıyla beraber değerlendirilmiştir. Cumhuriyet dönemi köylerinin sosyal, ekonomik ve demografik durumlarıyla ilgili kaynak bilgilere yer verilerek, köyleri yok olma aşamasına getiren süreç izah edilmeye çalışılmıştır. Taşra Teşkilat idari yapılanması içerisinde olması gerektiği halde var olmayan günümüzde de son derece ihtiyaç duyulan Nahiye yapılanmasının önemi ve gerekliliği vurgulanmıştır.

BÖLÜM II

2. ESKİ TÜRKLERDE TOPLUMSAL YAPI VE YERLEŞİM

2.1. ASYA HUN İMPARATORLUĞU

2.1.1. Asya Hunlarında Toplumsal Yapı

Eski çağlarda var olmuş Türk boy ve devletleri hakkında bilgiler veren en önemli yazılı kaynaklara Çin yıllıklarında rastlanılmış olup bu bilgiler ise ancak MÖ IV. yüzyıla kadar geriye gidebilmektedir (Taşağıl, 2016, 51). Tarihteki ilk Türk Kavimlerinden birisi olarak kabul edilen Hunlardan önce de var oldukları kabul edilen bazı Türk Topluluklarının Çin, Hindistan, Mezopotamya ve Anadolu’da izlerine rastlanıldığı bilinmektedir. Fakat bu izler yazılı bir metin özelliği taşımamakta olup, tamamen sözlü dil ve kelime örnekleri, kaya resimleri ve kurganlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Konuyla ilgili çalışmalar ise henüz tamamlanmamış olduğundan Hunlar öncesi dönemlerde yaşamış Türk kavimleri ve kültürleri hakkında net çıkarımlarda bulunmak mümkün olmamaktadır (Koca ve Güzel, 2002, 687-708).

M.Ö. 318’e tarihlenen kayıtlarda Hunların komşu devletlerle olan mücadelelerine yer verilmiş olup; Hunların Çin topraklarında yaşayan diğer Türk topluluklarıyla birlik olarak Çin’e karşı mücadeleye başlamaları sonucunda yazılı kaynaklarda yer vermeye başlandığı düşünülmektedir (Kafesoğlu, 1974, 59). Ayrıca tarihi kayıtlara göre Hun toplumunun son derece güçlü bir devlet yapısına sahip olduğu da anlaşılmaktadır.

Hunlar; Teoman ve Mete dönemlerinde son derece güçlü bir devlet yapısıyla öne çıkmışlardır. Ancak ilk Hun Devleti’nin kim tarafından ve ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemektedir (Gömeç, 2012, 52-53).

Hun toplumu için hayvancılık hayati öneme sahip ve ülke ekonomisinin büyük bir kısmını oluşturmakta ve toplumun ve sahip olunan hayvanların hayatta kalabilmesi otlakların ve bozkırların verimli olmasına bağlıydı. Ancak yaşadıkları coğrafyanın zorlu koşulları, değişken ve elverişsiz iklimi, uzun süren kuraklıklar sonucu oluşan kıtlıklar toplum hayatını tehdit eden boyutlara ulaşıyordu. Bu zor dönemlerde hayatta kalmak için en yakın komşuları olan Çin’e akınlar düzenlemek zorunda kalıyorlar ve hayati tehlikeleri bu şekilde bertaraf etmeye çalışıyorlardı. Bu mücadeleler arasında kalarak son derece olumsuz etkilenenler ise Hun - Çin sınırında yerleşik olarak yaşayan Çin halkıydı. Çin devleti ise akınları durdurmak ve istilaları önlemek için tüm sınır hattı boyunca uzanan, tarihte “Çin Seddi” olarak adlandırılan uzun bir set inşa etmek zorunda kalmıştır (İzgi, 2014, 44).

Hunların ardı arkası kesilmeyen akınları sırasında meydana gelen ölümcül olaylar ve yaşanan mağduriyetler nedeniyle Çinliler, Hunları; yağmacı, yıkıcı, istilacı ve barbar bir kavim

olarak değerlendirmişler ve yazılı kaynaklarında bu şekilde bahsetmişlerdir (Denis, 2017, 245). Çin yazılı kaynaklarında bahsedilen Hunlar, bu nitelendirmeler nedeniyle asırlar boyunca hep aynı sıfatla anılmışlardır. Oysa Türkistan Medeniyetinin kurucusu ve mimarları sayılan Hunlar; kültür zenginliği, şehircilik, madencilik, ticaret, nüfus, yerleşme, yerleşim yerleri ve daha birçok alanda gelişme göstermelerine rağmen bu özelliklerini anlatan yazılı kaynaklar son derece az ve kısıtlı olmuştur (Kılıç, 2018, 110).

Yazılı kayıtlarda Asya Hunlarının yağmacı ve barbar bir kavim olarak tanıtılarak yoğun şekilde anılmalarının aksine şehirleşmeleri ve yerleşik düzene geçişleriyle ilgili bilgiler mevzubahis dahi yapılmamıştır. Ama gerek Hun toplulukları ve gerekse Göktürkler Türkistan coğrafyasında şehirleşme ve yerleşik düzene geçiş konularında büyük özen göstermişlerdir. Özellikle Hunlar açısından büyük öneme sahip olan ticaretin sağlıklı ve güvenilir bir şekilde sürdürülmesi için ticaret şehirleri kurmuşlar ve mevcut şehirlere medeni birçok katkıları olmuştur. Ayrıca bu ticaret ve sanat şehirlerini korumak için de Çin ordularıyla büyük mücadeleler etmişlerdir (Ögel, 2000, 147).

Hunlar hakkında Çin kaynağı Shi Ji’de, “Su ve ot için dolaşarak yer değiştirirler. Kentleri, devamlı oturdukları bir yer ve tarım yapmak gibi bir uğraşları yoktur. Ancak her birinin ayrılmış toprakları vardı” şeklinde bir tanımlama bulunmaktadır (Otkan, 2018, 23).

Yapılan araştırma sonuçlarına göre Türklerin göçebe yaşamın tam aksine yerleşik yaşamdan geldikleri tespit edilmiş olup, zorlu coğrafi koşullarla mücadele edebilme ve hayati önem taşıyan ihtiyaçlarını karşılama doğrultusunda yaşam şekillerinin değiştiği söylenebilir. Hunların konargöçer yaşama geçişlerini kolaylaştıran en önemli gelişmenin ise atı evcilleştirmeyi başarmalarının olduğu düşünülmektedir.

2.1.2. Hunlarda Kırsal ve Yerleşik Yaşam İzleri

Atlı araba teknolojisine ulaşılması ve dolayısıyla silahlarda ortaya çıkan teknolojik ilerlemeler bu kitlesel dönüşümünün bir parçası olarak görülmektedir. Atlar, öküzler vb hayvanlar tarafından yürütülen tekerlekli arabaların sağladığı hız, pratiklik gibi avantajlardan yararlanma fikri birçok grup ve kabilelerin daha hareketli bir yaşam olan konargöçer yaşam tarzına geçişlerine neden olmuştur (Öztürk, 2013, 132-133).

Atların evcilleştirilmesiyle gelişen teknolojinin hayat şartlarına getirdiği kolaylıklar Türklerde yeni bir yaşam başlatmış ve yüzyıllar boyu sürecek olan tarihi yolculuklarının kapısını açan bir anahtar olmuştur (İbiş, 2019, 50).

Hunların tamamen konargöçer olmadığı görüşünü destekleyen başka bir çalışma, Türkolog bilim insanı Peter B. Golden tarafından oluşturulan “*Türk Halkları Tarihine Giriş*”

adlı eser olmuştur. Eserde, Hun toplumunda yer alan bazı grupların oluşturdukları veya mevcut yerleştikleri şehir ve köylerde yaşayarak tarım, ticaret, sanat gibi faaliyetlerini sürdürdüklerinden bahsedilmiştir (İbiş, 2019, 109).

Yapılan bütün çalışmalar, oluşturulan tarihi kayıtlar ve elde edilen bulgular Hun boylarının yarı yerleşik düzene geçişin öncülerini olduğunu göstermektedir. Bu düzene geçişle beraber yürütülmesi gereken dış politika faaliyetleri için gereken bir devlet teşkilatı yapısının genel hatlarıyla ortaya çıkmasına ve ayrıca da bir kent kültürünün doğmasına da zemin hazırlamıştır (İbiş, 2019, 110).

Sovyet ve Moğol arkeologlar tarafından II. Dünya savaşı sonrası Moğolistan'da yürütülen arkeolojik araştırmalarda, asırlar boyunca konargöçer yaşam merkezi ve hâkimiyet coğrafyasının Baykal bölgesi ve çevresi olduğuyla ilgili var olan görüşlerde kesinlikle değişiklik yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde, Baykal Gölü ve çevresinde uzun yıllar boyunca tarımsal faaliyetlerin yürütüldüğü, yerleşim yerleri, kale, saray ve kentlerin inşa edildiği tespit edilmiştir. Ayrıca Orta Asya'da tarih öncesi dönemlerde yerleşik yaşam sürdürüldüğü ve bu durumun uzun asırlar boyunca devam ettiği anlaşılmıştır. Coğrafyaya özgü yaşam biçimi olan konar-göçerliğin yanı sıra yerleşik yaşam izleri tespit edilmiş, Ortaçağ öncesine ait şehir ve kasaba kalıntılarının bulunması da bir kanıt özelliği taşımış ve alışla gelmiş görüşlerin değişmesine neden olmuştur (İbiş, 2019, 108).

Özellikle II. Dünya savaşı sonrasında bilim insanları tarafından Türkistan coğrafyasının farklı yerlerinde ve ayrı zamanlarda gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sonucunda; binlerce yıl öncesine tarihlenen çeşitli kültürel katmanlar keşfedilmiştir (Bedirhan, 2009, 17).

Keşifler neticesinde ortaya çıkarılan şehir ve köy yapıları, kurganlar ve kültürel katmanlardan elde edilen bilgilerden bu yerleşim yerleri ve anıtların inşasında Türk kabile ve kavimlerinin büyük katkısının olduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Yine Rus arkeologlar tarafından Asya'nın farklı bölgelerinde bulunan yerleşim yerleri kalıntıları üzerinde yapılan bilimsel araştırmalar; Türklerin yerleşik yaşam da sürdürdüklerini, köyler, kasabalar ve şehirler kurduklarını ispatlamış ve tarihi MÖ 3000'lere kadar uzanan kanıtlar sunmuştur (Bedirhan, 2009, 18).

Çin yıllıklarında Hunların tarım ürünlerini ahşaptan oluşturdukları haznelerde veya tahıl kuyularında muhafaza ettikleri bildirilmektedir. 1949 yılında tarihi Ivolga şehrinde yürütülen kazı çalışmalarında konut çevrelerinde hububat kuyusu kalıntıları tespit edilmiş olup bunların yanı sıra hububat öğütülmesinde kullanılan el değirmeni buluntuları da çıkarılmıştır. Yine eski

çağlarda yürütülen tarımsal üretimin varlığını kanıtlayan sulama kanal sistemi kalıntıları da tespit edilmiştir (Kalan, 2012, 3).

Günümüzde Rus topraklarında yer alan ve Hun Konfederasyonu olarak kabul edilen bölgede yürütülen arkeolojik kazılar neticesinde Hunların konar-göçer yaşamalarının yanı sıra yerleşik olarak yaşadıkları da tespit edilmiştir. Hunlara ait olduğu bilinen bu yerleşim alanlarında pulluk, orak, tahıl öğütücü gibi tarım aletlerinin bulunmasıyla Hun topluluklarının tarımsal faaliyet yürüttükleri kesin olarak kanıtlanmıştır. Ayrıca buluntular arasında birçok el sanatı ürünü de ortaya çıkarılmış bu buluntular Hunların kentleşmedeki başarılarını ortaya koymak açısından önemli birer kanıt olarak kabul edilmiştir (Kalan, 2012, 4).

Günümüzde, Hun bölgesinde daha çok arkeolojik çalışma yürütülmekte olup bu yoğun çalışmaların bir sonucu olarak Hunlara ait ondan fazla şehir, yirmi civarında daha küçük yerleşim yeri ve yüz civarında mezarlık keşfedilmiştir. Bu yerleşim birimleri bölgesel olarak ayırt edildiğinde üç bölge ön plana çıkmakta olup buralar; Kuzey Çin, Moğolistan, Sibiry ve Baykal Gölü civarlarıdır. Hunlar kent inşaatlarında bölgede bol bulunan ve inşa yapımına elverişli malzemeler kullanmaya özen göstermişler ağaç, taş, tuğla ve kiremit malzemesi kullandıkları yapılan arkeolojik çalışmalardan tespit edilmiştir (Kalan, 2012, 5).

2.2. GÖKTÜRKLER

2.2.1. Göktürklerde Toplumsal Yapı

Tarihsel süreçte var olmuş Türk boy ve toplumlarının sosyal hayat yapıları ve kültürlerinin birbirlerine büyük ölçüde benzemesinin yanı sıra; bu yapının aile, hısım ve akrabalık bağları üzerine kurulduğu ve bu bağlara büyük ölçüde önem verildiği bilinmektedir (Koca, 2003, 104). Tıpkı kendilerinden önceki Türk toplumlarında olduğu gibi Göktürkler de sosyal hayatlarını bu bağlar üzerine inşa etmişler ve Göktürk toplumunun en küçük birimi olan aile bir *“baba ailesi”* olma özelliği taşımıştır (Memiş, 1987, 228).

“Baba aile” kavramının son derece etkili olduğu Göktürk aileleri büyük ölçüde kan bağı akrabalığına dayanmaktaydı. Baba, ailenin reisi konumda idi ve görevleri ise ailenin geçimini ve devamlılığını sağlamak, aileyi her türlü tehlikeden korumak, yetişmiş evlatlarını evlendirmenin yanında diğer başka görevleri de bulunmaktaydı (Koca, 2003, 104).

Her ne kadar Göktürklerde babanın aile içerisindeki rolü son derece baskın özellikler taşıyor olsa da otoritesi sonsuz değildi. Devlet, aileye mensup çocukların yetişmesinde sorumlu olarak babayı görmekteydi. Ailede kadın son derece önemli bir konumda olup tek bir anne yani tek bir *“baş hatun”* esasına dayanıyordu ve babadan sonra karar verme yetkisi kadına aitti (Memiş, 1987, 228).

Birçok akademik araştırmada Göktürk aile yapısı genel hatlarıyla tanıtılmış olmasının yanı sıra aile kurumu ve kurallarının diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Göktürk devlet yapısında da çok önemli bir yere sahip olduğu belirtilmektedir. Göktürk devletinin aile ile ilgili kurallar getirmesi ve özellikle babaya bu konuda sorumluluklar yüklemesi aile kurumuna verdiği önemi göstermektedir.

Aile kurumunun korunması, sürdürülebilirliğinin artırılması, sağlıklı ve güçlü bireylerin yetiştirilmesi, aile içi düzenin oluşturulması, aile üyelerine düşen yetki ve sorumlulukların belirlenmesi gibi daha birçok konuda en üstün başarıya Türk toplumlarının ulaştığını söylemek mümkündür.

Tarihsel süreç içerisinde kurulmuş bütün Türk devletlerinin ortak özellikleri arasında; coğrafyalarında yaşamakta olan insanların inançlarının yanı sıra adet ve geleneklerine göre devletin şekillenmiş olması yer almaktadır. Bu ortak özellik, Göktürk Devletinin kuruluş kimliğinin oluşması ve şekillenmesinde açıkça görülmektedir (Memiş, 1987, 228)

Tarih öncesi devir ve günümüz bütün devletlerinin başlıca görevleri arasında toplum düzenini sağlamak ve korumak yer almıştır. Türk devletleri için de bu görev son derece önem arz etmiş ve özellikle Türk toplumları devletlerini her zaman “*baba*” olarak telakki etmişlerdir. Bunun en büyük nedeni ise Türk ailelerinin sahip olduğu ana, baba, evlat ilişkilerinin temelini oluşturan ana prensiplerinden kaynaklanmaktadır (Kafesoğlu, 1974, 217).

Göktürklerin aile yapılanması incelendiğinde kadınların ayrı bir yeri ve öneminin olduğu anlaşılmaktadır. Yetişkin erkeklerin savaş ve mücadelelere katılmak için evden uzak kaldığı zamanlarda tüm idareyi evin kadınının yürütüyor olmasının yanı sıra hayvanların bakımı, gündelik ev işlerinin görülmesi ve tarımsal faaliyetlerin yürütülmesini de sağlıyorlardı. Göktürklerde aile yapılanması iç ve dış görevler olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Evin iç görevlerin ‘*ana*’, ailenin reisliğini ve dış görevlerini ise ‘*baba*’ yürütüyor; hak, yetki ve karar vermede eşit durumda yer alıyorlardı (Meram, 1974, 107).

Altay dağlarının güney eteklerinde MS 542 yılına kadar yaşamış olan Göktürklerin; Çin ve benzer kaynakların bir araya getirilmesiyle yapılan karşılaştırmalar sonucunda Hun soyundan geldikleri ve bu toplumun kuzeylerinde yaşadıkları fikrinde birleşilmiştir (Taşağıl, 2003, 9).

Çin kaynaklarında açıkça belirtildiği üzere Göktürkler oklara ayrılmakta ve bir ok bir boyu temsil etmekteydi. Doğudaki kağanlara bağlı bir şekilde varlıklarını sürdüren ve başlıca on oktan oluşan bu kabilelere “*On ok kavmi*” de denilmektedir. Yine aynı kaynakların verdiği bilgilere göre; başbuğlar tarafından yönetilen her boyun doğuda yer alan kağana bağlı

olduklarını ve bu kağandan her bir boy başbuğunun bir ok aldığından bahsedilmektedir. Orhon Kitabelerinde kağan tarafından verilen on-ok ile oluşan bu kabilelere “*On-ok Bodunu*” denilmektedir (Turan, 1945, 306-307).

Boy’u bir başkan yani bir bey yönetiyor ve seçimle göreve geliyordu. Boy Beyleri genellikle cesaretli, mali yönden güçlü ve çevresi geniş aile reisleri arasından seçilmekteydi. Boy başkanının başlıca görevleri arasında; iç dayanışmayı sağlamak ve korumak, hak ve hukuku gözetlemek, aileleri her türlü iç ve dış tehlikeye karşı korumak bulunuyordu (Memiş, 1987, 227).

Kurulduğu ilk yıllarda yarı bağımsız şekilde hüküm süren Göktürk Devletinin merkezi ise günümüzde Kuzey Moğolistan sınırları içerisinde yer alan Orhon Nehri civarı ve Hangay dağlarının bir bölümünü kapsayan Ötüken’dir. Göktürk Devleti sınırlarının batı tarafını İli Vadisi ve civarı oluşturmaktadır (Temir, 1965, 642). Göktürklerin Hun soyundan geldikleri bilinmekle beraber “*Aşina*” adında bir ailenin devamı oldukları kabul edilmektedir (Kurat, 1952, 7). “*Aşina*”, bazı Türk efsanelerinde bir kurt tarafından büyütülen ve ilk ata olarak kabul edilen bir neslin adını ifade etmekte olup Oğuz Kağan Destanı’nda da belirtilmektedir (Kafalı, 2001, 58).

Çin kaynaklarında yer alan bilgiler ve Göktürklerin kökeniyle ilgili oluşturulan belgeler Türk kimliğini ve varlığını desteklemektedir. 552 yılında büyük bir güce kavuşan Göktürkler diğer Türk boylarını hâkimiyetleri altına alarak birleşmişler, çağlara meydan okuyan çok büyük bir medeniyet kuracakları ilk Türk adı taşıyan devletlerini kurmuşlardır. Bu yeni devlete ise “Türk” ismini vererek tüm Türk kavimleri ve toplumları içerisinde siyasal ve ortak bir kimliğin oluşmasını sağlamışlardır (Erkin, 1971, 17-20).

Türkistan coğrafyasının acımasız iklim koşullarında hayatta kalmanın bir gereği olarak kendilerinden önceki kavim ve milletlerin yaptığı gibi Göktürkler de acımasız coğrafya şartlarına karşı örgütlenerek uyum sağlamışlar ve sosyal hayatlarında her zaman bir düzen içerisinde olmuşlardır (Çay, 1990, 11).

Orhun Abidelerinin birincisinde yer alan ilk satırlarda; “*Üstteki mavi gök, altta yağız kılındıkta ikisi arasında kışoğlu kılınmış üzerinde kışoğlunun Bumin Han, İstemi Han büyümüş, büyüüp kavminin ilini ve türesini tutturmuş, tanzim edivermiş*” ifade edilmektedir. Bu ifade; “*Türkler’de içtimai hayattaki nizam fikrinin ilk devirlere kadar götürüldüğünü göstermektedir*” (Sezer, 1979, 93).

Orhun Kitabelerinde Türk bozkır toplumlarının yapısı hakkında bilgiler de yer almaktadır. Aile (Oğuş), Aileler Birliği (Urug), Kabile (Bod-boy), Boylar Birliği (Bodun) ve İl

(El) şeklinde tasvir edilmektedir (Meram, 1974, 19). Göktürklerde konar-göçer hayatın yaygın olarak yaşanmasının bir sonucu olarak boy ve boy birliği yapılanması ortaya çıkmış ve sosyal yapıları daha çok askerî teşkilata benzemiş, bu yönde gelişme göstererek güçlenmiş ve zamanla bir askeri teşkilatlanma şekline dönüşmüştür.

2.2.2. Göktürklerde Kırsal ve Yerleşik Yaşam İzleri

Kendilerinden önceki Türk toplumlarında olduğu gibi yine birçok Göktürk ailesi konar-göçer şekilde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Özellikle hayvancılıkla uğraşan aileler sabit bir meskenleri olmadığından, mevsim ve iklim şartlarını göz önünde bulundurarak sahip oldukları hayvanların temel ihtiyacı olan yeşil otlaklara ulaşmak için sürekli yer değiştirmişlerdir. Ev ve barınak olarak çadır kullanılmakta ve bu çadırları atların, katırların ve develerin çektiği kağnılarla bir yerden başka bir yere taşımaktaydılar. Mevsim şartlarına son derece uygun olarak imal edilen bu çadırların sıcağa ve soğuğa karşı koruma sağlamasının yanı sıra sökülmesi ve kurulması da son derece kolaydı. Çadır renkleri ailenin sosyal ve ekonomik durumunu gösteriyor ve bey çadırları her zaman ak renkten oluşuyordu (Koca, 2003, 110).

Sosyal ve ekonomik şartlarda en ideal yaşayabilmek için gerekli olan ihtiyaçlara göre şekillenen Göktürk yaşam tarzı, büyük ölçüde hayvancılık üzerine kurulmuştur (Çay, 1990, 5). Asırlar boyunca büyük medeniyetler kuran ve çok çeşitli kültürel zenginliğe ulaşan Türk Bozkır hayatının geliştiği ve yaşadığı bölgeler; Altay ve Sayan Dağları'nın güneybatı düzlükleri başta olmak üzere, yükseklikleri 500 ile 1000 metre civarında olan zengin otlaklar ve hayvanları beslemeye son derece elverişli yaylalardır (Esin, 1978, 85).

Göktürkler konargöçer şekilde hayat yaşamışlardır (Kafesoğlu, 1974, 201). Sadece Türk Kavimlerine ait olan bu yaşam biçimi “Bozkır Kültürü” olarak ifade edilmektedir. Türk Bozkır Kültürü ve diğer göçebe toplumların yaşadığı Göçebe Kültürü aynı kavramlar değildir. Türk Kültürü tamamen farklı nedenleri, güçlü medeniyetleri, kültürel ve sosyal zenginlikleri ve birçok farklı özelliği bünyesinde barındırmaktadır. Bu farklılık ise hiçbir zaman tesadüfen oluşmamıştır. Bozkır kültürünün son derece hâkim olduğu geniş bozkırlar çeşitli boylar arasında paylaşılmış ve bu boylara ait olan araziler kabile ve diğer aileler arasında yaylak ve kışlak şeklinde kullanılmıştır (Balaban, 2006, 107).

Avrupalı Türkolog W. Radloff'un Çin kaynakları üzerinde gerçekleştirdiği araştırmalar neticesinde Göktürklerin yaşayış biçimiyle ilgili olarak, *“Hiçbirinin sabit bir oturma yeri yoksa da herkesin muayyen bir parça arazisi vardır. Ayı ayrı suların otlak yerleri, göçebe hayat süren bugünkü Kazaklarda olduğu gibi, her tarafta aileler arasında taksim edilmişti”* şeklinde

bilgi vermektedir (Çay, 1990, 5). Bu açıklamadan; Göktürklerin göç alanlarını belirli bir düzen içerisinde kullandıkları anlaşılmaktadır.

Konar-göçer şeklinde yaşamlarını sürdürmekte olan her kabile ve bu kabileye mensup ailelerin geleneksel olarak sahiplendiği göç güzergâhı ve bölgeleri bulunmaktaydı. Bölgeler yaylak ve kışlak olarak ikiye ayrılıyordu. Her aile, yaylak göç sezonunu tamamlandıktan sonra kışlamak için eskiden beri kullanmış oldukları yerleşim alanlarına dönüyorlardı. Hem yaylak hem de kışlak alanlara dönüş yolları, geleneksel olarak belirlenen göç yolları üzerinden gerçekleştiriliyordu. Yaylak ve kışlaklar ailelerin mensubu olduğu boyun ortak mülkiyetinde yer alıyor ve bu alanların sınır ve hudutlarının önceden belirlendiği ve sonrasında aileler arasında taksim edilerek kullanıldığı bilinmektedir. Bu çok kıymetli özellik ve medeni yaşayış biçimi; hem tarih öncesi dönemlerde Türkistan'da, hem de günümüze kadar Anadolu'da yaşamış Türk kavim, kabile, boy, devletlerinde ortak kullanım hakkı ve genel mülkiyet anlayışının son derece medeni bir şekilde yürütüldüğünü göstermektedir (Çay, 1990, 5-7).

Geniş coğrafyaları kaplayan bozkır ova ve düzlüklerinin iklim koşullarının bir özelliği de genel olarak kış aylarının uzun sürmesiydi. Yaylak ve kışlak olarak düzenli şekilde göç eden Türk toplulukları için hava şartları ikamet sürelerinin en önemli belirleyici unsurunu oluşturuyordu. Geleneksel ve düzenli olarak her yıl tekrarlanan göç döngüsünün zamanları mevsimlere göre belirleniyordu. Ve genel olarak kış aylarının uzun sürmesi kışlaklarda ikamet sürelerinin uzun olmasını gerektiriyordu. Bu sebepler nedeniyle Türk toplumlarının kışlaklarında yerleşik yaşam özelliklerine daha uygun kalıcı binalar ve tesisler inşa etmelerine neden olmuş, bu binaların bir araya gelmesiyle köy ve kasaba ölçülerinde yerleşim birimleri oluşmuştur (Baykara, 2002, 288).

“Şehirciliğin Göktürk Devrinde Hunlara nazaran daha fazla gelişmiş olduğunu görüyoruz. Bu şehirler, genellikle kale tipinde Ordu/Ordu-Kent/Ordu-Balık ve bazen de Kurgan-Korgan diye anılan ve kozmolojik temayüllerin etkili olduğu kentlerdir. Göktürklerin bilhassa Orta Asya'da, Kazakistan'ın güney bölgeleri ve Kırgızistan'da hâkimiyet kurmasıyla şehirlerin sayılarının arttığı düşünülmektedir. Hunlarda olduğu gibi İpek Yolu'nun Orta Asya kesimine olan hâkimiyet şehirlerin artmasında etkili olmuştur” (Çoruhlu, 2002, 92).

Hem Göktürk'ler hem de Göktürk öncesi Türk kavimleri arasında birçok ortak özelliklerin bulunuyor olmasının yanı sıra birbirlerine en çok benzedikleri alan ise yüzyılların birikimi ve deneyimi sonucu oluşmuş olan konar-göçer yaşam kültürü ve yerleşik yaşam medeniyetlerinin olduğu söylenebilir.

2.3. AVARLAR

2.3.1. Avarlarda Toplumsal Yapı

Onbinlerce yıllık geçmişe sahip insanlık tarihinde geniş yer tutan konargöçer yaşamın izlerini taşıyan eski çağ toplum ve kavimlerinde olduğu gibi Avarların hakkında da net bilgi alınabilecek yazılı bir kaynak günümüze ulaşmamıştır (Erdelyi, 2013, 9).

Tarih öncesi devirlerde var olmuş ve konargöçer toplum özelliği taşıyan Avarlar hakkında bilinen az ve sınırlı bilgelere ise günümüze kadar ulaşabilmiş Bizans ve Latin yazılı kaynaklarından ve arkeolojik kazılar neticesinde elde edilen buluntuların incelenmesiyle ulaşılmıştır. Elde edilen bilgilere göre Avarlar; Büyük Kavimler Göçü neticesinde meydana çıkan, yaklaşık 250 yıl boyunca hüküm süren, Karpat Havzasında güçlü siyasi bir devlet yapılanması oluşturan ve nihayetinde IX. yüzyıl içerisinde tarihten silinen halklar topluluğu şeklinde tanıtılmıştır (Erdelyi, 2013, 10).

552 yılında Hun Devletinin yıkılmasından sonra dönemin en büyük imparatorluğunun sahip olduğu topraklar Göktürk hâkimiyetine girmeye başlamış ve bu hâkimiyet alanı genişledikçe özellikle Kağana bağlı kalmak istemeyen boylar batıya doğru sürüklenerek göç etmeye zorlanmıştır. Uçsuz bucaksız bozkırlarda yaşamakta olan muhtelif kabilelerin göç yolculuğu da böylece başlamış ve bu hareket, “*kavimler göçü*” olarak adlandırılmıştır. Tarihe damga vuran büyük Türk göç yolculuğunun ilk adımlarının böylelikle atıldığı söylenebilir. 558 yılında, dönemin bir diğer büyük imparatorluğu olan Bizans kaynaklarında belirtilen bilgilere göre “Kavimler Göçü” diye adlandırılan bu büyük maceranın baş aktörlerinden birisinin Avarlar’ın olduğu ifade edilmektedir. 552’deki Göktürk baskıları sonucu oluşan olaylar neticesinde Avarlar, Talas havzasından İdil boyuna göç etmişlerdir (Kurat, 2011, 82).

MS 560’lı yıllarda Avarların başında Bayan Kağan vardı ve Kağan’ın oldukça enerjik ve güçlü bir yapıya sahip olduğu söylenmektedir. Kendilerini güçlü ve kudretli hisseden diğer kavimler gibi Avarlar da son derece enerjik, güçlü bir yapı ortaya koyuyor ve sürekli hareket halinde bulunuyorlardı. Karadeniz bozkırlarını ele geçirmekle yetinmeyerek, Balkanlara ve Batı Avrupa coğrafyasına yayılmak istemişler ve buralara sürekli akınlar düzenlemişlerdir. Avarlar yönlerini Frank Krallığı sınırlarına çevirmiş ve yıllarca süren mücadelelerini başlatmışlardır. Zamanla Frank Krallığı içlerine yerleşen Avarlar, Hristiyanlığı benimsemişler ve asimile olmuş topluluklar arasına girerek kimliklerini tamamen kaybetmişlerdir (Eryılmaz, 2021, 1098).

2.3.2. Avarlarda Kırsal ve Yerleşik Yaşam

Günümüzde yürütülen arkeolojik çalışmalar sayesinde VII ve IX. yüzyıllar arasına tarihlenen çok sayıda yerleşim yeri kalıntısı tespit edilmiştir. Avarlara ait olduğu düşünülen yerleşik yaşam izleri ise daha çok Macaristan'da gerçekleştirilen kazılarda ortaya çıkarılmış ve en belirgin çalışma ise yaklaşık 37 evin kalıntılarının bulunduğu “*Tuna-Varosha*” bölgesinde gerçekleştirilmiştir. Yapılan keşifler neticesinde Avarlara ait; toprak zemin üzerine yerleştirilen ağaç duvarlar arasında taş soba ve fırın kalıntılarının yanı sıra tahıl çukurları ve kerpiçten yapılmış ev kalıntıları bulunmuştur. Avarların diğer konar-göçer kavimler gibi yaylak ve kışlak şeklinde ikamet ettikleri, kışlak mahalleri genelde daha kalıcı şekilde toprak, kerpiç, taş ve ağaçtan inşa ettikleri anlaşılmıştır. Yaylak mahallerini ise; özellikle bahar ve yaz ayları boyunca kolay sökülüp kurulan geçici çadırlardan oluşturdukları düşünülmektedir. Yılın çoğu ayını kışlık yerleşimlerde geçiren göçebe Avarlar, baharın gelmesiyle yazlık yerleşimlerine doğru yola koyulmaktaydılar (Erdelyi, 2013, 342).

Hayvancılık diğer yarı göçebe toplumlarda olduğu gibi Avarların da temel geçim kaynağını oluşturmuştur. Zamanla yerleşik yaşama geçmeye başlayan bazı Avar grup ve kabileleri tarımla geçimlerini sağlamışlardır. Yerleşik yaşama geçen ilk kabileler arasında Slavların olduğu iddia edilmektedir.

Avarların bahçe yetiştiricilikleriyle ilgili net bir bilgi olmasa da tespit edilen bazı kalıntıların incelenmesi neticesinde; buğday, çavdar ve yulaf üretimi yapıldığı, toprağın sabanla sürüldüğü ve ekinin orakla biçildiği anlaşılmıştır. Ayrıca yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde son derece kaliteli özelliklerde çember çömlek ve kil kaplar, demir aksamli ev fırınları, peynir hazırlama gereçleri, demir kesici alet türü silahlar vb ev gereç kalıntıları bulunmuştur. Bulunan malzemelerin sadece kendi ihtiyaçlarını karşılamak için değil, ticareti yapılmak amacıyla da üretildiği anlaşılmıştır. Latin kaynaklarında Avarların ticaret yaptıklarına dair bilgiler mevcut olup satmak istedikleri mallarını sergiledikleri pazar yerleri olduğu bildirilmiştir (Erdelyi, 2013, 343).

Hemen hemen bütün konargöçer yaşam süren bozkır kabile ve boylarda olduğu gibi Avarların da yazılı kültürleri bulunmamaktadır. Eski çağlarda var olmuş bozkır toplumları hakkında ki bilgilere ise eski yerleşim alanları ve mezar yerlerinde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar neticesinde ulaşılabilmiş, elde edilen bilgiler sayesinde bozkır toplumlarının ve özellikle Avar tarihinin oluşturulmasındaki önemli boşluklar doldurulmuştur. Ayrıca, Arkeolojik keşif ve antik buluntulardan ulaşılan bilgilerle eski çağ toplumları hakkında çok sayıda akademik çalışma ve araştırma yapılabilmektedir (Eryılmaz, 2021, 1098).

Eski yerleşim yerlerinde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar neticesinde Avar toplumuyla ilgili oldukça net tarihi bilgilere ulaşılmıştır. Bu bilgilere göre tamamen konargöçer yaşam sürdürdüğü zannedilen bu toplumun aslında yerleşik olarak da yaşadığı ve birçok irili ufaklı köyler ve şehirler oluşturdukları tespit edilmiştir. Yapılan bu keşif niteliğindeki araştırmalar; Avar insanları ve ailelerinin yerleşik yaşamlarını sürdürebilmeleri için üç çeşit konut inşa ettiklerini bildirmektedir. Bu konutlar; bir kısmı toprak altında, üst kısım ise toprak üstünde olan ahşap, çamur ve çalı örtüsü ile inşa edilen “*köm*” tipi barınaklar. Bir diğeri; çukur kazılarak çakılan kazıklar ile zemin yüzeyinde olacak şekilde inşa edilen ahşap veya kerpiç evler ve yaylak zamanlarda kullanılan çadır türü sökülüp tekrar takılabilen “*yurt*” isimli çadır barınaklardır (Eryılmaz, 2021, 1099).

Tamamen at sırtında göçebe bir kavim olarak yaşadıkları zannedilen Avarların, arkeolojik keşifler sonucunda; düzenli konargöçer hayat sürdükleri, yılın belirli dönemlerinde yaylak ve kışlak kullanmak amacıyla inşa ettikleri ev ve çadırlarda yaşadıkları ve zamanla da yerleşik yaşama geçerek köyler ve kasabalar inşa ettikleri tespit edilmiştir (Kurat, 2011, 81-110).

Yerleşik hayata geçiş aşamasında; etrafı hendek veya yüksek duvarlarla çevrili alanlara kurdukları yurt denilen çadırların yerine kerpiç, ahşap ve balçıktan konutlar inşa ettikleri anlaşılmıştır. Yaşam alanlarındaki bu yenilikler ise kalıcı şekilde yaşayacakları ilk köy ve kasabaların oluşmasına, birlikte ve kalıcı yaşamın getirdiği yeni kültürel ve sosyal zenginliklerin kazanılmasına ve refah düzeylerinin artmasına neden olduğu ifade edilmektedir (Eryılmaz, 2021, 1091-1098).

2.4. BULGARLAR

2.4.1. Bulgarlarda Toplumsal Yapı

Eski çağlardan günümüze varlıklarını koruyan Bulgarların kökenlerinin ne olduğuyla ilgili yürütülen bilimsel çalışmalar neticesinde ulaşılan arkeolojik buluntular, Bulgar dil kalıntıları ve İdil Bulgarlarına ait mezar taşları kitabelerinden edilen bilgiler neticesinde Türk oldukları genel kabul gören bir gerçek olarak bildirilmektedir.

Bulgarlar Türk kökenli bir kavim olsalar da hangi boya mensup oldukları, nerede yaşadıkları, ilk defa görüldükleri Azak Deniz’i civarına ne zaman ve ne şekilde geldikleri ise kesin olarak bilinmemektedir. Türk Bulgar Kavmi hakkında tarihteki en eski yazılı metin M.S. III. yüzyıl içerisinde yaşamış olan Suriyeli Mar Abas Katinu tarafından tutulan kayıttır. Bu kayıt bize Bulgarların M.Ö. 149-127 yılları arasında Kafkasya bölgesinin kuzeyinde yaşamakta olduklarını bildirmiştir. Ayrıca, aynı bilgiler VIII. yüzyılın Ermeni tarihçisi Moisey Khoren

tarafından da doğrulanmıştır. Bizans Kronikleri dâhil olmak üzere herhangi bir başka kaynakta Bulgarların yaşadığı yer hakkındaki bilgiyi teyit edecek başka bir kayda rastlanmamıştır (Kurat, 2002, 108).

Göktürklerin hâkimiyetinde uzun yıllar yaşamış olan Bulgarlar, Göktürklerin duraklamaya girmesini fırsat bilerek “*Büyük Bulgarya Devletini*” 630 yılında kurmuşlardır. Yeni kurulmasına rağmen Bulgar devletinin ömrü fazla uzun sürmemiş ve 665 yılında Hazar Hakanlığı tarafından yıkılmıştır. Bir müddet Asparuh idaresine giren Bulgar boyları Tuna nehri kıyılarına doğru ilerlemiş ve zamanla balkanlara kadar ulaşarak 668 veya 671 yılında “*Tuna Bulgarları*” isimli yeni devletlerini kurmuşlardır (Merçil, 2006, 13).

Bulgar Türklerinin kültürel zenginliğe ve gelişmiş bir medeniyete sahip oldukları tahmin edilmektedir. Özellikle at biniciliği ve araba sürücülüğü gibi yeteneklerinin yanı sıra tarımsal ve hayvansal üretim, mimari ve demircilik gibi çok çeşitli alanlarda son derece başarılı oldukları düşünülmektedir. Bu başarı onları başta ekonomi olmak üzere askeri, sosyal ve kültürel yönlerden güçlü seviyelere çıkarmıştır.

Bu üstün medeniyet ve kültürel zenginlik sonucu oluşan Bulgar Aristokrasi özellikle VIII. yüzyıl içerisinde Slav kabilelerin aralarına karışmalarını kabul etmiş ve zamanla Bulgar Türk Devletinin Slavlaşmasının kapıları aralanmıştır. Omurtak Han döneminde (816-831) Slavlaşma hareketinin çok daha hızlandığı ifade edilmektedir. Hristiyanlığın kabulü sonrasında baskın hale gelen Slav kültürü tamamen etkisini göstermeye başlamış ve Bulgar Türkleri asimile olarak Slavların arasında kaybolmuştur. Hatta Türkçe unvanlar atılmış ve Bizans’la yapılan mücadeleler sonuç vermemiş ve nihayetinde son bularak Bizans hâkimiyetini mecburen kabul etmişlerdir (yıl: 1018 - 1185) (İnalçık, 1943, V-VI). “*Bulgaristan üzerinde, artan Hristiyanlık baskısı Bulgar Türklerini, hızlı bir şekilde Bizans kültürünün etkisi altına sokmuştur*” (Kurat, 1993, 798).

2.4.2. Bulgarlarda Kırsal ve Yerleşik Yaşam

Orta çağ coğrafyası hakkında araştırmalar yapan ve çalışmalarını kayıt altına almış Arap coğrafyacı ve gezginler, Bulgar topluluklarının İtil nehri civarlarında ve özellikle orta havzasında yaşadıklarını belirtmişlerdir. Oysa ilk Bulgarların Kafkasya’da yaşadıkları ve daha sonradan İtil nehri civarına yerleştikleri tahmin edilmektedir. Bu durumda bazı araştırmacıların Bulgarların geçmişte yaşadıkları bölgeleri bilmedikleri ve yeteri kadar konu üzerinde araştırma yapmadıkları düşünülmektedir (Solmaz, 2018, 21-24).

Tarihleri boyunca son derece hareketli bir yaşam sürmüş olan Bulgar toplumlarının hâkim oldukları sınırları tam olarak veya kesin bir şekilde tarif etmek oldukça zordur. Bulgar

ülkesi güçlendiği dönemlerde genişleyen, zayıfladığı dönemlerde ise daralan coğrafi sınırlara sahip olup net şekilde hudutları belirtmek ise mümkün olmamaktadır. Özellikle Arap coğrafyacılarından öğrenildiğine göre; kuzeyde Slavların, güneyde Hazarların, batıda İtil Nehri'nin ve doğuda da Oğuzların sınırları arasında yaşadıkları bilinmektedir (Topsakal , 2000, 12-35).

Bulgarların yaşamış olduğu bölgede kış mevsimlerinin sert, çetin ve zorlu geçmesinin yanı sıra son derece uzun sürdüğü tespit edilmiştir. Ayrıca gece ile gündüz arasında oluşan uzun zaman farkıyla ilgili yapılan incelemelerde, kış aylarının çoğu günlerinde gündüzlerin üç buçuk saate kadar kısa sürdüğü tespit edilmiştir. Yine bir kış mevsiminde ülkeyi ziyaret eden büyük dil âlimi ve gezgin Cuvâyilaki'de şu şekilde tarif etmiştir; *"Gündüzler dört vakit şeklindeydi; her namaz arka arkaya kılınıyordu, rekâtlar ezanla ve kametle birlikte kısa kısa idi"*. *"Bulgar ülkesinin hava şartları da coğrafyacıların merakını uyandırmıştır. Bölge kış aylarında düşük sıcaklıkları ile bilinmektedir. Ülkede çoğu zaman yaz aylarında bile karlar erimemekteydi. Bulgar halkı, yerdeki toprağı nadiren kuru olarak görürdü"*, (Gökbörü, 2021, 37).

Araştırmalar neticesinde İtil Nehri kıyısında yer alan Başkent Belar şehrinde liman bulunduğu ve şehir ticaretinin yoğunluğunun bu liman üzerinden yapıldığı tespit edilmiştir. Limanın son derece işlek ve hareketli bir şekilde kullanıldığı, şehirde yürütülen genel ticari faaliyetlerin yanı sıra balıkçılık ticaretinin de son derece yaygın ve gelişmiş bir şekilde yapıldığı bildirilmiştir. Ayrıca bölge halkının yoğunluğunun Müslüman olduğu ve insanların uzun süren kış aylarında ahşap evlerde, kısa süren yaz aylarında ise çadırlarda yaşadıkları şeklinde sosyal bilgiler dönemin Arap coğrafyacıları tarafından tutulan kayıtlar sayesinde öğrenilmiştir. Belar Şehrinin ortasında bir caminin yer aldığı, şehrin çevresinde insanların yerleşik yaşam sürdürdükleri, bu şekilde birçok irili ufaklı köylerin bulunduğu, fakat şehre bağlı ilçe boyutlarında kabul edilebilecek büyüklükte yerleşim yerlerinin bulunmadığı da bildirilmektedir (Gökbörü, 2021, 37).

Başka bir coğrafya araştırmacısı olan ve yaz aylarında Bulgar coğrafyasını ziyaret ettiği düşünülen İbn Fadlan ise Bulgarların kubbeli çadırlarda yaşadıklarını, en büyük çadırın hükümdara ait olduğunu ve bin civarında kişiyi ağırlayabilecek kapasitede inşa edilmiş olduğundan bahsetmiştir. Bir başka gezgin olan İstahrî ise Bulgarları kış mevsiminde ziyaret etmiş ve yaşamlarına ilişkin incelemelerde bulunarak gözlemler yapmıştır. Bulgar insanların çetin geçen ve uzun süren kış aylarında yerleşik olarak ikamet ettikleri, soğuktan korunaklı ahşaptan yapılmış evlerde ve kısa süren yaz aylarında ise çadırlarda yaşadıklarını belirtmiştir (Gökbörü, 2021, 38).

Endülüslü gezgin ve coğrafya araştırmacısı el-Gırnati, Bulgar şehir ve köylerini gezmiş ve bu şehirlerde bulunan ahşap evlerin tarifini yapmıştır. El-Gırnati; bu evlerin çeşitli ağaçlar ve ağırlıklı olarak çam ağacından inşa edildiklerini belirtmiştir. Ağaç gövdelerinin üst üste konularak ev duvarlarının, tavanın ise ahşap tabakalar şeklinde tahtalardan yapıldığını, evin içinde oluşturulan ocaklarda ateş yakıldığını ve içerisinde son derece ısındığını, evlerin genelde küçük kapılı olduğunu ve kapıların ise koyun vb hayvan derileriyle kaplandığı şeklinde tarif etmektedir (Gökbörü, 2021, 38).

Mûnis tarafından yapılan tespitlerde; yerinde gören ve Bulgar ülkesinde yaşayarak gözlemleyen ve kayıt tutan araştırmacılardan birisinin de el-Gırnatî olduğu ifade edilmiştir. Gırnati'nin; Bulgarların yaşadıkları bölgelerde oluşturdukları köy, kasaba ve şehirlerde yerleşik hayat sürdüklerini, tarım ürünleri yetiştirerek, hayvan yetiştiriciliği yaptıklarını, halkın çoğunluğunun çiftçilikle uğraştığını, meyve, sebze ve hububat üretimi gerçekleştirdiklerini gözlemlediğini bildirmektedir (Gökbörü, 2021, 38)

Bulgar Türklerinin birçoğunun yerleşik yaşamı benimsedikleri ve çok sayıda irili ufaklı köyler ve şehirler inşa ettikleri ifade edilebilir. Kurdukları şehirlerin mimari yapısının Bizans şehir mimarisinden son derece farklı özelliklerde olduğu, sadece kendilerine özgü nitelikler taşıdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, muazzam abideler inşa edebilmelerinin yanı sıra kendilerine ait hususi bir yazı şekli ve takvim oluşturdukları da anlaşılmıştır.

2.5. HAZARLAR

2.5.1. Harlarda Toplumsal Yapı

“Hazar” isim köken ve menşeinin tespiti tarih boyunca birçok dil bilimci tarafından araştırılmış olmasına rağmen kesin bir sonuca ulaşılamamıştır. Ayrıca bu konuda birçok görüş ayrılığı ortaya çıkmış ve bir tarih meselesi haline dönüşmüştür. Kabul edilebilir en genel kanıya göre; “Hazar” kelimesinin Türkçe “*kaz (qaz)*”, (*başıboş dolaşmak, oradan oraya göç etmek*)” kelimesinin kökünden geldiği iddia edilmektedir. Dolayısıyla Hazar adı “*göçebe*” manasına da gelmektedir (Özcan, 2021, 66).

Araplar; “Hazar” kelimesini “*küçük ve çekik gözlü*” şeklinde anlamlandırmışlardır. Ayrıca VII. yüzyılda İslam ordularının İrminiye’ye girdiği ve burada “*küçük ve çekik gözlü çok cengâver bir milletle*” karşılaştıkları şeklinde bilgide bulunmaktadır. Sahih olarak kabul edilen hadis kaynaklarında yer almayan ancak Hz. Ebu Hüreyre tarafından Hz. Ömer’den rivayet edilen bir hadisi şerifte Hz. Muhammed (sav)’in; “*küçük gözlü bir kavim eğer Acemlerin seddini geçerse Allah (C.C.) onlara hidayet verecek*” buyurduğunu bildirmektedir (Kuzgun, 1985, 14).

Müslüman ordularının henüz İrminiye'yi fethetmeden önce “Hazar” kelimesinin batılılar tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Bu durumda, kelimenin “*göçebe ve serbest dolaşan*” anlamına gelen manası daha kabul edilebilir bulunmaktadır. VII. yüzyıldan önce Arapların, Hazarları tanıdıkları kabul edilmekle beraber bu tanışmanın muhtemelen Hireliler ve Nabatlılar zamanına kadar geriye gittiği düşünülmektedir. Ayrıca çekik ve küçük gözlü olmak Hazarların yanı sıra başka birçok Türk boyunun da fiziksel ortak özelliği olarak kabul edilmektedir (Kuzgun, 1985, 40).

Hazarlar hakkında yapılan incelemeler ve araştırmalar sonucunda; kısıtlı sayıdaki yazılı kaynak ve bilgilerden kökenleri ve etnik akraba bağlarıyla ilgili net bir sonuca ulaşılamadığı anlaşılmaktadır. Ulaşılan sınırlı bilgilere göre Hazarların Türk olduğunu kabul edenler ve etmeyenler şeklinde iki farklı görüşün ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Bu tür çözümsüzlük ya da iki farklı zıt görüşün çakıştığı durumlarda yapılabilecek en doğru yaklaşımın Hazarların diğer Türk toplum ve devletleriyle ilişkilerinin var olup olmadığının tespit edilmesinin olduğu söylenebilir.

Hazarlarla ilgili az sayıdaki Arap, Bizans, Çin, Gürcü ve Ermeni kaynaklarında yer alan bilgilerde; Türk ve Hazar kelimelerinin hemen hemen bütün kayıtlarda birbirinin yerine kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu durumda ya Hazarların üzerinde bir Köktürk hâkimiyeti bulunduğu ya da Hazarların kökenlerinin Türk olduğundan kesinlikle söz edilebileceği bildirilmektedir (Ayçiçek, 2019, 100).

B. Ögel, Kafkasya bölgesine hâkim olan Bulgar Devletinin yıkılması sonucu bu yıkıntılar üzerine aynı bölgede kurulan Hazarların kültürünün Kafkas kültürüyle harmanlanmış olmasını şüphe götürmez bir gerçek olarak kabul etmektedir. Ayrıca, komşuları olan İran ve İskandinav kültürlerinin yanı sıra en çok İslam kültüründen etkilendiklerini ifade etmiştir. Hazar kültürünün başlıca materyallerini; Orta Asya menşeli kılıçlar, oklar, yaylar, baltalar v.b. savaş aletleri ve at koşum takımları oluşturduğunu ve bu sayede Hazarların kurucularının Orta Asyalı Türkler olduğunun açık bir şekilde kanıtlandığını bildirmektedir (Ögel, 1984, 229).

Hazar tarihinin en büyük ve güçlü hakanı Yusuf'un yazmış olduğu ve günümüze ulaşan kısa mektubunda, Hazar toplumunu oluşturan 10 boy hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Genel olarak bu boylar Hakan sülalesinin de mensubu olduğu; Uygur, Türğiş, Hazar, Sabir, Bulgar ve bunların dışında Burtas, Vnndır, Bezne, Çermişler ve Suvar kavimlerinin de isimlerinin zikredildiği ifade edilmektedir (Togan, 1988, 399).

Hazarlar hakkında bazı bilgiler veren yazılı tarihten önce de birçok Hazar toplumunun var olduğu tahmin edilmektedir. Hazar hanlığında varlığını sürdüren yerleşimcilerden bahseden

bilimsel yazın sadece M.S. 650 ve 965 arası dönemi kapsamaktadır. Bu zaman diliminde yerleşimciler “*Hazar*” ismi ile anılmaktadır. Fakat Hanlıkta yaşayan bütün yerleşimciler “*Hazar*” ismiyle anılıyor olsalar da çeşitli dilleri konuşan, farklı dini inanışları olan Hun Hazarları, Göktürk Hazarları ve Yahudi Hazarları olarak etnik üç farklı grubun yaşadığı bilinmektedir (Yücel, 2002, 465).

2.5.2. Hazarlarda Kırsal ve Yerleşik Yaşam

Hazarların hâkimiyetinde olan coğrafi sınırların çevresi düşmanlarıyla tamamen sarılmış bir vaziyette bulunuyordu. Hazar kabilelerini zaman zaman düşmanlarının yaptıkları yıkıcı akınlardan koruyan en büyük koruyucu güç ise ülkenin sınırlarının dağlarla çevrili olmasıydı. Bu durum onlara tabii ve doğal bir kale koruması sağlıyor ve bu sayede düşman akınları çoğu zaman etkisiz kalıyordu. Ne var ki coğrafyanın konumu ve çevresinin yüksek dağlarla çevrili olması ve bu dağların bir nevi kale surlarına benzeyen yapısının avantajlı yönünün yanında bir nevi toplumu güçsüzleştiren, çaresiz bırakan ve mahrumiyet içinde yaşamalarına sebep olan olumsuz tarafları da bulunmaktaydı (Kocarık, 2013, 45).

Hazarlar devasa doğal kalenin içinde fazlaca ihtiyaçları olan bozkır yaşamı sürme ve otlakları kullanmaktan mahrum kalarak bu sahada hapsolmuş vaziyette yaşıyorlardı. Bu zoraki yaşam biçimleriyle Hazarların göçebe bir toplum olmadığı, yerleşik yaşam süren, köyler ve şehirler inşa etmiş bir Türk toplumu olduğu gerçeği tarihi kayıtlardan anlaşılmaktadır. Onlar ihtiyaçları olsa da tabiatın bozkır, ova ve otlaklarından değil; balık, nar ve bahçe meyveleri gibi sunduğu diğer imkânlarından faydalanabiliyorlardı (Kocarık, 2013, 46).

Günümüz itibariyle Hazar dilinde yazılmış elimize ulaşan ya da keşfedilen herhangi bir eser bulunmamakta olup, Hazar araştırma ve incelemeleri için yürütülen arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda Göktürk yazısına benzeyen bazı oyma yazılar bulunmuştur. Bu yazıların tercüme edilmesi sonucu elde edilen bilgiler ışığında; İslam öncesi dönemde var olan ve büyük ölçüde konar-göçer ve kısmı olarak yerleşik yaşam sürerek daha çok hayvancılık ve tarım ürünleri yetiştiriciliği ile uğraşan Türk devletlerinden farklı olarak Hazarların ticaret, ziraat ve zanaat işleriyle uğraştıkları tespit edilmiştir. Büyük ölçüde yerleşik yaşam süren Hazarların VII. yüzyıl sonuna kadar birçok irili ufaklı köy, kasaba ve şehirler inşa ettikleri, başşehirlerinin Dağıstan sınırları içerisindeki “*Belencer*” olduğu ve “*Semender*” dâhil daha birçok şehirlerinin bulunduğu tespit edilmiştir (Taşağıl, 1998, 119).

Göçebe ya da konargöçer şeklinde yaşayan ve yerleşik yaşama geçiş evresinde bulunan her toplumda olması gerektiği gibi aynı evrede bulunan Hazarların; bazı inşaat teknikleri, mimari, malzeme tedariki ve üretilmesi gibi konularda bilgi ve beceriye ihtiyaç duydukları

anlaşılmaktadır. Çok zaman kaybetmeden ihtiyaçları olan bu bilgi ve beceriyi sınır komşuları olan ve büyük ölçüde yerleşik yaşam sürerek birçok şehir ve köyler inşa etmiş Bizans ve İran medeniyetlerinden öğrendikleri düşünülmektedir.

Konargöçer şeklinde yaşadıkları dönemlerde deri, yün ve keçeden imal ettikleri kubbeli çadırlarda ikamet ediyorken yerleşik yaşama geçtikten sonra ise yine çadıra benzeyen taş, kerpiç ve tahtadan, daire biçiminde konutlar inşa ederek yaşamışlardır. Zamanla birçok köy, kasaba ve şehirler kurmuşlardır. İlerleyen zamanlarda Hazarların tipik yuvarlak daire biçiminde olan yapıları, dörtgen yapılar biçimine dönüştüğü anlaşılmıştır. Başlangıçta yapı malzemelerinde kerpiç ve tahta kullanırken zamanla kesme taş, tuğla gibi malzemeler kullanarak konut, kale ve askeri garnizonlar inşa ettikleri hatta evlerinden dehliz oluşturarak ahırlarına geçiş yaptıkları ve sütunlu yapılar meydana getirdikleri keşfedilmiştir (Kuzgun, 1985, 68).

2.6. TÜRGİŞLER – KARLUKLAR

2.6.1. Türgişlerde Toplumsal Yapı

İli şehri kuzeyine ve Talas Nehri civarıyla, Çu ve İli Nehri bölgelerine yerleşen Türk boylarına Batı Göktürkler ismi verilmiş ve bu boyların Orta Asya Türk tarihi açısından çok önemli yerleri bulunmaktadır. Batı Göktürklerin küçük bir boyunu oluşturan Türgişler zamanla büyüyerek güçlenmişler ve ancak Aşina sülâlesinin dağılmasından sonra tarihte görülmeye başlamışlardır. Yapılan araştırmalar sonucunda Türgişlerin kökenlerinin Göktürklerle dayandığını tespit edilmiştir. Batı Göktürk Devletinin yıkılmasından sonra Göktürklerin bir uzantısı olarak Göktürk mirasına konmuşlardır. VIII. yüzyıl içerisinde zamanla dağılan bütün batı boylarını hâkimiyetleri altına alarak bir çatı altında toplamışlar ve Orta Asya'da büyük bir güç olmayı başarmışlardır (Sarıtış, 1996, 26).

Bazı tarihçilerin Orta Asya'nın güney bölgesi Türk tarihini önce Türgişlerle (VIII. YY), sonra da Karahanlılarla (IX. YY ve sonrası) birlikte işledikleri görülmüştür. Güney Orta Asya tarihi bu iki Türk toplumuyla birlikte ilişkilendirilmiş olmasına rağmen VIII. yüzyılda Göktürklerin devrilmesiyle, Uygurların bazı kavimleri göç etmeye zorlamaları neticesinde Türgişler ortaya çıkmıştır. Buna benzer bir süreç, yaklaşık üç yüzyıl öncesinde Orta Asya'nın güneyinde yine aynı topraklar üzerinde Ak Hun toplumunun başına geldiği ifade edilmektedir (Ay, 2019, 153).

Eski çağlarda yaşamış Türk Toplamlarının kendilerini tanıtıcı yazılı bir eserleri bulunmadığından dolayı haklarında ki kısıtlı bilgileri; komşu ülkelerin günümüze ulaşan yazılı kaynaklarından öğrenilebilmektedir. Bu tür yazılı vesikalardan elde edilmiş bilgilere göre ilk

defa MS 651 yılında tarih sahnesine çıkan Türgişler'in; "*Barotala*" nehrinin civarında yaşadıkları ve Batı Göktürk Devletini (581-659) kurdukları anlaşılmaktadır. Ayrıca kurucu bu milletin; on-ok konfederasyonuna bağlı, beşli Toulu grubunun dördüncü boyunu oluşturdukları da bildirilmiştir (Çandarlıoğlu, 2003, 61).

737 yılında Su'lu Kağan'ın, kumandanlarından birisinin komplosu sonucu ölmesi üzerine Türgiş Devleti birliğini daha fazla koruyamayarak zayıflamaya başlamış, Çin imparatorluğunun bu durumdan istifade ederek baskılarını arttırmıştır. Bu arada Emevi – Karluk işbirliği karşısında fazla dayanamayan Türgişler, Talas savaşını kaybedince bölgeden çekilmek zorunda kalmışlardır. 735-756 yıllarındaki Uygur Devleti'nin baskılarının devam etmesi üzerine birlikleri iyice bozulan Türgişler, kabileler arasında ihtilafların da iyice artması ve çatışmalara dönüşmesiyle oluşan iç karışıklıkların önüne geçilememiş ve dağılarak Seyhun boylarına doğru göç etmek zorunda kalmışlardır. Türgişler'den boşalan bölgede ise 766 yılında Karluk Devleti kurulmuştur (Kafesoğlu, 1992, 143) (Yaşar, 2011, 109).

Çin İmparatorluğu tarafından, 659 yılında ortadan kaldırılan Batı Göktürk Devleti'nin yerine kurulan Sarı ve Kara Türgiş devletleri 737 yılından sonra zayıflamaya başlamış ve 759 yılında dağılmışlardır. Bu dağılma sonucunda boşalan topraklarda (Çu ve Talas vadileri) yoğun şekilde Karluk göçü ve hâkimiyetinin başladığı bildirilmektedir (Salman, 2014, 2).

2.6.2. Türgişlerde Kırsal ve Yerleşik Hayat

Arkeolojik çalışmalar neticesinde Türklerin yerleşik yaşam başlangıçları Göktürkler zamanıyla tarihlendirilebilir. Göktürklerle bağlı bir boy ve mirasçı konumunda olan Türgişler genelde konargöçer şeklinde yaşamış olsalar da bazı boylarının yerleşik yaşam sürdürdüğü, tarımsal ürün yetiştiriciliği yaptığı, şehir, kasaba ve köyler inşa ettikleri keşfedilmiştir. "*Ötüken*" Gök-Türk devletinin başkenti olmasının yanı sıra Orta Asya'da yaşayan diğer Türk kavimleri ve Türgişler için de kutsal bir yer olarak kabul edilmiştir (Cezar, 1977, 13).

Göktürkler ve Türgişlerin göçebe olduğu kadar yerleşik yaşam sürdükleri ve genelde Çu Nehri kıyıları, Tanrı Dağları etekleri, Isık Gölü çevresi ve Fergane bölgeleri olduğu tespit edilmiştir (Şahbaz, 2020, 28).

Türgişlerin yaşadığı bölgelerde yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde; yerleşik yaşamın kanıtları olan köy, kasaba ve şehir kalıntıları tespit edilmiştir. Konut olarak kullandıkları evlerin inşasında genelde yuvarlak ağaç gövdeleri, kerpiç ve taş malzemeler kullanıldığı anlaşılmıştır. İrili ufaklı şekilde oluşturulan bu yerleşim birimlerinin etrafının surlarla çevrelendiği, bu yapıların inşasında kil ve çakıl taşı karışımından bir tür malzeme kullanıldığı görülmüştür. Çu havzasında yer alan şehirlerdeki binalarda en çok kullanılan

malzemenin özel olarak imal edilen toprak kerpiçler olduğu anlaşılmakla beraber, kerpiçlerin yapımında; kil, çakıl taşı, saman ve bir tür ot kullanıldığı ve son derece uzun ömürlü ve sağlam özellikte imal edildiği ifade edilmektedir. Ayrıca, oluşturulan bu surların içerisinde yerleşik yaşam süren Türk Toplumlarının, dışında ise yine konar-göçer vaziyette veya göçebe yaşayan diğer toplumların yaşadıkları da araştırmalarda yer alan bilgiler içerisinde yer almaktadır (Cezar, 1977, 19).

Türkişler, kendilerinden önce var olmuş diğer Türk toplumlarının yaptığı gibi geçimlerini büyük oranda hayvancılıkla karşılamışlar ve bu yüzden de çoğunlukla konar-göçer ve yarı yerleşik şekilde yaşam sürdürmüşlerdir. Ayrıca, yerleşik şekilde yaşayan, tarım ve ticaretle de uğraşan birçok boylarının olduğu bilinmektedir. Türkişler’de konar-göçer yaşam sürenler kolayca takılıp sökülerek taşınabilen çadırlarda, yerleşik yaşam sürenler ise çamur, kerpiç ve taştan inşa etmiş oldukları kalıcı konutlarda ikamet etmekteydiler.

Diğer Türk toplumlarında görüldüğü üzere Türkişler’inde çadır ve yerleşik konutlarda yaşayanlarının yanı sıra iki tarzı birden yaylak ve kışlak şekilde yaşayan kavim ve boylarının da olduğu bilinmektedir (Şahbaz, 2020, 298-303).

Çu havzası, yıkılan bir Türk devletinin yerine başka bir Türk devleti olarak kurulan Türkişler’in hâkimiyetine girdikten sonra bölgede bulunan şehirlerin etrafının kale duvarlarına benzer şekilde inşa edilen surlarla çevrelendiği tespit edilmiştir. Ayrıca Türkişler; hâkimiyeti altında bulunan bölgelerde var olan şehirleri düzenleme, imar etme ve geliştirme çalışmalarına ilave olarak yerleşik şekilde yaşamak üzere de birçok yeni köy ve şehir inşa etmişlerdir. Yeni kurulan şehir surlarının dışında yine konar-göçer şekilde yaşam süren kabileler yer almıştır. Bazı şehirlerin çevrelerine sur duvarı yerine 2-3 katmandan oluşan tümseklerin inşa edildiği ve şehrin ve sakinlerinin bu şekilde güvenlik altına alındığı tespit edilmiştir (Öcal, 1983, 128) (Şahbaz, 2020, 290).

2.7. UYGURLAR

2.7.1. Uygurlarda Toplumsal Yapı

Uygur adı ilk defa Türkçe kaynaklarda, Bilge Kağan yazıtında geçmekte olup, yazıtın doğu tarafı 37. satırında Uygur İl-teberi’nin adıyla zikredilmektedir. Ayrıca, sonraki dönemler de oluşturulan birçok kaynak ve kitabelerde Uygur adı belirtilmekte; “*Karabalgasun, Şine Usu, Tes, Suci, İyme ve Şivet Ulan*” yazıtları bunlara bir örnek teşkil etmektedir (Gömeç, 2015, 49). Yazılı Türk kitabelerinden önce de Uygur adı ve Uygur toplumlarına ait bilgiler Çin kaynaklarında görülmektedir. Çin yıllıklarında M.Ö. III. yüzyılda “*Dingling*” şeklinde

isimlendirilen bir kabilenin bulunduğu ve bu toplumun Moğolistan coğrafyasında yer alan Altay ve Tanrı dağlarının eteklerinde yaşadıkları bildirilmektedir (Veli, 2021, 30-32).

Uygurlar kendi devletlerini kuruncaya kadar ilk Türk devleti olarak kabul edilen Hun Hakanlığı döneminden itibaren Orhun ve Selenga nehri kıyılarında yer alan Büyük Töles Federasyonuna bağlı olarak yaşamışlardır. Ayrıca o döneme ait Çin kaynaklarında; “*Wei-he, Yüan-he, Wu-hu*” gibi isimlerle anılmışlar ve Ötüken’de Uygur Devleti’ni kuran Uygurların da ataları olarak tanıtılmışlardır. Uygur toplumlarının Gobi Çölü’nün kuzeyi, Çin’in kuzeybatısı, Tanrı dağlarının etekleri ve Cungar havzasından Tarım nehri civarlarına kadar oldukça geniş bir bölge de varlıklarını sürdürdükleri tespit edilmiştir (Varis, 2019, 292).

Uygur Devleti 759 – 779 yılları arasında hüküm süren Böğü Kağanın hükümdarlığında en şaşalı ve güçlü dönemini yaşamış ve bu dönem içerisinde sosyal, siyasi, ekonomik, ticari ve devlet teşkilatlanması alanlarında birçok kazanımlar sağlamışlardır.

Yaklaşık 100 bin kişilik bir ordu hazırlayan Kırgızların 840 yılında Karabalgasunu kuşatarak başkenti ele geçirmeleri neticesinde Ötüken Uygur Devleti yıkılarak tarihe karışmıştır. Uygur Devleti yıkılmış olsa da tarihe derin izler bırakarak askeri, sosyal ve kültürel zenginliklerini kendilerinden sonra kurulacak olan diğer Türk devletlerine miras olarak bırakmışlardır (Varis, 2019, 310).

Devletsiz kalan çaresizlik içerisindeki Uygur kabileleri yerleşik şekilde yaşadıkları Kuzey Moğolistan bölgesinden çok farklı yönle ve coğrafyalara doğru göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu göçlerden kitlesel ve büyük olanları; Çin Seddi, Doğu Kansu ve Doğu Türkistan’a doğru gerçekleşen göçler olmuştur. Bu kavimlerden yalnızca Doğu Türkistan’a yerleşen Uygur toplumu etkinliğini ve varlığını yaklaşık 5 Asır boyunca sürdürecektir olan “*İdikut (Koço) Uygur Devleti’ni*” kurmuşlardır. Bu durumda Ötüken Uygur Devletinin büyüklüğünü kestirebilmek oldukça güç olmaktadır. Uygurların, başka bir yöne doğru göç etmek zorunda kalmış olan diğer kolu da günümüz Çin devleti sınırları içerisinde yer alan “*Kansu*” bölgesinde Ganzhou kağanlığını kurmuşlardır (Kamalov, 2002, 398).

2.7.2. Uygurlarda Kırsal ve Yerleşik Hayat

Ötüken Uygur Devleti’nin 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkılmasının ardından oluşan büyük göç neticesinde Uygurlar, genelde konargöçer ve kısmen yerleşik olarak yaşayacakları yeni coğrafyalarına göç etmişlerdir. Göç bölgesine hâkim olan iklimin yerleşik yaşama uygunluğu ve zamanla da farklı sosyal çevrelerle tanışıklık yapmaları neticesinde göçebe yaşam yerini yerleşik köy ve şehir yaşamına bırakmıştır. O dönemde yaşamış olan Çin elçisi Wang Yen-Te’nin “Uygur izlenimleri” konulu seyahatnamesinde; “*Her birinin arazisi birkaç bin*

lidir. Orada yağmur ve kar yoktur. Aynı zamanda çok sıcaktır. Yaz sıcaklarının arttığı zaman, bütün oturanlar toprağı kazarlar ve oturmak için mağaralar yaparlar. Evler beyaz badanalıdır” (İzgi, 1989, 56) şeklinde tasvir etmiştir.

Söz konusu seyahatnamede kaydedilen bilgilerden Uygurların, yaz mevsimlerinde yaylağa çıkmadıkları ve zamanla konargöçer yaşamdan uzaklaştıkları, bulundukları yerlerde topraktan kazdıkları mağaralarda kalıcı şekilde yaşamaya başladıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca, inşa etikleri ilk köyler ve devamındaki kasaba ve şehir yapılanmalarıyla tamamen yerleşik yaşama geçtikleri anlaşılmaktadır. Yaşamlarındaki köklü değişimin coğrafyaya son derece hâkim olan ılıman iklimin elverişli etkisi sayesinde hızlı bir şekilde gerçekleştiği ifade edilebilir.

Sivil Uygur belgelerinde yerleşim yerlerine ad olarak çağdaş Türk dillerinde de sıkça rastlanılan “*av (ev) ve bark*” sözcükleri verilmiştir. Genelde ikilime olarak kullanılan “*ev-bark*” sözcüklerinin günümüzde de aynı manada ve sıkça kullanıldığı söylenebilir. İlk olarak Uygurlar tarafından kullanılan ve konutları işaret eden bu sözcük (ev-bark) yerleşik yaşama geçişin ayrı bir kanıtını oluşturmaktadır. Ev-Bark sözcüğünün ikileme şeklinde kullanıldığı ilk günden günümüze kadar ki uzun zaman diliminde “*Bark*” sözcüğünün hiçbir zaman tek başına kullanılmadığı dikkati çeken önemli bir unsurdur. Ayrıca, “*av*” (ev) sözcüğünün çoğu zaman tek başına kullanıldığı görülmektedir. Bu iki sözcük, II. Doğu Türk Kağanlığı yazıtlarında çadır, yurt gibi anlamlarda kullanılıyor olsa da gerçekte bir yerleşim alanında yer alan konutları tasvir ettiği açıkça ifade edilebilir (Uzunkaya, 2014, 44).

Arap seyyah Tamim ibn Bahr’ın Uygur köy ve şehirlerine gerçekleştirdiği seyahatlerinde yazdığı metinlerde; Şehirlerin oldukça büyük ve birbirlerine çok yakın mesafelerde bulunduğu ve tarımda son derece zengin bir uygarlık olduklarından bahsetmektedir. Ayrıca, birbirlerine oldukça yakın köy ve şehir yerleşim yerleri çevrelerinin rustak ekiniyle çevrelenmiş olduğu bilgisi de yer almaktadır. Bir şehir hakkında ise; şehrin giriş ve çıkışlarında 12 büyük demir kapının bulunduğunu, nüfusun oldukça yoğun ve kalabalık olduğunu, pazar yerlerinin bulunduğunu ve birçok çeşitli esnafın bu şehirde barındığını bildirmiştir (Uzunkaya, 2014, 45).

Ayrıca, Uygur sivil belgelerinde dönemin yaşam alanları olan konutların iç mimarisi, dış yapı şekilleri ve uygulanan inşaat teknik ve de malzeme çeşitleri hakkında bilgilere yer verilmektedir. Bu bilgilere göre; evlerin oldukça bakımlı, sağlam yapılı ve dönemin şartlarına göre çatı ve duvarların son derece modern bir görünüm arz ettiği ifade edilmektedir (Uzunkaya, 2014, 45).

Uygur şehir ve köylerinde yer alan konutların duvarları, kapıları, çatıları, kiler ve depolarıyla bir bütünlük oluşturduğu bildirilmiştir. Ayrıca cadde ve sokaklarla sınıflandırılmış mahalleler, çevreleri surlarla çevrilmiş ve büyük kapılardan giriş çıkışların yapıldığı şehirler, taş köprüler ve peyzaj çalışmalarıyla süslenmiş yaşam alanlarıyla, Uygur medeniyetinin oldukça zengin, düzenli ve bayındır bir seviyeye ulaştığının kanıtları olduğu söylenebilir.

Yerleşik yaşam tarzının gerekliliği olan tarım çalışmaları Uygular tarafından son derece etkin ve verimli bir şekilde yürütülmüştür. Sulama kanallarının inşa edilmesi, düzenli tarla sürümü ve ekimi yapılması, ekilecek alanların ıslahı ve korunması gibi daha birçok sistematik ve düzenli çalışmalarla tarımsal ürün ve süs bitkisi yetiştiriciliğinde oldukça ileri seviyelere ulaştıkları anlaşılmıştır. Tüm bu sosyal, kültürel, yerel ve siyasi gelişmeler Türk tarihine derin ve kıymetli izler bırakarak yüksek medeniyet seviyesine ulaşmış ve kendilerinden sonra gelecek olan Türk toplumlarına zengin bir miras bırakmışlardır. Bu bilgilerin varlığı da Uygurların yerleşik yaşam ve zengin kültürlerinin yazılı kaynaklara ne denli yansıdığının bir göstergesi ve kanıtı olmuştur (Uzunkaya, 2014, 57).

Maniheizm ve Budizm dinlerini kabul eden göçebe Uygur toplumlarının, yerleşik yaşam kültürüne evrilmeleri son derece hızlı gerçekleştiği bilinmektedir. Ayrıca, askeri, kültürel, sosyal ve daha birçok alanda büyük değişim yaşamalarına neden olduğu söylenebilir. Uygurlar, hayvancılıktan hızlı bir geçişle, tarım toplumuna dönüşmüş ve Tarım Havzasında mevcut olan köy ve şehirleri geliştirdikleri gibi yeni yerleşim birimleri de inşa etmişlerdir.

Uygur topraklarında irili ufaklı yerleşim yerlerinin sayılarının artmasıyla, köy ve şehir yönetimi mercileri oluşturulmuş ve bu mercilere devlet tarafından memur ataması dahi yapılmıştır. Hâkimiyetleri altında bulunan yerleşim birimlerine çok sayıda mabet, tapınak, saray, konut ve pazar yerleri gibi birçok eserler inşa etmişler ve bu sayede Uygur şehirleri Budizm'in merkezi hâline dönüştürülmüştür. İdikut, Uygurların ulaştıkları medeniyet ve sahip oldukları kültürel zenginliklerini gösteren en önemli şehirlerden birisi sayılmıştır. Yerleşik yaşamın bir gerekliliği olan birçok konut ve mesken inşa etmelerine rağmen konargöçer yaşamın kısmen de olsa devam ettiği ve çadırların birçok Uygur topluluklarının vazgeçilmez yaşam gereci olduğu ifade edilebilir (Weili, 2021, 333).

2.8. KIRGIZLAR

2.8.1. Kırgızlarda Toplumsal Yapı

Türkistan coğrafyasında yaşamış en eski Türk kavimlerinden birisinin de Kırgız toplumları olduğu kabul edilmektedir. Kırgız Türk Toplulukları hakkında ki yazılı ilk kaynaklara M.Ö. III. yüzyıla tarihlenen Çin yıllıklarında rastlanılmaktadır. Bu kaynaklarda; “*Gian- Gun*”

şeklinde isimlendirildikleri bildirilmiş olup; Hun, Dingling ve Sinli kavimleriyle birlikte anılmışlar ve ilk mücadelelerinin ise yine başka bir Türk kavmi olan Hunlarla yapmışlardır (Osmonov, 2013,50; Çev. Kurban, 2013).

Aralarında Hudyakov ve Borovkova gibi isimlerin olduğu deneyimli bazı bilim adamlarının bölgede ve yazılı kaynaklar üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalar neticesinde Kırgızların, Doğu Türkistan coğrafyasında bulunan Dzosotın Elisun Çölünün batısında, Karaşar Şehri çevresinde ve BoroHoro Dağlarının eteklerinde yaşadıkları varsayılmaktadır (Isakov, 2015, 3-4).

Çin kaynaklarında yer alan bilgilerde III. yüzyıl içerisinde Kırgızların; “*He-ku/Kegu*” ismiyle Tele boy federasyonuna bağlı bir boy oldukları belirtilmiştir (Isakov, 2015, 5). Yine, Tang devleti kaynaklarında “*He-ku eski Gyan Gun Devleti*” şeklinde isimlendirilmekte ve Hami bölgesinden batıya, Karaşar havzasından kuzeye kadar ve Ak Dağ’ın kuzey etekleri dâhil olmak üzere geniş bir coğrafyada hüküm sürdükleri bildirilmektedir (Taşağıl, 2016, 74).

Yukarıda belirtilen kaynaklarda yer alan bilgilerden Kırgız toplumlarının, Hun devrinden başlayarak her yüzyılda bir kendilerinden bahsettirdikleri anlaşılmaktadır. Ünlü Kırgız tarihçi Belek Soltonev; Kırgızların yaşamış oldukları en eski yerleşim alanlarının Yenisey Nehri çevresi, Altay, Sayan ve Tanrı Dağları ile Pamir, Hotan Dağları aralarında yer alan geniş coğrafya olduğunu bildirmekte ve Kırgızların daha sonra Yenisey nehri çevresine göç ettiklerini iddia etmektedir (Belek, 1993, 5).

Kırgızlar, Uygurların hâkimiyetinden çıkmış olan bölgelerde yine etkin ve güçlü toplum yapılarıyla hâkimiyet kurmaya başlamışlar ve kısa bir süre sonra Büyük Kırgız Devleti’ni ilan ederek 840 ile 924 yılları arasında en şaşalı ve görkemli yıllarını yaşamışlardır. Ayrıca bu dönem içerisinde Dünya ve Türk tarihine damga vuran çok sayıda başarılı çalışma gerçekleştirdikleri ve ticaret, şehircilik, sosyal ve kültürel yenilikler, devlet idaresi ve yönetimi gibi daha birçok alanda büyük gelişme ve değişimler yaşadıkları tespit edilmiştir.

Tarihsel süreçlerin hemen hemen bütün dönüm noktalarında varlıkları ve mücadeleleriyle adından söz ettirmiş olan Kırgızlar, bu etkililik ve güçleri sayesinde bir zamanlar tüm Asya’da yaşamış bütün göçebe toplumlara verilen genel bir isim olarak Türk tarihindeki yerini aldığı açıkça kabul edilmektedir (Osmonov, 2013, 151; Çev. Kurban, 2013).

2.8.2. Kırgızlarda Kırsal ve Yerleşik Hayat

Kırgız toplumu tüm tarihsel süreçlerden günümüze değin aile kurumuna hak ettiği değeri vermiş ve bu kutsal kurumu her türlü tehlikeden korumak için bütün çabasını ve gayretini göstermiştir. Aile bağları çok güçlü bir şekilde korunmuş, soy ve nesiller arası ilişkiler her

zaman sağlam tutulmuş; “*kendi şeceresini bilmeyen Kırgız değildir*” atasözüyle de bu durum perçinlenmiştir (Erdem, 2005, 245-246).

Kırgızlarda aile yapısının anne baba ve çocuklardan oluşan “*küçük çekirdek aile*” ve yaklaşık üç nesli kapsayan ve 100-150 kişilik mensubu olan “*büyük aile*” tipi olmak üzere iki şekilde yapılandığı görülmüştür. 100-150 kişilik büyük aile tipinden kastedilenin “*uruğlar*” olduğu ifade edilmektedir (Koca, 2000, 106).

M.S. 840’lı yıllara kadar olan yani Kırgız Devletinin kurulmadan önceki dönemlerde Kırgız toplumları ağırlıklı olarak göçebe ve konargöçer şeklinde yaşam sürüyorlar ve başka medeniyetlerin hâkimiyetindeki coğrafyalarda barınıyorlardı. Zaman zaman bağımsızlık için isyanlar çıkartmış olsalar da çoğunlukla bu girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

840 yılında Uygur Devletinin yıkılmasıyla aynı coğrafya üzerinde bağımsız bir devlet kuran Kırgızlar, Uygurlardan kalma şehirlere yerleşerek konargöçer ve göçebe yaşamdan kısmen uzaklaşıp yerleşik yaşama geçmeye başlamışlardır. Tarihi kaynaklarda yer alan bilgilere göre ilk yerleşimin Kırgız kağanları tarafından gerçekleştirildiği bildirilmektedir. Çin kaynaklarında Kırgız kağanının şehrinin olduğundan; “*Onlardan (furiler) fazla uzak olmayan yerde Kemijket adında şehir mevcut ve orada Hırhız kağan oturuyor*” ve “*Kırgız kağanı Kemcikeş adlı şehirde otururdu.... Kırgız Hakani’nin oturduğu Kemekâs kasabası bulunuyordu*” şekillerinde bahsediliği görülmektedir (Taşağıl, 2016, 83).

E. Buharalı, kaynaklarda belirtilen bu şehir ismini “*Kemijkath*” şeklinde okumuştur. Buharalı, İdrisi’nin tercümelerine dayanarak Kırgız Kağanının “*Muhken*” şehrinde ikamet ettiğinden, şehrin etrafının ise sur ve hendeklerle çevrildiğinden ve büyük uçurumların bulunduğu ve müellifin haritasında “*hakan şehri*” diye yazdığından bahsetmektedir (Taşağıl, 2016, 83).

Çin kaynaklarında Kağanın sarayda oturduğuna dair bilgiler yer alıyor olsa da başka bir tarihçi olan Hudud al- Alam; “*Hakan’ın oturduğu yerden başka yerlerde çeşitli Hırhız boyları var ve bunların elbette şehirleri de, köyleri de yok, hepsi çadırlarda yaşıyorlar*” şeklinde tanımlamada bulunmuştur (Taşağıl, 2004, 64). Bu ifadeden, bazı Kırgız Kağanlarının yerleşik yaşam sürdükleri ve halkın da konargöçer yaşamaya devam ettiği anlaşılmaktadır.

Eski Kırgızların günümüzde de örneklerini görebildiğimiz ahşaptan yaptıkları çadırlarda yaşadıkları bilinmektedir. Kurulması, sökülmesi ve taşınması son derece kolay olan bu çadırlar bölgede bulunan sağlam ağaçların gövdelerinden elde edilen ahşap malzemelerle inşa edilmekteydi. Avrasya’nın tüm konargöçer ve özellikle Türk toplumlarının ortak mirası olan bu ahşap çadırlar, günümüzde de yaylalarda sıkça kullanılmaktadır. Çin kaynaklarında

Kırgız çadırları; “*Kağan’ın odasına ağaç sütunlar dikerek etrafını çevirmişler; keçeden büyük ev kurup ona ‘Tszaodıçı’ adını vermişler. Onların yöneticilerinden en alt sınıftakilerine kadar herkes, küçük çadır evlerde yaşarlar ve bununla birlikte ağaçtan, deriden de ev yaparlar*” (Taşağıl, 2004, 65) şeklinde tasvir edilmiştir.

Araştırmacı ve tarihçi Bahaeddin Ögel; Kırgız kağan çadırının keçeden imal edildiğini ve oldukça büyük yapıldığına dikkat çekmiştir. Ayrıca, ağaç ve çitlerle birçok evin inşa edildiğini ve halkın büyük çoğunluğunun bu tür evlerde ikamet ettiklerini bildirmektedir (Ögel, 1981, 342).

Çin kaynaklarında yer alan bilgilerden; Kırgız insanların ağaç malzemelerden yapılmış çadırların yanı sıra kış aylarında soğuğa dayanıklı ağaç kabuklarından inşa ettikleri ahşap evlerde ikamet ettikleri anlaşılmıştır.

Kırgızların çoğunluğunun konargöçer şekilde yaşadıkları ve hayatlarının büyük kısmını çadırlarda geçirdikleri bilinmektedir. Ayrıca, Kırgız çadır kültürünün son derece gelişmiş olmasının yanı sıra, çadır imalatında maddi olanaklar belirleyici güç olmuştur. Geniş, dayanıklı ve daha korunaklı bir çadır yapmak oldukça masraflı olduğundan, herkesin bu tip çadır yaptırmasının mümkün olmadığı ekonomik bir gerçektir. Çünkü sağlam, kaliteli ve geniş bir çadır yapmak ustalık ve maharet isteyen meşakkatli bir uğraşı olmakla beraber, bu işin ustaları çadır imalatının şekli ve tipini bölgenin coğrafi özelliklerine uygun olacak şekilde tasarladıkları da söylenebilir. Bu durumda imalat masraflarını son derece arttırdığı anlaşılmaktadır (Ögel, 1981, 344).

Türk toplumları içerisinde konargöçer yaşamdan yerleşik yaşama ve kalıcı evlere geçiş yapan en son toplumun Kırgız Türklerinin olduğu ifade edilebilir. Kırgızlar tarih öncesi devirlerden XIX. yüzyıla kadar süregelen binlerce yıllık zaman diliminde “*boz üy*” adını verdikleri çadırlarda yaşamaya devam etmişlerdir. Bu çadırları yaz aylarında yaylak olarak kullanan Kırgızlar, kış aylarında ise ağaçtan yapılmış ve çatısı çamlarla kaplı kalıcı evleri kullandıkları bildirilmektedir (Gömeç, 2002, 38).

2.9. KARLUKLAR

2.9.1. Karluklarda Toplumsal Yapı

Karluklar İslam öncesi Türk tarihinde yer alan önemli boylardan birisi olup; hem İslam ve hem de Çin kaynaklarında isimlerine sıkça rastlanılmaktadır. Karluk Türklerinin Altay Dağlarının güney bölgelerinde yaşadıkları ve Göktürk Hakanlığını meydana getiren boylardan biri olarak ortaya çıktıkları bilinmektedir (Taşağıl, 2014, 76).

Karluklar MS 605 yıllarında ortaya çıkmış gibi gözükseler de daha önceki devirlerde var olduklarına dair kayıtların bulunmasının yanı sıra Göktürk hanedan ailelerinden “*Aşena*” ailesinin mensubu olan bir boy oldukları düşünülmektedir. “*Karluk*” ismi Çin metinlerinde “*Kolo-lu - ka-lo-luk*” şeklinde, Tibet metinlerinde “*Gar-log*”, İslam kaynaklarında “*Halluh – Harluh*”, Soğd metinlerinde “*Grr-Wgt*” ve Moğol kayıtlarında “*Har-lu-ut*” olmak üzere birçok farklı biçimlerde söylenmektedir. Bu kelimelerin manası genelde “*kar yığını, karışık, soy, aile veya karışmış*” şeklinde yorumlanmıştır (Taşağıl, 2014, 77).

Çin kaynaklarında ilk defa MS 413 yılında var oldukları, 3 grup halinde ve “*Ka-lo-luk*” ismi ile Altay bölgesinde yaşadıkları belirtilmiştir. 552 - 576 yılları arasında Göktürk lideri olan İstemi Yabgu zamanında Hazar denizi bölgesine ve Maveraünnehre doğru gerçekleştirilen akınlara destek verdikleri belirtilmekle beraber, Göktürk Devleti’nin 581 yıllarında zayıflaması neticesinde güçlenen Karluklar, zaman zaman isyan ederek tam bağımsız olma mücadelesi de verdikleri bildirilmektedir (Salman , 2002, 745).

VII. yüzyılın ortalarında bölgedeki Çin etkisinin son derece kuvvetli olması nedeniyle Karlukların kendilerinden daha güçlü olan Çin’e boyun eğerek işbirliği yaptıkları ve bu işbirliği neticesinde bir unvana sahip oldukları bilinmektedir. Sonraki dönemlerde 3 gruba ayrılan Karluk boyları, zamanla tekrar güneye doğru göç ederek Tanrı Dağları civarlarında bir araya gelmişler ve bu birleşme neticesinde oldukça kuvvetlendiklerinden dolayı, civarlarında yer alan Batı Göktürk ve diğer küçük devletlerin Karluklardan çekinir hale geldikleri düşünülmektedir (Taşağıl, 2014, 78). Bu sayede Karluk boylarının bölgenin en etkili gücü haline geldiği ifade edilebilir.

734’lü yıllara gelindiğinde Basmıl ve Uygur boylarıyla birlikte hareket ederek II. Göktürk Kağanını öldürmüşler ve sonrasında Uygurlar ile anlaşarak bir ara ortaklık kurdukları Basmıl boylarına saldırmışlardır. 745’li yıllardan sonra da Uygurlar ile birlikte yaşamaya devam etmişlerdir. Ötüken bölgesinde yaşamakta olan Karluklar, Uygurların hâkimiyetlerine girmiş, diğer Karluk boyları olan Beşbalık ve Altay-İrtiş bölgelerinde yaşayanlar da kendi Yabgu’larını seçerek yarı bağımsız bir pozisyonda varlıklarını sürdürmüşlerdir. 757’li yıllara gelindiğinde iyice güçlenmiş olan Karluklar, bu sefer uzun yıllar birlikte yaşayarak ortaklık ve ittifak ettikleri Uygurlarla çatışmaya başlamışlardır. Bu dönemde Karluk Türklerinin büyük kısmının Çu Vadisine göç ederek buralarda yaşadıkları tespit edilmiştir. Bu göç neticesinde oluşan yeni Karluk boylarına Ötüken bölgesinde yaşayan Uygurlar ve Çin’in hâkimiyetinden kurtulan diğer Türk boylarından da katılanlar olmuş ve Karluk Boyunun güçlenmesi devam etmiştir (Salman, 2008, 60).

Karluklarla ilgili bazı bilgilerin yer aldığı tarihî Kül Tigin abidelerinde tespit edilen bir yazıt; “*Kül Tigin, yirmi yedi yaşına gelince Karluk kavmi hür ve müstakil iken düşman oldu. Tamag Iduk Başta savaştık. Kül Tigin, o savaşta otuz yaşında idi. Alp Salçı ata binip atılarak hücum etti. İki eri takip edip kovalayarak mızrakladı. Karluk’u öldürdük, yendik*” şeklinde tercüme edilmiş ve elde edilen bilgi çok önemli bir keşif olarak tarihe geçmiştir (Ergin, 1970, 28).

780’li yıllarda “*Balasagun*”¹ yakınlarında yeni ve bağımsız bir Karluk Devleti kurulmuştur. Komşuları olan Oğuzlar, Peçenekler, Uygurlar gibi diğer Türk boyları ile Çin, Tibet ve Abbasi devletlerinin ortalarında var olma mücadelesi vermek zorunda kalmışlardır. Bu mücadelelerinin bir sonucu olarak doğu ve güney bölgelerinde bulunan bazı şehirleri hâkimiyeti altına alan Karluk Devleti, Tibet Krallığı ve Çin Devletiyle dostane ilişkiler kurmuştur.

840’lı yıllarda Uygur devletinin Kırgızlar tarafından yıkılmasına kadar ki süre zarfında Karlukların en çok mücadele ettikleri güç “*Abbasi Devleti*” olmuştur. Ötüken’in sahibi olan Uygurların yıkılmasıyla, Karlukların hâkimiyetleri altında bulunan topraklarda yeni bir devlet kurulmuş, Karluk Yabgusu Arslan Han (Bilge Kül Kadir Han) kendisini bu yeni devletin ve dolayısıyla bütün bozkırların yeni hâkimi olarak ilan etmiş ve “*Kara Hakan*” unvanıyla anılmıştır (Salman, 2008, 61-62). Merkezi Ordukent olan bu yeni devlet ise sonradan “*Karahanlı*” ismi ile anılacak ve Türk ve Dünya tarihine damga vuran büyük bir medeniyet olarak tarihteki yerini alacaktır.

2.9.2. Karluklarda Kırsal ve Yerleşik Yaşam

Karlukların menşei ve yaşam şekliyle ilgili olarak Kaşgarlı Mahmut tarafından yazılan ve Türk Tarihinin en önemli eserlerinden birisi olan Divan-ü Lügat-ı Türk 2006 yılında güncellenerek tercüme edilmiş olan 473. Sayfasında; “*Karluk, göçebe Türklerden bir bölük adıdır. Oğuzlardan ayırdırlar. Oğuzlar gibi Türkmen’dirler*” (Kaşgarlı Mahmut, 1990, 473; çev. Besim, 2006) şeklinde bir bilgi bulunmakta olup, Karlukların konar-göçer yaşam süren Türkmen boyları olduğu bilgisinin bir kez daha teyit edildiği anlaşılmaktadır.

Karluk isminin manasıyla ilgili şimdiye kadar üç farklı görüş bildirilmiş olup; ilk görüşe göre Oğuz Kağan Destanı ve eski Türk edebi metinlerinde “*kar yığını*” anlamında, diğer bir görüşte “*kar fırtınası*” ve son görüşe göre ise “*Karışık, soy, aile, boy*” şeklinde tanımlanmıştır.

¹ Kaynağını Tanrı dağlarından alarak çölde kaybolan Çu (Chuisk) nehrinin etrafı çok eski zamanlardan beri özellikle Türkler’in oturduğu bir havzadır. Birçok köy, kasaba, şehir bu nehrin civarında kurulmuştur ve Balasagun da bunlardan biridir. Ancak yeri tam olarak tesbit edilememekte, bugünkü Ak-Peşin harabelerinin bulunduğu yerde kurulmuş olduğu kabul edilmektedir (Konukçu , 1992, 4).

Arap yazılı kaynaklarında yaklaşık on beş yerleşim birimi ismi verilerek Karlukların bu şehir ve bölgelerde yaşadıklarıyla ilgili bilgiler yer almaktadır. Verilen bu bilgilerden; Karluk Türk toplumlarının kendi ülkelerinin doğusunda yer alan Tibet'in bazı bölgeleri, Yağma ve Dokuz Oğuz sınır bölgeleri ve güneyde yer alan Yağmaların bazı kısımları, ayrıca Maverâünnehir batısında yer alan Oğuz sınırları, kuzeyinde yer alan Tuhsi, Çigil, Dokuz Oğuz bölgelerinde yaşadıkları düşünülmektedir (Kafesoğlu, 1957, 186).

Yine Arap kaynaklarda bölgenin iklimsel özelliklerinin mamur ve son derece mutedil olduğu belirtilerek, Karluk insanların hoş ahlaklı ve medeni insanlar oldukları, Karluk hükümdarlarının Cabguy veya Yabgu unvanı aldıkları şeklinde çeşitli bilgilere de yer verilmiştir. Ayrıca, Karluk toplumunun bir kısmının avcı, bir kısmının çiftçi ve bir kısmının da çoban oldukları, ailelerin zenginlik göstergelerinin genelde koyun, at ve çeşitli kürklere sahip olunmasının olduğu şeklinde sosyal bilgiler de bulunmaktadır (Bilgili, 2019, 30).

İlerleyen zamanlarda daha geniş coğrafyalara yayılan Karluklar, Fergana bölgesinde yoğunlaşarak kısmen yerleşik ve genel olarak konargöçer vaziyette yaşamışlar; avcılık, çiftçilik, hayvancılık ve çobanlık gibi geçim kaynaklarıyla uğraşmışlardır. Bu sayede kısmen yerleşik yaşama geçmişler, irili ufaklı köyler ve küçük ölçekli şehirler inşa etmişlerdir. Karluk toplumlarının büyük çoğunluğunun konargöçer şeklinde yaşamaya devam ettikleri bilinmektedir. Köy evlerinin kerpiç, ağaç ve taş malzemeler kullanılarak basit yapılarda inşa edildiği bölgede yapılan arkeolojik keşiflerden anlaşılmıştır (Salman, 2008, 199).

893 yılından sonra Oğuzlarla çatışmaya giren Karluklar bu mücadelenin sonucunda ağır darbeler almış olmalarına rağmen, Kaşgar şehri civarında yağmalarda bulunarak bir süre daha savaşmaya devam etmişlerdir. 943 yılında Kaşgar'dan hareket eden Karahanlı ordusu Çu Vadisinin hâkimiyetini ele geçirerek burada yaşayan Karlukların varlığına son vermiştir (Salman, 2008, 199).

2.10. KIPÇAKLAR

2.10.1. Kıpçaklarda Toplumsal Yapı

Çağdaş dönemle beraber günümüzde de kullanılan “*Kıpçak*” isimlendirmesinin Ata-Türk toplumlarının zamanla dağılmasına rağmen birbirine genetik yönden bağlı kalan tüm Türk kabile ve boylarının bir kolu için kullanıldığı ve ilk başlarda “*Ana Kıpçakça*” birliği olarak sahneye çıktığı söylenebilir. Kıpçaklar genel olarak; “*Kıpçak bozkırında yaşayan, bünyesinde Türk ve Türk olmayan unsurları barındıran halk, boy, kabile*” şeklinde tanımlanmıştır (Musaev, 2020, 209).

Haklarında ki yazılı ilk bilgilere diğer Türk toplumlarında olduğu gibi M.Ö. 201 yılına ait Çin yıllıklarında rastlanılan Kıpçaklar; “*Kiyuşe, Kinça, Kuça, Hibisa*” şeklinde isimlendirilmişlerdir (Kazak-Sovyet Ansiklopedisi, 1980, 103).

M.S. 759 yılında runik harflerle yazılmış ve III. Türk Kağanlığı kurucusu El Etmiş Bilge Tur Ay’ın için dikilmiş olan kitabede Kıpçaklardan; “*Dokuz Oğuz (Uygur) elinde 500 yıl*” şeklinde kısaca bahsedilmiştir. Bu ifadeden Kıpçakların MS III. asırdan itibaren ve 500 yıl boyunca hükümdarlıklarını sürdürdükleri ve bir “*Türk Kıpçak*” boyu oldukları anlaşılmaktadır. Anıtta geçmekte olan bu ifade sayesinde Kıpçakların, Türk etnik grubuna dâhil oldukları ve aynı dönem içerisinde bir Türk birliğinin oluştuğunun da kastedildiği düşünülmektedir. Ayrıca “*Kıpçak*” sözcüğü kelime anlamı itibarıyla Türklerde her zaman “*birlik*” anlamında kullanılmıştır.

Geçmişten günümüze kadar ki hemen hemen bütün zaman dilimlerinde yaşamış olan Kıpçaklar ve ataları; Altay dağlarından Tuna boylarına, Ural dağlarından Karadeniz’e kadar uzanan çok geniş coğrafi bölgelerde var olmuşlar ve bu toprakların ismi de tarihi kayıtlarda her zaman “*Deşt-i Kıpçak*” olarak anılmıştır (Musaev, 2020, 209).

Saka, Kanglı, İskit, Hun İmparatorluğu, Usun, Kıpçak, Peçenek, Tork, Avar, Kimek, gibi farklı halklar ve boyların da yaşadığı coğrafi bölgelerin asırlar boyunca Kıpçakların yaşam alanları olduğu bilinmektedir. Kıpçakların son derece baskın kültürel özelliklere sahip bir toplum oldukları kabul edilmekle beraber, Eski Kıpçak dili konuşan çok sayıda ki kabilelere; Kanglı, Kırgız, Alan, Avar, Kangüy, Sarmat boyları da dâhil edilmektedir.

Kıpçakların, asırlar boyunca etkili olan baskın kültürel özellikleri sayesinde sonradan bu topraklara göç eden kabile ve toplumların öğütülmesi, Türkleştirilmesi ve Kıpçaklaştırılmasını sağladıkları bilinmektedir. Kimekler, Polovetsler, Peçenekler, Memlükler ve Moğollar gibi birbirlerine köklerinden akraba olan halkların tamamı “*Kıpçak boyları*” adı altında bir arada anılmışlar ve konuştukları diller de “*Kıpçak dilleri*” şeklinde isimlendirilmiştir (Musaev, 2020, 28).

Kazak şecerelerinde Kıpçaklar hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiş olup doksan iki Kıpçak boyu olduğundan bahsedilmektedir. Başka bir kaynak olan Kaşgarlı Mahmud’a göre; IX. yüzyıl içerisinde Yemek, Suvar, Kanglı, Karabörikti, Toksaba, Jete, Börli gibi boyların bir araya gelmesiyle Kıpçak Federasyonunun oluşturulduğu bildirilmiştir. Kaşgarlının, Kıpçak Federasyonuna bağlı diğer birçok boydan bahsetmediği de anlaşılmıştır (Musaev, 2020, 211).

Kıpçaklar için hayati öneme sahip konargöçer yaşam tarzının sürdürülmesine duyulan toplumsal ihtiyaçlar ve son derece dinamik bir yapıya sahip olmalarından kaynaklanan hareketli

yaşamları etkin bir göç politikası yürütmelerine neden olmuştur. Bu politikalarla diğer birçok kavim ve toplumlarla oluşturdıkları etkileşimler sonucunda kültürel anlamda oldukça zengin ve yüksek bir medeniyet seviyesine ulaştıkları ifade edilebilir (Gömeç, 2013, 10). Kıpçakların, günümüz Türk Dünyası'nı kültürel ve sosyal zenginliğe ulaştıran en önemli kaynak oldukları tarihi bir gerçek olarak kabul edilmektedir (Taşağıl, 2021, 227).

Tarihin her döneminde var olmuş Türk topluluklarında olduğu gibi, aile kurumu Kıpçaklarda da güçlü bir şekilde karşılık bulmuş ve aile üyelerine çok önemli nitelikler ve sorumluluklar kazandırılmıştır (Donuk, 1988, 8). Ayrıca bu sorumluluklar bir çeşit evlilik uygulamasının zamanla kültürel bir anlayış şeklinde toplum içerisinde yerleşmesine neden olduğu görülmüştür (Koca ve Güzel, 2002, 10). Dışardan evlilik anlayışı Kıpçak toplumlarında da kabul görmüş ve Kıpçakların çevre boylarla yürüttüğü siyasi süreçlerde aralarında yüzyıllarca sürececek bir nevi “*politik evlilik*” şekline dönüşmüştür. Siyasi evliliklere örnek verilecek olursa; farklı zamanlarda gerçekleşmiş olan Kıpçak-Gürcü (Kıldıroğlu, 2020, 228) ve Kıpçak-Harezmsah evlilikleri gösterilebilir (Usta, 2002, 1421).

Dışardan evlilik yoluyla oluşturulan akrabalıklar neticesinde kazanılan demografik gücün zayıflaması durumu da zaman zaman söz konusu olmuştur. Erkek eşin ölümü üzerine oluşabilecek bir ayrılık durumunun önlenmesi, aileler arası birlikteliğin ve demografik gücün korunması amacıyla; “*leviratus*” (*Ölen erkek kardeşin ya da ölen babanın eşi olan üvey annenin aile içinde yeni bir evlilik gerçekleştirmesi*) uygulamasının Kıpçak kültürüne yerleşmiş olduğu görülmektedir (Divitçioğlu, 1987, 166).

Kıpçaklar, ilk olarak tarih sahnesine çıktıkları yer olan “İrtiş”² coğrafyasından başlayarak Tuna boylarına uzanan çok geniş alanlarda yaşamışlar ve Türklerin ortak bir kimlik ve kültür kazanmasında çok önemli rol oynamışlardır. Yüzyıllar süren tarihleri boyunca yaşadıkları bölgelere kendi adlarını vererek büyük bir başarıya da imza atmışlardır. Bu sayede Kıpçakların yaşadıkları topraklar, İslâm kaynaklarında “*Deşt-i Kıpçak*”, Rus kaynaklarında “*Kıpçak Bozkırı*” olarak isimlendirilmiştir (Barthold, 390-400; akt. Uçmaz, 1968).

Kıpçaklar bu dönem içerisinde; Yayık Dağlarının güneydoğu etekleri ve “*Ender ez Kıpçak*” olarak bilinen Kazakistan’ın batı ve kuzey batı topraklarıyla, Aral bozkırlarının kuzey kesimlerini de içine alan geniş coğrafyada yaşamışlardır (Ahincanov, 2009, 169)

² İrtiş, Kazakistan’da bulunan en büyük nehirlerden biridir. Moğolistan’da Qara İrtiş adıyla başlayan nehir, Kazakistan sınırlarından geçerek Sibirya’da bulunan Oba nehriyle birleşerek Arktik Okyanusu’na akar. Bazı bilgilere göre İrtiş ismi, söz konusu nehrin kıyısında yaşayan Ural-Altay ve Türk-Moğol halklarının dil özelliklerine uygun olarak ortaya çıkmıştır (İlgisheva, 2023, giriş).

2.10.2. Kıpçaklarda Kırsal ve Yerleşik Hayat

Kıpçaklarda süreklilik haline gelen daha geniş bozkırlara yayılma ihtiyacı farklı nedenlerle ilişkilendirilebilir. Bu nedenlerden en önemlisi ise hayvan sürülerinin çoğalması ve bu sürülerin yeni otlak ve meralara olan ihtiyaçlarının artmasının olduğu söylenebilir. Ayrıca, İtil'den Üst Yurt ve Aşağı Sırderya sahalarında birleşen ve son derece stratejik olan ticaret yolunu kontrol altına alma arzusu da başka bir neden olarak kabul edilmektedir. Çünkü Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan bu ticaret yolunun kontrol altına alınmasıyla sağlanacak olan zenginliğin son derece cezbedici bir özellik taşıdığı ifade edilmektedir (Kumekov, 2002, 776). Kıpçakların yer değiştirme hareketlerinin nedenlerden bir başkası da; o dönem içerisinde bölgede oluşan büyük göç dalgasının bir parçası olarak zaman zaman diğer toplumlarla kurulan yakın ilişkiler olduğu söylenebilir.

XI. yüzyılın başlarından itibaren başlayan ve batıya doğru gerçekleştirilen göç hareketlerine Kıpçakların tamamı katılmayarak bir kısım boylar mevcut yaşam sahaları olan Sibirya ve Kazakistan topraklarında kalmaya devam etmişlerdir. Bu bölge “*İrtiş ve Yayık Nehirleri*” arasında yer alan geniş ve bol otlaklı bozkırlar şeklinde tanıtılmaktadır (Gumilev; akt. Ahsen, 2006, 355).

Coğrafyanın elverişli imkânlarıyla bütünleşen ve orantılı şekilde gelişme gösteren Kıpçak boylarının yaşam şekilleri de bu doğrultuda güçlenmiştir. Yaşadıkları coğrafyada normalde konargöçer yaşam süren bu toplumun, hayvancılık ve marangozluk yapabilmeleri için de en uygun ortamın bulunduğu söylenebilir. Ayrıca ormanlık alanların varlığı düşman saldırılarına karşı korunaklı doğal alanlar oluşturmasının yanı sıra orman bünyesinde yer alan vahşi hayvanlar sayesinde de avcılık kültürünün gelişimiyle beraber kürk ticareti yapılmasına da imkân oluşmuştur. Yine marangozluk işleri için ihtiyaç duyulan ağaç, kereste vb. malzemelerin teminini kolay ve az masraflı hale getirerek bu sanatın ve ticaretinin gelişmesinde de son derece etkili oldukları bilinmektedir (Kumru, 2016, 43).

Karadeniz ve Hazar Denizinin bir kısım kıyılarına sahip olmalarının yanı sıra İtil, Özü, Don gibi ırmakların varlığıyla da deniz, nehir ve balık ticaretinin gelişmesinin sağlandığı anlaşılmıştır. Deşt-i Kıpçak bölgesinin sahip olduğu maden yatakları (demir, bakır, gümüş ve altın) toplumun ekonomik refahını artırmasının yanı sıra, sosyal ve askeri yaşamını da son derece güçlendirmiştir (Kumru, 2016, 43).

Konar-göçer yaşayan kıpçaklar sahip oldukları hayvanların ihtiyaçları doğrultusunda sürekli yeni otlak arayışı çabası ve mücadelesi içinde yaşamışlardır. Bu arayışları çoğu zaman toplumsal bir mücadeleye dönüşmüş ve otlak sıkıntısına düştükleri her anda bulundukları

bölgeleri terk ederek daha elverişli arazilere göç etmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca, göç ettikleri yeni bölgelerde yörenin iklimsel koşullarına uyum sağlayacak şekilde yazlık ve kışlık konut inşa ettikleri veya yurt adı verdikleri çadırlarda yaşadıkları bildirilmektedir (Kumru, 2016, 44).

Arkeolojik keşifler ve yazılı kaynakların incelenmesi neticesinde; çeşitli ev kalıntıları ve sürekli yerleşimlerini gösteren yaşam izleri bulunmuş olsa da bu kalıntı ve izler Kıpçakların çoğunluğunu temsil edecek ölçülerde yerleşik hayatı benimsedikleri sonucuna ulaştırmamıştır. Kıpçak coğrafyasının sınır boylarında yer alan bazı şehirlerde konargöçer yoksul ailelerin yerli halkla kaynaşarak yerleşik yaşama geçtikleri tahmin edilmektedir (Ahincanov, 2014, 255; akt. Aktaş, 2022).

Rus etnograf ve tarihçi Aristov, Kıpçakların yerleşik yaşam sürme ve bu doğrultuda yerleşim birimi ve şehir oluşturma eylemlerine son derece uzak bir toplum olduğunu belirtmiştir. Ve hatta mücadele ettikleri diğer boy ve toplumlara ait şehir ve köyleri ele geçirmiş olmalarına rağmen yerleşik yaşama geçmeye son derece kayıtsız kaldıklarını ve bu şehirleri hiçbir zaman bir yerleşim yeri olarak görmeyerek ikamet yeri olarak kullanmadıklarını bildirmektedir (Şahin, 2017, 220).

Kıpçakların gerek konargöçer gerekse yerleşik yaşam kültürünün işaretlerini taşıyan “yurt” adını verdikleri çadırlarda, üzerinde yurt kurulu iki tekerlekli tahta arabalarda, toprak, taş ve kerpiçten imal ettikleri damlarda, ağaç gövdeleri ve ahşaptan kurdukları kulübelere yaşadıkları tespit edilmiştir (Şahin, 2017, 63).

Konargöçer yaşam esası üzerine kurulu olan barınma ihtiyacı Kıpçaklarda büyük çoğunluğu oluşturan ana kitle toplumu için “*derme evler*” şeklinde yurt tipi çadırlar kurularak karşılandığı görülmüştür. Hem kurulup sökülmesi ve hem de taşınması son derece kolay olan bu barınakların hayvan sırtında veya arabalar üzerinde nakledilebilir olması aile ve toplumun gündelik yaşamına da son derece hız ve pratiklik kazandırdığı ifade edilmektedir (Kurat, 1972, 103) (Yücel, 2002, 191).

Kimi zamanlar binlerce sayıya ulaşan arabalı çadırların bir araya gelmesi sonucu oluşan konaklama yerlerinin bir insan üzerinde bıraktığı yerleşim yeri algısı tarihçi Rubruk’un “*kent*”, ya da çok sonraki dönemlerde bölgeyi ziyaret eden İbn Battûta’nın “*yürüyen şehir*” benzetmelerine neden olduğu bildirilmektedir (İbn Battûta, 473; çev. Aykut, 2000).

Kıpçak boylarının birçoğunun “yurt” adı verdikleri çadırları kullanmalarının yanı sıra barınma amacıyla “*alaçuk*” denilen kalıcı kulübe veya barakalar da kullanıldıkları tespit edilmiştir. İnşasında tahta ve ağaç dallarının kullanıldığı bu kulübelerin daha çok baraka

şeklinde olan ve derme çatma bir yapıda oluşturulduğu, son derece özensiz bir şekilde inşa edildiği ve tamamen yoksul aileler tarafından tercih edildiği bildirilmiştir (Ögel, 1984, 300) (Safran, 1993, 113).

Kıpçak boyları içerisinde yerleşik yaşamı benimsemiş olanların yaşam şekillerine uygun olarak inşa ettikleri evlerde yaşadıkları ifade edilmektedir. Kıpçakların yerleşik yaşamlarının ilk ürünü olan bu evlerin; toprağa kazılmış ve taştan örülmüş bir temel üzerine yerleştirildiği ve taş, kerpiç ve tuğla gibi malzemelerin de kireç ve kum karışımıyla elde edilen bir tür harçla örülerek duvar halinin oluşturulduğu anlaşılmıştır. Evlerin zemin, üst ve çatı kısımlarının tahta malzemelerden inşa edildiği düşünülmektedir. Ayrıca, o dönemlerde tuğla yapma becerisine sahip olmalarının yanı sıra kiremit de yaparak evlerin çatısında bu malzemeyi kullanmış olmaları son derece hayret verici bir gelişme olarak görülmektedir (Safran, 1993, 104).

Belki de dünya tarihinde ilk defa kiremit ve tuğla kullanılarak planlı ve düzenli bir şekilde ve bir projeye bağlı kalınarak yürütülen konut inşa etme işinin Kıpçak Türkleri tarafından gerçekleştirildiği iddia edilebilir.

2.11. ALTINORDU DEVLETİ

2.11.1. Altınordu Devletinde Toplumsal Yapı

Avrasya Bozkır kuşağının en doğusunda yer alan Moğolistan coğrafyası eski çağlardan bu tarafa İranî, Türk, Moğol ve Mançu boylarından gelen çeşitli göçebe ve konargöçer yaşam süren kabilelerin yaşam alanı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, XII. yüzyıl içerisinde Moğolistan bölgesinde oluşmuş merkezi bir devletin varlığı bilinmemekle beraber etnik kökenleri birbirinden farklı çok sayıda kabile, boy ve klanın coğrafyanın geneline dağılmış bir vaziyette yaşamakta oldukları düşünülmektedir.

Uçsuz bucaksız bu coğrafyada kabile, boy ve klanların ayrı ayrı yaşadıkları ve bu bölgeler arasında dahi kesin bir sınır hattının olmadığı iddia edilmekte ve bu halkların birçoğunun Moğolca konuştuğu, Türkçe, Çince ve diğer dilleri de konuşan çok sayıda kabilelerin varlığından bahsedilmektedir. XII. yüzyıl Moğolistan'ında yaşamakta olan kabile ve boyların etnik kökenleri birbirlerinden farklı olsa da tamamına yakınının hayat tarzları ve sosyal teşkilatlanmaları yönünden birbirlerine benzediği ve “*Moğol*” adının ise yalnızca küçük bir kabile için kullanıldığı ifade edilmektedir (Vernadsky, 25; çev. Özbilen, 2007).

Cengiz Han, zamanla büyük Moğol İmparatoru olması üzerine büyük zaferler sonucunda hâkimiyet kurduğu toprakları oğulları arasında pay etmiştir. Bu taksimat sonucunda; İrtiş'in batı bölgelerini oluşturan Deşt-i Kıpçak coğrafyasını büyük oğlu Cuci'ye vermiş ve bu bölgede kurulan ülkeye “*Cuci Ulusu*” ya da “*Altın Orda*” denilmiştir. Her ne kadar bu bölgeye

Cuci'nin adı verilmiş olsa da Altın Orda devletinin esas kurucusu Doğu Avrupa'ya kadar hâkimiyeti altına alan ve çok geniş coğrafyaları ele geçiren Cuci'nin ikinci oğlu Batu olmuştur. Çünkü 127 yılında Cuci'nin babası Cengiz Han'dan 6 ay kadar önce vefat ettiğinden dolayı Altın Orda Devleti'nin kuruluşunda fazla etkisi olmadığı tarihi kayıtlardan anlaşılmaktadır (Temir, 2010, 261).

Tarihi bazı kaynaklarda Altın Orda Hanlığı hâkimiyetinde bulunan coğrafyada son derece aktif ve yoğun bir ticaretin yürütülmesine rağmen bölge halkının çoğu zamanlarda kıtlık, hastalık ve fakirlikle mücadele ettiklerinden bahsedilmektedir. Araştırmacı M. Kafalı; Altın Orda Devletinin uçsuz bucaksız sınırlara sahip olmasının yanı sıra irili ufaklı birçok ülkeyi de hâkimiyetleri altına aldıklarından bahsederek bu güce rağmen devletin iktisadî ve ekonomik yönden zayıf kaldığını öne sürmektedir. Bu geri kalmışlığın başlıca sebebinin ise Deşt-i Kıpçak'ın son derece zorlu doğal koşullara sahip olmasının olduğunu iddia etmektedir. M. Kafalı savunduğu bu iddiasına kaynak olarak Arap coğrafyacı ve gezgin el-Ömeri'nin; *"Bu ülkenin insanları, bozkır şartlarına uygun şekilde umumi olarak hayvancılıkla, bazı yerlerde ise ziraat ile iştigal ederler. Kıtlık ve hayvan hastalıklarının zuhur ettiği yıllarda perişan olurlar; hatta erkek evlatlarını satmak zorunda kalırlar. Bugün Mısır ordusunda bunlardan pek çoğu vardır"* şeklinde bölge halkının durumunu tanımlayan kayıtları göstermiştir (Kafalı, 2001, 133).

Her ne kadar Altın Orda Devletinin hüküm sürdüğü alanların çok geniş sınırlara ve son derece güçlü bir siyasi yapıya sahip olmasına karşın devletin ticari gelirlerinin ise az olduğu ve halka yetecek miktarda olmadığı Arap yazılı kaynaklarından da anlaşılmaktadır. Bu gelirin az olmasının başlıca sebebi; Avrupa ile Asya arasında yürütülmekte olan ticari faaliyetlerin o dönemlerde Ön Asya güzergâhı üzerinden yapılıyor olması düşünülmektedir. Deşt-i Kıpçak'ın büyük bir siyasi güç ve otoriteye sahip olmasına rağmen ticarete az miktarda ve son derece mütevazı bir gelir sağladıkları sonucuna varılabilir (Kafalı, 2001, 134). Ayrıca Altın Orda devletinin coğrafi, askeri teşkilatlanma ve ticaret yönünden çok güçlü bir devlet yapısı olmasına rağmen, halkının son derece fakir ve çaresizliği tarihi kayıtlara geçmiş ve daha çok sosyal sorunları olan bir devlet olarak tanıtılmıştır.

2.11.2. Altınordu (Altın Orda) Devletinde Kırsal ve Yerleşik Hayat

Altınordu devletine bağlı olan boy, kabile ve kavimlerin konargöçer, kırsal ve yerleşik hayat şekilleri gerek bölgenin coğrafi yapısına ve gerekse dünya ticaret yollarının kesiştiği bir noktada yer almasının getirdiği stratejik konuma göre şekillendiği bilinmektedir. Özellikle de Moğolların Türk Kabileleri ile oluşturduğu birliktelik sayesinde ticaret ve ekonomik yapının

güçlenerek gelişmesini sağlamış ve dolayısıyla yerleşim şekilleri ve tarzları bu doğrultuda değişerek gelişme göstermiştir (Akıncı, 2020, 470).

Altınordu şehirlerine (Deşt-i Kıpçak) Bizans, İtalya, Ermenistan başta olmak üzere diğer birçok ülkelerden ticaret yapmak amacıyla tüccarlar gelmiş ve özellikle ticaretin yoğun olduğu şehirlerin nüfusları artarak, kırsal ve konargöçer hayattan yerleşik hayata hızlı bir geçişin gerçekleştiği görülmüştür. Ayrıca, ülke sınırları içerisinde cereyan eden tüm bu olaylar ise Kıpçak Kültürün çeşitlenerek zenginleşmesine ve şehirleşme faaliyetlerinin hızlanarak gelişmesine neden olduğu bildirilmektedir (Akıncı, 2020, 470-471).

Savaş ve istilalarda yıkılan köy ve şehirleri yeniden canlandıran Altınordu Han'ları bu eski şehirleri korumanın ve geliştirmenin yanı sıra stratejik açıdan önemli olan bazı bölge ve yol güzergâhlarına da yeni köyler ve şehirler kurmuşlardır. Bulgarlara ait olan şehirleri de koruyan Han'lar, eski çağlardan beri süregelen konargöçer yaşam şeklinin yerleşik yaşama dönüşüm sürecine büyük önem verdikleri bilinmektedir. Şehir kültürünün Deşt-i Kıpçak coğrafyasına hâkim olmasında yoğun çabaları ve çok önemli katkıları olduğu ifade edilebilir. Halkın çoğunluğu tarafından sürdürülen konargöçer yaşamın yerini köy ve şehir yaşantısına bırakma sürecini hızlandıran en önemli gelişmenin İslamiyet'in kabulü olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, yerleşik yaşam kültürünün yaygın olmasının halk arasında İslam'ın hızla yayılmasında büyük katkı sağladığı bilinmektedir. Öyle ki Altınordu topraklarında 150 civarında şehir bulunduğu tespit edilmiştir (Akıncı, 2020, 470). Yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde Altınordu şehirlerini oluşturan evlerin inşasında genelde tuğla, ağaç ve kalay eklenerek sağlamlaştırılan harç malzeme kullanıldığı tespit edilmiş ve bu evlerde daha çok zengin ahali yaşamıştır. Ayrıca binaların inşasında kullanılan çimentonun günümüzdekilerine kıyasla son derece sert ve dayanıklı bir malzeme olduğu tespit edilmiş, karışımın türü ve çeşidiyle ilgili net bir bilimsel açıklama yapılamamıştır (Akıncı, 2020, 471).

Farklı zaman dilimleri içerisinde yürütülen bilimsel kazı çalışmaları neticesinde düzenli ve estetik bir mimari plan doğrultusunda oluşturulmuş sokak ve cadde kalıntılarının yanı sıra küçük ölçekli ve yan yana olacak şekilde inşa edilmiş ev temelleri de bulunmuştur. Ayrıca, "*Sara el-Cedid*" şehrinin ekonomik ve sosyal hayat şekline açıklık getiren tarihi obje ve eşyaların da bulunduğu bildirilmiştir. Çok sayıda bulunan obje ve eşyaların incelenmesi neticesinde şehir de yaşamakta olan halkın çok çeşitli mesleki faaliyetler yürütmüş olmalarının yanı sıra güzel sanatlarla da uğraştıkları sonucuna varılmıştır (Akıncı, 2020, 472).

Deşt-i Kıpçak olarak adlandırılan Altınordu devleti hâkimiyetinde bulunan topraklarda konargöçer şeklinde yaşamaya devam eden birçok boy ve kabilenin var olduğu bilinmektedir.

Göçebe kabileler yaylak zamanlarda “Yurt” denilen kubbeli, keçe ve deriden oluşturdıkları ve kolayca sökülüp takılan çadırlarda; kışlak zamanlarda ise kerpiç, çamur ve ağaç malzemelerden inşa ettikleri kulübe tarzı evlerde yaşamışlardır. Halkın geçimlerini hayvancılık, avcılık ve kısmi şekilde tarımsal üretim yaparak sağladıkları bilinmektedir. Bu sayede konargöçer kabile ve boylar yakınlarında bulunan şehirlerin ve diğer yerleşik yaşam birimlerinin; yün, et, deri, kürk, at vb. daha birçok çeşitli ihtiyaçlarını da karşıladıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca pamuk, ipek, tahıl vb tarımsal üretim gerçekleştirdikleri ve bu ürünleri hammadde olarak şehirlerde pazarladıkları düşünülmektedir (Şahin, 2017, 147).

Önceden büyük çoğunluğu konargöçer şeklinde yaşayan Deşt-i Kıpçak bölgesinde ki halkın yerleşik yaşama geçmesiyle birlikte, ülkedeki şehir kültürü ve medeniyetinin gelişmesinin yanı sıra bölge halkının İslamiyet ile tanışarak Müslüman olmasında da büyük katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Birçok yeni şehirlerin kurulmuş olmasının yanı sıra bunların içerisinde devlet için büyük öneme sahip olan “*Saray Batu*” ve “*Saray el-Cedid*” şehirleri de yer almaktadır. Ayrıca Türk İslam Dünyası tarihinde Saray el-Cedid şehrinin çok önemli bir yeri olduğu bilinmekle beraber, birçok İslam Âlimi ve bilim insanının bu şehirde yetiştiği ifade edilmektedir. Bu şehrin sıradan bir Ortaçağ şehri olmadığı, İslam Âlemin’den bilim insanlarını kendine çeken, dünya medeniyetinin, kültürünün, ekonomisinin ve ticaretinin bir merkezi haline geldiği bildirilmektedir. Saray el-Cedid şehrinin ömrü kısa olmasına rağmen dönem hakkında net bilgiler veren yazılı birçok kaynakta Ortaçağ’ın en aydın şehirlerinden birisi olduğu bilgisi yer almaktadır (Akıncı, 2020, 472).

BÖLÜM III

3. ANADOLU TÜRK DEVLETLERİNDE TOPLUMSAL YAPI, YERLEŞİM ve TAŞRA TEŞKİLATI KANUNİ DÜZENLEMELERİ

3.1. SELÇUKLU DEVLETİ

3.1.1. Selçuklu Devletinde Toplumsal Yapı

İslamiyet'in Türk boyları arasında yayılma öncesi dönem olan X. yüzyıl içerisinde Türklerin mevcut dini farklılıklardan kaynaklandığı düşünülen son derece parçalanmış bir toplumsal yapı halinde oldukları bilinmektedir. Özellikle de Şamanizm inancının, Moğolistan'dan Tuna boylarına kadar çok geniş bir coğrafyada göçebe Türkmenler arasında etkili olduğu ifade edilmektedir. Bu inanış biçimi siyasi bakımdan da etkisini göstermiş ve bu bölgede yaşamakta olan Hun ve Göktürk toplumları arasında kültür birliğinin oluşması ve korunmasını sağladığı anlaşılmıştır. Ne var ki Doğu Türkistan, Maverâünnehir ve Hazar coğrafyalarında yerleşik olarak yaşayan Türk boyları yabancı din ve kültürlerin etkisinde kalmışlar budizm, maniheizm, zerdüştlük, musevilik, hristiyanlık gibi diğer inanışların bazı Türk boylarının toplumsal yapılarının değişiminde son derece etkili rol oynadığı da ifade edilmektedir (Erten, 2013, 10).

Orta Asya bozkırlarından başlayarak genelde Batı yönüne doğru planlı ve düzenli şekilde göç hareketine katılan Türk topluluklarının asli olarak kabul ettikleri ve inandıkları dinin ise “*Gök Tanrı*” dini olduğu bilinmektedir. Bu inanışa göre tanrının en yüksek ve en güçlü varlık olarak kabul edilmesinin yanı sıra “*Gök Tanrı*” olarak anıldığı ve tarih araştırmacılarının özellikle Asya Bozkırlarına has bir dini inanış şekli olarak kabul ettikleri bu dinin bütün Türk toplumlarının ana kültü durumunda olduğu bildirilmektedir (Kafesoğlu, 1998, 295).

Türklerin kendi aralarında veya diğer milletlerle olan antlaşmalarında Gök Tanrı adına yemin ettikleri, girişilen savaşların zaferle sonuçlanması için ona niyazda bulundukları ve Türk hükümdarlarının tahta onun arzusu üzerine çıktıkları şeklinde inanış ve rütüellerin hâkim olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Gök Tanrı'nın, Türk halkının hayatıyla ilgilenen tek ve ulu bir varlık olarak kabul edildiğini söylemek de mümkündür (Kafesoğlu, 1998, 296).

İslamiyet'in Türkler tarafından kabul edilmeden önce bir kısım Oğuz boylarının İran yoluyla gelen “*Nasturi Hristiyanlığı*” benimsedikleri bilinmektedir. Birunî ve Kazvinî bazı Oğuz boylarında Hristiyanlık inancının varlığından bahsetmişler ve hatta İslamiyet'in kabulü ve Oğuz boyları arasında hızla yayılmasından sonra da Türkistan coğrafyasında yaşamakta olan göçebeler arasında nasturilik inancı devam etmiş ve Moğol istilalarının bu durumu güçlendirdiği anlaşılmıştır. Açıkça görülüyor ki Türk toplumlarının İslamiyet'i kabul ederek

kitleler halinde Müslüman olmaları ve İslam'ı milli bir din haline dönüştürme dönemine kadar da Türkler tarafından çok farklı dinlerin kabul edildiği ve bu yüzden bazı Türk toplumlarının birbirinden sosyal ve kültürel olarak ayrıştıklarının görüldüğü bildirilmiştir (Erten, 2013, 12).

Oğuzların 24 boyu içerisinde yer alan “Kınık” boyuna mensup Selçuklu Türkmenlerinin atası olarak Dukak Bey kabul edilmekte ve “*Oğuz Yabgu Devleti'nin*” de ileri gelen siyasi ve askeri yöneticilerinden olduğu bildirilmektedir. Dukak Bey'in vefatında sonra oğlu Selçuk Bey genç yaşlarında Oğuz Yabgu Devletinin subaşılık (Ordu başkomutanlığı) görevine atanmıştır. Selçuk Bey'in subaşılık görevi sırasında Oğuz yabgusu ile arasının açılması üzerine hâkimiyetinde olan Kınık boyu ile birlikte “*Cend'e*” göç etmiş, bu bölgede konargöçer şekilde yaşamışlar ve 960 yılında İslamiyet'i kabul etmişlerdir (Turan, 1998, 14).

Oğuzların İslamiyet'i kabul etmeleri Türk-İslam tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olmasının yanı sıra Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun da kurulmasına vesile olmuştur. İlk olarak 920 yılında İdil-Volga Bulgarlarıyla başlayan ve 940'lı yıllar da Karahanlılarla devam eden İslamlaşma sürecinin Oğuzların da katılımıyla son derece hızlandığı görülmektedir. Ayrıca, bu sayede İslam âleminin özellikle Bizans ve diğer düşmanlarına karşı büyük bir güç kazanmış olmasının yanı sıra Bizans tehlikesini püskürttüğü ve Anadolu'yu fethettiği tarihi bir gerçek olarak kabul edilmektedir (Erten, 2013, 13).

X. yüzyılın ortalarında Selçuk Bey liderliğindeki Türkmen boylarının İslamiyet'i kabul etmeleriyle beraber, İslam coğrafyasının son sınırlarında yer alan Cend sahrasında “*Selçuklular*” ismiyle yaşamaya başlamışlar ve zamanla Büyük Selçuklu Medeniyeti olarak dünya tarihinde yerlerini almışlardır.

Cend Sahrasına gerçekleşen büyük göç yolculuğuna Oğuz Türkmen boyları da dâhil olmuşlardır. Selçuklu ve Oğuz boylarından oluşan göç kafilesi önce Maverâünnehir'e sonra İran'a ve oradan da Azerbaycan, Irak, Suriye ve Anadolu'ya ulaşmış ve ulaştığı tüm bölgelerde ekonomik, sosyal, dinî ve dil boyutlarında ve daha birçok sosyal alanlarda köklü değişim ve toplumsal gelişmelere neden olmuşlardır (Polat, 2021, 310).

Selçuklu Türkmenleri Cend coğrafyasından ilerleyerek Batı Anadolu sahillerine kadar uzanan zorlu bir göç yolculuğu daha gerçekleştirmişler ve konaklamış oldukları coğrafyaların tarihinde derin izler bırakmışlardır. Türkmen göçlerinin genel karakteristiğine bakıldığında başıbozuk ve gelişigüzel gerçekleşmediği, belirli bir plan dâhilinde ve düzenli bir yönetim hiyerarşisi tarafından idare edildiği göze çarpmaktadır. Beyler tarafından idare edilen göç hareketlerinin kendi içinde akli işleyişleri olduğu, belirli bir zaman, güzergâh ve iyi bir planlama ile yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Bağlı olunan merkezi siyasi yapının teşviki veya

onayı ile belirlenen beyler ve onlara tabi olan göçmen halk kitlesi tarafından uç boylarının oluşturulduğu görülmektedir. Özellikle göç hareketleri sonucu ulaşılan bu uç noktalarda ise yağma ve öldürme olaylarının sık sık yaşandığı, kazanılan savaşlar sonucunda bölgede yerleşik şekilde yaşayan halkın boyun eğdikleri ve sahip oldukları siyasi yapının da meşruiyetini kaybettiği bilinmektedir.

Planlı yürütülen göç hareketinin tamamlanmasıyla boyların mekanlaşma sürecinin başladığı söylenebilir. Boy Beyleri tarafından hızlı ve sistematik bir şekilde yürütülen mekânlaşma ve merkezileşmeden sonra yağma ve öldürme eylemlerinin giderek azaldığı görülmüştür. Fakat yağma ve öldürmeye alışmış, başına buyruk şekilde yaşayan bey ve boylar yeni göç hareketlerine zorlanarak yeni uçlara yönlendirilmiştir.

Göç ve savaşların neden olduğu yoksullukların ve oluşan askeri giderlerin tekrarlanan yeni yağmalarla elde edilen gelirlerden karşılanması yoluna gidildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, ilk başlarda Cend, ardından Maverâünnehir, İran, Azerbaycan ve sonrasında Doğu Anadolu, Kuzey Irak, Suriye ve daha sonrasında Anadolu'nun tamamının uçlara dönüştürüldüğü ve yüzyıllar boyu süren Türkmen göç hareketinin tamamlanmış olduğu ifade edilmektedir. Tüm bu göç faaliyetleri, uçlardan sürekli batı istikametine olacak şekilde ve birbirini takiben gerçekleşmiştir. Türkmen boyları tarafından yağmalama ve öldürme şeklinde yürütülen eylemler “alplik” düşüncesi çerçevesinde gerçekleştirilirken XI ve XIV. yüzyıllar arasında “gaza, cihad ve ganimet” anlayışına dönüşmüştür. Ayrıca Selçuklu Devleti sultanlarının gaza ve ganimet anlayışlarının 1040'lı yıllardan itibaren belirginleştiği söylenebilir (Polat, 2021, öz).

Fakat boyların batıya göçleri sırasında farklı yönere yönelen kabileler zamanla yeni boyların oluşumuna zemin hazırlamışlar ve yeni önderler çıkarmışlardır. Kaşgarlı Mahmut'un belirttiği üzere büyük göç hareketine katılan boyların isimleri unutulmamış ve yerleştikleri coğrafyalarda bu isimlerle anılmıştır. Biruni, Müslüman Oğuzlar'a genel olarak “*Türkmen*” denildiğini ve “*Türk'e benzer*” anlamı taşıdığını belirtmiştir. Ayrıca, Türkmen ismi ise genel olarak Selçuklu ailesine ve tabi olan tüm boylara verilmiş olup, Selçuklu ve Türkmen isimlerinin birbirlerinin yerine sıkça kullanıldığı görülmüştür (Agacanov, 2010, 205).

Selçuk ve ailesi bölgede adını duyurdukça kendilerine tabi olan boyların sayıları yıldan yıla artmış ve bir dönem sonra Maverâünnehir ve Horasan'da büyük bir güç hâline gelmiştir. Selçukluların ilk başlardaki hayat tarzının göçebe şeklinde olduğuna dair kayıp “*Melikname*”de birçok açık bilgi bulunmakta olup; bu bilgiler doğrultusunda Selçukluların yürüttükleri tüm göç faaliyetlerinde otlaklarla çevrili bozkırları ve çölleri tercih ettikleri net bir şekilde anlaşılmaktadır. Yerleşik yaşam izleri ise Selçuklu aile üyelerinin Maverâünnehir'deki

yerleşik Müslüman ahaliyle tanışmaları ve birçok İslam âlimi ile ilişki kurmaları neticesinde başladığı ve bu sayede Müslümanlarla çok daha yakın ilişki içerisine girdikleri bilinmektedir (Peacock, 2016, 50; çev. Rona, 2016).

Ayrıca Selçuklulara tabi olan bazı Türkmen boylarının göçebe şekilde ve eski inançlarına bağlı olarak yaşamaya devam ettikleri bilinmekte olup, bu durumun en büyük sebebinin ise Müslümanlığı daha yeni kabul etmelerinin olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden Selçuklu Türkmen boylarının eski inanç, âdet ve kültürlerinde büyük bir değişimin gerçekleşmediği de görülmüştür. Osman Turan XII. yüzyılın ortalarında Anadolu’da yaşayan Türkmenlerle ilgili olarak; “*Onun (II. Kılıç Arslan) zamanında, Anadolu Türkleri ve bilhassa göçebeler henüz Müslüman olmaktan ziyade şamani idiler*” şeklinde tanımlamada bulunmuştur (Turan, 1977, 701).

Sadreddîn el-Hüseynî 1040 yılına gelinceye kadar bir nevi yarı bağımsız olarak varlıklarını sürdüren Selçukluların Gaznelilerle yaptıkları savaşları kazanarak tam bağımsızlık ilan ettiklerini ve şehzadelerin dahi şahlar olarak nitelendirildiğini bildirmiştir. Bağımsızlık ilanından sonra Selçuklu Beyleri bir araya gelerek Tuğrul Beyi “*Horasan Emiri*” olarak ilan etmişler ve yıllardır süregelen mücadeleler son derece başarılı sonuçlar vermiş ve nihayetinde Selçuklular Horasanda bağımsız bir devlet kurmayı başarmışlardır (Polat, 2021, 309).

Tam bağımsızlık ilan edilerek kurulan Selçuklu devletinin ilk dönemlerinde halkın büyük çoğunluğunun kabile ve boylardan oluşuyor olmasının yanı sıra özellikle tüm uç sınırlara göçebe yaşam tarzının hâkim olduğu ifade edilmektedir. Hayvancılık ve avcılık faaliyetleri göçebe ve konargöçer şekilde yaşayan halkın başlıca geçim kaynağını oluşturmuştur. Ne var ki bazı zamanlarda bölgede otlakların yetersiz hale gelmesi, kuraklık, kıtlık veya hastalık gibi sebeplerle hayvanların telef olması gibi olumsuz durumların da yaşandığı görülmüştür.

Sınır uçlarındaki göçebe halkın bu tür olumsuz durumlarla başa çıkmasının tek yolu, sınır aşırı komşularına yiyecek bulmak ve yağmalamak amacıyla akınlar düzenlemek zorunda kalması olmuştur. Kabile ve boyların sık sık tekrarlamak zorunda kaldıkları akınlar için yürütülen hazırlık faaliyetleri zaman içerisinde göçebe bir toplumdan askeri bir topluma dönüşümlere neden olmuştur. Ayrıca göçebe Türkmenlerin asli geçim kaynağının yağma olmadığı, hayati ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla da akınlar düzenledikleri söylenebilir. Bu faaliyetler sırasında karşılaşılan savaş ve mücadeleler sonucunda bir nevi göçebelerin askerileştiği ve göçebe toplumundaki bu kitlesel dönüşümün zamanla hayvan yetiştiriciliğinin azalmasına neden olduğu tespit edilmiştir (Ergin, 1994, 225).

Selçuklu coğrafyasının uçlarında yaşayan beylikler zamanla kalıcı mekânlar oluşturarak yerleşik yaşama geçmeye başladıklarından bir tür merkezi yönetim anlayışının oluşmaya başladığı söylenebilir. Bu yeni yönetimle beraber göçebe Türkmenlerin kontrol ve denetim altına alınması sağlanmış, yağmalama faaliyetlerinde de giderek azalma görülmüştür. Beyliklerin merkezileşerek kentleşmeleri sonucunda devletin yeni gelir kaynağının büyük çoğunluğunu yerleşiklerden alınan vergiler oluşturmuştur. Devletin gelirlerini şehirlilerden karşılaması sonucunda göçebe Türkmenlerin etkinliği giderek azalmış ve bu Türkmen boyları yeni açılan sınır uçlarına yönlendirilmişlerdir (Polat, 2021, 55).

İran'ın Cend bölgesinde yaşamakta olan Selçuklular bölgede hâkim durumda olan Samanoğulları devletiyle ittifak kurarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ne var ki bu birlikteliğin karşısında oluşan Gazne-Karahanlı ittifakının güçlenmesine karşı koyamamışlar ve 999 yılına gelindiğinde Samanoğlu Devleti yıkılmıştır. Selçukluların idari ve siyasi yapısı ve toplumsal yetenekleri çok güçlü olduğundan İran coğrafyasında varlıklarını korumayı başarmışlar ve Cend şehrinde Selçuk Bey liderliğinde kurulacak olan Türk-İslam Devleti'nin temellerini atmışlardır (Polat, 2021, 57).

1071 Malazgirt savaşından sonra Anadolu'nun Türklere kapısını açan Selçuklular, Türk tarihindeki en önemli dönüm noktasında yer almalarının yanı sıra Anadolu'nun Türkleşmesi ve Yüce din İslam'ın kabul edilerek toplumun Müslümanlaşmasına da vesile olmuşlar ve dünya tarihine damga vuracak Türk İslam Medeniyetinin temellerini atmışlardır. Ayrıca, Selçuklu döneminin siyasi, kültürel, ekonomik ve sosyal gelişmeleri Eski Türk devletlerinkinden çok daha farklı olmamıştır. Bu durumun temel nedenleri olarak; Türkistan Türklerinin yaşayış biçimlerine İslami değerlerin son derece uyum göstermesi ve bu iki yaşayış biçimi arasında ciddi farklılıkların olmaması gösterilmektedir. Dolayısıyla Eski Türklerdeki tek tanrı inancı, temizlik ve güzel ahlak anlayışı, kurban kesme, cennet ve cehennem inanışları v.b dini ve sosyal özellikler İslami hükümlerce de kabul ediliyor olması son derece etkili olmuştur. Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinden sonra sosyal ve kültürler zenginliklerinin artarak dünyaya örnek olan güçlü bir İslam medeniyeti oluşturdıkları net şekilde ifade edilebilir.

3.1.2. Selçuklularda Kırsal ve Yerleşik Hayat

İslamiyet'in kabulünden önce ve sonraki dönemlerde var olmuş bütün Türk toplumlarının göçebe ve konargöçer yaşam tarzını benimsemiş olmaları onların gelişmemiş, uygar olmayan toplumlar oldukları anlamını kesinlikle taşımadığı görülmüştür. Aksine göçebe ve konargöçer yaşam biçimi Türk boylarını kültürel ve sosyal anlamda zenginleştirdiği gibi birçok değerler de kazandırmış ve bu kazanımlar medeni uygarlıklar kurmalarında her dönem

öncü ve yardımcı birer etken olmuştur. Bu yüzden dünyada en hareketli toplumlardan birisi Türkler olmuş, başka birçok kültürler bu zengin ve köklü Türk medeniyetinden tarihin her döneminde etkilenmiştir (Kaya, 2013, 5).

1071 Malazgirt zaferinden sonra yoğun şekilde Anadolu'ya gerçekleşen Türk göç ve akınlarına bakıldığında; bölgeye gelen Türkmenlerin çoğunluğunun göçebeliği tam manasıyla terk etmeyerek yarı göçebe şekilde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Yalnızca bazı boy ve Türkmen gruplarının Selçuklu devletinin almış olduğu stratejik kararların bir neticesi olarak tedricen yerleşik hayata geçtikleri görülmüştür. Gelen göç akınları sonucu oluşan yerleşik ve konargöçer yaşam şekli Türk boylarının iki farklı şekilde isimlendirmesine neden olmuş; yerleşik hayata geçenlere “*Türk*”, konargöçer yaşam sürenlere “*Türkmen*” denilmiştir (Sümer, 1999, 130).

Türkmen kavramının kökeni ve anlamıyla ilgili İbrahim Kafesoğlu oldukça önemli bir çalışma yürütmüş; tıpkı koca-man, şiş-man, küçü-men gibi kelimelerde olduğu gibi –man, -men eklerinden hareketle; “*Halis Türk*”, “*Temiz Türk*” diye anlamlandırıldığını bildirmiştir (Kafesoğlu, 1958, 131).

Anadolu coğrafyasına yoğun şekilde gerçekleşen Türkmen göçlerine katılan insanların sayıları hakkında herhangi bir rakam vermek mümkün olmasa da; Sivas, Tokat, Amasya, Antakya, Isparta, Burdur, Muğla, Gaziantep, Kahramanmaraş, Yozgat, Tarsus, Trabzon, Bayburt, Gümüşhane gibi daha birçok önemli şehirlere Türkmenlerin yerleştikleri bilinmektedir (Sümer, 1992, 25).

Yine Anadolu'ya gerçekleşen Moğol istilaları döneminde bu istilacı kavimle en çok mücadele eden boylar konargöçer şekilde yaşayan Türkmenler olmuştur. Zamanla ya tedricen ya da kendi istekleriyle yerleşik yaşama geçmiş olan Türkmenler, toprağa bağımlı hale gelerek Anadolu'da ilk yerleşik köy yapılanmalarını inşa etmişler ve ilk köylü tabakasının ortaya çıkmasını sağlamışlardır (Erten, 2013, 3).

Anadolu'ya göç ederek konargöçer şekilde yaşayan bazı Türkmen boylarının sayıları ile ilgili olarak İbn-i Said; Denizli civarlarına 200.000 çadır, Kastamonu havalisinde 100.000, Kütahya - Karahisar arasında 30.000 çadırın konuşlandığını bildirmiştir. Bu rakamların büyüklüğü bizlere, Türkmenlerin yoğunluğunu ve Anadolu'nun bir Türk Yurdu haline geldiğini net bir şekilde göstermektedir (Togan, 1981, 317). Gerek Anadolu şehirlerinde yerleşik ve gerekse diğer coğrafyalarda konargöçer şekilde yaşayan Türk Boyları yaşadıkları şehirlerin isimlerini Türkçeleştiremeseler de; köy, dağ, ova, göl, ırmak gibi kırlık alanların isimlerini Türkçe olarak kullanmışlardır (Gündüz, 2019, 21).

Türklerin genel yaşamlarıyla ilgili bilgiler veren X. yüzyıl İslam coğrafyacıları; Türklerin konargöçer yani göçebe olarak yaşadıkları gibi birçok boylarının da yerleşik hayat süren, köy ve şehirleri çok olan bir toplum olarak tanımlamışlardır (Sümer, 1968, 571).

XI. yüzyıl Göçebe Oğuzları yerleşik olarak yaşayan boylara köy ve şehirlerinden dışarı çıkmadıklarından ve savaflara dahi katılmadıklarından dolayı “*yatuk – tenbel*” adını vermişlerdir. XIV ve XV. yüzyıllarda Orta ve Batı Anadolu coğrafyalarında yerleşik şekilde hayat süren Türkler ise göçebe boy ve kabilelere “göçebe” manasında da kullanılan “*Yörük*” tabirini kullanmışlardır (Sümer, 1968, 573).

Selçuklu öncesi Türkistan ve diğer coğrafyalarda var olmuş Türkler, genel olarak konargöçer ve göçebe şeklinde yaşamlarını sürdürdükleri gibi, yerleşik olarak da yaşadıkları ve bölgelerinde birçok köy ve şehirler inşa ettikleri arkeolojik keşiflerden anlaşılmıştır. Bu sebeplerle Selçuklu sonrası Anadolu topraklarına akın akın gelen Türk boylarının yerleşik hayata geçmeleri hiç zor olmamış, mevcut şehirleri imar etmelerinin yanı sıra yeni köyler ve şehirler de inşa etmişlerdir (Sümer, 1968, 171).

XI. yüzyılda Oğuzlar “*Sir Derya Irmakları*” ve çevresinde tam anlamıyla bir göçebe hayatı yaşamamışlar bir nevi yerleşik ve yarı yerleşik şekilde hayat sürdürmüşlerdir. Ayrıca tarımsal ekim biçim işleriyle de uğraşmışlar ve bu sayede Yenikend / Yenikand gibi kış aylarında yaşadıkları şehirler inşa etmişlerdir. Bu şehirlerin varlığı Oğuzların yerleşik hayatla iç içe olduklarının bir kanıtı olarak gösterilmektedir (Baykara, 2000, 56).

Kaşgarlı Mahmud’dan edinilen bilgilerden, Alparslan zamanında Selçuklu Türklerinin hayatında ziraat ve tarımsal üretimin çok önemli bir yer tuttuğu, XI. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu’da yaşayan Türklerin büyük bölümünün yerleşik hayata geçmesiyle tarımsal faaliyetlerinde arttığı anlaşılmıştır. Bu ürünlerin başköşesinde buğdayın yer aldığı arpa ve darının yanı sıra meyve yetiştiriciliği, pamuk ve sebze üretiminin de yapıldığı bildirilmektedir (Köymen, 2011, 485).

Selçuklu Sultanları tarafından yürütülen iskân politikaları sonucunda Anadolu’nun birçok bölgesine dağılmış konar-göçer yaşayan Türkmen boyları zamanla yerleşik hayata geçerek köy ve şehirlerde yaşamaya başlamışlardır. Sivas, Amasya, Gaziantep, Yozgat, Bayburt, Samsun, Malatya ve Erzincan gibi daha birçok Anadolu şehri Türk boylarının önemli yerleşim sahaları olarak bilinmektedir. Anadolu’yu adım adım fetheden Türkmenler fethettikleri köy, şehir ve bölgelerde Türk devlet geleneğine uygun konargöçer veya yerleşik şekilde yaşamışlardır (Kara, 2006, 541).

Türkmen boyları Anadolu topraklarında oluşturulan yeni yerleşmelere Türkçe; “*Afşar, Salur, Beydilli, Eğmür, Kargı, Yazır*” şeklinde boy adları, “*Karakeçili, Koyunlu, Sarılı, Ağcalı, Çiçekli*” şeklinde aşiret adları ve “*Höyük, Ören, Viran*” şeklinde yer adları verdikleri ve Anadolu’ya Türk damgasını vurdukları açıkça görülmektedir (Gündüz, 2009, 60).

XII. yüzyıl içerisinde Anadolu kent ve şehir yaşamının Türklerin gelişle birlikte yeniden canlandığı ve bu canlılığın aynı yüzyıl içerisinde çok üstün seviyelere ulaştığı bilinmektedir. Saint Quentinli Simon; XIII. yüzyıl içerisinde Selçuklu Devleti sınırlarında yaklaşık 100 kentin bulunduğunu bildirmiştir. İbn-i Said; Selçuklu Devleti’nde 24 taşra kenti olduğu ve bu kentlerde resmî bir vali, kadı, camiiler, hamamlar, kumaş imalathaneleri ve tüccarların bulunduğunu bildirmiş, fakat söz konusu kentlerin isimleriyle ilgili herhangi bir bilgiye yer vermemiştir. Ayrıca bu köy ve şehirlerde çeşitli halkların birlikte yaşadıklarından bahsederek; Antalya’da Rumların, Yahudilerin ve Türklerin özel mahalleleri bulunduğunu belirtmiştir. Anadolu’nun bazı şehirlerinde gayrimüslimlerin yaşadıklarını bu semt ve mahallelerin surlarla çevrilerek Türk ve Hristiyan semtlerin birbirinden ayrıldığını ancak bu iki toplumun birbirlerini zamanla tanıması ve kaynaşma ortamının sağlanmasıyla surların kaldırıldığı bildirilmiştir (Cahen, 147; çev. Üyepazarcı, 2000).

Halkının büyük çoğunluğu Türkmenlerden oluşuyor olmasının yanı sıra konargöçer ve göçebe şeklinde Anadolu’ya yerleşmiş olan Türkiye Selçuklusunun siyasî ve ekonomik ana kuvvet kaynağını köylü kesimi oluşturmuştur. Göçebe yaşayan bu boyların Batı Anadolu uçlarında, Güney ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde, yerleşik şekilde yaşayan boyların Orta Anadolu, Sivas, Amasya civarlarında yaşadıkları ifade edilmektedir (Akdağ, 2010, 28).

3.2. OSMANLI DEVLETİ

3.2.1. Osmanlı Devletinde Toplumsal Yapı

XIII. yüzyılın son çeyreğinde Anadolu topraklarında Türkleşme ve İslamlaşma süreci tamamlanmış ve Osmanlı Beyliği belirginleşmeye başlamıştır. Aynı dönem içerisinde Anadolu’nun siyasi durumuna bakıldığında; Selçuklu Devleti’nin Moğol istilaları sonucunda iyice zayıflayarak parçalandığı ve Türklerin yaşayacakları tarihsel sürecin seyrinin değiştiği görülmektedir. Orta ve Doğu Anadolu’da konargöçer ve kısmen yerleşik yaşam süren Türkmen boyları Moğol istilalarından dolayı Anadolu’nun Batısına doğru göç etmek zorunda kalmış ve bu bölgede Türkmen nüfusu giderek yoğunlaşmıştır. Oluşan göç dalgası içerisinde çok sayıda şeyh, derviş ve âlim gibi dini liderlerin bulunmasının yanı sıra normalde yerleşik yaşam süren sayısız şehirli aileler de yer almıştır. Bu zümrelerin göç ettikleri batı bölgelerinde yer alan şehir

ve kasabalara yerleştikleri ve bu şehirlerin iktisadi ve dini hayatının canlanmasında önemli katkıları olduğu ifade edilmektedir (şafak, 2012, 434).

Selçuklu Devletinin parçalanmasıyla tarih sahnesine çıkan Osmanlı Beyliğinin bölgede bulunan diğer Türk beyliklerinin aksine bir politika izlediği bilinmektedir. İzlediği bu stratejinin beyliği ön plana çıkararak güçlendirdiği ve bölgede söz sahibi olmasına katkıda bulunduğu söylenebilir. Ayrıca yerleşmiş oldukları “*Bitinya*³” adlı bölgede yörenin dini yapısı ve hassasiyetlerine dikkat ederek gaza akınları düzenledikleri, Hristiyan komşularıyla ittifak kurdukları ve iyi geçinme stratejisi üzerine kurulu komşuluk ilişkisi yürüttükleri bildirilmektedir. Orhan Bey'in Bizans tekfurunun kızıyla evlenmesi beyliğin bölgede çok daha rahat kök salmaya başlamasına da vesile olmuştur (şafak, 2012, 435).

İnsanlık tarihi boyunca çok sayıda millet yaşamış olsa da bu kavimlerden çoğunun savaşlar, afetler, yıkımlar, göçler vb olaylardan etkilenerek zaman içerisinde kimlik ve kültürlerini kaybettikleri ya da başka milletlerin içerisinde eriyerek yok oldukları bilinmektedir. Buna karşın günümüzde yeryüzünde var olan ve eski çağlardan bu tarafa kimliklerini ve kültürlerini korumayı başararak ayakta kalmış milletler de bulunmakta olup Türk Milleti bu listenin en başlarında yer almaktadır. Oldukça köklü ve görkemli bir tarihin yanı sıra zengin bir kültüre de sahip olan Türklerin ne yazık ki yazılı tarih hafızası diğer milletlere göre çok daha geç oluşmaya başlamıştır. Bu yüzden pek çok toplum Türkleri; “*tarih yazan değil, fakat tarih yapan bir millet*” olarak nitelendirmişlerdir (Günay, 2003, 22).

Türkistan'dan Anadolu coğrafyasına gerçekleşen göç hareketleriyle Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma süreci olarak kabul edilen XIII. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar süren dönem tarihte bir buhranlar ve toplumsal yer değiştirmeler dönemi olarak bilinmektedir. XIII. yüzyıl Osmanlı döneminin başlangıcı ve Selçuklu devletinin son yüzyılı olarak kabul edilir. Bu yüzyıl içerisinde Selçuklu devletinin zayıflaması, Babaîler İsyanı, Moğol yenilgileri, İlhanlı yönetimi, Beylikler dönemi ve Osmanlı'nın yükselişi gibi tarihi durumlar cereyan etmiştir. Bu arada Anadolu'nun Türkleşerek İslâmlaşması ve aynı zamanda Balkanlar'da genişleme sürecinin devam ettiği ifade edilebilir. XV. yüzyılın ortalarında Osmanlı İmparatorluğunun yükselişiyle beraber Anadolu birliğinin sağlanma süreci de belirgin hale gelmiştir. Selçuklu geleneğine son derece bağlı bir şekilde Osmanlıya dönüşüm ve gelişme dönemi olan XV. yüzyıla beş padişah ve bir fetret dönemi damgasını vurmuştur (Günay, 2003, 28).

³ Bitinya; Anadolu'nun kuzeybatısında, Propontis ve Trakya Boğazı'nın doğusunda, kısmen Karadeniz kıyısında yer alan, Nikomedeia, Khalkedon, Kius ve Apamea kentlerini içine alan, üç tarafı denizlerle çevrili tarihi coğrafyanın adıdır (Öztürk, 2016, 136).

Osmanlı'yı bir beylik ölçeğinden bir dünya gücüne ulaştıran birçok önemli farklılıklar ve etkili faktörlerin bulunduğu söylenebilir. Osmanlıların diğer Türk beyliklerinden çok daha farklı siyasi ve sosyal strateji izledikleri ve uygulamalarında son derece etkili ve başarılı oldukları açıkça görülmektedir.

Moğol ve Türkmen töresinde beyliğe ait toprakların taht varisleri arasında paylaştırılması esası var iken, Osmanlı'da tahtı paylaşmak yerine oğullardan birinin veliaht olarak belirlenmesi yoluna gidilmiş ve bu konuda etkili bir politika yürütülmüştür. Padişahın vefat etmesi durumunda önceden veliaht olarak ilan edilen erkek kardeşlerden veya oğullardan birisi tahta geçmiş ve böylelikle zamanla devletin parçalanması engellenmiştir. Devletin devamlılığı için getirilen bu stratejik yöntem son derece istikrarlı ve başarılı bir uygulama olarak tarihteki yerini almıştır. Ne var ki fetret döneminde yaşanan siyasi kriz ve çalkantılı dönem yönetim mekanizmasının işlevini yitirmesine neden olmuş, sultanlık otoritesi güçlenmiş ve Osmanlı hükümdarları devletin parçalanması tehdidine karşı kardeşleri ve olası rakipleri ortadan kaldırmayı tercih etmişlerdir. Sultan II. Mehmed döneminde “*kardeş katli*”⁴ kanunlaştırılmıştır (Akman, 1997, 33).

Özellikle XIV. ve XV. yy'ları son derece çalkantılı ve hareketli geçiren ve giriştiği birçok mücadelede üstünlük sağlayan Osmanlı Devleti “*Devlet-i Aliyye-i Ebed Müddet*” olarak isimlendirilmiştir (Göyünç, 1999, 5). Hiç kuşku yok ki Osmanlı Devletine bu tanımı vermenin başlıca sebepleri arasında uzun yıllar boyunca çok geniş coğrafyalarda siyasî gündemler belirleyerek sahada söz sahibi olmasının katkısı büyük olmuştur. Bu doğrultuda ictimâî ve iktisadî birçok düzenlemeler getirilmiş ve çok değerli kültürel ve sosyal kazanımlar sağlanmıştır (Ulu, 2021, 12).

Devletin ilk kurulduğu yıllarda büyük oranda Türklerden oluşan Osmanlı toplumu zaman zaman yürütülen fetih faaliyetleri ve özellikle de Balkan fetihleriyle birlikte; Rum, Ermeni, Yahudi, Bulgar, Sırp, Arnavut, Sloven gibi daha birçok milletin tebaasına katılmasını sağlamıştır. Fethedilen yeni topraklar ve birçok milletin dâhil olmasıyla Osmanlı Devleti çok uluslu ve çok dinli bir dünya devletine dönüşmüştür. Bu fetihlerden en önemlisi olan

⁴ Fatih Sultan Mehmet, tarih okumaları yapan, tarihten dersler çıkarmasını bilen bir hükümdardır. Şehzadeler arasında vuku bulacak olan taht kavgalarının sonuçlarını çok iyi bir şekilde tahlil ederek kardeş katlini yasalaştırır. Şehzadeler, babaları hükümdarken payitahta eşit mesafedeki sancaklara lalaları öncülüğünde gönderildi. Burada, bir şehri veya vilayeti yöneterek, tahta çıkmadan evvel adeta staj görerek tecrübe edinirlerdi. Daha önce yaşanan taht kavgaları şehzadelerin isyanları neticesinde devlette büyük bir insan kaybına ve iktisadi sorunlara sebep olmuştur. Ayrıca İslam siyaset nazariyesine göre idarede şerik kabul edilmez. Hâkimiyet esastır ve tek bir mercide toplanır. Bu ve çeşitli sebeplerden sonra Fatih Sultan Mehmet, kardeş katlini şu şekilde formüle eder: “Ve her kimesneye evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem için katl itmek münâsibdir. Ekser ulemâ dahi tecviz etmişlerdir. Anınla âmil olalar.” (Gökçek, 2019, 1)

İstanbul'un fethi Osmanlı toplumunun büyük oranda değişimine neden olmuştur. Yapısı, tarihi ve konumu itibarıyla doğu ve batı şehir kültürünün bir arada yaşandığı İstanbul; oluşturulan yeni kurumlarıyla özellikle Enderunluların yerleştiği tarih, kültür, din ve eğitim şehrine dönüşmüştür. Ayrıca İstanbul; Anadolu ve Rumeli de bulunan diğer şehirlerden farklı yaşam tarzıyla taşırayı etkileyen bir cazibe merkezi haline dönüşmüştür (İpşirli, 1995, 185).

Osmanlı Devleti kurulduğu ilk yıllarda sadece Türkmen toplumlarının sosyal yaşantısını düzenleyen ve denetleyen kurumlara sahip iken, fetihlerle beraber birçok farklı ırktan, dilden, dinden ve kültürden milletlerin de dâhil olmasıyla genişleyen devlet sınırlarına paralel olarak gelişme, çeşitlenme ve büyüme gösterdiği görülmektedir. Nüfusun çoğunluğu yerleşik yaşama geçen toplumun yeni ihtiyaçları doğrultusunda; cami, hastane, imaret, köprü, han, kervansaray, hamam vb sosyal müesseselerin yapımına ve işlerlik kazanmasına büyük önem verilmiştir. Tüm sosyal müesseseleri sürdürülebilirliğinin sağlanması, sağlıklı bir yapıya kavuşturulması, sosyal faaliyet ve hizmetlerin yürütülmesi için doğrudan hazineden destekleme veya vakıf kurma suretiyle ekonomik koruma sağlanmıştır (Ulu, 2021, 24).

Osmanlı toplumunun idari bakımdan yöneticiler ve yönetilenler olmak üzere iki sosyal yapıya ayrılmış olmasının yanı sıra devletin gerek hazineden ve gerekse vakıflar aracılığıyla destekleyerek, sürekliliğini koruduğu birçok sosyal kurumun da faaliyetlerine devam ettiği görülmüştür. Ayrıca bu kurumlardaki yöneticilerin görevli oldukları yerlerde devlet otoritesini temsil ettiklerinden dolayı herhangi bir üretim faaliyetiyle uğraşmaları yasaklanmış ve vergiden de muaf tutulmuşlardır. Yönetilenler yani “reaya, raiyyet ve halk” ise üretim faaliyetleriyle uğraşmak ve vergi vermekle yükümlü tutulmuştur. Ayrıca Osmanlı toplumunun Müslümanlar ve Hristiyanlar olmak üzere iki gruptan oluştuğu; Müslümanlar arasında ırk ve dil farkının gözetilmediği, Hristiyanlara ibadet özgürlüğü verilerek, Medeni Hukuk yönünden tamamen kendi kanunlarına uygun yaşamalarına müsaade edilmesinin; güçlü, adaletli ve medeni bir devletin kanıtları olarak gösterilmektedir (Sumaytaoğlu, 2012, 17).

Tarihçi Akademisyen Dr. Ender KORKMAZ Osmanlı'nın Son dönemiyle ilgili olarak; *“Osmanlı Devleti'nin büyük çalkantılar içinde geçen son dönemi gerek akademisyenlerin ve gerekse de akademi dışı dünyanın ilgisini çekmektedir. Yine bu dönem hakkında yapılan çalışmalar arasında akademik çalışmalarının azlığına karşın çeşitli siyasi ve maddi amaçlar doğrultusunda yazılan amatör tarih çalışmalarının çokluğu ve içerik açısından sorunlu bu tür basılı materyalin okuyucu kitlesine daha kolay ulaştığı göze çarpmaktadır”* şeklinde ki tespitinde haklı olmasının yanı sıra; Osmanlı Tarihi için kaygı verici bir durumdan da bahsetmektedir (Korkmaz, 2019, 157).

3.2.2. Osmanlı Devletinde Kırsal ve Yerleşik Hayat

Osmanlı Devletini kuran ve tamamı konargöçer şekilde yaşayan Türkmen boylarının çoğunluğunun orta ve son dönem içerisinde yerleşik yaşama geçerek birçok irili ufaklı köyler, mezralar vb kırsal yerleşim birimleri oluşturdıkları ve bazı boyların mevcut şehirlere göç ederek buralarda yaşamaya başladıkları bilinmektedir. Kırsal alanlarda yerleşik yaşamaya başlayan boyların tarıma dayalı yaşam şekli oluşturdıkları ve tarımsal faaliyetleri son derece benimsedikleri anlaşılmaktadır. Osmanlının son döneminde Türkmen toplumunu oluşturan göçebe veya yarı göçebe şeklinde yaşayan grup ve boyların sayısal olarak son derece azaldığı ve çoğunluğunun yerleşik yaşama geçtiği görülmektedir (Günay, 2003, 48).

Osmanlı Devleti fetihler sonucunda topraklarına kattığı birçok köyün; imar işleri, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişiminin sağlanması için yürüttüğü faaliyet ve düzenlemelerin yanı sıra yeni kurulacak köyler için de birçok planlama ve çalışmalar yapmıştır. Yürütülecek çalışma ve düzenlemelerde köyün bulunduğu veya kurulacağı bölgenin iktisadî faaliyetleri ve güvenlik tedbirleri birinci derece etkili ve belirleyici unsurlar olmuştur. Söz konusu tüm unsurlar dikkate alınarak belirli bir plan ve düzenlemeler dâhilinde yerleşim yerleri belirlenmiş ve yeni köyler kurulmuştur. Köy yerleşkesi oturma planlamasında Cami belirleyici unsur olarak ön plana çıkmış ve köyün merkez noktası olarak kabul edilerek çevresine evler inşa edilmek suretiyle köy sahasının içten dışa doğru genişlemesi planlanmıştır. Ayrıca bazı yerleşim yerlerinin kuruluş planlamalarında merkez noktası olarak derviş tekke ve zaviyelerinin de zaman zaman kabul edildiği bilinmektedir (Tabakoğlu, 2004, 29).

Osmanlı halkının bir kısmı ticaret, zanaat, işçi ve memuriyet gibi işlerde çalışarak kasaba ve şehirlerde yaşıyor, büyük kısmı ise tarım ve hayvancılıkla uğraşarak köy ve kırsal alanlarda ikamet ediyordu. Ayrıca yılın belirli dönemlerinde kışlak ve yaylaklarda ikamet ederek sadece hayvancılıkla uğraşan ve konargöçer şekilde yaşayan göçerlerde bulunuyordu. Yerleşik şekilde kırsal alanlarda yaşayan ve nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylüler ağırlıklı olarak tarla ekip biçme, ürün yetiştirme, hayvancılık vb tarımsal faaliyetlerle; şehirlerde yaşayanlar ise zanaat, meslek, memuriyet, işçi ve ticaret işleriyle ve konargöçer şekilde yaşayan göçerlerde hayvancılık, dokumacılık, dericilik gibi üretim işleriyle uğraşmaktaydı. Ayrıca Osmanlı devletinin ekonomisinin ağırlığını tarım sektörü oluşturduğundan çiftçilikle uğraşan köylülerin arazisini bırakıp başka yerlere göç etmesine izin verilmemesinin yanı sıra toprağını bırakarak başka yerlere gitmek zorunda kalan köylülerden

ise “Çift Bozan”⁵ adı altında vergi alınmaktaydı. Ayrıca Osmanlı Devleti sınırlarına dâhil ettiği ülkelerde süregelen bir çeşit toprak köleliğini kaldırarak yerine “*tımar*” sistemini getirdiği de bildirilmektedir (Sumaytaoğlu, 2012, 17).

Osmanlı Devletinin ilk yıllarında mülkî idari yapının genel hatlarıyla belirli olduğu ancak bu yapının kendi içerisinde tam anlamıyla kategorize olamadığı görülmektedir. Eyalet, vilayet, liva, kaza ve nahiye tabirlerinin çoğu zaman da birbirlerinin yerine kullanıldığı anlaşılmaktadır (Halaçoğlu, 2003, 83).

İlk yıllarında oldukça karmaşık olan ve isimleri birbirlerinin yerine kullanılan Osmanlı idari yapısı zamanla geliştirilmiş ve taşradaki yönetim birimleri olan; beylerbeyliği, sancakbeyliği, kaza ve karye gibi yerel birimlerin görev ve sorumlulukları tekrar düzenlenmiş ve neticede bu birimler idari olarak da birbirlerinden ayırt edilmiştir (Arslan, 2001, 46).

Osmanlı toplumu şehir, kaza, kasaba ve köylerde “yerleşik yaşayanlar”, kırsallarda “göçebe yaşayanlar” olarak sınıflandırılmıştır. Bunun yanı sıra nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylünün yaşamakta olduğu yerler taşrada en küçük idari birim olarak kabul edilmiş ve bu idari taşra birimleri de Osmanlı’nın klasik döneminden itibaren idari yapılanmadaki yerlerini almışlardır. Köylerde merkezî idareyi temsilen köy kethüdası ve kadıyı temsil eden naip devlet adına görevlendirilmiş ve köy yönetiminde söz sahibi olmuşlardır (Halaçoğlu, 2006, 16).

Osmanlı Devletinin siyasi sınırları “*Sava Nehri*”⁶ kıyısındaki Sırp köylerinden Güney Arnavutluk dağlarındaki Ortodoks Arnavutluk ve Lübnan’a kadar da uzanan geniş coğrafyalardan oluşuyordu. Ve bu bölgelerde yer alan irili ufaklı çok sayıda ki köy idareleri herhangi bir konuda verdikleri arzlarda Osmanlı yerine “*Türkiye*” tabirini kullandıkları bilinmektedir. Bunun sebebinin ise köylerin kendilerine has olan örf ve adetlerini yaşatma arzusu içerisinde olmaları ve dışa kapalı sosyal doku özelliği taşımalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca dışa kapalı toplum yapısına sahip olmak imparatorluğa bağlı kırsal alanlarda yaşayan gayrimüslim köylülerin öz benliklerini korumalarını da sağladığı ifade edilmektedir. Osmanlı Devleti bu konuda son derece hassas ve adaletli bir politika izlemiş, kendisine tabii olan gayrimüslimleri asimile etmeden bünyesinde barındırmayı başarmıştır.

⁵ Osmanlı Devleti tarım arazilerini üç yıl üst üste, mazeret bildirmeden, ekim için kullanmayan çiftçilerden “Çiftbozan Vergisi” denilen bir vergi alırdı. Bilindiği gibi, Osmanlı Devletinin ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıydı. Bu yüzden vergiler halktan daha çok bu mal varlıkları üzerinden alınırdı. Tarım vergilerinden biri de çiftbozan vergisi idi. Bu verginin maksadı sadece devletin bütçesine katkı değildi. Birinci hedef halkın gıda maddesi sıkıntısı yaşamaması, ikincisi ise şehirlere göçü önlemektir (Sönmez, 2020, 1).

⁶ Sava Nehri; Avrupa’da bir akarsudur. Tuna Nehri’nin sağ kollarından biridir. Sırbistan’ın başkenti Belgrad’da Tuna Nehri ile buluşur. Uzunluğu yaklaşık 990 kilometre olup havzası 95.719 km²’dir (Atlas, 2023, 1).

Gayrimüslim köylerin yönetim işlerinde kocabaş (köy ihtiyar heyetinin başındaki kişi) ve papaz (din adamı) yer almıştır (Pakalın, 1946, 285). Müslümanların yaşadığı köylerde ise idareye padişah fermanıyla imamların atandığı bu durumun da Osmanlı hoşgörüsünün ve teşkilatlanmada da adaletli davranıldığının güçlü birer kanıtı olduğu açıkça görülmektedir (Ortaylı, 2010, 46).

Osmanlı sınırları içerisinde yer alan köylerde süregelen sosyal, kültürel, ekonomik hayat ve yerleşim özellikleri Anadolu coğrafyasında bir dönem hüküm süren Selçuklular zamanındakinin devamı niteliğinde olmakla beraber çok bir farklılığın oluşmadığı görülmüştür. Köy evi inşalarında genelde yapı malzemesi olarak; toprak harç, kerpiç, taş, tuğla, çeşitli ahşap ve ağaç malzemeler kullanıldığı tespit edilmiştir (Chesneau, 2014, 24; çev. Elverdi, 2014).

Osmanlı köy hayatının en başlıca geçim kaynağını tarımsal üretim ve hayvancılığın oluşturuyor olmasının yanı sıra dokumacılık, dericilik ve el sanatları gibi uğraşlarda ekonomik olarak yürütülmüştür. Her köyün coğrafi bir sınırı, kendine has bir ismi ve bir de o köyde yaşayan halkın oluşturduğu ve köylü denilen birer cemaati bulunuyordu. Köylerde ağırlıklı olarak tarımsal üretim ve zirai faaliyetler yürütülüyor olmasına rağmen tarım arazilerinin değişmeyen ölçüleri zamanla köy nüfuslarında sürekli bir azalmanın yaşanmasına da neden olmuştur (Kavruk, 2012, 9).

Osmanlı Devleti tarafından belirlenen kurallar çerçevesinde köylerin birer idari birim olarak kabul edilebilmesi için temel ölçütler getirilmiştir. Bu ölçütlere göre bir yerleşim yerinin köy idari birimi kabul edilmesi için; belirli sayıdaki bir insan gurubunun bir araya gelerek kırsal bir alanda yaşamaları yeterli görülmemiştir. Belirli sayıda nüfus varlığının olması kadar, zaman zaman yapılan kayıt altına alma çalışmalarında o mahalın isminin de yazılı olması gerekli kılınmıştır. Bu sayede ilgili yerleşim yerine ait arazi sınırları, meralar, sulak yerler ve mezar yerlerinin tespit edilmesi ve ayrıca vergi verecek hanelerin kayıt altına alınarak kontrol edilebilmesinin de sağlandığı söylenebilir. Köy İdari Birimi olarak kabul edilebilirliğin asıl unsuru ise; bir bölgede tarıma dayalı geçimlerini sürdüren insanların o bölgede uzun süre yaşamaları ölçüt olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Yani idari yönden bir köy tüzel kişiliğinin oluşturularak devlet tarafından kabul edilmesinde belirleyici ana unsurun; aynı bölgede ve kırsal alanda yaşayan insanların belirli bir geleneksel yapıya sahip olması ve bu insanlardan vergi alınıyor olmasının olduğu anlaşılmaktadır (İnalcık, 2000, 222).

Nüfusunun büyük çoğunluğu köylülerden oluşan Osmanlı Devleti'nde konargöçer şekilde yaşayan Göçebe, Yörük, Türkmen, Göçer olarak adlandırılan birçok boylar bulunmakta

olup bunlar hemen hemen bütün coğrafyaya dağılmış bir vaziyette yaylak ve kışlak belirledikleri sahalarda yaşamaktaydılar. Ayrıca kış aylarında kışlak adı verdikleri yerleşim yerlerine kerpiç, taş, ağaç ve tuğla gibi malzemelerden inşa ettikleri kulübe tarzı evlerde; yazın ise yaylak ismini verdikleri otlak, mera ve yaylalarda keçe, kilim, deri vb malzemelerden oluşturdukları sökülüp takılması ve taşınması kolay çadırlarda barınıyorlardı. Yiyecek ihtiyaçlarının büyük bir kısmını ise hayvancılık yaparak karşıladıkları da bilinmektedir. Hayvancılığın yanı sıra dokumacılık, dericilik, kısmen tarımsal faaliyetler ve el sanatları da ekonomik olarak uğraşı alanları içerisinde yer alıyordu. XV. ve XVI. Yüzyıl Osmanlı arşiv kayıtlarında “Yörük” kelimesi “yürüyen, sefere koşan ve çadır halkı” anlamında kullanılmıştır. Zamanla da bu ismin konargöçer şekilde yaşayan toplumlar için de kullanılmaya başlandığı ve ayrıca konargöçer yaşamdan yerleşik yaşama geçiş yapanların ise yörüklükten çıkmış olarak kabul edildiği bildirilmiştir (Gündüz, 2009, 70-71).

Osmanlı coğrafyası içerisinde yer alan yörükler için resmi vesikalarda Dulkadirli Türkmenleri “Yörük-ı Maraş”, Halep Türkmenleri “Yörük-ı Halep”, Bozok bölgesinde bulunan Türkmenler de “Yörük-ı Bozok” şeklinde isimlendirilmiş olup Yörük-Türkmen isimlendirmelerinde yaşadıkları sahaların ve konar-göçerliğin etkili olduğu söylenebilir (Gündüz, 2009, 49).

Yusuf Halaçoğlu; “Konar-göçerler, genellikle Osmanlı Devleti’nin kabul ettiği merkeziyetçi idare tarzına aykırı kanunnamelerde, Yörük konar-göçer tafdır, karada ikametleri yok...” (Halaçoğlu, 2006, 19) şeklinde izahatta bulunmuş olup, bu ifadeden Osmanlı Devletinin konargöçerlerle ilgili birçok kanunnameler yayınladığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı toplumsal hayatının şekillenmeye başlamasıyla köylerde yerleşik vaziyette yaşayanlara “Türkmen”, konargöçer şekilde yaşayanlara da “Yörük” ismi verilmeye başlandığı bilinmektedir. Aslında aynı ırk ve kökten gelen bu milletler arasında ayrım yapılmasının önemli nedenlerinden biride; Yörük yaşam tarzını aynen yürüten Türkmenlerin zamanla bazı aşiretleri bünyelerine katmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu yapı da zamanla kendi içinde bölünerek yeni oluşumlara yol açmış ve Dulkadir Türkmenleri içinden Dulkadiriye Türkmenlerinin oluşmasının bu duruma örnek teşkil ettiği ifade edilmektedir (Gündüz, 2019, 123).

Türkmen aşiretlerinin kendi içlerinde farklılaşmalarına rağmen konargöçer yaşam tarzını benimsemiş olmaları ve Yörüklerin ise konar-göçer yaşamdan yerleşik yaşama daha çabuk uyum göstermeleri ve toprağı işlemedeki maharetleri bu iki grubu birbirinden ayıran toplumsal özellikler olarak kabul edilebilir (Halaçoğlu, 2006, 26).

Yörükler Bey ya da Boy Beyi ismi de verilen boyun idari işlerinden sorumlu ve seçim yoluyla seçilen bir yönetici tarafından idare ediliyordu. Beyler devlete bağlı olmakla beraber, bir hatalarının olması durumunda devlet tarafından da azledilebiliyordu. Beylerin aşiret kethüdalarını tayin etme yetkisi vardı ve Yörükler arasında düzeni ve Devletle olan ilişkilerini de sağlamakla görevli bulunuyorlardı (Halaçoğlu, 2006, 22).

Her yılın belirli zaman aralıkları ve dönemlerinde yaylak ile kışlak arasında bir yaşam sürdürmekte olan Yörüklerin devlet tarafından denetim altına alınması ve vergilerini tam ödemeleri için bazı teşvikler verilmesine rağmen yerleşik hayata geçmelerinde hayli zorluklar yaşadıkları görülmüştür. Genel olarak konargöçer şeklinde yaşayan Yörüklerle, yerleşik olarak yaşayan köylüler arasında zaman zaman çatışmaların çıktığı bilinmekte olup bu çatışmaların temel sebebinin grupların yaşam tarzlarının birbirlerinden oldukça farklı olması ve konar-göçerlerin tarım sahalarını tehdit etmesi yüzünden oluşan rekabetten kaynaklandığı bildirilmektedir. Öyle ki, konargöçerlerin ekili arazilere verdiği zararın tanzimi konusunda kanunname bulunmasına rağmen suçluların belirlenememesi ve diğer taraftan köylülerin de konar-göçerlere kanunname ile verilen yaylak ve kışlak sahalarını tarım alanına çevirme gayretleri çatışmaların başlıca sebeplerini oluşturduğu söylenebilir (Gündüz, 2019, s. 124).

Genel olarak ifade etmek gerekirse Osmanlı toplumunun; şehirli, köylü, konar-göçerler ve göçerler olarak ayrıldığı yaşam biçimlerine göre de insanların statülerinin değiştiği görülmektedir. Şehirlerde; asker, memur, esnaf, işçi vb sınıftan insanlar, köylerde; ziraat işiyle uğraşan köylüler, kışlak ve yaylaklarda ise; hayvancılıkla uğraşan konargöçerler sınıfı yaşamaktaydı. Ayrıca tamamen göçebe olarak yaşayarak hayvan yetiştiriciliği yapan fakat belirli bir iskân bölgesi bulunmayan göçebeler de Osmanlı toplumsal sınıfının içerisinde yer aldığı ifade edilmektedir. Osmanlı devleti; şehir, köy ve göçebe yaşamıyla ilgili uyulması gereken kuralları kanunnameler ile belirlemiş ve bu sayede her yerleşim yerinin güvenlik ve sosyal düzeninin sağlanması için de belirli kurallar getirmiştir. Şehirlerde emniyetin sağlanması ve iâşenin düzenli temini için şehir nüfusu sabit tutulmuş, köylerde yaşayan köylülerin işlediği toprağı kolay kolay terk etmemesi için kurallar belirlenmiş, hayvancılıkla uğraşan konargöçerlerin belirli alanlarda yaylak ve kışlak sahalarda yaşamalarına müsaade edildiği belirtilmektedir (Ekinci, 2013, 1).

Osmanlı tebaasında yer alan ve gayrimüslim olarak adlandırılan diğer milletlerden insanlar da yaşamaktaydı. Ermeniler genelde sanatkâr oldukları için yeni kurulan şehirlerde, Rum ve Yahudiler ise ticaretle uğraştıklarından dolayı eski şehirlerde yaşamakta olup yine

Anadolu’da Ermeni ve Rumların yaşadığı köylerin varlığı da azımsanmayacak kadar çok olduğu söylenebilir.

Osmanlı halkının temelini oluşturan göçerlerin de yaptığı gibi hayvancılıkla uğraşmak ve genelde koyun beslemek, kolayca göçebilme kabiliyetine sahip olmak, dönemler halinde yaylak ve kışlak sahalarda yaşamak en eski Türk gelenekleri olarak kabul edilmektedir. Arap ve Kürtlerde de bu tip hayatın yaygın olduğu görülmekle beraber Arap göçebelere “*Arabî*”, Türk göçebelerine “*Yörük*”, köylülere “*Türk*”, yarı göçebe hayat yaşayanlara “*Türkmen*” ismi verilmiştir. Hayatlarını göçebe olarak devam ettiren ve iki gruptan oluşan konargöçer ve göçebe toplumların genel yaşam biçimlerine bakıldığında göçebelerin kış aylarında sıcak ve ılıman bölgelerde, yaz aylarında ise serin ve otu bol beldelere göçtükleri, belirli bir iskân yerlerinin olmadığı, muayyen köy ve evlerinin bulunmadığı ve çadırlarda yaşadıkları görülmektedir. Genelde koyun besleyen, deve ve atlarla konup göçen, kıl çadır (kara çadır), aleyçik (kamış ve sazdan küçük çadır) veya topak evlerde yaşayan boylar olarak tanımlanabilirler (Ekinci, 2013, 1).

Topak ev; çam malzemelerden yapılan bir iskelet üzerine oturtularak kubbe şekli verilen ve üzeri keçe ile örtülen bir tür kolay sökölüp kurulan çadır tipi olarak tasvir edilmektedir. İçeriğinin oldukça detaylı ve haşmetli görünümde kışın soğuğa ve yazın sıcağa dayanıklı olduğu ifade edilmektedir (Oğuz, 1980, 25).

Osmanlı Devletinin sınırları içerisinde yer almış olan ve günümüz de Suriye, Irak ve Filistin’in bulunduğu bölgelerde çok sayıda göçebe Türk boy ve kabilelerinin de yaşadığı bilinmektedir. Bu boyların bahar ayının gelmesiyle kara çadırlarını, aleyçiklerini veya topak evlerini deve veya at arabalarına yükleyerek göç yolculuğuna başladıkları bilinmektedir. Koyun, keçi gibi hayvanları ile beraber kuzeye doğru oluşan ve yüzlerce kilometreyi bulan uzun yolculuklarının Orta Anadolu’nun serin otlaklarında son bulduğu ifade edilmektedir. Ayrıca yaz dönemini kuzey bölgelerde geçiren göçebeler güz sezonunun gelmesiyle tekrar kışlaklarına dönüş yapmışlardır. Ve bu yaşam döngüsünün yüzyıllar boyunca her yıl düzenli bir şekilde tekrarlandığı da tespit edilmiştir (Oğuz, 1980, 26).

Anadolu şehircilik akımının Büyük İskender döneminde başladığı, Selçuklu döneminde sanatsal bir esere dönüştüğü ve Osmanlı döneminde ise göçebe yaşamın yerini yerleşik yaşamın aldığı ve birçok köy, kasaba ve şehir inşa edildiği görülmektedir. İbn Battuta’nın Seyahatnamesinden de anlaşılacağı üzere; XIII ve XIV. Asırlar, yerleşik yaşama geçişin ve şehirciliğin zirve dönemleri olduğu bildirilmektedir. Bu devirlerde Anadolu şehir, kasaba ve köylerine binlerce cami, medrese, köprü, han, hamam, kale, kervansaray, imaret, darüşşifa gibi

binalar inşa edilmiş ve birçoğu muazzam abidevi eserler olarak günümüze kadar ulaşmıştır. O devirlerden önce Bizans hâkimiyetinde olan bu topraklarda abidevi eserlere pek rastlanmadığı da görülmektedir (Ekinci, 2013, 1).

Anadolu'nun Türkler tarafından iskân edilmesi ve Müslümanlaştırılması şehirleşme ve yerleşik yaşam akımının da başlamasına vesile olmuş ve bu dönem altın çağ olarak kabul edilmiştir. Anadolu'ya ilk gelen Türklerin göçebe olmadığı bilinmekle beraber, genelde idareci ve askeri sınıftan oluşan gruplar oldukları ileri sürülmektedir. XIII. yüzyıl içerisinde Moğol baskılarından kurtulmaya çalışan Oğuz Türklerinin Anadolu'ya gelişiyle göçebe ve konargöçer yaşamın da başladığı söylenebilir. Önceden gelerek şehir ve köylerde yerleşmiş Türklerin "*Türkmen veya Yörük*" diye isimlendirdiği göçerlerin de bu boylardan oldukları ifade edilmektedir. Türkler tarafından inşa edilen şehir ve köylerin genelde suya yakın sahalarda konumlandırıldığı, cami veya medreselerin ise yerleşim biriminin merkezini oluşturacak şekilde imar edildiği görülmektedir. Ayrıca cami ve medreseler taş malzemelerden asırlarca dayanacak şekilde inşa edilmiş son derece sağlam yapılar olarak göze çarpmakta ve birçoğunun günümüzde dahi hizmet vermeye devam ettiği bilinmektedir. Evlerin ise daha kısa ömürlü şekilde ve sade malzemelerden inşa edildiği ve konforlu özellikler taşıdığı anlaşılmaktadır (Ekinci, 2013, 2).

Osmanlı şehirlerini oluşturan mahalleler ve kırsal alan yerleşimlerini oluşturan köyler klasik Osmanlı döneminin en alt idari birimleri olarak kabul edilmektedir. Gerçekte ise mahalle ve köy statüsü günümüz sistemine büyük ölçüde Tanzimat'tan önce geçmiş ve mahalleler 19. yüzyıla kadar Padişah Beratı ile tayin edilen ve Kadı'nın da mahalle temsilcisi olan İmamlar tarafından, gayrimüslim mahaller ise mahallenin ruhani lideri veya cemaatin kocabaşısı tarafından idare edilmiştir (Ortaylı, 2010, 305).

II. Mahmut döneminde, önce Osmanlı şehirlerindeki mahallelerde ve sonrasında ise köylerde idari bakımdan bir statü değişikliğine gidilmiştir. Mahallelerde Muhtarlık teşkilatı ilk olarak İstanbul'da, köylerde ise ilk muhtarlık Kastamonu da kurulmuştur. Osmanlı nüfusunun çoğunluğunu oluşturan köylüler genelde ziraat işleri ile uğraşmaktaydılar. Ayrıca hemen her köyde bir cami ve bu camilere devlet tarafından tayin edilen imam-hatipler görev yapmaktaydı ve bu görevliler hükûmet temsilcisi konumundaydılar. Sultan II. Mahmut döneminde (1808-1839) köylerde muhtarlık teşkilâtı kurulmuş ve imamlar da köy ihtiyar heyetinin bir üyesi olarak kabul edilmiştir (Ortaylı, 2010, 307).

1908 yıllarına gelindiğinde siyasi, ekonomik, güvenlik, ticaret, sosyal ve daha birçok alanda son derece yorgun olan Osmanlı Devleti her alanda reformlar yapmasına rağmen istediği

başarılı elde edemediği anlaşılmaktadır. Siyasi reformların bir parçası olarak çok partili bir dönem başlatmış fakat azınlıkta olan Türk milletvekilleri hariç diğer tebaalardan olan vekiller Osmanlı Devleti'nin menfaat ve çıkarlarını terk ederek kendi şahsi ve milletlerinin lehinde faaliyet ve siyasi propaganda yürütmeye başlamışlardır. Zaten azınlıkta kalan Türk Milletvekillerinin oluşturduğu İttihat-Terakki Fırkası yürüttüğü Osmanlıcılık ve İslamcılık politikalarına ilave olarak Türkçülüğü de eklemiştir. Ancak İttihatçılar tam olarak istenilen politikayı yürütememiş, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük arasında bocaladıkları görülmüştür. I. Dünya savaşının başlamasıyla tam bir ayrışma gerçekleşmiş gayri Müslimler Osmanlıcılık politikalarından tamamen vazgeçerek İtilâf Devletleriyle de işbirliği yapmışlar ve 1918'den itibaren Osmanlı Devleti'nden tamamen koparak düşman saflarına geçmişlerdir. Yalnız kalan Türkler 1919'dan itibaren Mustafa Kemal önderliğinde ve birçok milletvekili, bürokrat, Osmanlı komutanı, Anadolu'da ki milyonlarca Türk ve daha nice sayısız kahramanın verdiği Millî Mücadele'yle 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır (Kodaman, 2007, 23).

Osmanlı Devleti'ni tekrar canlandırmak, güçlendirmek ve modernleşmesini sağlamak amacıyla gerçekleştirilen ıslahatlar, reformlar, yenileşmeler ve meşrutiyet adı altında tamamen iyi niyetle yapılan girişimler de ne yazık ki Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını engelleyememiştir. Ancak reformlar, sanayileşme ve yenilik hareketleri Türk milletinin bütün iç ve dış düşmanları karşısında uyanmasına, dirilmesine ve dolayısıyla da Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına zemin hazırladığı açıkça ifade edilebilir.

3.3. TÜRKİYE CUMHURİYETİ

3.3.1. Toplumsal Yapı

Osmanlı toplumunun iktisadi faaliyetlerine bakıldığında nüfusun büyük çoğunluğunun tarım ve hayvancılıkla uğraştığı görülmekle beraber, kırsal kesimde yaşayanların tarım işiyle, göçebe olanların da hayvancılıkla iştigal ettikleri ve devlet vergilerinin büyük çoğunluğunu tarımdan ve köylerden karşıladığı anlaşılmaktadır. Ne var ki 19. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde dünya tarihine derin izler bırakan Osmanlı Devleti 624 yıl süren ömrünü tamamlamış ve yerine Türkiye Cumhuriyeti büyük kahramanlıklar ve nice fedakârlıkların ardından şanlı bir devlet olarak kurulmuştur (Kaya, 2021, 405).

Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne kalan birçok mirastan birisinin de nüfus çeşitliliği ve zenginliğinin olduğu söylenebilir. Bu duruma karşın nüfusun büyük çoğunluğu tarafından yürütülen tarımsal faaliyetlerin doğrudan veya dolaylı olarak ve son derece de ilkel metotlarla yürütüldüğü görülmektedir. Ayrıca, Anadolu coğrafyasında 1912 yılında başlayan ve yaklaşık

10 yıl süren savaşların getirdiği yıkım ve ölümler son derece ciddi ve etkisi uzun yıllar devam edecek demografik, toplumsal, sosyal, ekonomik ve daha birçok olumsuz sonuçlar da doğurmuştur. 1913 yılı itibariyle, sonrasında Türkiye Cumhuriyeti Devleti sınırlarını oluşturacak olan topraklar üzerindeki toplam nüfus; 17-18 milyon civarında iken savaşlar sonucunda yaklaşık 2 milyon asker ve sivil Müslüman vatandaşımız hayatını kaybederek şehit olmuştur. Ayrıca savaşlar nedeniyle yaşanan göç olayları da ülke nüfusunu olumsuz etkilemiş ve 1920’li yılların başlarında Türkiye genel nüfusu 13 milyona kadar gerilmiştir (Kaya, 2021, 406).

Kurtuluş savaşının başladığı yıllarda Anadolu şehirlerinde işçi sınıfının bulunmadığı göze çarpmaktadır. Toplam ülke nüfusunun %75’inin köy ve kırsal alanlarda, kalan %25’lik kısmın ise şehir ve kazalarda ikamet ettiği görülmektedir. Kırsal alanları oluşturan ve sayıları on binleri bulan köy ve mezralarda yaşayan insanların kendi aralarında yürütmekte oldukları ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel iletişimleri de son derece zayıf olmakla beraber nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylü insan yığınlarının siyasal etkinlik ve katılımdan da son derece yoksun olduğu acı bir gerçektir. Düşman işgali altında bulunan Anadolu topraklarında bağımsızlık ve yeniden diriliş hareketinin sürükleyicisi olan asker ve bürokrat kadronun, ulus-devlet ideolojisi zamanla geniş köylü yığınları üzerinden siyasal köylü hareketini başlattığı kabul edilmektedir. Kurtuluş savaşı sırasında ortaya çıkan bu akım ve siyasal bağlantılar savaştan sonra oluşacak yeni yapının da temelini oluşturmuştur (Tezel, 1986, 550).

Kurtuluş savaşının sona ermesiyle Anadolu’da yeni bir toplum oluşturma ve inşa etme süreci de başlatılmış ve ilk olarak Cumhuriyet ilan edilerek yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin coğrafi sınırları da netleştirilmiştir. Çoğunluğu Türklerden olmak üzere yaklaşık 13 milyon civarında olan Ülke nüfusu Kürt vatandaşlarımızın yanı sıra bir miktar da diğer milletlerin insanlarından oluşmaktaydı. Kurucu ilk Cumhurbaşkanı olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün en büyük hedefinin, ilan edilen Cumhuriyet ile birlikte Türkiye Devleti’ni her yönüyle yeniden inşa edilmesi olarak kabul edilmektedir. Bu sebeplerle de askeri üniformasını çıkartmış ve sivil bir Cumhurbaşkanı olarak halkının karşısına çıkmış ve yeni sivil imajıyla vatandaşlarına yepyeni bir döneme girildiğinin mesajını vermiştir. Birçok yönden gelişmemiş ve savaşlardan büyük hasarla çıkmış olan ülkeyi kalkındırmak, halkın sosyal refah düzeyini yükseltmek ve ekonomiyi güçlendirmek için de en başta endüstri olmak üzere diğer her alanda reformların yapılması ve hızlı bir şekilde gelişme sağlanmasının son derece gerekli bir hale geldiği de açıkça görülmektedir (Lewis; çev. Kıratlı, 1993, 50).

Devletçilik politikası ilk olarak Atatürk döneminde uygulanmaya başlamış olup kapitalizm ve sosyalizmin ortasında kalacak şekilde planlanmıştır. Söz konusu planlama her iki siyasal yapının da bazı özelliklerini alan bir iktisadi politika olmanın yanı sıra yeni bir ülkede kurulan toplumsal bir sistem olma özelliği de taşımıştır (Boratav, 1974, 98).

İktisadi kalkınma politikalarının bir ürünü olarak Anadolu'nun farklı bölgelerinde birçok yeni fabrikalar kurulmuş ve sanayi sektöründe oluşan işgücü ihtiyacının çoğunluğunun köylülerden karşılanması yoluna gidilmiştir. Böylelikle bazı şehirlerdeki istihdam olanaklarının genişlemesi ve doğan işgücü ihtiyaçları nedeniyle köyden kentlere doğru iç göç hareketleri hızlanmış ve bu doğrultuda şehir nüfuslarında yıldan yıla artış gerçekleşmiştir. Kırsalda yaşarken tarımsal faaliyetler yürüten halkın bir bölümü oluşan göç dalgası neticesinde şehirlerde sanayi üretimine geçiş yapmış bu nedenle toplumsal bir dönüşüm gerçekleşerek sanayi üretiminin gereklerine uygun bir yaşam biçimi ortaya çıkmıştır. Ayrıca, kırsal alan ve köylerden şehir ve sanayi alanlarına göç edenler arasında zanaatkâr olanlarında olduğu bilinmektedir. Bu tür meslek sahipleri de sanayi işçiliğine geçerek yeni toplumsal yapının içinde ki yerlerini almışlardır (Freyer; çev. Batuhan ve Akarsu, 2018, 40).

Her ne kadar yürütülen iktisadi devletçilik ve halkçılık politikaları neticesinde birçok bölgede yeni fabrikalar kurulmuş olsa da kalifiye işçi ihtiyacı en önemli sorun haline gelmiştir. Bunun yanı sıra bir diğer önemli sorun ise hem işgücü ihtiyacını karşılamak ve hem de toplumsal değişimi kırsala kadar yaymak amacıyla işçi ihtiyacının köylülerden karşılanmasına önem verilmesine rağmen Anadolu köylüsünün sanayi sektörüne uyumu hiçte kolay olmadığı ifade edilmektedir. Hatta köylerden gelen işçilerin birkaç hafta veya birkaç ay çalıştıktan sonra işlerini bırakarak köylerine döndükleri görülmüştür (Aytemur, 2007, 27).

Toplumu çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmak hedefiyle yola çıkan Cumhuriyetin bu doğrultuda gerçekleştirdiği reformların birdenbire ortaya çıkan fikirler olmadığı düşünülmektedir. Osmanlı Devletinin son dönemlerinden itibaren planladığı ve uzun süreler boyunca gazetelerde, kitaplarda yazılmış, tartışılmış, bazıları uygulanmaya çalışılmış fakat başarı sağlanamamış reform hareketleri olarak da kabul edilmektedir (Avcıoğlu, 1968, 27). Anadolu'nun birçok şehrinde kurulan fabrikalar ve oluşturulan yerleşkelerinin temel hedefinde sanayileşme ve üretim faaliyetleri yer alıyor olsa da bunun yanı sıra Türk toplumunun binlerce yıllık süregelen yaşam biçimini değiştirmeyi de amaçlandığı anlaşılmaktadır. Kurulan fabrikaların çevrelerinde oluşturulan yeni yaşam alanlarında yaşayarak, sosyal reformların etkisinde kalan insanların geri döndükleri ya da iletişim içinde bulundukları kırsal alanlarda toplumsal değişimin gerçekleştiği görülmektedir (Peri, 2006, 49).

3.3.2. Anadolu Kırsal ve Yerleşik Hayatı

Osmanlı Devleti'nin yürütmüş olduğu başlıca politikalar arasında yer alan ve büyük oranda sonuca ulaşan toplumu konargöçer yaşamdan yerleşik yaşama geçirme yani köyleştirme ve şehirleştirme çalışmalarının bir devamı olarak düşünebileceğimiz reform hareketleri Cumhuriyetin ilanı ile hızlı bir ivme kazanmış ve siyasi harekete dönüşmüştür. Devletin batılılaşma tercihinin bir sonucu olarak Anadolu köylüsünün sosyal, ekonomik ve idari yapısını kökten değiştirme, yenileme veya kalkındırma çalışmaları Cumhuriyet Türkiye'sinin başlıca politik konusu haline gelmiştir. Ayrıca bu çalışmalar köylünün talep ve arzularını temel alan bir reform hareketinden ziyade, devletin politik tercih ve ihtiyaçları sonucu şekillenen çalışmalar olduğu sonucunu da doğurmuştur. Devletin köy merkezli politika ve reformlara çok büyük önem vermesinin nedenlerinin başında ülke nüfusunun yaklaşık %76'sının köy ve mezralarda yaşıyor olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca toplumun köylüler, konargöçerler, göçebeler ve şehirliler şeklinde kendi içerisinde sosyal ayrışım özelliği taşıdığı bilinmesinin yanı sıra en büyük kesimi köylülerin, diğer bir kısmı şehirlilerin ve kalan kesimi de konargöçerler ve göçebelerin oluşturduğu ifade edilmektedir (Ertürk, 1997, 187).

Selçuklu ile başlayan ve Osmanlı Devleti zamanında ise zirveye çıkan göçebe toplumu yerleşik yaşama geçirme çalışmalarının büyük oranda tamamlanmış ve nüfusun büyük bölümü artık yerleşik olarak yaşar hale gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş yıllarında hayata geçirdiği yasal düzenlemeler ve kabul edilen kanunlarla da yerel taşra birimleri kanuni hüviyet kazanmıştır. Hatta yeni Cumhuriyetin ilk icraatlarını, köy idari yapısının belirlenmesi ve konu ile ilgili kanun ve yönetmeliklerin kabul edilmesi çalışmaları oluşturmuştur. Tarihsel süreçte var olmuş bütün Türk toplumlarıyla özdeşleşen göçebe yaşam tarzı, son yüzyıllarda yürütülen ve uygulanan politikalar sonucunda artık yerleşik yaşam tarzına dönüşmüş ve bu durum Anadolu coğrafyasının geneline yayılarak sayıları on binleri bulan irili ufaklı köyler meydana çıkmıştır. Bu yerlerde nüfusun büyük çoğunluğunun kalıcı yaşam alanlarına dönüşmüştür. Kırsal alanlarda oluşan bu nüfus yoğunluğu da Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve siyasi erkinin ilgisinin her zaman köy ve köylüler üzerinde olmasını sağlamıştır. Ayrıca, bu ilgi yoğunluğunun temel gerekçesi, sayıları on binleri bulan köylerin Türk devletinin varlığını sürdürebilmesinin bir garantisi ve devletin refah üretici en önemli gelir kaynağı konumunda olması olarak kabul edilmektedir. Çünkü 1927 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre ülkenin genel nüfusu 13,7 milyon olarak tespit edilmiş olup bu nüfusun %76'sını köylülerin oluşturduğu anlaşılmıştır. 1950 yılına kadar nüfusun köy-kent dağılım oranı değişmeden devam etmiştir.

1950 nüfus sayımı sonuçlarına göre de 18,8 milyona yükselen genel nüfusun %75'inin hâlâ köylerde yaşadığı tespit edilmiştir (Sucu, 2020, 1960).

Anadolu köy evlerinin taş, kerpiç, tuğla ve ahşap malzemeler kullanılarak birkaç odadan ibaret şekilde inşa edildiği ve yazın sıcağa, kışın da soğuğa karşı dayanıklı özellikler taşıdığı söylenebilir. Ayrıca coğrafi kıraç özellikler taşıyan kırsal kesimlerindeki evlerin kerpiç ve taş malzemelerden, orman bölgelerinde yer alan köylerde ise ahşap, ağaç ürünleri ve taş malzemelerden inşa edildiği anlaşılmaktadır. Konargöçer şekilde yaşayan nüfus ise yaylak ve kışlak olarak belirlenen bölgelerde; yaz aylarında sökülüp takılması kolay çadırlarda, kış aylarında ise kerpiç, taş, ağaç ürünler ve ahşap malzemelerden inşa ettikleri kalıcı evlerde ikamet etmişlerdir. Az sayıda yer alan göçebelerin de belirli bir iskân bölgeleri olmamakla birlikte genelde sıcak bölgeleri takip ederek ve çoğunlukla da çadırlarda barındıkları bilinmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında ki ülke nüfusunun dörtte üçünün köylerin oluşturduğu ve geçim kaynaklarının ise sadece tarımsal üretim ve hayvancılık olduğu bilinmektedir. Ayrıca bu durumun devletin ekonomik göstergelerinin ağırlığını oluşturmasının yanı sıra 1935 yılı tarımsal verilere bakıldığında faal nüfus içerisinde yer alan tarımsal nüfus oranının % 80 ve 1925 ile 1944 yılları arasında hesap edilen gayri safi yurtiçi hâsıladaki tarımsal gelirin oranının ise % 46,5 olarak hesaplandığı bildirilmektedir. 1925 - 1940 yılları arasında gerçekleştirilen ihracatta ise tarım ürünlerinin payı %87 olarak hesaplandığı görülmektedir. İşgücü ve istihdam oranları da bu doğrultuda şekillenmiş olup 1923 yılında tarım sektöründeki istihdam diğer sektörlerin de dâhil edilerek hesaplandığı genel istihdamın %90 gibi çok yüksek bir oranını kapsadığı hesaplanmıştır. 1950 yılına kadar da bu durumun devam ettiği ve 1950 yılı verilerinde küçük bir oranda azalma gerçekleşerek %84'e gerilediği anlaşılmaktadır (Sucu, 2020, 1962).

Anadolu köylüsünün başlıca ve neredeyse tek geçim kaynağı olan zirai sektör yeni devletin de temel zenginlik kaynağı olduğunun bir itirafı olarak Atatürk tarafından; *“köylü milletin efendisidir”* sözü ifade edilmiştir. Ve bu sözün Şükrü Kaya tarafından; *“Köy, nüfusumuzun %70'ini içinde yaşatan en tabii ve en esaslı müessese; köy, bütün gıda ve hammaddelerin kaynağı; köy, en büyük ihracatçı; köy, en büyük ve sağlam müşteri; köy, ordumuzun temeli; köy, kısaca Türkiye'dir”* şeklinde formüle edildiği de tarihi kayıtlardan anlaşılmaktadır (Ertürk, 1997, 70).

Genel bir ifadeyle açıklamak gerekirse köyün ve köylünün zenginliği toplumun ve devletin zenginliği olarak kabul edilmiş ve bu sayede yeni devletin ve siyasal sistemin yürüttüğü politikalarda da bir “köycülük davasının” başladığı görülmüştür.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ve özellikle 1930 sonrası dönemde köylere karşı ekonomik ve üretim gerekçeli duyulan yoğun ilgilinin bir diğer nedeni ise Cumhuriyetin ilk yılları ve özellikle de 1930 sonrası oluşan ideolojik bakış açısının olduğu söylenebilir. Bu bakış açısının en başlıca kaynağının ise gerek Meşrutiyet ve gerekse Cumhuriyet dönemi kurucu ideoloğu Ziya Gökalp’in düşünceleri olmuştur. Meşrutiyet döneminde kaleme aldığı ve 1924 yılına kadarda ısrarla vurguladığı “*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*” fikri başlıca örnek teşkil etmekte olup bu çerçevede toplumun Osmanlı/Türk birliği düşüncesi altında modernleştirilmesi amacı güttüğünün iddia edilmesi mümkün olmaktadır.

Fakat Halifeliğin kaldırılması ve devamında gerçekleştirilen bir takım dini düzenlemeler sonucunda Gökalpçi düşünce içerisinde yer olan İslamcılık anlayışını sentezden düşürmüş, yeni rejim sistemini öne çekerken Osmanlıcılık anlayışını da geriye itmiştir. Gökalp tarafından yürütülen ulusal bilinç oluşturma çabası da Orta Asya Türklerine kadar uzanırken ne yazık ki Osmanlı bakiyesi üzerine kurulu Türkiye Cumhuriyeti’nden de Osmanlı’yı olabildiğince uzaklaştırdığı görülmüştür. Gerek İslamcılığın ve gerekse Osmanlıcılığın toplumun düşünsel sisteminden uzaklaştırılması ile de milliyetçilik fikrinin doğmasına neden olduğu ifade edilmektedir (Ertürk, 1997, 71).

Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devletinin köyleri ve köylüsüne yönelik ilgisi politik bir aşama kazanmış ve cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan kanuni düzenleme ve reform hareketleri ile de kendini göstermiştir. Köy Kanunu ve Köy Eğitim Yasası çıkartılarak, Aşar Vergisi kaldırılmıştır. Örnek çiftlik uygulamaları başlatılmış ve Anadolu’nun birçok noktasına Devlet Üretme Çiftlikleri oluşturulmuştur. Ayrıca çiftçinin ve tarımsal üretim faaliyetleri kapsamında hazırlanan projelerin desteklenmesi amacıyla Ziraat Bankası kurulmuştur. İktisadi kalkınma reformları neticesinde şeker fabrikaları açılmış bunların yanı sıra köy eğitmen kursları, ziraat mektepleri ile köy ilkokullarının açılması gibi eğitsel ve kültürel politikalar da yürütülmüştür. Bu çalışmalar bütünüyle Cumhuriyet’in ilanının hemen ertesinde yani 1924 yılından başlayan ve 1930 yılına kadar devam eden köy politikalarına birer örnek olarak gösterilmektedir. Ayrıca, Cumhuriyet sonrası köylere dönük edebi ve düşünsel alanlardaki ilginin izleri ise büyük oranda 1930 sonrası dönemlerde görülebilir (Tanör, 2002, 223).

Çok uluslu, farklı dinlere mensup milletlerden insanların bir arada yaşadığı, 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüş olan Osmanlı Devletinin ömrü son bulmuş ve

yerine yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur. İlan edilen Misak-ı Millî ile çizilen ulusal sınırlar içerisindeki genel nüfus kitlesinin türdeş yani büyük çoğunluğu Türklerden oluşmuştur. Bu durumun başlıca sebepleri arasında; Arap coğrafyasının ülke sınırları dışında kalması, birbiri ardına yaşanan savaşlarda meydana gelen bir takım trajik olaylar, Batı Anadolu ve Trakya Rumlarının ülke sınırları dışına çıkması ve 1923 sonrası gerçekleştirilen nüfus mübadelesi gibi olaylar gösterilebilir. Farklı din ve milletlere mensup nüfusun sınır dışında kalmasıyla oluşan çoğunluğu türdeş ve hâkim uluslu bir yapıya geçişin de ulusal bir devlete yönelmeyi son derece kolaylaştıran etkileri olduğu görülmüştür. Sonuçta türdeş ve hâkim ulus, ulus-devlet yapısını oluşturan en önemli unsurlar olarak da görülebilir (Tanör, 2002, 224).

Cumhuriyetin kuruluş yıllarından 1950 yılına kadarki süre boyunca ülkenin köy-kent nüfus oranı neredeyse değişmeden aynı kalmıştır. Bu durumun, tek parti dönemindeki modernleşme hareketinin çerçevesini anlamak açısından da son derece önemli olduğu iddia edilebilir. Ayrıca bu dönem içerisinde millet ve milliyetçilik kavramlarının yerine ulus ve ulusçuluk kavramları yaygın ve etkin bir şekilde ve de bilinçli bir tercih olarak kullanıldığı da açıkça görülmektedir. Oysaki Müslüman Türk Toplumu tarafından son derece kabul görmüş olan millet kavramı genel olarak din ve mezhep çevresinde bir araya gelen insanları tanımladığı bilinmekteydi. Fakat yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme hareketleri ve toplumu değiştirme çalışmalarının bir sonucu olarak millet kavramının din alanında özdeşleşmiş bir toplumu temsil ediyor olması tercih edilmemesinin en önemli faktörü olmuş ve yerine ulus kavramı etkin bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

3.4. ANADOLU TAŞRA TEŞKİLATLARI KANUNİ DÜZENLEMELERİ

3.4.1. Tanzimat Öncesi Taşra Teşkilatı Kanuni Düzenlemeleri

Osmanlı Devletinin yıkılması ve devamında Cumhuriyet'in ilanı ile kurulan ülkenin genel karakteristik özelliğiyle bir "*Köylü Devlet*" yapısı taşıdığı söylenebilir. Çünkü ülke nüfusunun yaklaşık %75'i köylülerden meydana gelmekte ve dolayısıyla da devlet gelirlerinin büyük bir kısmını da tarımsal üretim ihracatı karşılığında sağlandığı bildirilmektedir. Bir nevi devletin varlığı ve devamı için köy ve köylünün varlığının yanı sıra kırsalda yürütülen tarımsal üretim faaliyetlerinin de hayati öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu önem, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren devlet tarafından yürütülen çalışmalarda da köycülük politikalarının son derece önemli bir ilgi kaynağı olmasına neden olduğu ifade edilebilir. Fakat araştırmamızın ilgili bölümlerinde belirttiğimiz üzere, tarihsel süreç içerisinde Osmanlı Devleti dönemine kadar olan zaman dilimin de köylerle ilgili herhangi bir yasal düzenlemenin yapılmadığı da son derece dikkat çekmektedir. Kurulan bütün Türk devletlerinde konargöçer ve göçebe yaşamla

ilgili bir kısım kuralların sosyal, kültürel ve dini esaslar üzerinden belirlendiği ve uygulandığı da anlaşılmaktadır.

Köylere olan politik ve siyasi ilginin ilk başlangıç noktası II. Meşrutiyet sonrası dönem olarak kabul edilebilir. Çünkü Osmanlı devletinin asırlar boyunca yürüttüğü konargöçer yaşamdan yerleşik yaşama geçme politikalarının bir sonucu olarak Osmanlı coğrafyasında yaşayan halkın büyük çoğunluğu sayıları on binleri bulan irili ufaklı köylerde yerleşik yaşama geçmişlerdir. Bundan önceki dönemlerde ise konargöçer yaşam süren boy ve kabilelere devletin ilgisinin her zaman az ve sınırlı kaldığı söylenebilir (Sucu, 2020, 1959).

3.4.1.1. Tımar ve İltizam Sistemi

1299 ve 1360 yılları arasında Orhan ve Osman Bey dönemlerinde uygulanmaya başlandığı tahmin edilmektedir. Ülke Ekonomisi için tarımsal üretimin son derece önemli olduğu Osmanlıda geleneksel özelliklerde tarımsal üretim yapan toplumla bu durumu kontrol eden devletin ortak sistemi olarak kabul edilmektedir. Yani bir devletin coğrafi sınırları dâhilinde yer alan üretici kesimle kontrol eden yönetici kesim arasındaki ilişkileri düzenleyen sistem şeklinde de kısaca tanımlanabilir. Geniş bir ifadeyle tarif etmek gerekirse; belirli bir bölgede gerçekleştirilen tarımsal üretim, ticaret vb. faaliyetler sonucu oluşan ve ödenmekle yükümlü vergi gelirinin tamamının veya bir miktarının dirlik payı şeklinde devlet tarafından yetkilendirilmiş bir görevliye bazı hizmetleri karşılığında ödenen ve askeri, idari ve mali amaçları olan bir sistemdir. Osmanlı devletinin tarihi boyunca sahip olduğu coğrafyasında yer alan köy ve kentlerin birbirleri ile olan ilişkilerinde ihtiyaç duyulan toplumsal kurumların şekillenmesinde tımar sisteminin son derece etkili ve belirleyici rol oynadığı bilinmektedir. Ayrıca günümüz Anadolu'sunun yapısal ve ekonomik sorunlarını anlamanın bir başka yolu ise Osmanlı tımar sisteminin anlaşılmasından ve incelenmesinden geçtiği öne sürülebilir (Ortaylı, 2008, 124).

Sistemin uygulanış şeklini genel bir ifade ile açıklamak gerekirse; Tımarla bölünen toprakların sınırları içerisinde oluşturulan çiftlikler köylüler tarafından belirli bir süreliğine kiralanarak ekilip biçiliyor ve süre boyunca da köylü toprağı bırakamıyordu. Belirlenen kiralama süresi tamamlanmadan tıardan ayrılmak isteyen köylü, sipahiye çift bozan akçesi de denilen tazminat ödemek zorundaydı. Şayet köylünün tımarı izinsiz bir şekilde terk ederek kaçması durumunda sistemle ilgili düzenlenen kanunname hükümlerine göre on veya on beş yıla kadar tımarlı sipahi tarafından zorla toprağı geri döndürülebiliyordu (Ortaylı, 2008, 125).

16. Yüzyıl içerisinde tımar sisteminin önemini kaybetmesinde; Avrupa'da ateşli silahların yaygınlaşması ve karşı orduların ateşli silahlarla donatılmasının dolaylı olduğu iddia

edilse de, aslında gerçekte en başlıca neden olduğu söylenebilir. Bu durumun Osmanlı ordusunun atlı süvari ve sipahilerinin Avusturya cephesinde savaş gücünün son derece zayıf düşmesine de neden olduğu bildirilmektedir. Osmanlı ordusunda kullanılan ateşli silahların büyük çoğunluğunun yeniçeri askerlerinin kontrolünde olduğu ve yeniçeri ücretlerinin de hazineden ulûfe (nakit para) şeklinde ödendiği bilinmektedir. Yeniçeri birliklerinin sayısının giderek artması başka bir sorunu ortaya çıkarmış ve Osmanlı maliyesinin nakit para ihtiyacını artırmıştır. Bu ihtiyacın da hızlı bir biçimde karşılanması gerektiğinden, ihtiyaç duyulan paranın vergilerden iltizam yöntemiyle toplanmasına ihtiyaç duyulmuştur. 16. yüzyıl sonlarından itibaren iltizam yöntemi yaygınlaşarak başat hale gelmiş ve dolayısıyla tımar sisteminin askerî ve ekonomik anlamda bir önemi kalmadığı anlaşılmıştır. Kalıntı bir kurum olarak 19. yüzyıla kadar süren tımar sistemi Tanzimat Fermanıyla 1839 yılında kaldırılmıştır (Ortaylı, 2008, 126)

Malikâne Sistemi; Sistem kısaca Osmanlı Devletinin vergi hukuku hükümlerine göre bir çeşit iç borçlanma şekli olarak tanımlanabilir. XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı siyasi ve askeri gelişmelerin hızlanması neticesinde oluşan nakit ihtiyacını karşılamak amacıyla uygulanan iltizam sisteminde karşılaşılan aksaklıkların giderilmesi amacıyla Malikâne sistemine geçilmiştir. Hayat boyu devam eden iltizam süresi boyunca malikânecinin tasarruf hakkına sahip olmasının yanı sıra vergi kaynağı ve reayayı da koruması esası üzerine kurulu bir sistem olarak da izah edilebilir. Ayrıca, ilk ödenmesi gereken “*muaccele*”⁷ bedeliyle beraber devlet tarafından belirlenen miktardaki yıllık vergilerin düzenli olarak ödenmesi şartını da taşımakta olup sistemin geçerli olduğu zaman dilimi içerisinde devletin nakit ihtiyacının büyük oranda da karşılamıştır. Bu sistemin uygulanmasında iltizam sistemindekine benzer aksaklıkların yaşanmasına rağmen beklenen faydanın sağlandığı iddia edilmektedir (Şimşek, 2022, 6).

3.4.1.2. Arazi Kanunnamesi

Osmanlı sınırları içerisinde yer alan topraklar beş sınıfa ayrılmış olup bu araziler; mülk, mîrî, vakıf, mevât ve metrûk arazi şeklinde sınıflandırılmıştır. Arazilerin büyük çoğunluğunun da mülk ve mîrî topraklardan oluştuğu bilinmektedir. Özellikle Mülk arazi ile ilgili esaslar İslâm hukukunda belirtildiği şekli ile kabul edilmiş, ayrıca bu konuda herhangi bir yasal düzenleme yapılmamıştır. Mîrî arazilerin mülkiyeti devlete ait olduğundan kullanma şekillerini devir veya intikal hükümlerini belirleme ve düzenleme yetkisi de devlete ait olmuştur.

⁷ Muaccele: Osmanlı maliyesinde hazineye ait mâlikâne şeklinde verilen mukâtaalardan alınan peşinat.

Osmanlı arazi siteminin çeşitliliği zamanla bir sorun haline gelmiş, oluşan sorunların çözümü için de özellikle Tanzimat'tan sonra kısım kısım bazı kanuni düzenlemeler yapılmıştır. Gerçekleştirilen bu düzenlemelerin bir araya getirilmesi amacıyla 06.06.1858 tarihinde arazi kanunnamesi kabul edilmiştir. Kabul edilen bu kanunname, Tanzimat döneminde toprak hukuku hükümlerini bir araya getirme çalışmalarının ikincisini olarak kabul edilmektedir.

Bu toparlama çalışmasının ilki Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey tarafından 16 Şubat 1849 tarihinde “*el-Ahkâmü'l-mer'iyye fi'l-arâzi'l-emîriyye*” isimli risâle ile gerçekleştirilmiştir. Ne var ki bu çalışma bir kanun yapısından çok fetva tarzı taşıdığından ihtiyacı karşılayamamış ve bir arazi kanununun hazırlanmasını zaruri kılmıştır. Gerçekleştirilen 2'nci çalışma neticesinde eski ve yeni arazi kanunları, konu ile ilgili yayınlamış fetvalar ve belirli konularda alınan irâde-i seniyyeler temel kabul edilerek arazi kanunnamesi oluşturulmuştur. Meclis-i Tanzimat tarafından padişaha onaylanmak üzere sunularak onay sonucunda yürürlüğe girmiştir. Ne var ki mülk ve vakıf arazisi esaslarının fıkıh kitap hükümlerinde var olduğu gerekçesiyle de hazırlanan kanuna dâhil edilmemiştir. Bu durumun bir sonucu olarak Osmanlı arazi hukukunun bütünlüğü korunamamış olsa da bu kanunname Tanzimat döneminin ilk millî kanunlarından biri olma özelliğini taşımakta olup Cumhuriyet'e kadar da yürürlükte kalmıştır (Aydın, 1991, 346).

3.4.2. Tanzimat Dönemi Taşra Teşkilatı Kanuni Düzenlemeleri

3.4.2.1. 1864 ve 1867 Vilayet Nizamnameleri

17 ve 18. yüzyıllarda Osmanlı taşra idarelerinde yaşanan düzensizliklerin giderilmesi amacıyla 19. yüzyılın başlarından itibaren ciddi çabalar sarf edilerek birçok yeni uygulamalar yürürlüğe konulmuş olsa da taşra idarelerindeki yığılma sorunları tamamiyle giderilememiş ve ihtiyaca cevap vermemiştir. Söz konusu sorunların giderilebilmesi ve ihtiyaçlara yeteri kadar cevap verebilir bir sistemin ortaya çıkarılması amacıyla Osmanlı taşra teşkilâtlarında daha köklü bir yapılanmaya ihtiyaç duyulmuştur. Osmanlı devlet adamları taşra teşkilatlarında yeni bir reformun kaçınılmaz bir ihtiyaç olduğunu görmüş ve 1863 yılı içerisinde yeni bir nizamname hazırlığına başlamışlardır. Oluşan komisyon, öncelik olarak bir pilot uygulama bölgesi belirlemiştir. Hazırlanan pilot uygulamaya göre; Niş, Vidin ve Silistire eyaletleri birleştirilerek 08.11.1864 tarihli resmi gazete yayınlanan nizamname ile Tuna vilayeti kurulmuş ve Fransa taşra teşkilat yapısı örnek alınarak hazırlanan Vilayet nizamnamesi böylelikle yürürlüğe girmiştir (Gençoğlu, 2011, 34).

İsmi Tuna Vilayeti Nizamnamesi olarak tarihe geçen bu düzenleme esasen bütün Osmanlı coğrafyasında uygulanmak üzere hazırlanmıştır. Tedbir amaçlı olarak bir ön uygulama

yani bir pilot bölge de tecrübe edilmek istenmiştir. Sonuçların son derece başarılı olmasıyla 1865 yılı itibariyle de Rumeli başta olmak üzere Anadolu ve Arabistan'da yeni vilayetler kurulmuş ve 1864 nizamnamesi ile hemen hemen aynı olan 1867 Vilayet-i umumiye nizamnamesiyle de uygulama bütün Osmanlı coğrafyasında gerçekleştirilmiştir (Gençoğlu, 2011, 35).

Başka bir ifadeye göre; 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesinin kabulü ile Osmanlıda eyaletler kaldırılmış ve yerine eski şehirlerin birleştirilmesiyle oluşan yeni vilayet şehirleri kurulmuştur. Ayrıca, 1864 nizamnamesi genel hatları ve hükümleri ile büyük ölçüde Fransa taşra yönetim sistemi örnek alınarak hazırlanmıştır (Ortaylı, 1999, 140). 1864 nizamnamesi 22 Ocak 1871 tarihinde kabul edilen “*İdare-i Umumiye-i Vilayet*” nizamnamesinin yürürlüğe girmesi ile sona ermiştir (Ortaylı, 1985a, 61).

3.4.2.2. 1871 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi

Vilayetler: 22.01.1871 tarihli resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren nizamname içerikleri ve hükümleri ile idare tarihimiz yönünden çok önemli bir yere sahiptir. Gerek 1864 ve gerekse 1867 nizamnameleri kapsamı bakımından son derece sınırlı özellik taşıyor olsalar da devamında kabul edilen 1871 nizamnamesi hemen hemen bütün yönleriyle çağdaş yerel yönetim mekanizmasının temellerinin atılmasında en belirleyici yol haritası olmuştur. Günümüz yerel yönetimlerinin gelişmesine temel oluşturmuş, ayrıca sivil bürokratik yapının sadece başkentte toplanmasının önüne geçmiş, diğer il ve taşralarda belirlenen idari mevkilere dağılmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra vatandaşların gerek siyasi ve gerekse bürokratik süreçlere dâhil olmasının önünü açmış ve bu doğrultuda da bir dönüm noktası olmuştur (Findley; çev. Boyacı, 1994, 155).

Yürürlüğe giren 1871 Nizamnamesi hükümlerinin uygulanması sonucunda Osmanlı Devleti toplam 27 vilâyet ve 123 sancak olarak idari bakımdan bölünmüştür. Rumeli 10 vilayet ve 44 sancak, Anadolu 16 vilayet ve 74 sancak, Afrika'da ise 1 vilayet ve 5 sancak oluşturularak idari yapıları da örgütlendirilmiştir (Karal, 1988, 158).

1864 ve 1867 Nizamnamelerinde nahiye ve köyler ile ilgili olarak bazı hükümler bulunuyor olsa da içerikleri bakımından son derece zayıf ve sınırlı bir çerçeve çizilmiştir. Nahiyeleri “*birkaç köyün toplanmasıyla meydana gelen yerleşim yerleri, kaza olmayıp, kazalara ilhak edilerek nahiye itibar olunacaktır*” şeklinde belirtmiş, yönetimleri veya idari yapıları hakkında ve köylerle ilgili her hangi bir açıklama ise yer almamıştır (Gençoğlu, 2011, 43).

Nahiye Birimleri: Taşra yerleşim birimlerinin en küçük idareleri olan nahiye ve köyler ile ilgili ayrıntılı hükümler ve idari yapılanmaları hakkında ki düzenlemeler 1871 Nizamnamesinde yer almıştır. Özellikle, Nahiye yönetimi ayrıntılı olarak düzenlenmiş ve taşra idaresinin bir birimi olarak ilan edilmiştir. Nahiye ilan etme şartı olarak; ilgili köy ve çiftliklerde ikamet eden en az 500 erkek nüfusun olması gerekli kılınmıştır. Nahiye yönetimi ise; vali tarafından tayin edilen bir müdür ve bir de nahiye sınırları dâhilinde bulunan her köyden 4'er kişinin katılımı ile oluşan ve idari karar organı olarak kabul edilen Nahiye Meclisinden oluşturulmuştur. Nahiye Müdürünün; Nahiye Meclisine başkanlık etmek, vergilerin toplanması ve salınma işlemlerinde tahsildara yardımcı olmak, güvenlik konularında zabıta makamlarına müracaat etmek ve Vilayet idaresinin üst makamlarına karşı sorumlu olmak şeklinde başlıca görevleri bulunmaktadır. Ayrıca, adli ve hukuki işlerde yetkisiz oldukları ve köy muhtar ve ihtiyar heyetinin görevlerine de müdahale edemeyecekleri de yer almaktadır (Gençoğlu, 2011, 44).

Bağlı köylerin ihtiyar meclisi üyelerinden 4'er kişinin katılımıyla ve belirli günlerde Vali onayı ile toplanan nahiye meclislerine müdürlerin başkanlık yaptığı bildirilmektedir. Meclislerin başlıca görevleri arasında; nahiyenin mücavir alan sınırları dâhilinde yer alan köylerin bayındırlık hizmetlerinin yürütülmesi ve takip edilmesi, nahiyeye bağlı köyler arasındaki yolların tadilat ve bakımının yaptırılması, yeni yol yapımıyla ilgili teklif veya ihtiyaçların görüşülmesi yer almaktadır. Bunların yanı sıra; ortak mal olarak kabul edilen koru, mera, baltalık ve kışlakların kullanma, koruma ve bakımının yapılması, köy ihtiyar meclislerince ziraat ve ticaret konularında alınan kararların ve tekliflerin değerlendirilmesi de bulunmaktadır. Ayrıca, tarımsal üretim araçları ve evcil ziraat hayvanlarıyla ilgili çoğaltma ve koruma gibi konu ve sorunlar ile ilgili tekliflerin değerlendirilmesi, beledî hizmetlerin yürütülmesiyle ilgili konuların görüşülmesi ve köy ihtiyar meclislerince alınan vergi dağıtımıyla ilgili kararların incelenmesi ve ilgili tekliflerin de tartışıldığı ifade edilmektedir. Bahsedilen bütün bu konu ve görevlerle ilgili gerçekleştirilen toplantı sonuçlarının, nahiye müdürü tarafından bağlı olunan kazanın mülki amirine yazılı şekilde bildirilmesiyle, meclis toplantı ve kararlarının resmi hüviyet kazandığı da bildirilmektedir (Gençoğlu, 2011, 46).

Köy Birimleri: Sultan II. Mahmut dönemine kadar Osmanlı Devleti'nde köyler yerleşimleri idari birim olarak görülmemiş ve bu döneme kadar da Kadı Naipleri tarafından idare edilmiştir. Ancak II. Mahmut döneminden itibaren köy ahalisinden belirlenen muhtarlar idari olarak görev yapmaya başlamışlardır. İlki İstanbul'da asayişî sağlamak amacıyla mahalle muhtarlığı şeklinde ihdas edilmiş, taşra ve kırsal alanlarda ise Sultan Mahmut tarafından

kaldırılması düşünölen Ayanlığın yerine Köy Muhtarlığı oluşturulmuştur. Osmanlı'da ilk Köy Muhtarlık teşkilatı Kastamonu eyaletine bağılı Bolu sancağına bağılı köylerde uygulanmış ve seçölen muhtarların isimleri de 19 Haziran 1834 tarihinde İstanbul'a bildirilmiştir (Süme, 2022, 105).

Konar-göçer yaşamdan yerleşik yaşama geçişin kitlesel ölçülerde yaşandığı Osmanlı döneminde sayıları on binleri bulan irili ufaklı köy toplulukları meydana gelmiş ve bu köyler ise özellikle klasik devirden itibaren Osmanlı yönetiminin en alt idari birimlerini oluşturmuştur. Ayrıca, devlet nüfusunun büyük çoğunluğunun köylerde yaşıyor olmasının yanı sıra, bu köyler iktisadi, mali, idari yönleri başta olmak üzere diğör birçok unsuru ile kendi içlerinde kapalı özellik taşıyan yerleşim alanları olarak kalmışlardır.

Ne var ki köylerin idari bir birim olarak kabul edilmeleri ancak XIX. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleştirilen reformlar ve uygulamaya konulan 1864 ile 1871 Nizamnameleri sayesinde resmîyet kazanmıştır. İdari yönden bakıldığında, o dönemin toplumsal ve sosyal şartları da göz önünde bulundurularak cemaati 20 haneyi geçen köylerde seçimle gelen iki muhtar, cemaati 20 haneden az olan köylerde ise tek muhtarın seçilmesi ve kaymakam emri ile de tayin edilerek göreve başlamaları planlanmıştır. Ayrıca karma nüfuslu köylerde 2 (1 asıl, 1 yedek), olmayanlarda ise 1 köy idari organı olacak şekilde İhtiyar Meclislerinin kurulması kararlaştırılmıştır (Gençoğlu, 2011, 47).

İhtiyar Meclisi, köyün nüfus yoğunluğuna göre en az 3 ve en çok 12 kişi olmak üzere köy sakinlerinden oluşturulmakta ve ayrıca köy imamları ya da kilise papazları meclisin doğal üyesi olarak toplantılarda yer almaktaydılar. Köy meclislerinin başlıca görevleri arasında; vergi salınması, toplanması, paylaşılması, cemaat üyeleri arasındaki anlaşmazlıkların sulh yoluyla çözümlenmesi gibi daha genel konularla ilgili kararların alınarak, uygulanmasının da sağlanmasının yer aldığı söylenebilir. Köyün günlük işleri ve ihtiyaçlarının giderilmesiyle ilgili muhtarların sorumlu tutulduğu anlaşılmaktadır. Muhtarın başlıca görevleri; korucu, temizlikçi, bekçi gibi memurların çalıştırılması ve yönetilmesi, ilgili vergilerin toplanması, temizlik, içme suyu, yol bakım onarım çalışmalarının yürütölmesi, çeşme, okul ve ibadethane gibi binaların bakımı ve onarımı gibi işler olduğu ifade edilebilir (Ortaylı, 1985a, 433).

Köy Meclisinin, muhtarın yolsuzluk ve uygunsuz işlerini tespit etmesi durumunda kaza kaymakamına şikâyet ederek azlini isteme yetkisinin de bulunduğı bildirilmektedir. Fakat ceza davalarında meclisin hüküm verme yetkisi bulunmamaktadır. Komşu köyler ile oluşabilecek yol, mera, baltalık gibi ortak mal sahaları ile ilgili meselelerin çözümü için de bağılı olunan

kaza kaymakamına müracaat etme zorunluluğunun yanı sıra bu gibi durumlarda kaymakamın vereceği kararın belirleyici olduğu söylenebilir.

Büyük köylerde iki farklı cemaat arasında anlaşmazlıklar oluşması durumunda ise cemaatlerin içinden oluşturulan 2 meclisin bir araya gelerek karşılıklı sulh yoluyla sorunun çözümü için kararlar alınabildiği de bildirilmektedir.

Köy Muhtarlarının devletin aldığı kararları, nizamname ve ilanlarını duyurmakla da yükümlü olmalarının yanı sıra vergi toplama, nüfus kayıtlarını tutma ve mahkemelere intikal eden veraset davalarında bilirkişi olarak katılma gibi görevleri de bulunuyordu. Köylerde Muhtar ve ihtiyar meclislerinin seçimi yılda bir kez yapılıyordu. On sekiz yaşını doldurmuş ve Osmanlı uyruklu olmak kaydıyla yılda en az elli kuruş vergi veren erkekler aralarında toplanarak muhtar, köy cemaati ve ihtiyar meclisini oluşturan üyeleri seçebiliyorlardı. Ayrıca, muhtar olmak ve ihtiyar meclisine girebilmek içinde; Osmanlı tebaasından ve otuz yaşını doldurmuş olmak gibi şartların bulunduğu da ifade edilebilir (Gençoğlu, 2011, 48).

Zamanında kabul edilerek yürürlüğe konulan 1864, 1867 ve 1971 nizamnameleri; Osmanlı devleti sınırları dâhilinde bulunan hemen bütün köyleri cemaat esasına göre sınıflandırarak örgütlemiştir. Bu sınıflandırmanın en önemli nedenlerinden biriside Osmanlı nüfusunun yoğun bir Müslüman tebaasının yanı sıra farklı milletlerden gayrimüslüm insanlardan da oluşuyor olmasıdır. Hatta birçok büyük köylerde müslüman ve gayrimüslüm tebaa bir arada yaşamaktaydılar. Bu sebeple köy yönetimleri, vatandaşlar arasında ayırım yapılmaksızın eşit haklardan herkesin yararlanması ve yönetimde ortak karar verebilmeleri için de 2 meclisli bir yapı oluşturularak köy idari yapısı örgütlenmiştir.

Gerek muhtar gerekse ihtiyar meclis üyeleri seçiminde dahi adayın belirli bir servete sahip olma şartının arandığı bilinmektedir. Ne var ki; söz konusu reform hareketleri ve idari düzenlemelerin devletin sınırları dâhilinde yer alan köylerin tamamında başarılı olduğunu söylemek son derece güç olmakla birlikte, köy idari organlarının tam olarak kurulduğundan ve seçimlerin de düzenli ve usulüne uygun bir şekilde gerçekleştirildiğinden bahsetmenin güç olduğu da iddia edilebilir. Söz konusu nizamnameler ile belirli bir oranda köy ve köylüye seçme ve seçilme hakkı verilerek mümkün olduğunca adil bir idari teşkilatlanma kurma amacı güdülmüş olsa da; köy idarelerinin mevcut ekonomik, ticari ve sosyal koşullarının yetersiz olması nedeniyle birçok zorunlu hizmetlerini ve ihtiyaçlarını karşılanmada yetersiz kaldıkları açıkça ifade edilebilir. Bu olumsuz durumun günümüze kadar süregelen ve çözülmemeyi bekleyen bir problem olduğu söylenebilir. Günümüzde dahi birçok köyün, oluşan beledi hizmet

ve ihtiyaçlarını karşılama noktasında merkezi hükümetin kurum ve kuruluşlarına muhtaç durumda olduğu görülmektedir (Ortaylı, 1985a, 107).

XIX. yüzyıl içerisinde köylerin ihtiyaı olan bir hizmetin merkezi hkmet tarafından karşılanma aşaması bir çeşit bürokratik angarya yükünü de beraberinde getirmekte, sonuç olarak ya hizmet gerçekleştirilememekte ya da son derece gecikmeli olarak sunulabilmekteydi. Bu yüzden merkezi hkmet farklı bir yol izleyerek köyün ihtiyaı olan ve yaptırılması köy yönetimine ait olan hizmetlerin bazılarını direk kendisi gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Örneğin birçok köyde camii ve su yolu onarımının doğrudan devletçe yapıldığına dair kayıtların bulunduğu ifade edilmektedir.

Ayrıca köy idarelerinin birer tüzel kişilik olarak kabul edilmemesinin yanı sıra ihtiyar meclisleri aracılığıyla yürütülen köyler arası ilişkilerden doğan sorunların üzümünde yasal bir sonuca ulaşılamadığı da görülmüştür. Bu yüzden her türlü küçük ya da büyük istek, şikâyet ve anlaşmazlıklar (arazi anlaşmazlıkları, mera kullanımı, su kaynağı yolu çekişmeleri ve yol yapımı vb) kaza merkezleri ve hatta vilayet makamlarına kadar iletildiği anlaşılmaktadır.

Devlet'in köy idari birimleri ve yönetimlerini düzenlenmesindeki gerçek amacın, vergi salınması ve toplanması gibi çalışmaların muhtarlar yoluyla adaletli ve düzgün bir şekilde yürütülmesinin olduğu kabul edilse de geçen zaman içerisinde muhtarların bu görevi tam olarak ve amacına uygun bir şekilde yerine getiremedikleri görülmüştür (Ortaylı, 2010, 433).

3.4.3. Meşrutiyet Dönemi Taşra Teşkilatı Kanuni Düzenlemeleri

3.4.3.1. 17876 Nevahi Nizamnamesi ve Nahiye Sorunu

1871 tarihli nizamname esaslarına göre Vilayet'in alt idari birimlerini Liva, Kaza, Nahiye ve Köyler oluşturmakta; Livalar'ı Mutasarrıf, Kazalar'ı Kaymakam, Nahiyeler'i Müdür ve Köyleri ise Muhtar idare ettiği ve bu yerel birimlerde idari birer meclisin de oluşturulduğu bildirilmektedir. Ne var ki, diğer yerleşim birimlerinde uygulanan idari düzenlemeler başarılı olmuş olsa da, Nahiye yapılanmasının Osmanlı Devletinin son derece ilgisiz ve yetersiz kaldığı, merkezi hükümetin pek kabullenemediği bir düzenleme olduğu anlaşılmaktadır. Oluşan ilgisizliğin nedenleri olarak; nahiyelerin ihtiyaç duyulan alt yapıdan yoksun bir şekilde yapılandırılması, yeteri kadar tarımsal teknolojiye sahip olunmaması, köylerdeki iş bölümünün yeterince yapılamaması, personel eksikliği ve bilgisizlik şeklinde izah edilmektedir (Ortaylı, 2010, 432).

Merkezi hükümetin kaygılarının son derece artması ve devlet ile nahiye birimleri arasında oluşan iletişim kopukluğunun milli birlik ve ulusal bütünlüğü tehdit edici boyutlara ulaşabilme ihtimaline karşın, 06 Nisan 1876 Nevahi Nizamnamesi yayınlanmış olmasına

rağmen bu uygulamanın da son derece yavaş ve etkisiz bir şekilde yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca, Doğudaki aşiretlerin kontrolünün sağlanması amacıyla aşiret reislerine seçimsiz Nahiye Müdürü statüsü dahi verildiği bilinmektedir. Başlangıçta Nahiye Müdürleri köylü tarafından kendi aralarından ve maaşsız seçim yoluyla seçilirken zamanla bu uygulamanın özellikle doğu bölgelerinde yer alan aşiret reislerinin lehine ve nizamnameye aykırı olarak direk atama yoluyla gerçekleştirildiği görülmüştür. Bu tür kararlar neticesinde 1871 ve 1876 nizamnamelerinde yer alan “müdürün seçimle geleceği” hükmü de tam olarak uygulanmamıştır (Ortaylı, 2010, 433).

3.4.3.2. 1913 Düzenlemesi

Osmanlı Devletinin son döneminde ağırlık verdiği reformların Tanzimat’la başlayarak Meşrutiyet dönemi ile devam ettiği ifade edilebilir. Söz konusu reform hareketlerinden biriside 1913 tarihinde yürürlüğe giren “*İdare-i Umumiye-i Vilâyât Kanun-ı Muvakkat*” kanunu olmuştur. Ayrıca, bu kanunun bir diğer özelliği ise Osmanlı Devleti’nin taşra teşkilatlarıyla ilgili gerçekleştirdiği son düzenleme olarak kabul edilmesidir. İçeriği ve hükümleri bakımından son derece işlevsel özelliklerde olan bu kanunun, hem Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde ve hem de Cumhuriyet döneminde yürürlükte kaldığı görülmektedir (Tuncer, 2016, 574).

Osmanlı Devleti’nin son döneminde yürürlükte olan ve taşra teşkilatlarının idari düzenlemelerini içeren 1864 Vilayet ve 1871 İdare-i Umumiye-i Vilâyât Nizamnameleri, 1913 “*İdare-i Umumiye-i Vilâyât-ı Kanun-u Muvakkat*” kararı ile yürürlükten kaldırılmıştır. Ve 1924 yılına kadar geçen süre zarfında köy idari birimleri herhangi bir yasal dayanaktan yoksun olarak varlığını sürdürmüştür (Kırılmaz ve Kırılmaz, 2014, 36). 1877 yılında hazırlanan Vilayet Kanunu Meclisi Mebusan tarafından kabul edilmediğinden yürürlüğe girmemiş, zaten yürürlükte olan 1871 nizamnamesi daha merkeziyetçi bir yapı ve bakış açısı taşıdığından dolayı da 1913 yılına kadar işlerliğini korumuş ve hükümleri uygulanmıştır. II. Meşrutiyet dönemi içerisinde meclisten her hangi bir kanun çıkmadığı da görülmektedir.

İttihat ve Terakki’nin son derece güçlü olduğu bir dönemde kurulmuş olan hükümet kabinesi; vilayet idareleriyle ilgili bir kısım düzenleme yapmak amacıyla hazırlanan “Kanuni Muvakkat’ı” 26 Mart 1913 tarihinde kabul ederek yürürlüğe koymuştur. Neticede merkeziyetçi esasların çok daha güçlü olduğu bir yapı oluşmuş Vali, Mutasarrıf, Kaymakam üçlüsünden Mutasarrıflık makamı kaldırılmıştır. Nahiyeler ve Müdürler ise eskiden de olduğu gibi Devlet tarafından yine ilgi görmemiş ve yine de varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. Köylerle ilgili fazla bir değişiklik yapılmamış, eskiden süregeldiği şekliyle daha merkeziyetçi bir yapı ile yönetilmeye devam etmişlerdir. Ayrıca, Avrupa’da ve özellikle İtalya ve Fransa’nın köylerinde uygulanan komünal şekilde bir özellik de verilmemiştir (Ortaylı, 2010, 519).

3.5. 442 SAYILI KÖY KANUNU KABULÜ ve MECLİS ZABIT CERİDELERİ

3.5.1. 442 Sayılı Kanunun Hazırlık Süreci

1 Mart 1922 tarihinde gerçekleştirilen 3. toplanma yılı TBMM açılış konuşmasını gerçekleştiren Atatürk; “... yedi asırdan beri cihanın muhtelif aktarına sevk ederek kanlarını akıttığımız, kemiklerini topraklarında bıraktığımız ve yedi asırdan beri emeklerini ellerinden alıp israf eylediğimiz ve buna mukabil daima tahkir ve tezlil ile mukabele ettiğimiz ve bunca fedakarlık ve ihsanlarına nankörlük, küstahlık, cebbarlıkla uşak menziline indirmek istediğimiz bu sahib-i aslinin huzurunda bugün Kemali hicap ve ihtiramla vaz’ı hakikimizi alalım” şeklindeki ifadesiyle devletin yeni dönemde en öncelikli, acil ve başlıca konularından birisi olarak bir an önce yürütülmesi gereken köy politikalarının önemini vurgulamıştır.

1913 yılında yürürlükten kaldırılan taşra teşkilatlarıyla ilgili nizamnamelerin yerine bir an önce kanun şeklinde bir düzenleme yapma gereksiniminin son derece önemli hale geldiği anlaşılmaktadır. Öyle ki, 1922 yılı itibariyle nüfusun büyük çoğunluğunun sayıları onbinleri bulan köyler de yaşıyor olmasına rağmen, bu yerleşim birimleri her hangi bir kanuni dayanaktan yoksun bir durumdaydı. Ayrıca, sürekli değişen ekonomik, sosyal ve demografik koşulların da köy yönetimleriyle ilgili kanuni düzenlemelerin bir an önce hazırlanarak yürürlüğe konmasını gerekli ve zorunlu kıldığı açıkça görülmektedir.

Atatürk’ün konuşmasında işaret ettiği üzere yürütülecek köy politikalarının bir an önce başlaması, köy ve köylünün hak ettiği şekilde yönetilmesi ve gerekli ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanabilmesi için mahalli idarelerin en alt kademesi olan bu yerleşim birimleriyle ilgili kanuni bir düzenleme yapmanın zamanının geldiği anlaşılmaktadır (Büyüktolu, 2023, 1).

Cumhuriyetin ilk yıllarında yaklaşık 13.200.000 olan ülke nüfusunun yaklaşık 4 milyonu şehir ve kasabalarda, geriye kalan 9 milyon nüfusun ise sayıları 40.000’i bulan irili ufaklı köylerde yaşadıkları tespit edilmiştir. Bu sonuç ise Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin bir “köylü devleti” özelliğinde olduğu anlamına da gelmektedir. Köylerin kalkındırılması, ihtiyaçlarının karşılanması, ideal ve demokratik bir yönetime kavuşturulması ve tüzel kişiliklerinin tanınmasının da bir devlet meselesi haline dönüştüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca, köylülere seçme ve seçilme hakkı verilerek yönetime katılabilmeleri ve diğer tüm unsuların bir araya getirileceği kapsamlı bir köy kanununun hazırlanarak yürürlüğe konulması, Cumhuriyet’in ilk yönetiminin en başlıca politika ve amacı olduğu söylenebilir (Büyüktolu, 2023, 2).

Kanuni dayanaktan yoksun halde var olma mücadelesi veren köylerin, kanuni statü kazandırılması ve yönetim şeklinin belirlenmesi, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliğinden

kaynaklanan meselelerin giderilmesi ve daha birçok konuda uygulanacak esaslar ve izlenecek yol haritalarının belirlenmesi için yasal dayanak oluşturulmasının zorunlu hale geldiği görülmektedir.

Yazılı hukuki dayanaktan yoksun bu durum, bir nevi eski çağlarda uygulanan hukuki anlayışı olan, insani gerçekliklerden ve rasyonellikten uzak olmasının yanı sıra çoğunlukla bölgeden bölgeye değişebilen dini ve ahlaki değerlerin göz önünde bulundurularak uygulandığı bir sistemi hatırlatmaktadır (Ertuğrul, 2021, 166).

Bu konuda yürütülen devlet politikasının bir gereği olarak dönemin (1923-1924) Dâhiliye Vekili Ahmet Ferit (Tek) Bey tarafından bir çalışma yapılmıştır. Kanun teklifi şeklinde yapılan bu çalışma öncelikli olarak yine Ahmet Ferit Bey tarafından 19 Aralık 1923 tarihinde TBMM Dâhiliye Encümenine havale edilmiş, yaklaşık 3 ay süren bir incelemenin ardından encümence kabul edilen kanun teklifi 11 Şubat 1924 tarihinde Meclis genel kuruluna sevk edilmiştir. Meclis Genel Kurulunda yine aynı tarih itibarıyla de görüşülmeye başlanmıştır (Türkan, 1994, 45).

Köy kanununun içeriğinin belirlenmesiyle ilgili yürütülen hazırlık çalışmalarında birçok farklı unsurun da dikkate alınarak değerlendirildiği düşünülmektedir. Bu unsurların başında; ülkenin sahip olduğu coğrafi yapının birbirinden farklı bölgelere ve iklimsel özelliklere sahip olması, on binlerce köyün bulunması ve buraların birbirinden sosyal, kültürel, ekonomik vb daha birçok durumun çeşitlilik gösteriyor olması söylenebilir. Ayrıca, Anadolu köy yerleşimlerinin toplu veya dağınık özellikler taşımasının da dikkate alındığı ifade edilebilir (Büyüktolu, 2023, 2).

3.5.2. Fasıllar Halinde Köy Kanunu ve Meclis Görüşmeleri

11 Şubat 1924 tarihinde Meclis Genel Kuruluna sevk edilen Köy Kanunu tasarısı 94 maddeden oluşacak şekilde hazırlanmıştır. Kanun tasarısının maddeler halindeki meclis görüşmelerinde milletvekilleri arasında gerçekleşen sözlü diyaloglara TBMM Zabıt Ceridelerinden ulaşılmış ve ayrıca kanun maddeleri genel hatlarıyla izah edilmeye çalışılmıştır.

Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey; “*Zavallı köylüler!*” diyerek o sırada mecliste görüşülmekte olan “*Tedrisat-ı İptaliye Kanunun*” öncelik olmadığını, memlekette 50.000’e yakın köyün kanun beklediğini ve 5.000 muallim için kanun görüşmesi yapılmasının uygun olmadığı ifade etmiş ve sert bir şekilde eleştirmiştir. Bu eleştiri üzerine rahatsız olan milletvekilleri mecliste ayak ve el patırtılarıyla gürültü çıkarmışlar, oluşan bu durum üzerine Tunalı Hilmi Bey; “*ayak vuruyorsunuz öyle mi? Ben de ona mukabele edeyim: Ben eker, ben biçerim. Yok yine bir değerim. Ayrık otu bir nimet. Elbette kan içerim*” manisini söyleyerek

hem oluşan gürültü üzerine tepkisini odaya koymuş ve hem de yıllardır kanuni dayanaktan yoksun bir nevi “*kanunsuz*” olarak varlıklarını sürdürmek zorunda kalan köylünün acınacak ve içler acısı haline dikkat çekmeye çalışmıştır.

Oturum Başkanı; “*Efendim, malumaliniz köy kanununun 1’nci maddesi encümene havale edilmişti. Encümenden geldi, kâtip bey okuyacaktır*” diyerek, köy kanununun 1’nci madde tasarısından itibaren meclis görüşmeleri başlatılmıştır.

a) Birinci Fasl (Köy Tanımı)

1’nci madde tasarısında “köy” tanımı yapılmakta olup; nüfusu 2.000’e kadar olan yerleşim yerleri *köy*, 2.000 ile 20.000 arasında olan yerler *kasaba*, nüfusu 20.000 ve üzerinde olan yerleşim yerleri ise *şehir* olarak izah edilmiş ve 1’nci maddenin tasarı metni kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuştur.

Oturum Başkanı (Reis) tarafından, Köy Kanununun 1’nci madde tasarısı hakkında söz isteyen olup olmadığı sorulmuştur.

Zonguldak mebusu Tunalı Hilmi Bey; “*Arkadaşlar!*” diyerek söze başlamıştır. En küçük bir risaleden çok büyük bir kitaba kadar içeriği ne olursa olsun tarif etme konusunda birçok âlimin müşkülata maruz kalarak daima tereddüt yaşadıklarını belirtmiş, Köy Kanununun da memleketin en büyük kitaplarından birisi olduğunu, birinci madde için dahi ne kadar gayret ve emek sarf etmenin bile değer olduğunu söylemiştir.

Kangırı Mebusu Talat Bey; “*Göçebeliği kaldıracamız!*” şeklinde tartışma ve yoruma açık bir ifade de bulunmuştur. Aslında bu söz; Osmanlı Devleti tarafından yüzyıllar boyu yürütülen göçebe toplumu yerleşik yaşama geçirme politikalarının sonucu olarak 40.000’lere varan yerleşik köy sayısına karşın, binlerce yıllık geçmişi ve birikmiş kültürel ve sosyal zenginliğine rağmen bir avuç kalmış olan göçebeliğe olumsuz bir bakış açısı olarak da yorumlanabilir. Talat Bey’in bu tepkisinin sebebi “*oba*” kavramının göçebeliği çağrıştırmamasından da kaynaklandığı düşünülebilir.

Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey; “*Hilmi Beyin kanununu kabul edelim bitsin efendim. Nahiye Kanununa dönecek; bu kanunda çıkmayacak!*” şeklinde çıkışta bulunmuştur. Bu sözleriyle Feridun Bey’in; dönemin “*nahiye*” yapılanması çalışmalarının başarısızlığını ve oluşturulmaya çalışılan nahiye kanununun dahi çıkarılamadığını vurgulamak istediği anlaşılmaktadır.

Zonguldak Mebusu Halil Bey; “*Efendim, bendeniz de bir nokta-i nazardan refik-i muhteremim Tunalı Hilmi Beye iştirak edeceğim*” diyerek söz hakkı almıştır. Köy, kasaba ve şehirleri nüfuslarına göre ayırmanın doğru bir çalışma olmadığını, ‘*Kasaba*’ olarak kabul

edildiği halde nüfusu 2000 altında olan birçok yerleşim birimlerinin olduğunu, fakat ‘Köy’ olarak kabul edilmiş olmasına rağmen nüfusu 4000 – 5000 civarında olan yerlerin olduğunu belirtmiştir. Aydın iline bağlı ‘Akköy’ ve ‘Yoran’ isimlerinde 1000 hatta 1500 haneli köylerin olduğunu, bunların nüfusunun 5000 hatta 6000’e kadar çıktığını ifade etmiştir. Ayrıca, civarlarında yer alan birçok köyün ihtiyacının tamamını veya bir kısmını karşılayabilen bu tür yerleşim yerlerinin ayrı tutularak hükümet statüsü verilmesi amacıyla Kanunun “*Müteaddit köylerin ihtiyacat-ı medeniyesini kısmen veya tamamen temin eden yurtlara ‘kasaba’, müteaddit köylerin mercii nedeni ve idarisi olan yereler ‘şehir’ denir*” şeklinde değiştirilmesini teklif etmiştir.

Muş Mebusu Hacı İlyas Sami Efendi; memleketin, milletin ve var olan her heyetin hayatlarını kanunları başlangıç noktası kabul ederek devam ettirmelerinin ve rehber edilmelerinin başarıya ulaşmada bir yol olduğunu ifade etmiştir. Devamda, memleketin büyük çoğunluğunun düşman işgaline maruz kaldığını ve bu işgal sırasında birçok nüfusun kaybedildiğini ve son derece karmaşık ve anlaşılamaz bir nüfus yapısının ortaya çıktığını, bu durumdayken nüfusu rehber olarak köy, kasaba ve şehir belirleme ve bu konularda akıl yürütme veya bir yargıya varmanın güç olduğunu belirtmiştir.

Feridun Fikri Bey (Dersim); “*Hayır efendim; hayır! İstisna edildi, aşağıda fıkra var. Belediye teşkilatı olan nahiye ve kaza merkezleri ‘şehir’ kabul edilir ve Belediye Kanununa tabidir*” şeklinde tasarıyla ilgili açıklama yapmıştır. Bu açıklamadan da anlaşılaacağı üzere; zaten nahiye, kaza ve şehir statüsü olan yerleşim birimlerinin nüfusları ne olursa olsun aynı statüde kaldıkları ve beledi teşkilatlarının devam ettiği anlaşılmaktadır.

Karesi Mebusu Vehbi Bey; “*Efendim biz şûrada bir tasnif yaptık...*” şeklinde başlayan sözlerinin devamında savaş sonrası Anadolu şehirlerinin harap olan durumunu izah etmiştir. Öyle ki, düşman işgaline uğrayan bazı yerleşim yerlerinin nüfusunun çok azalarak harap durumda oldukları ve şehir özelliğini kaybettikleri anlaşılmaktadır. Vehbi Bey ayrıca, her ne kadar eskiden şehir, kaza, nahiye olarak kabul edilmiş olsalar da bugün durumları ve nüfusları ne ise o surette yönetilmeleri gerektiğini de ifade etmiştir. Konuşmasının devamında ise, Heyeti Celile tarafından kabul edilmiş olan bir fıkra ile nüfusu iki binden aşağı düşmüş ama belediye teşkilâtı mevcut nahiye, kaza ve vilâyet merkezi olan yerleşim birimlerinin kasaba ilan edileceğini ve kasaba hukukuna tabi olacaklarını da açıklamıştır.

Madde tasarısı ile ilgili görüşmelerin devam ettiği oturumda Hacı İlyas Sami Efendi’nin; “*Niçin şehir denmiyor, kasaba deniyor?*” sorusuna, Vehbi Bey; “*Şehir yirmi binden ziyade nüfusu olanlardır*” şeklinde cevap vermiştir. Sami Efendi’nin; “*Evvelce nüfusları vardı*”

şeklindeki sözleri üzerine ise Vehbi Bey tekrar söz hakkını kullanarak; “Vaktiyle de bu memleketin birçok şehirleri vardı. Şimdi maalesef yerinde yeller esiyor. Oralara da birer adam koruz ve birer belediye reisi nasbederiz. (Handeler) Biz memleket idare edeceğiz ve nüfuslu memleketi idare edeceğiz ve onlara külfetler yükleteceğiz. Hissi ve hayalî teşkilât yapacak değiliz” şeklinde cevap vermiştir. Aslında bu cevapla da kanun maddesinin amaç ve çerçevesinin kısa ve net bir şekilde izahatının yapıldığı söylenebilir.

Mecliste 1’nci madde tasarısı ile ilgili yürütülen görüşmeler aşağı yukarı bu şekilde devam etmiştir. Netice itibariyle Vehbi Bey’in “*meşhur kasaba*” tanımlı idari birim teklifi kabul edilmemiş, nüfus kriteri esas alınarak nüfusu 2000 ve üzeri olan kasaba, nahiye, kaza ve vilayet merkezlerinin statüleri aynı şekilde kabul edilmiş, yalnız nüfusu 2000 altına düşen kasabalar köy statüsüne düşürülmüştür. Haricinde yer alan tekliflerin ise kabul edilmediği söylenebilir.

2’nci madde tasarısı meclis kâtip üyesi tarafından meclis huzurunda okunmuştur. Bu maddede köyün sahip olduğu unsurları itibariyle de genel bir “*köy*” tanımı yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu maddenin içeriğinde; cami, mektep, çeşme, otlak, mera, yayla, meşelik ve orman gibi coğrafi sınırları içerisinde yer alan ortak mallara sahip olunan toplu veya dağınık şekilde konumlanmış evlerde ikamet eden nüfus ile bağ, bahçe ve tarım arazileri olan yerlerin ‘köy’ olarak kabul edilmesi önerilmiştir.

Oturum Başkanı (Reis); “Söz isteyen var mı?” diye sormuş, meclis genel kurulundan duyulan “*yok!*” sesleri üzerine 2’nci madde tasarısını havale edildiği şekliyle ve bir değişiklik yapılmadan oya sunmuş ve oylama sonucunda 442 sayılı köy kanunun 2’nci madde tasarısı kabul edilmiştir.

3’ncü madde tasarısında köy sınırlarının çizilmesi ile ilgili esaslar belirlenmiştir. Uyuşmazlıkların giderilmesi, köyün kendisi ve komşu köylerle olan sınırlarının tespiti ve tapu kayıtlarına işlenmesi ile ilgili süreçlerin adli ve kanuni tarifi⁸ yapılmıştır. Kâtip üye tarafından 3’ncü madde tasarısı meclis huzurunda okunmuş ve madde üzerinde görüşmeler başlamıştır.

Bozok Mebusu Ahmed Hamdi Bey (Bozok); “*efendim bendeniz maddeyi noksan görüyorum...*” ifadesiyle başlayan konuşmasının devamında, köylerin kendi aralarında sınırları, ortak kullanım sahaları vb konularda ihtilafa düşmeleri halinde mevcut kanunların ve 3’ncü madde hükümlerinin bu ihtilafı çözemeyeceği, adli prosedürler ve bürokratik işlemlerin de yetersiz kalacağı uyarısında bulunmuştur.

⁸ İlgili madde önerisi için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi Oturum Toplantı Tarih s.x

Konya Mebusu Mustafa Fevzi Efendi söz alarak; köylünün sınır davalarında karşılaştığı güçlüklerden bahsederek, bazı davaların mahkemelerde yıllarca sürdüğü ve çözüme kavuşturulamadığını da ifade etmiştir. Konuşmasının devamında ise maddenin içeriği ile ilgili çekincelerini dile getirmiştir.

Fevzi Efendi konuşmasının son bölümünde; yerli halk ve göçmenler arasında oluşan öfkeli sınır anlaşmazlıklarını dile getirmiştir. Netice itibari ile de bu tür sorunların heyetler aracılığı ile giderilmeye çalışıldığını, fakat sonuç alınamadığından ve yine zorunlu olarak mahkemeye müracaat edildiğinden bahsederek maddede düzenleme yapılmasını teklif etmiştir.

Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi; metruk olarak kabul edilen bazı arazilerin kullanımıyla ilgili olarak, kendilerine ait olmadığı halde köylülerde sahiplenme duygusunun çok ön planda olduğunu izah etmiş ve bu problemin ne şekilde çözülmesi gerektiğiyle ilgili soru şeklindeki konuşmasına devam etmiştir. Metruk arazi anlaşmazlıklarında köylülerin mahkemeye düştüklerini ve bir nevi “süründükleri” tasvirinde bulunmuştur. Çözüm yolu olarak ise; “*Köylüleri mahkemeye göndermekten kurtarmak için bir heyeti fennîye, bir ehli hibre⁹ heyeti*” kurulması gerektiğini ifade etmiştir.

Karesi Mebusu Vehbi Bey; kanun madde tasarısıyla ilgili olarak gerçekleşen konuşma, eleştiri, teklif ve çekincelere cevap olacak şekilde, kanun da yer alan diğer maddeler üzerinden açıklamalarda bulunmuştur. Açıklamasında; gerek köyler, gerek kazalar ve gerekse vilayetler arasında ihtilafli olan yerlerin ve sınır tespitlerinin çözümsüz kalması durumunda son karar merciinin mahkemeler olduğunu ifade etmiştir. Son olarak ise “*Sınırı olmazsa köy olmaz ki... Köy olmak için sınırı olmak lazımdır*” diyerek sözlerini sonlandırmıştır.

Mustafa Fevzi Efendi’nin (Konya); “*Cami olmazsa köy olmaz mı?*” sorusu ve Vehbi Bey’in “*Belki zatîâlinizce hacet yoktur. Fakat köy diyebilmek için...*” şeklinde ki kısa cevabı ise meclis tutanaklarında yer almaktadır.

Başka bir dikkat çekici husus ise, kanun tasarısında yer alan “*Ağalar Derneği*” tabirinin “*Köy Heyeti*” şeklinde değiştirilmesinin teklif edilmesi olmuştur. Bu konuda Hüseyin Bey’in (Elaziz); “*biz köylüyü ağaların elinde kurtarmaya çalışırken bunların başına birkaç ağa musallat etmek katiyen doğru değildir!*” şeklinde ki sözleri, dönemin toplumsal bir problemini de gün yüzüne çıkardığı söylenebilir. Köylüyü zor durumda bırakan ve sosyal sıkıntılar çekmesine neden olan meselelerden birisinin de ağalık statüsünün varlığı olduğu anlaşılmaktadır.

⁹ Ehl-i Hibre: Bilirkişi heyeti. Şafak, A. (1994). Ehl-i Vukuf. TDV İslam Ansiklopedisi, cilt 10, sf. 531-533.

Meclis görüşmeleri devam eden 3'ncü madde tasarısıyla ilgili yürütülen toplantının devamında milletvekilleri; mera, yayla, şahsi çitlikler vb kırsal alanların kullanımı ve tabi olunacak kanun hükmü ile ilgili bazı sorular sorarak öneriler sunmuş ve cevaplar verilerek madde tasarısı bazı değişikliklerin yapılması amacıyla encümene gönderilmesine karar verilmiştir.

Kanunun 4'ncü madde tasarısı kâtip üye tarafından mecliste okunmuş, köyün “*şahsi manevisi*” ilkesi doğrultusunda genel bir tanımı yapılmıştır. Madde tasarısı ile ilgili olarak söz alan olmamış devamında tasarı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

5'nci madde tasarısı kâtip üye tarafından okunmuş olup; “*köyün orta malı, kanun karşısında devlet malı gibi korunur. Bu türlü mallara el uzatanlar devlet malına el uzatanlar gibi ceza görürler*” hükmünde hazırlanmıştır. Tasarı hakkında söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur.

Sivas Mebusu Halis Turgut Bey; köylere ait olan orta mallarının “*devlet malı*” gibi kabul edilmesi ve korunması hükmünün son derece ağır olduğunu, bu kanun hükmü nedeniyle köylünün orta mallarından istifade etmesinin imkânsızlaştığını ve yanlışlıkla veya dikkatsiz kullanım sonucunda insanların büyük bir cezai yaptırımla karşılaşabileceğinden endişe ettiğini ifade etmiştir.

Karesi Mebusu Vehbi Bey; madde tasarısının daha çok köylerde karşılaşılabilecek maddi yolsuzlukları dikkate aldığını bildirmiştir. Tasarıyla ilgili görüşmeler tamamlandıktan sonra, birkaç küçük tadilatı yapılan 5'nci madde oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir. .

6'ncı madde tasarısı kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş olup; “*İş bu kanun ile köye verilen işleri görmek (köy ağasının) ve (ağalar derneğinin) vazifesidir*” hükmünde hazırlanmış ve söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur.

Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi; köy ağalarının ya da ağa derneğinin, köyün işleri, davaları, husumetleri gibi durumlarda çekingen kalmak ya da yanlı davranmak gibi duruş ya da kararları olabileceği ve bunun sonucunda da köylünün zarar görebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca husumetli dava durumlarında köylünün hakkının da korunması amacıyla bir fıkra konulmasını teklif etmiştir.

Karesi Mebusu Vehbi Bey gözden kaçtığını düşündüğü ve önemli bir mesele olan “*Muhtar ve İhtiyar Heyetleri*” tabirinin kullanılmama gerekçesini; “*Muhtar, ihtiyar heyetleri bugüne kadar öyle bir vaziyete girmişlerdir ki, bunu bilvesile birkaç defa arz ettim. Bizde muhtar demek jandarmanın kırbacıyla, tahsildarın angaryasına en çok tahammül eden demektir. Muhtar ve ihtiyar heyetleri hemen ekseriyetle bu vaziyete girmiştir*” şeklinde ifade etmiştir. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, bir köyü idare etmekle görevli en önemli erk olan

muhtar ve ihtiyar heyetinin acziyetini de itiraf ettiği söylenebilir. Bu bağlamda, Vehbi Bey'in sözleri gerek kelimenin telaffuzu ve gerekse halkın bakış açısı itibarıyla “*Muhtar ve İhtiyar Heyeti*” pozisyonlarının son derece yozlaştığı, halkın gözünde kötü bir imaj oluşturduğu, bürokraside de değerini kaybettiğı şeklinde yorumlanabilir.

Vehbi Bey sözlerinin devamında, itibarı kalmamış bu kelimelerin kullanılmaya devam edildiğı gibi Türkçe olmadıklarını da dikkate alarak, yerlerine kelime arayışına girdiklerini sonuç olarak “*köy ağası ve ağalar derneğı*” tabirlerini kullanmayı uygun gördüklerini ifade etmiştir. Ayrıca, bu düzenlemenin eskiden beridir süregelen ve babadan oğula geçen ağalık kavramının da sonu getirecek bir çalışma olacağı kanaatini de beyan etmiştir. Öyle ki, köylüden herhangi birinin 2 yılda bir düzenlenecek seçimlerde ağalık ünvanını alabilecek olması, ağalığın herkes için ulaşılabilir bir statü olmasının sağlayacağına düşünüldüğü anlaşılmaktadır.

Madde tasarısının görüşülmesiyle ilgili olarak birçok milletvekilinin “*köy ağası ve ağa derneğı*” ile “*muhtar ve ihtiyar heyeti*” sıfatlarının kullanımıyla ilgili tartışmaya devam ettikleri görülmektedir. Ağırlıklı olarak ise Ağa ve Ağalık sıfatları hakkında olumsuz yönde görüşler bildirilmiştir.

Oturum Başkanı (Reis); “*peki efendim, ‘köy ağası’ yerine ‘muhtar’, ‘ağalar derneğı’ yerine ‘ihtiyar meclisi’ şeklinde maddenin tashihini kabul edenler lütfen el kaldırsın. Kabul etmeyenler lütfen el kaldırsın. Maddenin bu şekilde tashihi kabul edildi*”. Böylelikle tasarıyla ilgili yapılan teklif kabul edilerek, “*muhtar*” ve “*ihtiyar meclisi*” tabirlerinin kullanılmasına devam kararı alınmıştır.

7'nci madde tasarısı kâtip üye tarafından okunmuş olup; tasarıda “*Köy Muhtarı*” sıfatının tanımı yapılmıştır. Tasarı hükmü doğrultusunda köy muhtarının köy işlerinde yetkilendirildiğı, statüsünün belirlendiğı, emir verme ve yaptırım gücünün artırıldığı ifade edilebilir. Söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur.

Hüseyin Bey (Elaziz) söz alarak; “*Tekmil maddelerdeki ağalar tabiri kalkmıştır*” şeklinde yeni düzenlemeyle ilgili tekrar hatırlatmada bulunmuştur. Bu durumda kanunun hazırlık metninde yapılan düzenleme sonucu “*muhtar*” ve “*ihtiyar meclisi*” tabirlerinin kullanıldığı “*köy ağası*” ve “*ağalar derneğı*” tabirlerinin kaldırıldığı anlaşılmaktadır.

Karesi Mebusu Vehbi Bey söz alarak; muhtarın hem devletin bir memuru ve hem de köyün idarecisi olarak iki vasıf taşıyacağı yönünde görüş bildirmiştir. Devam eden konuşmasında ise farklı bir sıfat daha kullanarak aslında “*reis*” de denebileceğini, bu sayede fazla bir itirazın da olmayacağını, çünkü “*reis*” kelimesine herkesin kulaklarının aşına

olduğunu “*meclisin reisi, mahkemenin resisi, falanca dairenin reisi, reisi, reisi...*”, “*köyün de reisi olsun*” şeklinde bir de teklifte bulunduğu anlaşılmaktadır.

Muş Mebusu Hacı İlyas Sami Efendi; “*Evvelâ bu salâhiyetleri muhtara değil, ihtiyar meclisine vermeyi teklif ediyorum...*” şeklinde başlayan sözlerinin devamında, tasarının içeriğine itiraz ederek, köylerde yetkinin bir kişiye değil bir heyete verilmesi gerektiğini teklif etmiştir. Gerçek amacın; demokrasinin tesis edilerek, köylüler arasında samimiyet, muhabbet ve sevginin sağlanmasının olması gerekirken, bu tasarıyla tek bir kişiye yetki verilmesinin bu amaçlardan tamamen uzak kalınacağı uyarısında bulunmuştur.

Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi; diğer milletvekillerinin ifadelerinde, muhtarların bazı durumlarda köylüye karşı üstün çıkarak baskıcı olacağı ve bu durumdan da köylünün mağdur olacağı kanaatini taşıdıklarından ve bu kanaatlerinin son derece yersiz olduğundan bahsettiği ve maddeyi mevcut şekliyle desteklediği de anlaşılmaktadır.

Kastamonu Mebusu Ahmet Mahir Efendi; “*akliyle tegallüp (galip) eder*” kısa sözleriyle, muhtarın devletin verdiği statüyle değil de, akıllı davranarak da kazanabileceğini ifade ettiği anlaşılabılır. Abdullah Azmi Efendi’nin (devam); “*binaenaleyh o köy halkı mukadderatına hâkim ise kendisine tagallüb ettirmeye, kendisinde istidat varsa o suretle muhtar intihab eder ve ona mazhar olur. Çünkü lâıyk olan mazhar olur. Efendiler, yani bir millet “lâıyk olduğu bir Hükümete mazhar olur. Bir köylü lâıyk olduğu muhtara mazhar olur”* şeklindeki sözleri; Allah Rasulü’nün (Sallallahu Aleyhi ve Sellem) “*Siz ne halde iseniz, başınıza o halde idâreciler gelir*” hadis-i şerifini hatırlattığı ifade edilebilir.

Mecliste milletvekilleri arasında 7’nci maddeyle ilgili görüşmelerin bir süre daha devam ettiği, sonuç olarak bazı değişiklik ve düzenlemelerin yapılması amacıyla 7’nci madde tasarısının encümene havalesi meclis kurulunda oylanarak kabul edilmiş ve madde tasarısı encümene gönderilmiştir.

Kanun tasarısının 8’nci maddesi kâtip üye tarafından okunmuş olup; “*köy muhtarının ve yapacağı işte köy muhtarı ile birlik olanların köy işlerinde fenalıkları anlaşılırsa Devlet memuru gibi muamele görür*” hükmünde hazırlanmıştır. Oturum Başkanı (Reis); “*söz isteyen var mı?*” şeklinde sorusu üzerine meclisten “*yok*” sesleri duyulmuş ve 8’nci madde tasarısı oylamaya sunulurken kabul edilmiştir (110. İctima, s. 279-288).

b) İkinci Fasl (Köy İşleri)

Kanun tasarısının 9’ncü madde metni kâtip üye tarafından okunmuş olup; “*köye ait işler ikiye ayrılır. 1- Mecburi olan işler, 2- Mecburi olmayan işler*” üst başlıklarıyla ve alt fıkralar halinde oluşturulmuştur. Maddenin paragraf metninde yer alan; “*köylü mecburi olan işleri*

görmezse ceza görür. İsteğe bağlı olan işlerde ceza yoktur. Ancak köylünün isteğine bağlı bu gibi işlerde köy derneğinin yarısından çoğu hükmederler ve vilâyete bağlı olan yerlerde vali ve kabaya bağlı olan köylerde kaymakamın rızasını alırlarsa o iş bütün köylü için mecburi olur ve yapmıyan ceza görür” hükmünde oluşturulmuştur.

Adana Mebusu Kemal Bey; “*efendim, bu maddeyle köylüye birtakım mecburiyet veriliyor. Köylü köyünü kendisiyle beraber satsa yine bu mecburiyetleri ifa edemez. Yerine getiremez. Meselâ mecburiyetten birisi: Köy içinde ve dışındaki bataklıkları kurutmak; öyle bataklıklar vardır ki, Hükümet bunu kurutmaktan bugün izharı aczetmektedir*” demiş ve verdiği bir örnek üzerinden tasarıyla ilgili eleştirisini dile getirmiştir. Kemal Bey’in mecburi işlerin ağırlığından yakındığını, bu ağırlığı köylünün kaldırmasının mümkün olmayacağını, hatta bazı görülmesi gerekli işlerde bile hükümetin dahi zorlanacağını kastederek, madde içeriği ve hükümlerini eleştirdiği söylenebilir.

Çorum Mebusu Mustafa Bey; “*onlar müstesnadır. Ufak bataklıkları kurutacak*” şeklinde eleştiriye cevap vermiştir. Bu ifadede “*mecburi işler*” şeklinde daha küçük ölçekli işlerin kastedildiği anlaşılmaktadır.

Adana Mebusu Kemal Bey; “*sonra köy yol üzerinde ise, uğrak ve konak ise köylü ocaklı ve ahırlı bir konak mahalli yapacak. Hariçten gelecek misafirleri beslemeye köylünün ne mecburiyeti vardır? Sonra köyde bir mescit yapacak, peki bunu kabul ediyoruz, fakat beş haneli bir köy bunu nasıl yapar?*” diyerek “*mecburi işler*” olarak kabul edilen bazı diğer işlerin küçük köylerde yapılmasının mümkün olmadığı uyarısında bulunarak, tasarının encümene iade edilmesini teklif etmiştir.

Karesi Mebusu Vehbi Bey; “*rica ederim, Reis Bey! Mecburi, gayrimecburi şu maddede değildir. Mecburi olanlar şöyle olacak; olmuyanlar şöyle olacaktır demekten ibarettir. Onuncu maddede bunlar tasrih edilmiştir. İstenilen fıkralar kabul, istenilmeyen fıkralar tayyedilir. İkincisi beş haneli bir köy dediler ve ikibin de nüfus çıkardılar. Beş hanede ikibin nüfus otursun; artık nerede oturacaklar bilemem. Belki evler birer apartman halinde olur. Aşağıda yüzelli nüfustan aşağı olan yerlerde tatbik edilemeyecek madde vardır; Heyeti umumiyesini nazarı itibara almak lâzımdır*” şeklinde cevap vermiştir. Vehbi Bey’in madde tasarısıyla ilgili yapılan eleştiri ve yorumlar arasındaki çelişkilerden bahsettiği, bu eleştirilerin yersiz olduğunu ve bir sonraki maddenin tasarısında istenildiği şekilde içeriğin düzeltilebileceğini ifade ettiği söylenebilir.

Çanakkale Mebusu Şükrü Bey; “*efendim, derdesti müzakere olunan şu kanun, şüphe yok ki, en mühim kanunlarımızdan biri olması lâzım gelir. Fevkalâde dikkat ve itina ile de*

yapılması icabeder. Çünkü bugün milletin ve hükümetin temel taşı olan köylerin zapturapt altında kanuna tabi olarak idare edilmesi meselesi budur” şeklindeki açıklamada köy kanununun öneminden bahsedilmiş, köyleri kontrol altında ve düzenli bir şekilde yönetebilmenin bu hükümler doğrultusunda sağlanacağını açıkladığı anlaşılmaktadır.

Madde ile ilgili görüşmelerin aynı çerçevede devam ettiği bazı telkin, itiraz, eleştiri ve tekliflerin yapıldığı tutanaklardan anlaşılmaktadır. Maddenin açıklama paragrafında yer alan “mecburi işler” kısmı üzerinde eleştirilerin yoğunlaştığı söylenebilir.

Oturum Başkanı (Reis); “efendim, dokuzuncu madde hakkında tadil takriri yoktur. Maddeyi aynen reyi âlinize vaz edeceğim. Kabul edenler lütfen el kaldırsın... Aksini reyi âlinize vazedeceğim. Kabul etmiyenler lütfen el kaldırsın... Madde kabul edilmiştir”.

Kanun tasarısının 10’ncu maddesi 9’ncu maddenin devamı niteliğinde olup, 2 kısma ayrıldığı ve “köyde görülecek işler” başlığı altında “mecburi” ve “mecburi olmayanlar” olarak ve fıkralar halinde genel izahatların yapıldığı anlaşılmakta olup kâtip üye tarafından tasarı okunmaya başlanmıştır.

Birinci Kısım (Mecburi İşler):

1’nci fıkra tasarısı; “sıtma, sivrisinek tarafından aşılandığı ve sivrisinek de su birikintisinden çıktığı için köyün içinde; etrafında su birikintisi varsa her şeyden evvel bunu kurutmak”. 2’nci fıkra tasarısı; “köye kapalı yoldan içilecek su getirmek”. 3’ncü fıkra tasarısı; “evlerde ahırlarla odaları bir duvarla birbirinden ayırmak” şeklinde devam eden ve toplam 36 fıkroda mecburi işlerin tanımı yapıldığı anlaşılmaktadır. Temizlik faaliyetlerinin yanı sıra köylünün sağlığı, konforu, güvenliği, maddi manevi hakları ve köylüye ait olan hayvanların korunması gibi birçok konularda düzenlemeler yapılmış, belirli hükümler ve sorumluluklar getirilmiştir.

Ayrıca, mecburi işlerle ilgili olan fıkralarda köy namına çoban tutmaktan, köye bakkal vb dükkân açmaya, ağaç dikmekten, sel yollarını değiştirmeye kadar yükümlülükler konulmuştur. Bu hükümlerin yanı sıra, insanlarda veya hayvanlarda salgın hastalık görüldüğünde hükümete haber vermek, suda boğulan bir insanı kurtarmak, ekin ve mahsule zarar veren kuş ve böcekleri öldürmek, bir hayvana taşıyamayacağı yük yüklememek vb çeşitli konularda da hükümler belirlendiği anlaşılmaktadır. Toplam 36 fıkradan oluşan 10’ncu maddenin 1’nci kısmının fıkralar halinde görüşülmesi teklif edilmiş, teklif mecliste oylamaya sunulmuş ve kabul edilerek fıkralar halinde görüşmeler başlamıştır.

Zabıt Ceridelerinin incelenmesi neticesinde; “mecburi işler” fıkraları üzerinde, milletvekilleri arasında gerçekleştirilen görüşmelerde, birçok telkin, teklif, eleştiri ve

endişelerin dile getirildiği görülmektedir. Genel olarak bu işlerin köylüler tarafından gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği, bazı fıkra hükümlerinin ağır olduğu ve düzenlemeye ihtiyaç duyduğu, köylülerin maddi ve sosyal imkânsızlıkları, nüfus bakımından bazı köylerin çok büyük bazı köylerin ise çok küçük olması gibi daha birçok konularda istişarelerin yapılarak tekliflerin sunulduğu ifade edilebilir.

Netice itibariyle, 24 Şubat 1924 tarihinde Mecliste görüşülmeye başlanan köy kanununun 10'ncu maddesi 1'nci kısım 5'nci fıkrasına kadar olan maddeleri görüşülerek karara bağlanmış; yine aynı tarihte Meclis, ileri bir tarihte toplanılmak üzere tatil edilmiştir (110. İçtima, s. 289-312)

26.02.1924 tarihinde köy kanununun 2'nci celse görüşmelerini gerçekleştirmek üzere toplanan Meclis 10'ncu maddenin 1'nci kısmı 5'nci fıkrasının müzakeresine başlamıştır.

Oturum Başkanı (Reis); *“celse açılmıştır. Köy kanununun müzakeresine başlıyoruz”* diyerek oturumu başlatmıştır. Meclis Kâtibi tarafından evlerden akan pis suların bertaraf edilmesi, ev önlerinin temiz tutulması ve içme su kaynaklarının temizliği ile ilgili hüküm içeren 5, 6 ve 7'nci fıkralar okunarak oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

8'nci fıkra tasarısı *“köyün süprüntü ve gübreligini köyden uzakta, yol üstü olmıyan sapa ve rüzgâr altı yerlerde yapmak ve herkese o gübrelikten ayrı ayrı yerler gösterilmek”* şeklinde düzenlenmiş olup kâtip tarafından meclis huzurunda okunmuştur.

Oturum Başkanı'nın söz isteyen olup olmadığı sorusu üzerine Eskişehir Mebusu Emin Bey söz alarak; *“Bunlar, köyden hariç yapılamaz efendim. Köyde mahfuz bir yerde divar yapıp üzeri örtülür denebilir. Fakat çiftçi, sabahleyin gübre mi taşısın, yoksa çifte mi gitsin? ...fakat ‘Köyden dışarı’ denince kabili tatbik değildir. Bu nasıl olur?”* şeklinde görüşlerini belirterek tepki gösterdiği anlaşılmaktadır.

8'nici fıkrayla ilgili olarak milletvekilleri arasında görüşmenin bir müddet daha devam ettiği telkin, eleştiri ve çekincelerin ifade edildiği görülmekte olup; görüşme sonucunda 8'inci fıkra oylamaya sunulmuş ve kabul edilmemiştir.

9 ve 10'uncu Fıkra tasarıları kâtip tarafından meclis huzurunda okunmuş olup; *“yeni köylerde yol açılması”* ve *“köy meydanı”* yapılması ile ilgili hükümler taşımaktadır. Fıkralar ayrı ayrı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

11, 12 ve 13'üncü fıkra tasarıları *“köy konağı”*, *“konuk evi”* ve *“mescit yapmak”* hükümleri taşımakta olup bu fıkralar ayrı ayrı görüşülmüş ve oylamaya sunulularak kabul edilmiştir.

14'üncü fıkra tasarısı mecliste kâtip üye tarafından okunmuş ve “*Köyde bir mektep yapmak (yeniden yapılacak ise köyün en havadar bir tarafına yapılacak ve mektebin her halde bir bahçesi bulunacaktır.)*” hükmünü taşımaktadır.

Bozok Mebusu Hamdi Bey söz alarak; köylünün kendi başına mektep yaptırmasının mümkün olmadığını, zaten buna benzer bir kanun bulunduğu halde dahi mektep yapılamadığını ayrıca, köylüden vergiler alındığını mektep yapma işinin özel idarelere verilmesi gerektiği teklifinde bulunduğu ifade edilebilir.

Zonguldak Mebusu Yusuf Ziya Bey; “*masrafının yüzde otuzbeşi verilmek şartıyla yapılacaktır*” şeklinde açıklama getirmiş ve masrafın tamamının değil de bir kısmının köylüler tarafından karşılanacağı hatırlatmasını yaptığı anlaşılmaktadır.

Vehbi Bey (devamla); “*burada yüzde otuzbeşi, otuzu yoktur. Binaenaleyh burada aynen kabul edilmiş değildir. Eğer mektep yapılacaksa, rastgele ufacık bir mektep yapmasınlar! Şehirlerde bile hâlâ buna dikkat edilmiyor. Meselâ, şurada yapılan bir mektep önüne büyükçe bir bahçe lâzımdır*” şeklindeki ifadesiyle yapılacak okul binası ve bahçesinin büyük olması gerektiğini ifade etmiştir.

Vehbi Bey (Karesi); “*nasıl yapamaz? Rica ederim bunu geçenlerde bilmünasebe arz ettim. Köylüler maarifin kıymetini bilir*” şeklinde başlayan sözlerinin devamında ise, köylüler için mektep yapılmasının en önemli mesele olduğunu belirtmiş, bu durumun büyük bir yük ve masraf getirecek olsa dahi gelecekte köylünün menfaatine olacağını ifade etmiştir.

Milletvekilleri arasında 14'üncü fıkra tasarısıyla ilgili görüşmelerin bir süre daha devam ettiği tutanaklardan anlaşılmaktadır. Görüşmeler sonucunda 14'üncü fıkra tasarısı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

15'inci fıkra tasarısı köy yerlerinin ağaçlandırma faaliyetleriyle ilgili hükümler içermekte olup, her bir köylüye bu hüküm doğrultusunda her yıl ağaç dikme ve büyütme zorunluluğu getirildiği anlaşılmaktadır. Mebuslar arasında fıkra tasarısıyla ilgili olarak; ağaçların nerelere dikileceği, korumasının ne şekilde olacağı, meyvelerinden kimlerin istifade edebileceği, ağaçlara zarar verilmesi durumunda nelerin yapılması gerektiği vb hususlarda görüşler bildirildiği tutanaklardan anlaşılmaktadır. 15'inci fıkra oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Devamında celse tatil edilerek oturum sonlanmıştır (112. İçtima, s. 384-394).

Köy kanunun tasarısının 10'ncu maddesinin 16'ncı fıkrasından itibaren görüşmelere 04.03.1924 tarihinde tekrar başlanılmıştır.

16'ncı fıkra tasarısı kâtip üye tarafından okunmuş; *“köy korusunu muhafaza etmek”* yükümlülüğünü içermektedir. Fıkra hakkında söz isteyen olmamış, oya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

17, 18, 19 ve 20'nci fıkralar kâtip üyeler tarafından meclis huzurunda okunmuş olup; fıkra tasarıları ile ilgili olarak herhangi bir görüş bildiren olmamış ve ayrı ayrı oylamaya sunularak kabul edilmiştir.

21'inci fıkra tasarısı; *“köyde insanlarda, salgın ve bulaşık bir hastalık çıkarsa o gün bir adam yollayarak hükümete haber vermek”* hükmünde hazırlanmış ve kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuştur.

Karesi Mebusu Vehbi Bey; *“...Fakat bizim Köy Kanununda yazdığımız şey, salgın hastalıklar hakkındadır. Bu zamanda yapılacak tedabir ve ona ait vazaif İdarei ümumiyei Vilâyat Kanuniyle Devlete aittir ve köylüye bu tedabir belletilecektir”* ifadesinde, köylünün sadece salgını hükümete haber vermekle yetkili olduğunu belirttiği anlaşılmaktadır. Milletvekilleri arasında fıkra tasarısıyla ilgili ilginç görüşmeler olmuş ve tutanaklara yazıldığı şekliyle aşağıda belirtilmiştir.

Elaziz Mebusu Hüseyin Bey; *“Sual soracağım efendim”* diyerek, köyde bir salgın olması durumunda muhtarın doktor veya kaymakamı haberdar etmesiyle ilgili memurun hemen gelip gelemeyeceğini sormuştur.

Vehbi Bey (Karesi); *“bu suali Sıhhiye Vekili Muhterem Beyefendiye sormak icabeder”* şeklinde cevap vermiş ve açıklamasının devamında, bu konunun sıhhiye vekâletini ilgilendirdiğini ayrıca bu durumla ilgili de, sıhhiye kanununda madde bulunduğunu hatırlatarak görüşülmekte olan konunun köylülerle ilgili olduğunu hatırlatmıştır.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere köylüleri olağan veya olağanüstü durumlarda en çok mağdur eden unsurların sağlık, ulaşım, haberleşme ve eğitim hizmetlerinin yetersizliği veya hiç yokluğunun olduğu açıkça söylenebilir. Köylerde haberleşme hattının bulunmayışı, düzenli demir veya kara yolu ağına sahip olunmaması ve bunların yanı sıra eğitim imkânlarının da son derece yetersiz olması ve ayrıca memur, doktor ve öğretmen eksikliğinin de mağduriyetler yaşanmasında ki en önemli nedenler olduğu ifade edilebilir.

21'nci fıkra tasarısı teklif edilen ve değiştirilmesi meclis tarafından kabul edilen bazı düzenlemelerin yapılması amacıyla oya sunulmuş ve kabul edilerek encümene gönderilmiştir.

22'nci fıkra tasarısı hayvan sağlığı ve salgın hastalık durumunda ne yapılması gerektiği yönünde hüküm içermekte olup; milletvekilleri arasında bir önceki fıkra üzerinde yapılan yorumlara benzer görüşme ve diyalogların gerçekleştiği tutanaklardan anlaşılmaktadır. 22'nci

fıkra gereklî düzenleme ve eklemelerin yapılması amacıyla oylamaya sunulmuş ve encümene gönderilmesine karar verilmiştir.

23'ncü fıkra tasarısı; *“Köyde su basması olursa birleşerek selin yolunu değiştirmek”* hükmünde hazırlanmış ve metin kâtip üye tarafından okunmuştur.

Adana Mebusu Zamir Bey; *“Arkadaşlar, bendeniz bu fıkrayı pek şümüllü görüyorum. Onun için biraz bunun tenevvürünü arzu ediyorum”* şeklinde açıklama istemiş ve sözlerinin devamında büyük sel veya nehirlerin de olduğunu, köylünün bunlarla başa çıkarak mücadele etmesinin mümkün olmadığını iddia ederek sözlerini tamamlamıştır.

Malatya Mebusu Reşid Ağa; *“Efendim zaten köylüler kendine aidolan mazarratı bilir. Köylü olmakla insanlıktan çıkmamıştır. Bir köyü su basarsa nasıl hareket edileceğini köylüler bilir... uzun uzadıya izahata, münakaşaya hacet yok efendim.”* şeklinde görüşlerini belirtmiştir. Dikkat çekici diyalogların gerçekleştiği ve görüşlerin ifade edildiği oturumda 23'ncü fıkra tasarısı oylama sunulmuş ve kabul edilmiştir.

24'ncü fıkra tasarısı; *“Ekine, mahsule, yemişli yemişsiz ağaçlara, bağlara, bahçelere zarar veren kuşları, böcekleri, tırtılları öldürmek (bunun için hangi türlü kuşların ve böceklerin hangi zamanlarda ve nasıl öldürülmesi lâzım geldiği Hükümetten sorulacak ve nasıl öğretilirse öyle yapılacaktır)”* şeklinde hüküm içerdiği görülmektedir.

Çanakkale Mebusu Şükrü Bey; *“Efendim, bu kanunun içinde en mühim mevaddan birisi de bu fıkradır. Bu, hiç nazarı itibara çarpmıyan ve fakat çok muzır olan hayvanlardan belki köylü senede % 10 derecesinde zarar görmektedir”* şeklinde ki ifadesi ve devamında ise köylünün bazı hayvan ve böceklerden zarar gördüğünü, bu zararın %10'dan fazlası olduğunu, karga, serçe, sarıasma gibi hayvanların özellikle yemişlere çok zarar verdiğini, bu hükümetin bir çok ziraat memurları olduğunu ve esas bu memurların köylüye haber vermesini, bu sayede köylünün bu hayvanları öldürmek için yetkilendirilmesi gerektiği teklifinde bulunmuştur.

Kütahya Mebusu Ragıp Bey; *“Meselâ efendim, bambul denilen malûmuâliniz bir böcek vardır ki kırmızı ve iridir. İşte bu hayvan mahsulâta fazla zarar ve büyücek haşarat yapar”* şeklinde bilgi ve uyarı niteliğindeki açıklamalarının devamında, bu böcek köylülerin kendi bilgi birikimleri ve kabiliyetleriyle mücadele ettiklerini, az olması durumunda ayıklama yoluna gittiklerini, çok olması durumunda ise yonga çektiklerini bildirmiştir. Ayrıca, *“hükümetten öğrenin deyince meselâ bu tarlaya beş okka asit sülfürik suyu verilecektir”* denildiği zaman ise köylünün bunu anlamayacağını, bu tür nazik ve fenni işlerin köylüye bırakılmasının doğru olmadığı eleştirisinde bulunmuştur. Ragıp Bey genel olarak ifadesinde; ekine zararlı bir tür böcekten örnek vererek, zirai mücadele şeklini ve köylü tarafından uygulanan usulü anlatmış

ve fen gerektiren zirai mücadelenin köylüye bırakılmasının doğru olmadığını vurguladığı da anlaşılmaktadır.

24'ncü fıkra tasarısıyla ilgili görüşmelerin aşağıda belirtilen şekilde devam ettiği ve yine dikkat çekici ifade, görüş ve tekliflerin sunulduğu zabıt ceridelerinden anlaşılmış olup, devam eden görüşmeler aşağıdaki şekilde gerçekleşmiştir.

Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey; *“Hükümete bundan dört sene evvel defterdarlıkta, valilikte bulunduğum zaman bunları bendeniz bizzat takip ettim. Ziraat memuru diyor ki, sıcak su kaynatmalı, ağaçları yıkamalı. Tasavvur buyurunuz, ceviz ağaçları gibi büyük ağaçlar nasıl su ile yıkanır, buna imkân var mıdır? Böyle kocaman bir ağaç nasıl su ile yıkanır, buna imkân ve ihtimal yoktur. Sonra sıçan, dehşetli muzır hayvandır. Mahsulâtı ifna eder. Bunun için Avrupa bir ecza düşünmüş bunu sıçan yedi mi sıçanlar için de kolera başlıyor. Bunun için fedakârlık ettim, para sarf edeyim dedim, getirmek istedim. İsmi bulamadılar, getirtemedik”*.

Yahya Galip Bey (devam); *“Bu ziraat vazai finin bir kısmı küllisinin de ziraat memurları namı altında hiçbir işe yaramıyan adamlara verileceğine onları kanuna koyunuz, köylü yapsın. Bunu köylüye vermek, yapın demek yapılmasın demekten hiç farkı yoktur. Yine size bir misal söyleyeceğim: Bu ziraat memurlarının hiçbir işe yaramadıklarını bundan onbeş sene evvel Sivas'ta gördüm. Sivas Valisi Reşid Akif Paşayı (Allah rahmet eylesin) istikbale gittik. Tokat'tan geliyor. Yanında ziraat müfettişi var. Ona sordu, bu arpa mıdır, buğday mıdır? Müfettiş ne dese beğenirsiniz? ‘Efendim sünbülesi çıkmamıştır. Onun için bilemem’ dedi. Vali arabayı yürüttü, köylü çocuğuna tesadüf etti: ‘Oğlum bu nedir?’ dedi. Çocuk ‘buğdaydır’ dedi. ‘Ne bildin?’ ‘Yaprakları daha incedir, yeşili daha koyudur’ dedi. Onun üzerine Ziraat Müfettişi Tokat'ta değil; Tokat havalisinde bile barınamadı, kalktı, gitti... Soruyorum beyler, bilumum köylerin adedi kaç baliğdir?”*.

Balıkesir Mebusu Vehbi Bey (Balıkesir); *“Kırk bin”*.

Milletvekilleri arasında Köy Kanununun 10. maddesinin 24. fıkrasıyla ilgili görüşmelerin bu çerçevede devam ettiği TBMM Zabıt Ceridelerinin incelenmesi neticesinde anlaşılmış olup; 24'ncü fıkra oylamaya sunulurken kabul edilmiştir.

25'nci fıkra tasarısı; *“köy halkının ekilmiş ve dikilmiş mahsullerini, ağaçlarını her türlü zarar ve ziyandan muhafaza etmek”* şeklinde hüküm içermektedir.

Trabzon Mebusu Muhtar Bey; *“köylü, akşam yemek yiyecek, öğle yemek yiyecek diye bu da yazılacak mı efendim? Tabii köylü bunları muhafaza edecek, taribetmeleri varit değildir”* şeklinde, fıkra hükmüne eleştiride bulunmuştur.

Çorum Mebusu İsmail Kemal Bey; *“koruyucular var ya efendim. Esasen koruyucuları kabul ettik, buna lüzum yok”* şeklinde cevaplamıştır.

Görüşmelerinin kısa bir süre daha devam ettiği 25’nci fıkra, 26’ncı fıkra olarak değiştirilmiş ve *“mecbur olmadıkça yol üzerine ve halkın kolaylıkla gelip geçmesine dokunacak şeyler koymamak”* şeklinde yeniden düzenlenerek oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

27, 28, 29, 30, 31, 32, 33-34, 35, 36’nci fıkra tasarıları yapılan görüşmeler sonucunda ayrı ayrı oylamaya sunularak kabul edilmiştir.

Kanun tasarısının 11’nci maddesi 10’ncu maddenin devamı niteliğinde olup, *“köyde görülmesi mecburi olmayan işler”* başlığında ve *“ikinci kısım”* alt başlığında, 30 fıkra oluşacak şekilde hazırlanmıştır. 11’nci madde tasarısı; *“yapılması köylünün isteğine bağlı olan şeyler şunlardır:”* başlığı altında oluşturulmuştur.

İkinci Kısım (Mecburi Olmayan İşler):

1’nci fıkra tasarısı; *“köyün evlerinde ahırları odalardan ayrı bir yere yapmak”*, 2’nci fıkra tasarısı; *“ev, ahır, helaların duvarlarının iç ve dışlarını senede bir defa badanalamak”*, 3’ncü fıkra tasarısı; *“her köyün bir başından öbür başına kadar olan yolları taş kaldırım ile döşemek”* şeklinde hükümlerden oluşturulmuştur. İlk üç fıkra ile ilgili olarak milletvekilleri herhangi bir görüş bildirmemiş ve fıkralar oylamaya sunularak kabul edilmiştir. Birinci ve ikinci fıkra tasarısı köyde temizlik ve hijyen şartlarını iyileştirmeye, dolayısıyla salgın hastalık ihtimalini azaltmaya yönelik maddelerdir. Üçüncü fıkra ise, köydeki beledi ve köylünün çevresel yaşam kalitesini yükseltmeye yönelik hükümler olduğu anlaşılmaktadır.

4’ncü fıkra tasarısı; 5, 6, 7, 8, 9 ve 10’nuncu fıkralarda genel olarak; *“mezarlık bakımı, ağaç dikmek, orman yetiştirmek, çamaşırhane, pazaryeri ve hamam yapmak”* şeklinde hükümler bulunmaktadır. Hazırlanan fıkra tasarılarında genel olarak; köylünün gündelik yaşam kalitesini yükseltmek ve kolaylaştırmak, çevresel ve sosyal sorumluluk görevleri vermek, hijyen ve temizlik işlerinin kolaylaştırılmasını sağlanması yönünde hükümler içerdiği anlaşılmaktadır. Kâtip üye tarafından ayrı ayrı okunan fıkralar oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

11’nci fıkra tasarısı; *“köy tarla ve bahçelerini sulamak için bütün köye ortaklaşa ark yapmak”*. 12’nci fıkra; *“köye ortaklaşa her türlü ziraat pulluk, orak, harman makinaları almak”* ve 13, 14, 15, 16, 17’nci tasarılarında genel olarak, *“peynir, yağ makinası almak, değirmen yapmak, berber yetiştirmek, esvap dokutmak”* vb hükümler yer almaktadır. Tasarı içeriklerinden anlaşılabileceği üzere; köylünün gündelik ihtiyaçlarının karşılanması, tarımsal faaliyet vb diğer işlerinin kolaylaştırılması, alet edevat ve makinelerin gündelik yaşamda

kullanılmasının sağlanması, alış veriş ihtiyaçlarının karşılanması ve ihtiyaç duyulan diğer meslek dallarının da köylerde uygulanabilir olması gibi birçok alanda yenilik ve gelişme sağlanması amacıyla hükümler oluşturulduğu ifade edilebilir. Fıkra tasarıları kâtip üye tarafından ayrı ayrı okunarak oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

18'nci fıkra tasarısının; *“köylüden nalbant, demirci, arabacı, kalaycı yetiştirmek”* hükmünde hazırlanmıştır. Özellikle köylerde yaşamakta olan insanların ihtiyacı olan malzemelerin üretimi veya tamiri amacıyla, ilgili meslek dallarında usta yetiştirilmesinin bir kanun maddesinde hükme bağlandığı anlaşılmaktadır. Bu ve benzer madde tasarılarıyla bir nevi kendi kendine yeten bir köy oluşturma amacı hedeflendiği de düşünülebilir. 19 ve 20'nci fıkralar ise, *“gübre getirmek, kitap getirmek”* hükümlerinden oluşmakta olup; köyde üretilmesi mümkün olmayan ihtiyaçların dışardan getirilmesinin kolaylaştırılması şeklinde yorumlanabilir. 18, 19 ve 20'nci fıkra tasarıları kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve devamlarında ayrı ayrı oylamaya sunularak kabul edilmiştir.

21'nci fıkra tasarısı; *“yemeklik ve para ile köyün fukarasına, öksüzlere yardım etmek, kimsesiz çocukları sünnet ettirmek ve kızları evlendirmek”* şeklinde hüküm içermekte olup; köylünün sosyal sorumluluğunu artırıcı, birlik ve beraberliğini kuvvetlendirici ve yardımlaşma duygusunun canlı tutularak, köyde yaşayan her türlü ihtiyaç sahiplerinin gözetilmesinin amaçlandığı da düşünülebilir. Fıkra tasarısı kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuştur.

Oturum Başkanı (Reis); *“Efendim söz istiyen var mı? Bir tadil teklifi vardır, okuyacağız”*. *“Riyaseti Celileye - ‘Yirmibirinci fıkranın son cümlesinin şu suretle tashihini teklif ederim: ve kızları evlendirmek için yardım etmek ve fukara cenazelerinin kefen ve sairesinin tedarikine çalışmak”* şeklinde fıkraya ilave hüküm konulması teklifi olduğunu belirtmiştir. Oylamaya sunulan teklif metni kabul edilerek ilgili fıkra tekrar düzenlenmiştir. 21'nci fıkra oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

22'nci fıkra tasarısı; *“Kazaen yanan veya yıkılan fukara evlerini bütün köy yardımı ile yapmak çivi, kireç gibi çarşıdan alınacak şeyleri sahibi almaya mecburdur”* şeklinde hüküm içermektedir. Hüküm metninden de anlaşılacağı üzere, yine köylünün kendi aralarında ki yardımlaşma duygusunu canlı tutacak, birlik ve beraberliğini güçlendirecek ve sosyal sorumluluk bilincini kuvvetlendirecek içerikte olduğu ifade edilebilir. Tasarı metni kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve oturum başkanı fıkra ile ilgili söz almak isteyen olup olmadığını sorumuştur.

Mehmet Bey (Çanakkale) söz alarak; *“bir teklifim var Reis Bey!”*, *“Riyaseti Celileye - 22'nci fıkranın nihayetinde mütearıza içinde bulunan çivi, kireç gibi çarşıdan alınacak şeyleri*

sahibi almaya mecburdur' cümlesinin tayyını teklif ederim. Çanakkale - Mehmed” şeklinde hazırlamış olduğu teklifini okumuştur. Teklif oylamaya sunulmuş ve kabul edilerek, fıkra tekrar düzenlenmiştir. Oturumun devamında fıkra tasarısı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

23'ncü fıkra tasarısı; köy adına bankadan toplu olarak kredi çekme yetkisi ve imkânı verildiği, özellikle tarımsal üretim faaliyetleri için köylünün ihtiyaç duyduğu arazi de dâhil, diğer malzemelerin bu kredi vasıtasıyla alınabileceği ve kredinin de her yıl bankaya yatırılması gerektiği şeklinde hazırlandığı anlaşılmaktadır. Tasarı kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve devamında oylamaya sunularak kabul edilmiştir.

24'ncü fıkra tasarısı; köy sınırları içerisinde yer alan ve mülkiyeti diğer kurumlara ait olan arazilerin satın alınarak, arazisi olmayan köylülere verilebileceğinin yanı sıra, arazi bedelinin taksitle köy sandığına ödenmesinin mecbur olduğu hükmü yer almaktadır. Tasarıdan anlaşılabileceği üzere, köyde arazisi az veya hiç olmayan köylülerin toprak sahibi yapılması ve tarımsal üretime katılarak kendi kendine ekonomik yeter olmasının amaçlandığı düşünülebilir. Tasarı metni kâtip tarafından meclis huzurunda okunmuştur.

Bir sonraki 25'nci fıkra 24'ncü fıkra olarak yeniden düzenlendiği görülmektedir.

24'ncü fıkra tasarısı; *“köyde güreş, cirit, nişan talimleri gibi oyunları yaptırmak”* hükmünde hazırlanmıştır. Metinden anlaşılabileceği üzere köy sosyal hayatının bir parçası olan spor dallarından en çok ilgi görenler olarak kabul edebilecek alanlarda köylünün sportif faaliyetlere katılımının sağlanmasının amaçlandığı düşünülebilir.

25'nci fıkra tasarısı; *“kağnıları dört veya iki tekerlekli arabaya çevirmek...”* hükmünde başlayan metinde, aslında bir dönüşümün amaçlandığı anlaşılmaktadır. Tarih öncesi çağlardan başlayarak, yakın zamanımıza kadar gelen süre zarfında, köylerde ve kırsallarda yaygın bir şekilde kullanılmakta olan öküz veya sığır cinsi hayvanlar tarafından çekilen, ahşaptan yapılan ve yine ahşap tekerlekli yük taşıma araçlarına *“kağnı”* denilmektedir. Oldukça kullanışlı olmasına rağmen son derece yavaş hareket eden bu araçların, özellikle tarımsal faaliyetlerde yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Fakat kağnıların son derece yavaş hareket etmesi ve hantal bir yapıda olması nedeniyle, bu araçlara nazaran çok daha hızlı hareket kabiliyetine sahip, at ve katır cinsi hayvanlar tarafından çekilen tekerlek arabalara dönüştürülmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır.

26'ncı fıkra tasarısı; *“her köyde köy sandığından bir ambar yaptıırıp bunun bir bölmesine harman zamanında...”* şeklinde başlayan metnin devamında, her bir köylüden mahsullerine göre belirlenecek miktarlarda ürün alınarak, köy ambarlarında depolanması hükmü yer almaktadır. Ayrıca, sonraki yıl oluşabilecek kuraklık veya tohum kıtlığına önlem ve

tedbir alınmasının yanı sıra köyde yaşamakta olan fakir fukaranın da gözetlenmesi amaçlandığı ifade edilebilir.

27'nci fıkra tasarısı; *“her sene köy namına, bir veya daha ziyade tarla ektirerek...”* hükmünde başlayan metnin devamında ise; yine köylünün her yıl kullanmakta olduğu tohumluğun bir sonraki yıl ihtiyacının garanti altına alınması ve artan mahsulün de satılarak köy sandığına gelir elde edilmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır.

28'nci fıkra tasarısı; *“köy namına, iyi cinsten boğa, aygır, teke, koç satın almak”* şeklinde, kısa hükümden oluşturulmuştur. Hayvancılık faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığı köylerde, sığır, at, keçi ve koyun gibi hayvanların kısır kalmasının engellenmesi ve hayvansal üretimin daha sağlıklı ve sürekli bir şekilde gerçekleştirilmesi amacıyla hükmün hazırlandığı düşünülebilir. 24, 25, 26, 27 ve 28 fıkra tasarıları kâtip üye tarafında meclis huzurunda okunmuş ve devamında ayrı ayrı oylamaya sunulurken kabul edilmiştir.

29'ncü fıkra tasarısı; *“köy korusu olmyan yerlerde koru yetiştirmek”* hükmünde hazırlanmıştır. Bu metne benzer bir fıkranın *“orman ve ağaç yetiştirmek”* olarak önceki görüşmelerde kabul edilmesi nedeniyle bu fıkra iptal edilerek encümenine gönderilmiştir.

30'ncü fıkra tasarısı; *“Köy namına mektep hocası dolabında sulfata, aspirin, nisadır ruhu, tendirdiyot gibi ilâçlar bulundurmak”* hükmünü taşımakta olup, kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuştur.

Çorum Mebusu Dr. Mustafa Bey; genel olarak bu meselenin sıhhi bir mesele olduğunu ve köy kanunu içerisinde yer almasının doğru olmadığını, özellikle ilaçlar hakkında köylüye bilgi verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu tasarının sıhhiye encümenine havale edilmesini teklif etmiştir. Ayrıca milletvekilleri arasında görüşmeler bir süre daha devam etmiş ve fıkra ile ilgili bazı düzeltme teklifleri sunulmuştur. Gerçekleştirilen oylama sonucunda 30. Fıkranın encümenine gönderilmesine karar verilmiştir.

Oturum Başkanı (Reis); *“Efendim Heyeti Celilenizin, birkaç günden beri mefhum umur ile meşgul olduğundan yorgun bulunduğunu zannediyorum. Yarın saat bir buçukta bermûtat içtima edilmek üzere celseyi tatil ediyorum”* diyerek oturumu sonlandırmıştır (3. İçtima, s. 74-95).

05.03.1924 Tarihinde 9'ncü içtima gerçekleştirmek üzere toplanan meclis kurulu Köy Kanunu tasarısı ile ilgili görüşmelere başlamıştır.

Oturum Başkanı (Reis); *“Efendim Köy Kanununun bakiye-i müzakeratına geçiyoruz. Malûmuâliniz onuncu ve on birinci maddelere ait fıkralar, encümenine gönderilmişti. Encümenden tadilen gelen şekilleri okunacaktır. Arzu buyuran rüfeka zaptedebilirler”* diyerek,

köy kanunu görüşmelerini başlatmış ve ilgili fıkralar kâtip üye tarafından aşağıdaki şekilde okunmuştur.

10'ncu maddenin 3'ncü fıkrası; “*Köylerdeki kuyu ağızlarına bir arşın yüksekliğinde bilezik ve etrafını iki metre eninde harçlı döşeme ile çevirmek*”. 21'nci fıkra; “*Köyde insanlarda salgın ve bulaşık bir hastalık çıkarsa veya frengili adam görülürse o gün bir adam yolluyarak Hükümete haber vermek, bu haber üzerine kazadan memur gelinceye kadar hastanın yanma bakacaklardan başkalarını sokmamak lâzımdır*”. 23'ncü fıkra; “*Köy hayvanlarında salgın ve bulaşık bir hastalık görülürse o gün bir adam yolluyarak Hükümete haber vermek, bu haber üzerine kazadan bir memur gelinceye kadar hasta olan hayvanı diğerlerinden ayırmak ve hasta hayvan ile beraber bulunmuş olan hayvanları köyün hasta olmıyan hayvanları ile karıştırmamak*” şeklinde tekrar düzenlenmiş ve 10'ncu madde 3, 21 ve 22'nci fıkraları ile 11'nci maddenin 30 ve 31'inci fıkraları encümenden geldiği şekli ile oylayamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir (9. İctima, s. 303).

c) Üçüncü Fasal (İmece ve Köy Parası)

12'nci madde tasarısı; “*köy işlerinin birçoğu, bütün köylü birleşerek imece ile yapılır*” şeklinde hüküm içermektedir. Tasarı hükmü sayesinde, ihtiyar meclisi veya muhtar tarafından alınan kararlar köyde görülecek işlerde, köylülerin bir araya gelerek birlikte köy namına çalışmaları amaçlanmıştır. Böylelikle muhtar ve ihtiyar meclisinin yaptırım gücünün hukuki olarak güçlendirildiği ve köylünün köy işlerinde çalıştırılmasının da hukuki bir boyut ve meşruiyet kazandığı da söylenebilir.

13'ncü madde tasarısı hükmü doğrultusunda, hem “*köy parası*” tabirinin tanımı yapılmış ve hem de ihtiyar meclisinin karar vermesi durumunda köyün ihtiyacı olan paranın toplanabilmesine kanuni imkân kazandırılmıştır. Madde tasarısı kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve devamında oylamaya sunulularak kabul edilmiştir.

14'ncü madde tasarısında “*köy parası*” olarak kabul edilecek gelir kalemleri tespit edilmiş ve 17 fıkraya ayrılarak kanuni statü kazandırılmıştır. İlgili madde fıkraları kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve tasarı ilgili fıkra hükümleriyle beraber oylamaya sunulularak kabul edilmiştir.

15'nci madde; “*köy namına harcanacak para iki türlüdür. Biri köylünün isteğine bağlı olmıyan, diğeri köylünün isteğine bağlı olandır*” şeklinde hüküm içermektedir. Burada, köy namına yapılacak işlerde meydana çıkacak masrafların ödenebilmesinin önü açılmış ve kanuni statü kazanmıştır. Ödemeler isteğe bağlı olan ve olmayan şeklinde iki gruba ayrılmıştır. Tasarı metni kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve oylamaya sunulularak kabul edilmiştir.

16'ncı madde tasarısı; *“köylünün isteğine bağlı olmayarak harcanacak paralar şunlardır:”* şeklinde tanımlama yapılarak, bu giderler 6 fıkra da açıklanmıştır. Bu fıkralar, görülmesi gereken zorunlu köy işleri giderleri ile muhtar ve köy işine bakacak adamların aylıklarının ödenmesine kanuni statü kazandıran hükümlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Madde tasarısı fıkra hükümleriyle beraber oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir (9. İçtima, s. 304-306).

d) Dördüncü Fasl (Muhtar ve Meclisi Azalarının Seçilme Yolu)

17'nci madde tasarısında *“köy derneği”* tanımı ve görevleri belirlenmiştir. Genel olarak, köy derneğinin üyeleri köyde yaşamakta olan fertler olarak kabul edilmiş ve ihtiyar meclisi üyelerini belirlemekle görevlendirilmişlerdir. Tasarı metni kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve devamında oylamaya sunularak kabul edilmiştir.

18'nci madde tasarısında *“muhtar ve ihtiyar meclisi azalarının seçilmesi”* ile ilgili olarak süre ve zaman belirlenmiş olup, iki yılda bir ve şubat ayında gerçekleştirilmesi hükmüne bağlanmıştır. İlgili tasarı metni kâtip üye tarafından okunmuş ve oylamaya sunularak kabul edilmiştir.

19'ncü madde tasarısında köylerin nüfus durumları dikkate alınarak *“ihtiyar meclisi”* oluşturulmasıyla ilgili hükümler belirlenmiş ve tasarı metni kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuştur.

Malatya Mebusu Reşid Ağa; *“efendiler bin kişiden aşağı olan köylerde sekiz tane âza seçilir deniliyor. Biz hâlbuki bugün bâzı köyler vardır ki beş adamlıdır. Bâzı köyler vardır ki, beş hanesi vardır ve beş adamı vardır. Bunun üzerine üç adam daha başka köyden mi getireceklerdir? İzah buyursunlar”* şeklinde madde hakkındaki görüşlerini ifade ederek izahat istediği anlaşılmaktadır. Vehbi Bey (Karesi) söz alarak; *“Efendim yüz elli kişiden noksan olan yerlerde bu kanun tatbik edilmeyecektir”* şeklinde izahatta bulunduğu görülmektedir. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, köy kanunu hükümleri Anadolu'nun birçok köyü için geçerli hükümler taşıyor ve uygulanabilir nitelikte olsa da, nüfusu küçük yerleşim birimlerinde ise uygulanabilirliğinin zorlaştığı ifade edilebilir. Tasarı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

20'nci madde tasarısı; *“köyün imamı ile muallimi veya başmuallimi ihtiyarlar meclisinin her zaman azasıdırılar”* şeklinde hüküm içermekte olup, kâtip üye tarafından mecliste okunmuştur.

Oturum Başkanı (Reis); *“söz istiyen var mı efendim?”* sorusu üzerine, milletvekilleri arasında tasarıyla ilgili kısa görüş ve izahatlar gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bazı dikkat çekici diyalogların ise görüşmelerin sonunda gerçekleştiği görülmektedir.

Eskişehir Mebusu Emin Bey; devlet memurlarının siyasete karıştırılmayarak sadece aslı vazifelerini yapmaları gerektiğini belirtmiş, aksi takdirde kurumların zor durumda kalacağı iddiasında bulunmuştur. Ayrıca; “...filânın kavgası oldu, gel muallim efendi, filân karısıyle kavga etti, halledelim derneğe buyur muallim efendi...” şeklinde ki sözleriyle köylerde ihtiyar meclis üyesi olarak görevlendirilecek olan muallimlerin zaman zaman karşılaşabileceği ve onları son derece meşgul edecek gereksiz olarak gördüğü hadiselerden de bir örnek vermiştir.

Emin Bey (Devamla); “Belki daha evveldir. Bendeniz bu hususta büyük tetkik ve tettebbu sahibiyim diye iddia etmiyorum...” diyerek konuşmasına başlamış ve ihtiyar heyetlerinin yetkilerinin son derece kısıtlandığını, muhtarların ise aşırı yetkilendirildiğini iddia etmiştir. Sözlerinin devamında ise, bu durumda hiçbir başarı sağlanamayacağını, bazı muhtarların beceriksiz olduğu ve ancak kabiliyetleri kadar köyleri yönetebildikleri, bu kabiliyetleri de yoksa köylerde işlerin hiçbir şekilde yürümediği iddiasında da bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, köy kanunu tasarısının köylü olmayan milletvekilleri tarafından yapıldığını, bu yüzden de köy gerçekleriyle hiçbir maddenin bağdaşmadığını, zamanı gelince bu kanunu köylü milletvekillerinin çok doğru ve isabetli bir şekilde yapacağını ifade ederek mevcut tasarıyı hiçbir şekilde uygun görmediğini açık bir şekilde ifade ettiği söylenebilir.

Vehbi Bey (Karesi); “zatiâliniz gibi olursa felâket” şeklinde cevap vererek, Emin Bey’in sözlerine kesinlikle katılmadığı anlaşılmaktadır.

Emin Bey (devamla); “mutlaka benim gibi olursa kaymakam gibi şeylerden daha iyi yapar. Şimdi efendim, çok rica ederim, köylerimizin halini görüyoruz. Köy vazifesi oldukça mühim bir vazifedir...” şeklinde, Vehbi Bey’e cevap vermiş ve sözlerinin devamında, muallimlerin gerçek vazifelerini yürütmekten uzak kalacağını, köydeki boş iş ve meselelerle meşgul olacağını ifade ederek muallimlerin bu tasarıdan çıkarılmasını teklif etmiştir.

Emin Bey’in, “muallimlerin Ağalar Derneğinden ihraç edilmesi” ile ilgili olan teklifi meclis huzurunda oylamaya sunulmuş fakat kabul edilmemiştir.

20’nci madde tasarısıyla ilgili yürütülen görüşmeler tamamlanmış ve oylamaya sunulmuş ve madde tasarısı kabul edilmiştir.

21’nci madde tasarısı; “Köy muhtarı ve ihtiyar meclisi azasını seçecek olanlarda şu şartlar bulunmalıdır...” hükmünde başlamış ve 5 alt fıkrada köy muhtarı ve ihtiyar meclisi azası seçimlerinde oy kullanacak seçmenlerde aranacak şartlar belirlenmiştir. Madde tasarısı kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve oylamaya sunulularak kabul edilmiştir.

22’nci madde tasarısı “köy muhtarlığına ve ihtiyar meclisi azalığına seçilmek için yukarıdakilerden başka şu şartlar da bulunmalıdır...” hükmünde başlamış olup, 21’nci

maddede belirlenen alt fıkralardaki şartlara ek olarak, 4 fıkra da yeni şartların ilave edildiği anlaşılmaktadır. Ek şartlar genel olarak; yüz kızartacak suçlardan hüküm giymemek, memur olmamak, köy işleri yürüten firmalara ortak olmamak, meclisi idarelerde üye olmamak şeklinde hüküm içerdikleri söylenebilir. Tasarı metni kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur.

Gümüşhane Mebusu Zeki Bey söz alarak, köy muhtarının aşar vergisini toplayıp toplayamayacağı hakkında izahat istemiştir.

Vehbi Bey (Karesi); *“efendim Hanedanı saltanat gibi kökünden yıkılıp gitmesini arzu ettiğimiz aşarın...”* şeklinde cevap vermiş, Kastamonu Mebusu Mehmed Bey; *“zaten onların yaptığı kanundur, onu da kendileri gibi atarız inşallah...”* şeklinde dikkat çekici ifadelerde bulundukları görülmektedir.

Kastamonu Mebusu Mehmed Fuad Bey söz alarak; *“köyler, ekseriyetle nahiyelere merbuttur ve nahiyelere merbut olduğu için bu maddede vilâyet ve kaza meclisi idaresi kelimesinden sonra ‘Nahiye meclisi ve belediye meclisi azalıklarında da bulunmamak’...”* şeklinde teklifte bulunmuştur.

Mehmed Fuad Bey’in teklifi oylamaya sunularak kabul edilmiş ve tasarıda gerekli düzenleme yapılmıştır.

Mecliste yürütülen 22’nci madde tasarısıyla ilgili görüşmelerin sonunda, tasarı son haliyle oylama sunulmuş ve kabul edilmiştir.

23, 24 ve 25’nci madde tasarıları muhtar ve ihtiyar meclisi seçimleri ve görev süreleriyle ilgili hükümler içermekte olup; Madde tasarıları kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş, devamında oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

26’ıncı madde tasarısı yeni seçilen muhtar ve ihtiyar meclisi azalarının hükümete bildirilmesiyle ilgili hükümler, içermekte olup, bu görev halen görevde olan muhtar ve meclis azalarına verildiği anlaşılmaktadır. Tasarıya göre, yeni seçilen muhtar ve azaların yedekleri de dâhil olmak üzere isimlerini, aldıkları oy sayılarını mazbata şeklinde hazırlayarak hükümete bildirmek hala görevde olan muhtar ve ihtiyar meclisi azasının görevi olarak hükmedilmiştir. Tasarı, yeni seçilen meclisin göreve başlayabilmesinin kaymakam veya valinin onayına bağlı olduğunu ifade eden hükümle tamamlanmıştır. Madde tasarısı kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş Oturum Başkanı söz almak isteyen olup olmadığını sormuştur.

Ragıp Bey’in (Kütahya) *“efendim şimdi burada gerçi ehemmiyetsiz gibi görünür bir nokta var. Bendenizce bu çok mühimdir...”* şeklinde başlayan sözlerinin devamında; yeni seçilen köy meclisi ve muhtarın, kaymakam veya validen buyrultu aldıktan sonra göreve

başlayabilmesi yönündeki hükme eleştirilerde bulunmuştur. Yeni seçilen meclisin göreve başlama buyrultusu alamaması durumunda, köylerde idari sıkıntılar doğacağı yönünde çekincelerini ve kaygılarını belirtmiş ve ayrıca kaymakamın, ihtiyar meclisi azalarına kadar buyrultu vermesini de son derece tehlikeli bir durum olarak görmüştür. Konuşmasının devamında, “*buyrultu verme*” yetkisi verilmesinin köylüyü son derece sıkıntıya sokacağı, köylüler arasında husumet doğuracağı ve ihtilafa düşüleceği vb hususlar da uyarı niteliğindeki eleştirilerine devam etmiştir. Hazırlamış olduğu tavriri takdim etmeden önce de; zaten kaymakamların köylüler üzerinde salâhiyetleri olduğunu, jandarmanın, tahsildarın sürekli köylerde olduğunu, köylünün de birçok kanuni işini zaten kaza merkezlerinde yürüttüğünü ve dolayısıyla köylülerin sürekli merkezi idare ile irtibat halinde olduğunu da belirtmiştir. Ragıb Bey; “...kaymakama müdahale hakkı verilmemelidir” teklifinde bulunarak sözlerini tamamlamıştır.

Oturum Başkanı; “*Riyasete – 26. maddenin beşinci satırında bir mazbata ile bildirir cümlesinden sonra ve Martın birinci günü yeni seçilen ihtiyar meclisi işe başlar diye bir fıkra ilâvesiyle işbu mazbata üzerine diye başlayan son fıkraların tayyını teklif ederim Kütahya – Ragıb*” hükmündeki tavriri meclis huzurunda okuyarak oylamaya sunmuştur. Oylama sonucunda teklif kabul edilerek tasarı bu doğrultuda aşağıdaki şekli ile tekrar düzenlenmiştir.

26’ncı madde tasarısı; “...her birinin kazandıkları sayıları bir mazbata ile hükümete bildirir ve Mart’ın birinci günü muhtar ve ihtiyar meclisi işe başlar” hükmünde tekrar düzenlenen tasarı, kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve devamında oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Tasarıdan, vali veya kaymakam tarafından buyrultu verilerek göreve başlanması hükmünün kaldırıldığı anlaşılmaktadır.

27’nci madde tasarısı, ihtiyar meclisi üyeliğine seçilebilmek için bazı sınırlamalar getirmek amacıyla hazırlandığı anlaşılmaktadır. Hazırlanan tasarı hükmüne göre; baba, oğul, kardeş gibi 1. derece yakınların, aynı dönem için seçilen ihtiyar meclisine üye olmaları engellenmiştir. Bu sayede, köy ihtiyar meclislerinin belirli bir ailenin kontrolüne girmesi veya bir aile meclisine dönüşmesi durumunun ortadan kaldırıldığı söylenebilir. Tasarı kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur. Söz alan olmamış devamında oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

28’nci madde tasarısının, köy derneğinde seçimlerin gerçekleştirilmesi sırasında süreci ve sonucu bozacak nitelikte fenalık yapanlar için uygulanacak ceza miktarlarıyla, sonuç ve seçim usulüyle ilgili doğacak anlaşmazlık durumlarında, uygulanacak çözüm yollarını ve esasları gösterir hükmünde hazırlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, muhtar ve ihtiyar meclisi aza

seçimlerinde, köylerde sıkça rastlanmakta olan seçim usul ve sonucuna itiraz edilerek çözümlenemeyen anlaşmazlıkların meydana gelmesi veya seçim süreci içerisinde bazı art niyetli şahışlar tarafından gerçekleştirilen fenalıklar, bu hüküm doğrultusunda çözüme kavuşturmaya ya da maddi ceza ile cezalandırmaya imkân verildiği söylenebilir. Tasarı metni kâtip ye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur. Söz alan olmamış ve devamında tasarı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

29'ncu madde tasarısı; arazisinin tamamı veya büyük çoğunluğu bir çiftlik sahibine ait olan köylerde, muhtar ve ihtiyar meclisi azası seçiminin sağlıklı ve köylünün lehine sonuçlanacak şekilde gerçekleştirilebilmesi hükmünde hazırlanmıştır. Tasarıya göre, bu tür yerleşim birimlerinde gerçekleştirilecek seçimlerde nahiye müdürü veya kaymakam görevlendirilerek, seçimlerin hüküm doğrultusunda sağlıklı yürütülmesi ve sonuçlanmasının amaçlandığı ifade edilebilir. Seçim sonrası süreçte, yine çiftlik sahibinin seçimlere müdahalesinin anlaşılması ve köyde mağduriyet yaşanması durumunda, kaymakamın bildirisiyle vali tarafından yeni muhtar seçilip köye bildirilecek şekilde, tasarının son paragrafı oluşturulmuştur. Kâtip ye tarafından meclis huzurunda okunan tasarı metni ile ilgili söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur. Söz alan olmamış tasarı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

30'uncu madde tasarısı; *"köy muhtarlığına ve ihtiyar meclisi azalığına seçildikten sonra"* metin başlığı altında, istifa veya görevden alınmayı gerektiren hükümlerin belirlendiği 5 alt fıkradan oluşturulmuştur. Tasarıya göre seçimlerden ve seçildikten sonra muhtar ve meclis azası olan şahışların; suça karışarak mahkûm olmaları, psikolojik ağır hastalığa yakalanmaları, memurluğa geçmeleri, köye ait bir şirkete ortak olmaları gibi durumlarda görevlerinden alınacakları hükme bağlanmıştır. Kâtip ye tarafından meclis huzurunda madde tasarısı ve fıkralar okunmuş, söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur. Söz alan olmamış ve devamında tasarı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir. 31'nci madde tasarısı ile ilgili görüşmelere geçilmeden celse sonlandırılmıştır (9. İçtima, s. 306-312).

e) Beşinci Fasal (Muhtarın Göreceği İşler)

Oturum Başkanı (Reis); *"celseyi açıyorum. Köy Kanununun bakıyei müzakeresine devam ediyoruz"* diyerek görüşmeleri başlatmıştır.

31'nci madde tasarısında köy sınırları dâhilinde köylüye ait olan işleri yapmak ya da yaptırmak için muhtar ve ihtiyar meclisinin vazifelendirildiği, hüküm doğrultusunda gerek ücret karşılığında ve gerekse imece usulü ile gereken işlerin yapılmasının hükme bağlandığı anlaşılmaktadır. Tasarı kâtip ye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve söz almak isteyen

olup olmadığı sorulmuştur. Söz almak isteyen olmamış devamında tasarı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

32'nci madde tasarısı; "*Köy muhtarının göreceği işler ikiye ayrılır*" hükmünde 2 alt başlık olarak hazırlanmış olup; 1 - '*Devlet işleri*', 2 - '*köy işleri*' şeklinde sınıflandırılmıştır. Ayrıca, muhtarın köy yöneticisi olmasının yanı sıra devlet memuru olarak da kabul edildiği anlaşılmaktadır. Hazırlanan tasarı kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş, söz almak isteyen olmamış devamında oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

33'ncü madde tasarısı; "*Köy muhtarının göreceği devlet işleri şunlardır:*" başlığı altında belirlenen 16 kısım fıkradan oluşturulmuştur. Madde tasarı ve kısımları kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuştur. Muhtarın görmesi gereken devlet işleriyle ilgili görevler genel hatları itibarıyla incelendiğinde; can ve mal güvenliğinin sağlanması için tedbirler almak, resmi duyuru ve ilanları yayınlamak, asayiş ve güvenlik hizmetlerinin yürütülmesi ve insan, hayvan ve çevre sağlığı ile ilgili tedbir almak ve çalışmalar yürütmek. Bunların yanı sıra, idari işlerin takibi, nüfus kayıtlarının tutulması ve bildirilmesi (doğum, ölüm, evlenme ve boşanma), kaçak ve suçluları ihbarda bulunmak, vergi toplamak, anlaşmazlıkları karara bağlamak, ihtiyar meclisine bilgi vermek vb görevleri belirten hükümlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Hükme bağlanarak kanuni statü ve meşruiyet kazanan görevler sayesinde, köylerde sosyal, idari, güvenlik, sağlık, eğitim ve daha birçok alanda belirli bir düzen ve disiplinin sağlanmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır. Madde tasarısı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

34'ncü madde tasarısı; "*Muhtarın göreceği köy işleri şunlardır*" başlığı altında ve 7 fıkradan oluşturulmuş olup, metin ve fıkraları kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuştur.

Hazırlanan 34'ncü madde tasarısında yer alan ve 7 kısımdan oluşan muhtarın görmesi gereken köy işleri; 10, 11 ve 33'ncü maddelerde belirlenen görevlerle beraber bir bütünlük oluşturduğu ifade edilebilir. 34'ncü madde tasarısında yer alan görevlerin genel çerçevesine bakıldığında ise daha çok "*muhtar – köylü – ihtiyar meclisi*" üçgeninde, sözlü veya yazılı iletişim sağlandığı ve hesap verme yükümlülüğü oluşturulduğu da anlaşılmaktadır. Bu sayede, köy yönetimde erk olan tarafların ve yönetilenlerin köyü ve köylüyü, kendilerini ve birbirlerini ilgilendiren hadise, olay, durum ve hesaplardan haberdar edilebilmesi durumuna kanuni statü kazandırılarak hükme bağlandığı şeklinde de yorumlanabilir. Ayrıca, ihtiyar meclisi tarafından alınan karar sonrası muhtarın köyden para toplaması, köylüyü çalıştırmak için çağırabilmesi ve

köy işleri için toplanan parayı harcayabilmesi için de, kanuni hükümler oluşturulmuş ve fıkralar halinde izah edildiği anlaşılmaktadır.

Tasarıyla ilgili olarak, milletvekilleri arasında kısa görüşmeler gerçekleşmiş olup; devamında söz alan olmamış ve 34'ncü madde tasarısı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

35'inci madde tasarısı; “*Köy muhtarlarına köy işlerini gördükleri zaman karşı gelen, kötü söyleyenler devlet memuruma karşı koyanlar gibi ceza görürler*” hükmünde hazırlanmış olup, kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuştur. Tasarı metni sayesinde muhtarların devlet memuru kimliğinin bir kez daha hükme bağlandığı ve köy işlerinde bir nevi kanuni koruma sağlandığı düşünülebilir. Tasarıyla ilgili söz almak isteyen olmamış, devamında oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

36'ncı madde tasarısı; “*muhtar yazılarını köy kâtibine yazdırır. Köyde kâtip bulunmazsa bu işi köyün muallimine yaptırır*” hükmünde hazırlanmış olup, metin kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuştur. Kanunun hazırlanmış olduğu dönemde okuma yazma oranının, köyler ve kırsal alanlarda yok denecek kadar az olduğu söylenebilir. Köy idareleri de, alınan kararların deftere yazılması, gereken tutanakların hazırlanması, alacak verecek hesaplarının yapılması ve gelen evrakların okunması başlıca görevler arasında yer aldığından; okuma yazma bilen bir bireyin olmaması durumunda, köy mualliminin bu görevi yürütebileceğinin hükme bağlandığı anlaşılmaktadır. İhtiyar meclisinde, okuma yazma bilen bir bireyin kâtip üye olarak görev yapması başlıca ihtiyaçlar arasında yer aldığı da ifade edilebilir. Ne var ki, birçok köyde kâtip üye bulunmadığından, yine köylerde görev yapmakta olan muallimlerin bu iş için ve hazırlanan fıkra hükmü doğrultusunda görevlendirilmesinin amaçlandığı düşünülebilir.

Vehbi Bey (Karesi) söz alarak; “*muallim de bulunmazsa köyün imamına yaptırır efendim*” şeklinde tasarıya ilave yapılması teklifinde bulunmuştur. Teklif kabul edilmiş ve fıkra tasarısı “*imam*” ifadesi eklenerek tekrar düzenlenmiştir. Kâtip üye tarafından meclis huzurunda tasarı metni okunmuş, söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuş, söz alan olmamış ve tasarı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

37'nci madde tasarısı; köy muhtarının yapacağı işlerle ilgili alacağı kararlarda, kaymakam kontrolünü sağlayacak şekilde hazırlandığı anlaşılmaktadır. Özellikle, köylünün faydasına olmayacak kararların kaymakam tarafından bozulabileceği belirtilmiş olsa da, tamamen kaymakamın takdirine bırakılmadığı, yine köylünün isteğine bağlı olacak şekilde şartlandırıldığı söylenebilir. Tasarı metni kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur.

Talat Bey (Kângırı) söz alarak; *“Malûmuâliniz, karar birkaç kişi tarafından verilebilir. Onun için ‘karar’ tabiri yerine ‘emir’ tabirini koymak gerekir”* şeklinde teklifte bulunmuş, oylamaya sunulmuş fakat kabul edilmemiştir. Görüşmelerin devamında 37’nci madde tasarısı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

38’nci madde tasarısı, seçilen köy muhtarının yapması gereken köy işlerini yapmadığı, köylünün mağdur olduğu, şikâyet, kargaşa ve sorunların çoğaldığı durumlarda ne yapılması gerektiği hükmünde hazırlandığı anlaşılmaktadır. Hazırlanan tasarı hükmünün; köy idarelerinin olumsuz durum, iş ve kararlarını mümkün olduğu kadar önlemek, muhtar ve ihtiyar meclisinin köy ve köylünün faydasına olacak iş ve kararlara yönelmesini sağlamak ve çalışmalarını teşvik edebilmek açısından önemli olduğu söylenebilir. Tasarı, kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş, söz almak isteyen olmamış ve tasarı oylama sunularak kabul edilmiştir.

39’uncu madde tasarısı, ihtiyar meclisi toplantı usulünü açıklamış ve toplantının haftada en az bir defa gerçekleşmesini hükme bağladığı anlaşılmaktadır. Hazırlanan hüküm doğrultusunda, köy ihtiyar meclislerinin düzenli bir şekilde toplanarak, köy işlerinin takibi, planlanması, hesapların incelenmesi, uyuşmazlıkların giderilmesi, güncel meseleler ile ihtiyaçlar veya problemlerin görüşülmesi gibi daha birçok konuda istişare edilmesinin amaçlandığı söylenebilir. Madde tasarısı, kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur. Söz alan olmamış devamında tasarı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

40’nci madde tasarısı; *“İhtiyar meclisi köy işlerini en ziyade lâzım olandan başlayarak bir sıraya koyar ve biri yapılp bittikten sonra sırası ile hepsini köylüye gördürmeye çalışır”* hükmün de hazırlanmış olup, tasarı metni kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuştur.

Oturum Başkanı (Reis); *“Söz isteyen var mı?”* şeklinde ki soru üzerine, Vehbi Bey (Karesi) söz alarak; *“Müsaade buyurulursa bu maddeyi encümene veriniz. Nasıl işlerini tanzim edeceklerine dair mufassal bir surette yazacağız”* şeklinde teklifte bulunmuştur.

Oturum Başkanı (Reis); *“Efendim 40’nci maddeyi geri almak istiyor. Muvafık görürseniz verelim”* sözleri üzerine, milletvekillerinden *“hay hay”* sesleri duyulmuştur.

Talat Bey (Kângırı); *“Bunlardan yapılan işlerin sıraya konulması için hükümeti haberdar etmek lâzımdır”* şeklinde teklifte bulunmuş ve tasarı oylama sonucunda encümene iade edilmiştir.

41’inci madde tasarısı; *“İhtiyar meclisinin göreceği işler şunlardır:”* başlığı altında 5 fıkra şeklinde hazırlanmıştır. Fıkra metinleri sayesinde ihtiyar meclisi resmi statü kazanmış ve meclisin alacağı kararların uygulanabilir olması, yaptıracığı iş ve hizmetlerin zamanında ve

sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi, salma paralarının da hükümler doğrultusunda kanuni boyut kazandığı ifade edilebilir.

Oturum Başkanı, madde tasarısıyla ilgili söz almak isteyen olup olmadığını sormuş ve söz isteyen olmamıştır. Devamında oylamaya sunulmuş ve tasarı kabul edilmiştir.

42'nci madde tasarısında, gerek salma ve gerekse vergilendirme yoluyla köylüden toplanacak paraların doğru yere ve doğru şekilde harcanmasında, muhtar ve ihtiyar meclisinin yetkilendirildiği ve sorumlu tutulduğu anlaşılmaktadır. Tasarıda ayrıca, usulsüzlük ve hırsızlık tespiti durumunda, Tahsil Enval Kanununa atıfta bulunularak, muhtar ve ihtiyar meclisi azalarından gerekirse malları satılmak suretiyle tahsil edileceği, hükmünde hazırlandığı anlaşılmaktadır. Tasarı maddesi kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur. Söz alan olmamış devamında oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

43'üncü madde tasarısı, ihtiyar meclisi veya muhtar tarafından mecburi işlerin görülmesi amacıyla toplanması gereken paraların, toplanmaması ya da toplattırılmaması durumunda, 27'nci (28) madde hükümlerine atıfta bulunularak söz konusu paranın hükümet tarafından tahsil edilerek, yine köy sandığına yatırılacağı şeklinde hüküm içerdiği anlaşılmaktadır. Tasarı metni meclis huzurunda kâtip üye tarafından okunmuş ve söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur. Tasarı metni ile ilgili başka söz alan olmamış ve oylamaya sunulularak kabul edilmiştir.

44'üncü madde tasarısı iki veya daha fazla köy yerleşim birimleri arasında görülmesi gereken işlerle ilgili hükümden oluşturulmuştur. Hazırlanan tasarı metnine göre; iki veya daha fazla köy arasında görülmesi gereken işlerin, yapılıp yapılmayacağının kararlaştırılması için önceden belirlenen bir köyde, muhtarlar ve ihtiyar meclisi azalarının bir araya gelerek toplanması gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca, fıkra tasarı hükümlerinin; köy idareleri arasında istişarenin güçlendirilmesi, beraber çalışma ve hizmet üretme ortamının sağlanması, ortak alan ve sahaların bir plan ve ortak karar neticesinde kullanılması için imkânlar sağlandığı düşünülebilir. Madde tasarısı, kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuştur. Söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuş söz alan olmamış ve devamında tasarı oylama sunulmuş ve kabul edilmiştir.

45'inci madde tasarısı; köy sınırının büyütülüp ya da küçültülmesi ile ilgili hükümler içermektedir. Metin kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur.

Vehbi Bey (Karesi) söz alarak; “Reis Bey bu madde sınır meselesine taallûk ediyor. Sınır meclisi için yukarıda bir madde vardı. O madde encümendedir. Müsaade buyurursanız onu tavzihan iki madde yapıp getireceğiz. Bunu da o zaman müzakere ederiz. Encümene iadesini istirham ederim” teklifinde bulunmuştur. Reis; “Efendim 45’nci maddeyi encümen istiyor. Talebi veçhile mezkûr maddeyi encümene iade ediyoruz” diyerek madde tasarısı encümene iade edilmiştir.

46’ncı madde tasarısında birbirine komşu iki veya daha fazla sayıdaki köylerin birlikte görmesi gereken işlerde anlaşmazlık çıkması durumunda, bir tarafın müracaat etmesi üzerine bağlı olunan hükümet reisinin anlaşmazlığı gidermek için ihtiyar meclislerini toplayarak karar verilmesini sağlamakla yükümlü olduğu anlaşılmaktadır. Madde tasarısı metni kâtip üye tarafından okunmuş, söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur. Söz alan olmamış devamında madde tasarısı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir (9. İçtima, s. 313-316).

f) Altıncı Fasl (Köy Derneklerinin Göreceği Davalar)

47’nci madde tasarısı; “İhtiyar meclisi aşağıdaki dâvalara katı surette bakar ve kararları derhal yapılır. İstinaf ve temyizi yoktur” şeklinde üst başlığı altında 2 alt kısımdan oluşturulmuştur. 1- “On liraya kadar ödünç para dâvaları” ve 2 – “On liraya kadar alım, satım, icar ve icaret ve saireden alacak dâvaları” şeklinde alt başlıklara ayrılmış olup, madde tasarısı kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunarak, söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur.

Bozok Mebusu Ahmed Hamdi Bey; kanun önünde miktarların az veya çok olmasının bir ehemmiyeti olmadığını, bazı davaların hâkimler tarafından bile çözülemediğini ve temyize gidilmek zorunda kalındığını belirterek, İhtiyar Meclisine alacak verecek davalarında karar verme yetkisinin verilmesinin uygun olmadığını ifade etmiştir. Konuşmasının sonunda tay teklifinde bulunmuştur.

Ergani Mebusu Kazım Vehbi Bey; “Efendim encümene bu maddeyi getirdiğinden dolayı bilhassa samimi teşekkürlerimi takdim ediyorum” şeklinde tasarısı desteklediğini belirterek konuşmasına başlamıştır. Devam eden sözlerinde, eskilerden beridir köylünün aralarındaki ufak tefek meseleleri örf ve adetlerine bağlı olarak hallettiklerini, yine bu tür meselelerin mahkemeye yansımada ihtiyar meclisi tarafından halledilmesinin son derece uygun olacağını ifade etmiştir. Aksi takdirde köylünün, mahkeme kapılarında çözümünü yıllar sürecektir bir durumla mücadele etmek zorunda kalacağı uyarısında da bulunduğu ifade edilebilir.

Kazım Bey konuşmasının sonunda; “Binaenaleyh köylüyü mahkeme kapısında bekletmekten ve bir meselenin, 15 sene zarfında Mahkemede temyizden geçerek uzun uzadıya

bekletmekten kurtaracak olan bu madde ve bu fasıl Köy Kanununun en nafi ve en mükemmel ahkâmındandır. Bunun kabulünü istirham ederim” demiş ve meclis salonunda duyulan ‘çok doğru’ sesleri eşliğinde sözlerini tamamlamıştır. Hamdi Bey’in tasarıyla ilgili olarak sunduğu tay teklifi oylamaya sunulmuş fakat kabul edilmemiştir.

47’nci madde tasarısı bazı küçük ilave ve düzeltmeler yapıldıktan sonra, son haliyle kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve devamında oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

48’nci madde tasarısı 46 ve 47’nci maddelere atıfta bulunarak, 50 liraya kadar olan alacak verecek davalarında, ihtiyar meclisine müracaat edilmeden mahkemeye gidilemeyeceği hükmü içermektedir. Bu sayede, hem mahkemelerde yığılmaların önleneceği ve hem de neticelenmesi yıllar sürecektir davalarından köylünün kurtulacağı amacı taşındığı düşünülebilir. Madde tasarısı kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunarak, söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur. Söz almak isteyen olmamış ve devamında oylamaya sunularak madde tasarısı kabul edilmiştir.

49’ncü madde tasarısı “*Elli liradan fazla dâvalarda aralarını bulmak üzere köylünün istedikleriyle öne sürecekleri işlere iki tarafın rızasıyla ve hakem süratiyle bakarlar ‘Tahkim’*” hükmünde hazırlanmıştır. Madde tasarısı kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur. Söz alan olmamış madde tasarısı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

50’nci madde tasarısı; “*Köylünün iki tarafın uzlaşmasıyla bitirilebilen her türlü işlerini gördürürler (Sulh)*” hükmünde hazırlanmış olup, madde tasarısı kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur. Tasarıya birkaç kelimelik düzeltme yapıldıktan sonra oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

51’nci madde tasarısı; “*her kim başkasının çift alât ve edevatını ve hayvan ve davar ve ağıllarını ve bekçi kulübelerini kırar, bozar ve binek ve araba, atını ve başka bir hayvanını ve her nevi davarını kasten öldürür ve boğazlar veya sakatlar...*” hükmünde başladığı görülmektedir. Metnin devamında, yine aynı tarz ve çeşitli suç unsurlarından bahsedildiği söylenebilir. İlgili maddenin hükümleri sayesinde; köylerde ve kırsal alanlarda sıkça görülen bu tarz vakaların önlenerek, insanların mallarının, canlarının, arazilerinin vb korunması, huzur, refah ve asayişin sağlanması, suç unsurları gerçekleşmesi durumunda taraflar arasında uzlaşının tesis edilmesi, oluşacak zararların karşılanarak mağduriyetlerin giderilmesinin amaçlandığı da söylenebilir. Tasarı metni kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur.

Tasarıyla ilgili yürütülen görüşmelerin sonunda; düzeltme, tadil ve ilave teklifler değerlendirilmiş olup, metin son haliyle kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş devamında oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

52'inci madde tasarısı; 10'ncu maddeye atıfta bulunarak, zarara uğrayan bir adamın mahkemeye veya ihtiyar meclisine dava etmeye başvurmadan, kendisine zarar veren adam ile aralarında hariçte senet veya şahitler huzurunda anlaşarak sulh olması durumunda, ihtiyar meclisi huzuruna çıkarak antlaşmalarını deftere işlettirmek suretiyle, dava etme hakkından vaz geçtiği hükmünde hazırlandığı anlaşılmaktadır. Tasarı metni kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur. Söz alan olmamış devamında madde tasarısı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

53'ncü madde tasarısı 10'ncu maddeye de atıfta bulunarak; verilen işleri yapmayan ve salma paralarını ödemeyen köylüye verilecek cezaları belirleyen hükümler taşıdığı anlaşılmaktadır. Hazırlanan tasarı hükümleri sayesinde, ihtiyar meclislerinin yaptırım gücünün artırıldığı ifade edilebilir. Madde tasarısı kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur.

Süleyman Sırrı Bey (Bozok) söz alarak, 53'ncü madde ile ilgili bir teklifte bulunacağını belirterek sözlerine başlamış; şimdiye kadar köylüye verilen haklardan bahsedildiğini, bundan sonra ki görüşmelerde ise verilecek cezalar ve bu cezaların ne şekilde alınacağı ve davaların hangi usulde görüşüleceğini tespit edileceğini ifade etmiştir. Ayrıca, maddede bir noksanlık olduğu uyarısında da bulunmuştur. Süleyman Bey sözlerinin devamında ise; nahiye kanunu görüşmeleri sırasında aynı teklifte bulunduğunu ve kabul edilmediğini hatırlatarak, köylerdeki en büyük sorunun “*arazi anlaşmazlıkları*” olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca, gayrimenkul kullanılması hakkı ile ilgili oluşan ihtilaflara, önceden meclisi idarelerin baktığını sonrasında ise Sulh mahkemelerinin kurulmasıyla, anlaşmazlıkların mahkemeye götürüldüğünü ifade etmiştir.

Oturum Başkanı (Reis); “*efendim buna dair bir de tahrir vardır, okunacaktır*” diyerek, Süleyman Sırrı Bey tarafından hazırlanmış olan madde tasarı teklifini okutmuştur.

“Riyaseti Celileye - Bu fasıl köy ihtiyar meclisinin göreceği dâvalardan bahistir. Halbu ki köylerde en çok gürültü ve nizağ tarla ve bağ ve bahçe gibi emvali gayrimenkulenin tasarrufundan mütehaddistir. Ve bu yüzden dolayı da mahkemelerde, meclisi idarelerde takip ve maslahat için günlerce sürünen binlerce köylüye şahidiz. Bendeniz dahiliye ve adliye encümenlerinin müşterek içtimasında bu husustaki teklifimi arz ettiğim halde maalesef kabul edilmemiş ve ihtiyar

meclislerine hakkı kaza yerildikten sonra daha ehven ve daha elzem olan teklifimin reddedildiğine de müteessif olmuşumdur. Hattâ Heyeti Celilelerine arz ve teklif edersem kabul edeceklerini devait etmişlerdir. Binaenaleyh köylerde eksiksiz hadis olan ve her zaman köylüler arasında niza ve husumet zuhuruma bahis olan emvali gayrimenkulenin halini temin eden teklifi âcizanemin işbu faslın 52'nci maddesinden sonra 53'ncü madde olarak kabulünü arz ve teklif eylerim. Bozok - Süleyman Sırrı”.

Dilekçe metni ve madde tasarı teklifi kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunarak söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur.

53'ncü madde tasarısıyla ilgili, milletvekilleri arasında görüşmelerin bir süre daha devam ettiği anlaşılmaktadır. Görüşmelerin sonunda madde tasarısı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir (9. İçtima, s. 317-322).

54'üncü madde tasarısında; herhangi bir sebepten dolayı cereyan eden olaylarda, davacının kimden ne şekilde davası varsa ve ne istiyorsa köy muhtarına anlatmasıyla yargı sürecinin başladığına hükmedildiği anlaşılmaktadır. Madde tasarısı, kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş, söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuş, söz alan olmamış, devamında oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

55'nci madde tasarısı 54'ncü maddenin devamı niteliğinde olup, davanın görülmesi ve kayıt altına alınmasıyla ilgili hükümlerin belirlendiği anlaşılmaktadır. Madde tasarısı kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş, söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuş, söz alan olmamış devamında oylama sunulmuş ve kabul edilmiştir.

56'ncı madde tasarısı, bir önceki maddenin devamı niteliğinde olup; davalı ile ilgili hükümler içerdiği anlaşılmaktadır. Madde tasarı metni kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş, söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuş, söz alan olmamış devamında oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

58'nci madde tasarısı, ihtiyar meclisinin şahitleri dinleme usulleriyle ilgili hüküm içerdiği anlaşılmaktadır. Tasarıya göre, şahitlerin emin, özü sözü doğru, güvenilir ve namuslu adamlar olduğuna meclisin inanması durumunda, “kitaba” el bastırılarak karar verileceği hükmü yer almaktadır. Madde tasarısı, kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuştur. Söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuş, söz alan olmamış devamında oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

59'uncu madde tasarısı, davalının ihtiyar meclisine çağırılması ve dinlenmesiyle ilgili usulleri belirleyen hükümlerde hazırlandığı anlaşılmaktadır. Madde tasarısı, kâtip üye

tarafından meclis huzurunda okunmuş ve devamında söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur.

Oturum Başkanı (Reis); milletvekilleri tarafından sözlü ve yazılı olarak ifade edilen bazı kelimelerin düzeltilmesi veya ilave edilmesiyle ilgili teklifleri meclis huzuruna okutmuştur; *“Riyaseti Celileye - Fıkrai atiyenin ilâvesini teklif ederim: Hakkında dâva olunan kimsenin, kendisinin çağırılmadığına dair itirazı dinlenir. Eskişehir - Abdullah Azmi”*.

Teklif dilekçesine istinaden yeniden düzenlenen fıkra tasarısı; *“...hakkında dâva olunan kimsenin kendisinin çağırılmadığına dair olan itirazı dinlenir ve itirazı kabul edilirse dâva yeniden görülür”* hükmü eklenerek oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

60’ncı madde tasarısı; *“dava ayrı ayrı iki köy arasında olursa davacı kendisinden dâva ettiği şahsın bulunduğu köy ihtiyar meclisine veya mahkemeye gider”* hükmünde hazırlanmış olup, kâtip üye tarafından meclis huzurunda okumuştur. Oturum başkanı tarafından tasarıyla ilgili söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuş ve söz alan olmamıştır. Devamında oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

61’nci madde tasarısı; davanın ihtiyar meclisi azaları arasında olması veya meclis üyelerinden bir veya bir kaçını ilgilendirmesi durumunda; davanın görüşülmesi ve sonuca bağlanması için, meclisin azalan sayısı kadar yedek meclis üyesinden ilave edileceği hükmünde hazırlandığı anlaşılmaktadır. Burada, davanın görüşülmesinde meclisin tarafsızlığı korunmuş ve kanunen yeter sayısına ulaşılması için uygulanacak usulün belirlendiği de düşünülebilir. Hazırlanan madde tasarısı, kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur. Söz alan olmamış ve devamında oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

62’nci madde tasarısı; aynı köy ahalisinden olan insanların, birbirleri arasında veya farklı köylerde yaşamakta olan insanlar arasında gerçekleşecek dava ve ihtilafların görüşülerek karara bağlanma sürecinin köy ihtiyar meclisleri tarafından yürütüleceği, köylüler ve şehirliler arasında gerçekleşecek davaların ise, mahkemelerde görüşüleceği şeklinde hüküm taşıdığı anlaşılmaktadır. Hazırlanan madde tasarısı, kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur. Söz alan olmamış ve devamında oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

63’üncü madde tasarısı; salma usulü veya ihtiyar meclisi kararıyla, köylüden toplanması gereken paraların tahsili ile ilgili hüküm içermektedir. Hazırlanan tasarı metninde, köy ahalisinden tahsil edilmesi gereken paraların tahsilinde uygulanacak usul ve esaslar ile vermeyenler hakkındaki ihtiyar meclisinin yaptırım gücünün izah edildiği anlaşılmaktadır.

Tasarıya göre; borcunu ödemeyen köylü için, muhtar tarafından 10 gün süre verileceği, bu süre sonunda borcun ödememesi durumunda, ihtiyar meclisi tarafından mazbata düzenlenerek hükümete bildirileceği, vali veya kaymakam tarafından 5 fıkra da belirtilen usullerle alacağın tahsil edilerek köy sandığı veya alacaklılara ödeneceğine hükmedilmiştir. Madde tasarısı ve fıkra metinleri kâtip üye tarafında meclis huzurunda okunmuş ve söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur.

Bozok Mebusu Süleyman Sırrı Bey (Bozok); nahiyelere bağlı olan köylere ait davaların kaymakam veya valiye çıkarılmadan nahiye müdürü tarafından takip edilmesini ve bu sayede canlı hayvanların ve sahibinin mağdur edilmeden, daha fazla bekletilmeden ve ayrıca daha az bir masrafla dava işlemlerinin gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Sözlerini “*vali veya kaymakam ve nahiye müdürü denmesi yani oraya ‘Nahiye müdürü’ kelimesinin ilâvesini bendeniz teklif ediyorum*” şeklinde teklifte bulunarak tamamlamıştır.

Mehmed Fuad Bey (Kastamonu); “*efendiler, malümuâliniz köylü parası koynunda olsa bile pazar gününü bekler pazar gününde haftada bir gün olur*” şeklinde, o dönem köylünün kırsal toplum alışkanlığından bir hatırlatma da bulunarak sözlerine başlamıştır. Sözlerinin devamında, madde tasarı metninde yer alan ‘*on gün*’ süre verilmesi hükmüne atıfta bulunularak; “*...bir hafta geçtikten sonra ikinci pazara malını hazırlar; malını satar...*” şeklinde gerekçe göstererek bu sürenin ‘*21 güne*’ uzatılması teklifinde bulunmuştur.

Mustafa Feyzi Efendi (Konya); “*efendim, ben çifti anladım ya çubuğu anlıyamadım*” şeklinde, kısa bir ifadeyle açıklama istediği anlaşılmaktadır.

Vehbi Bey (Karesi); “*anlatacağım efendim. O halde köylü değilsiniz. Köylülerle görüşmemişsiniz*” diyerek, tepkisini ortaya koyduğu düşünülebilir. “*...efendim, nahiye müdürüne salâhiyet verilmesine encümen, taraftar olmadı. Bunu uzun uzadıya Heyeti Celilenize arz edecek değilim. Heyeti Celile kabul ederse diyeceğimiz yoktur*” şeklinde milletvekillerine cevap verdiği tutanaklarda yer almaktadır. Yazılan fıkraların, Tahsili Emval Kanununa atıfta bulunarak köylünün anlayabilmesi açısından Türkçeleştirildiğini ifade etmiştir.

Oturum başkanı tarafından madde tasarısı ile ilgili olan takrirler meclis huzuruna aşağıdaki şekilde okunmuştur.

“*Riyaseti Celileye - Maddenin on gün yerine ‘yirmibir gün zarfında borcunu vermesi için’ tarzında tadilini teklif ederim. Kastamonu - M. Fuad*”.

“*Riyaseti Celileye - Kaymakam kelimesinden sonra ‘veya nahiye müdürü’ terkinin ilâvesini teklif eylerim. Yozgat - Süleyman Sırrı*”.

“Riyaseti Celileye – 63’ncü maddenin birinci fıkrasının berveçhi âti tadilini teklif eylerim: ‘ödeyemezse bir yerden diğer bir yere götürülebilen diğer malları bu da yoksa tarla, bağ ve bahçe gibi bir yerden diğer bir yere götürülemiyen mallan satılmak suretiyle alınır’ Kütahya – Ragıp”. Teklifler ayrı ayrı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

63’ncü madde tasarısıyla ilgili tekliflerin kabul edilmesiyle tekrar düzenlenen tasarı metni fıkraları oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

64’ncü madde tasarısı; *“köy ihtiyar meclislerince görülecek dâvalardan ve verilecek örneklerden ve kayıtlardan pul ve harç ve saire namiyle hiç bir para alınmaz”* hükmünde hazırlanmıştır. Kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş, söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuş ve söz alan olmamıştır. Oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir (15. İctima, s. 651-656).

g) Yedinci Fasil (Köy Korucuları ve Göreceği İşler)

65’nci madde tasarısı; köy korucuları ve göreceği işlerle ilgili hükümler içermekte olup, bu iş ve görevler 9 ayrı fıkra da hükme bağlanmıştır. Madde metni ve fıkra tasaları kâtip üye tarafından meclis huzurunda fıkraların okunma işleminin tamamlanmasıyla, söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur.

Gazianteb Mebusu Ali Cenani Bey; fıkra tasarıları içerisinde yer alan korucuların, jandarma ile beraber eşkiyaya karşı mücadele etmesiyle ilgili hükme atıfta bulunarak, köy korucularının jandarma tarafından aslı görevlerinin dışında kullanıldıkları iddiasında bulunmuştur. Sözlerini; *“şimdiye kadar ziraati beklemek için istihdam edilen korucuları jandarma karakolları süpürtülmekle veyahut bir karakoldan diğer bir karakola posta vazifesini gördürmekle korucuların vazai fi asliyelere ihmal ettiriliyordu...”* şeklinde önceki dönemlerle alakalı eleştiride bulunduğu anlaşılmaktadır. *“...kolcuların vazai fi asliyesinden başka bir işte istihdam edilmesine mani olacak şekilde bir kayıt konması lâzımdır...”* teklifinde de bulunarak tamamlamıştır.

Aydın Mebusu Tahsin Bey söz alarak; bazı köylerin nüfuslarının son derece az olduğunu hatta beş nüfuslu köylerin dahi olduğu iddiasında bulunarak, bu tür köylerde iki kişinin korucu seçilmesi durumunda, geriye kalan üç nüfusun bunların ücretini vermesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Sözlerini; *“bunun da lâakal ‘bire indirilmesini’ teklif ederim. Bendeniz biliyorum ki, 40 haneli bir köy bugün beş haneye inmiştir”* teklifinde bulunarak tamamlamıştır.

Çorum Mebusu İsmail Kemal Bey; “*bu kanun nüfusu yüz elliden aşağı olan köylerde câri değildir*” şeklinde kısa bir ifade de bulunmuş ve kanunun geçerli olduğu nüfus ile ilgili hatırlatma da bulunduğu söylenebilir.

Vehbi Bey (Karesi) söz alarak; korucu sayısının artırılması hükmünde olan fıkra tasarısıyla ilgili, şayet eşkıya ve çapulcu baskınına maruz kalan bir köyde, köylü kendiliğinden korucu ve jandarma ile beraber çatışmaya girerek birini vurmaları durumunda, kanunen suç işleyeceklerini ve mahkûm olacaklarını ifade etmiştir. Bu tür olumsuz durumların önlenmesi açısından, bu fıkra tasarı hükmünün çok önemli olduğunu belirterek sözlerine devam etmiştir. Köylülerin bu tür mücadelelerde ve çatışmalarda yer almaması gerektiğini, resmi olarak görevlendirilen korucuların, bu fıkra hükümleri doğrultusunda görevlerini emniyet ve güven içerisinde kanuni olarak yerine getireceklerini ifade etmiştir. Sözlerini “...evvelce ne oluyordu? Korucuyu alıp götürüyorlardı. Her işte istihdam ediyorlardı, bu şimdi yoktur. Korucu evvelce jandarmanın emrinde idi. Şimdi muhtarın emrine verdik. ...dediler ki, iki korucu çoktur. Hakikaten bir köy için bir korucu kâfidir.” şeklinde tamamlamıştır.

Oturum Başkanı, meclise tadil takrirleri olduğu duyurusunda bulunarak, ilgili dilekçeleri okutmuştur.

Riyaseti Celileye – 65’nci maddenin ikinci fıkrasının berveçhi ati tadilini teklif ederim: ‘2’ her köyde en aşağı bir korucu bulunur. Nüfusu binden yukarı köylerde her bin kişiye bir korucu daha tutulur. Çanakkale Mebusu – Mehmed.

Riyaseti Celileye – 65’nci maddenin ikinci fıkrasının berveçhi âti tadilini teklif eylerim: Her köyde her halde bir korucu bulunur. Nüfusu beş yüzden fazla köylerde iki ve binden yukarı nüfusa malik köylerde her beş yüz nüfusa bir korucu tutulur. Çanakkale – Şükrü”. Okunan tadil takrir teklifleri oylamaya sunulmuştur. Oylama sonucunda, Mehmed Bey’in teklifi kabul edilmemiş, Şükrü Bey’in teklifi kabul edilerek tasarıda gerekli düzenleme yapılmıştır.

Yapılan son düzenlemeler ile tekrar hazırlanan 65’nci yasa tasarısı 74’ncü madde olarak değiştirilmesi teklif edilerek oylamaya sunulmuş ve kabul edilerek madde numarası değiştirilmiş ve devamında celse kapanmıştır (15. İçtima, s. 657-658).

Oturum Başkanı (Reis); “*efendim, celseyi açıyorum. Köy Kanununun bakıyei müzakeratına başlıyoruz. 65’nci madde, 74’ncü madde oldu. 74’ncü maddeyi müzakere ediyoruz*” duyurusuyla görüşmeleri başlatmıştır.

74’ncü madde tasarısı; “*korucular aşağıdaki hallerde silah kullanılabirler:*” metin başlığı altında ve 5 fıkra hükümden oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Madde tasarısı kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş, söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuş, fıkralarla

ilgili bazı görüşler ifade edilerek teklifler sunulmuş, fakat kabul edilmemiştir. Görüşmeler sonunda madde tasarısı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

75'nci madde tasarısı; *“korucuların kıyafetleriyle silâhlarının şekil ve cinsi aşağıda yazıldığı gibi olur”* metin başlığı altında ve 3 fıkra şeklinde hazırlandığı anlaşılmaktadır. Tasarı metni ve fıkraları kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur. Söz alan olmamış ve tasarı oylama sunulmuş ve kabul edilmiştir. Kabul edilen bu tasarı ve hükümleri doğrultusunda, köylerde görevlendirilecek olan korucuların; giyecekleri ve hükümet tarafından belirlenen tipte olacak olan üniformaları sayesinde, görsel olarak da diğer sivil vatandaşlardan ayırt edilerek resmi bir hüviyet kazanacakları ve bir kolluk kuvveti izlenimi verilmeye çalışıldığı da düşünülebilir.

76'nci madde tasarısı; görev süresi biten veya görevi sırasında vefat eden, kendi isteğiyle ayrılan ya da görevinden alınan köy korucularına verilmiş olan; üniforma, silah, fişenk, tezkere, gocuk, cüzdan vb tüm demirbaşları köy muhtarı tarafından teslim alınarak, yerine atanacak yeni köy korucusuna verilmek üzere saklanacağı, şeklinde hüküm içermektedir. Tasarı, kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur. Söz alan olmamış, tasarı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Silah, fişenk, tezkere vb demirbaşların teslim alınması kabul edilebilir olmasına karşın; giysi, gocuk gibi daha çok kişiye özel kıyafetlerin alınması ise, dönemin ekonomik koşullarının yetersizliğinden kaynaklandığı düşünülebilir.

77'nci madde, tasarısının köy korucularıyla ilgili kısmının encümen tarafından düzenlenerek, tekrar meclise sunulduğu anlaşılmaktadır. Tasarı metni; vazifesine kayıtsız ve tembel davranmaları ve 78'nci madde fıkralarında belirtilen yasak işleri yapmaları durumunda cezalandırılacakları şeklinde hüküm içermektedir. Belirtilen suçlardan birini veya bir kaçını yapanlar; önce tekbir (uyarma-kınama), tekrar etmesi durumunda tevbih (azarlama – kınama) ve yeniden tekrarlanması durumunda işten alınacağı hükmünde olduğu anlaşılmaktadır. Tasarı, kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur. Söz alan olmamış, tasarı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Kabul edilen kanun tasarısı sayesinde, köy korucularının kanuni bir disiplin ve sorumluluk bilinciyle görevlerini yapmaları, özellikle muhtar ve ihtiyar meclisi tarafından da denetlenebilir olmalarının sağlandığı düşünülebilir.

78'nci madde tasarısı; *“koruculara yasak olan işler şunlardır:”* başlığı altında ve 5 fıkra halinde oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Hazırlanan tasarı metni ve fıkraları kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur. Söz alan olmamış,

tasarı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Tasarının kabul edilmesiyle, köy korucularının izinsiz olarak kendi ve köylünün işlerinde çalışmaları, köylüye ait olan yerlerden fuzuli şekilde faydalanmaları ve ticari bir faaliyette bulunmaları yasaklanarak, sadece görevlerine tabi olmalarının sağlanmasının amaçlandığı düşünülebilir.

79'uncu madde tasarısının, köy korucusuna verilmiş olan silah ve cephaneye sahip olunmasıyla ilgili hüküm içerdiği anlaşılmaktadır. Korucunun, silah ve cephanesini kayıtsızlık ve dikkatsizliği yüzünden kaybetmesi veya başkasına kendi rızası ile vermesi durumunda, işten çıkartılarak, hükümete haber verileceği ve ayrıca da bir cezaya çarptırılacağı, silah ve cephane parasının da kendisinden alınacağına hükmedilmiştir. Kanun madde tasarısı kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuştur. Söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuş, söz alan olmamış, devamında oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir (15. İctima, s. 659-661).

Kabul edilen tasarının hükümleri doğrultusunda, korucuya emanet edilen ve en önemli demirbaş kalemleri içerisinde yer alan silah ve cephanenin güvenliğinin sağlanarak, görevli tarafından çok daha dikkatli kullanılması için de kanunen tedbir alındığı ve görevliye sahip olma sorumluluğu verildiği anlaşılmaktadır.

h) Sekizinci Fasal (Köy İmamları)

80'inci madde tasarısı; *“Köy imamları köy derneğinin intihabı ve müftülüğün tastiki kaymakam veya valinin buyurultusuyla tâyin olunurlar”* hükmünde hazırlanmış ve tasarı kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuştur. Söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuş, söz alan olmamış devamında oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

81'nci madde tasarısı; köy imamı olarak kabul edilecek kişilerde aranacak şartların belirlendiği ve 21'nci maddenin 2'nci fıkrasına atıfta bulunularak hazırlandığı anlaşılmaktadır. Kanun madde tasarısı metni kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş, söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur.

Oturum Başkanı (Reis), madde tasarısıyla ilgili tadil teklifi olduğu duyurusunda bulunmuş ve teklifi meclis huzurunda okutmuştur.

“Riyaseti Celileye - Yirmibirinci maddeye göre imamların aynı köy halkından olmaları lâzım geliyor. İmamlık edecek kimse aynı köyde bulunmıyabilir. Maddenin berçevhi zir tadilini teklif ederim. 18 Mart 1340 – Van – Münib’. İmam olacakların Türkiye Cumhuriyeti tebaasından olması ve yirmibeş yaşını ikmal etmiş bulunması ve ilimhal, amali erbaa ve kâfi derecede Türkiye coğrafyası ve Tarihi islâm bilmelidir.”

Zabıt ceridelerinin incelenmesi neticesinde, tasarıyla ilgili görüşmelerin bir süre daha devam ettiği anlaşılmaktadır. Milletvekilleri genelde, tasarı hükümleriyle ilgili izahat istemişler

ve encümen tarafından da cevaplamaların yapıldığı görülmüş ve Münib Bey'in teklifini geri çektiği tutanaklarda yer almaktadır. Görüşmeler sonunda madde tasarısı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

Kabul edilen tasarı metni hükümlerinin; dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda, son derece özellikli ve ayrıntılı hüküm içerdiği düşünülebilir. İmam ve köy imamı gibi üstün ve hayırlı bir görevi yerine getirecek, alanında eğitimli insan ihtiyacının, Anadolu köylerinin sayısal çokluğu göz önünde bulundurulduğunda, son derece yetersiz kalacağı, tüm köylere imam görevlendirmenin mümkün olmayacağı ifade edilebilir.

82'nci madde tasarısı; *“köy imamlarına köyce şimdiye kadar ne veriliyorsa yine verilecektir. Ancak verilen şeyler ihtiyar meclisi vasıtasıyla toplanır ve verilir”* hükmünde hazırlanmış ve tasarı kâtip tarafından meclis huzurunda okunmuştur. Söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuş, söz alan olmamış devamında oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

83'ncü madde tasarısı; *“Bir köyde birden fazla imam bulunursa ihtiyar meclisinde âza olarak bulunacak imamı kaymakam seçer”* hükmünde hazırlanmış ve tasarı kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuştur. Söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuş, söz alan olmamış devamında oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

84'ncü madde tasarısı; Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayan kişi veya şahıs hükmünde ki şirket ve cemiyetlerin arazi ve emlak edinmelerinin yasaklandığı anlaşılmaktadır. Tasarıyla ilgili söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuş, söz alan olmamış devamında oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

85'inci madde tasarısı; gayrimüslim tebaanın köy ve kırsal alanlarda ikamet edebilmeleri için, Dâhiliye Vekâletinden resmi tezkereli izin almaları gerektiği, tezkerenin verilip verilmemesi, ikamet sürelerinin uzatılıp uzatılmaması kararlarında Dâhiliye Vekâletinin yetkili olduğu hükmünde hazırlandığı anlaşılmaktadır. Tasarı hükmü doğrultusunda, gayrimüslim tebaanın devletin kontrolünde tutulması, ikamet yer ve sürelerinin kayıt altına alınması ve ikamet isteyenlerin devletin belirlediği ve izin verdiği şekilde köylerde yaşamalarının sağlanmasının amaçlandığı şeklinde de yorumlanabilir. Tasarı metni kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş, söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuş, söz alan olmamış devamında oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

86'ıncı madde tasarısı; *“İşbu Köy Kanunu kadın ve erkek nüfusu yüzelliden yukarı olan köyler içindir”* hükmünde başlamıştır. Nüfusu yüzelliden aşağı olan köyler için geçerli olmadığı ancak küçük köylerde yaşayan ve seçim hakkı olanlardan yarısından çoğunun istemesi durumunda, kendilerine en fazla bir saat veya daha yakın bir köye bağlanabilecekleri imkânı da

tanındığı anlaşılmaktadır. Nüfusu düşük köylerin istememesi veya valinin hiçbir emir vermemesi durumunda, eski geleneklerine göre işlerini yapacakları hükmünün de yer aldığı görülmektedir. Tasarı metni, kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş, söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur.

Reşid Ağa (Malatya) söz alarak; 86'ncı madde tasarısı hükmünün 150 kişi ve yukarısı köyler için geçerliği olduğu hatırlatmasını yaparak, ayrıca 500 nüfuslu ve 1000 nüfuslu köylerinde bulunduğunu ifade etmiştir. Sözlerinin devamında; büyük köylerde geçerli olan tapu, intikal, ferağ, vefiyat, münakehat muameleleri gibi işlemlerin küçük köylerde de yürütüldüğü ve bu durumun dikkate alınarak, bütün küçük köylerin kendilerine yakın bir köye bağlanması için; “...küçük köylerin büyük köylere tabi olması ve bu maddenin tayyî lâzımdır” şeklinde, teklifte bulunduğu anlaşılmaktadır.

Halis Turgut Bey (Sivas); “efendim, Reşid Ağanın işaret buyurdıkları aynen vâkidir...” sözleri ile tayy teklifini desteklediği ve “...yalnız ‘yüzelli’ diye bir kayıt koymaya lüzum yoktur” şeklinde öneri de bulunduğu tutanaklarda yer almıştır.

Dâhiliye Vekili Ferid Bey (Kütahya); köyden küçük ve dağınık vaziyette ki yerleşim birimlerinde yaşayan diğer köylülerin de, köy kanunu hükümlerine tabi olmaları gerektiği ve bu yüzden, yüz elli nüfus şartının kaldırılmasını ve bütün küçük yerleşim birimlerinin köy olarak kabul edilmesini, birçok milletvekilinin arzuladığını hatırlatmıştır. Sözlerinin devamında; ne var ki, köy kanununun kabul edilen bu şekliyle, nüfusu yüz elliden aşağı olan köylerde tatbik edilmesinin mümkün olmadığını, çünkü kanunun bazı hükümlerinin gerçekleştirilmesi ve yürütülmesi için köylüye külfetler ve görevler verildiğini ve bunların nüfusu az olan köylerde karşılanmasının zor olduğunu iddia etmiştir. Ferid Bey son olarak; “...mahallinin kaymakamı onların bu maddelerden hangilerini tatbik edebileceklerse onları kendilerine gösterecektir. Eğer gösterilemediği takdirde eski görenekleri ne ise onunla kalırlar, nüfusları tezayüdederek yüzelliye tecavüz eyleyinceye kadar o görenekleriyle idare olunacaklardır” şeklinde konuşmasını tamamladığı ve yapılan eleştirilerin yersiz ve gerçeklerden uzak olduğunu ifade etmeye çalıştığı ve bir nevi tasarıyla ilgili yürütülen görüşmelere de son noktayı koyduğu söylenebilir. Ayrıca, Oturum Başkanı (Reis) Reşid Ağa'nın takririni geri aldığı duyurusunda bulunmuştur.

Çanakale Mebusu Şükrü Bey; memlekette yüzelli nüfusundan aşağıda çok sayıda köyün bulunduğunu ve bu durumu herkesin bildiğini söyleyerek konuşmasına başlamıştır. Bu tür köylerin, vali veya kaymakam tarafından bir yere bağlanmaması ve serbest kalmaları durumunda; kanunun faydalarından istifade edemeyecekleri ve yenilenemeyecekleri, eski

usullerinde kalacakları iddiasında bulunmuştur. Konuşmasının devamında, köyün arzusuna bırakılır ve köylünün de arzu etmemesi durumunda; otuz, elli, altmış nüfuslu köylerin altı asırdır olduğu gibi, aynı halde kalacakları uyarısında bulunmuş ve Fransa’da elli nüfustan oluşan kantonlar olduğunu ifade etmiştir. Sözlerini; “...bendenizce bu gibi ufak köylerin birbirine raptedilerek halk dernek halinde idare edilse fena olmaz. ‘Olmaz sesleri’ Benim teklifim de budur” şeklinde tamamlamıştır. Görüşmelerin sonunda, kanun madde tasarısı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

87’nci madde tasarısı; nüfusu yüzelli’nin altında ki birden fazla köyün bir araya gelerek, oy kullanma hakkına sahip olan nüfuslarının yarısından fazlasının kabul etmesi durumunda, köy tüzel kişiliğine sahip olacaklarına dair hüküm içerdiği anlaşılmaktadır. Tasarının bu hükmü sayesinde; Anadolu coğrafyasında çok sayıda bulunan ve birbirlerine yakın mesafelerde konumlanmış mezra tarzı küçük yerleşim birimlerinde yaşayan ahalinin, bir araya gelmeyi kabul etmeleri koşuluyla Köy tüzel kişiliği oluşturmalarının hedeflendiği düşünülebilir. Birleştirilerek oluşturulacak köy birimleri sayesinde; ahalinin mümkün olduğu kadar fazlasının köy kanunu hükümlerinde yönetilmeleri, kanuna tabi nüfus sayısının artırılması ve mezra tarzı küçük yerleşimlerin kontrol edilebilir olması ve hizmet götürülmesinin sağlanması gibi amaçlar taşındığı da ifade edilebilir. Tasarı metni kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuştur. Söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuş, söz alan olmamış ve oylamaya sunularak kabul edilmiştir.

88’inci madde tasarısı; kanun maddelerinin tamamını gösterir kitapçığın; bir tanesini köy odasında, diğerini cami veya mektepte bulundurmayan köy muhtarının, kaymakam emriyle beş lira ceza vereceği hükmünde hazırlandığı anlaşılmaktadır. Tasarı hükmünün; yaşayan ahalinin kanun maddelerinden haberdar olması, yeni kanun ve hükümler doğrultusunda yaşamalarının sağlanması, gerek muhtar ve ihtiyar meclisi azaları ve gerekse köyün çalışanı ve diğer tüm sakinlerinin görev, sorumluluk ve haklarını bilmeleri açısından çok önemli olduğu ifade edilebilir. Tasarı metni, kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuştur. Söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuş, söz alan olmamış ve oylamaya sunularak kabul edilmiştir.

89’uncu madde tasarısı; “İşbu kanundaki cezayı nakdiler köy sandığının varidatıdır” hükmünde hazırlanmış ve kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuştur. Söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuş, söz alan olmamış ve oylamaya sunularak kabul edilmiştir.

90’ıncı madde tasarısı; köy mühürleriyle ilgili hüküm içermekte olup, hazırlanan tasarı metni kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuştur.

Dâhiliye Vekili Ferid Bey; bütün vilayetlerin, söz konusu mühürleri aynı şekilde bulmalarının mümkün olmadığını ve kanun gereği de tek tip olması gereken mühürlerin hükümet tarafından bastırılarak tüm vilayetlere, köylere verilmek üzere gönderilmesi gerektiğini ifade etmiştir. (Devamla); “...yirmibeş kuruş hesab ederseniz on bin lira eder. Ve istediğim on bin lira bir paradır. Eğer arzu buyurursanız bunu Muvazenei Maliye Encümeni âlisine havale edelim...” teklifinde bulunarak, sözlerini; “...arkadaşlarımızdan birisi diyorlar ki, fikre gelecek bir meseleyi arz edeceğim. Köylüler mühürlerin parasını verecektir. Hayır, efendiler, aldığımız bütün para bütün bütçe köylülerindir. Binaenaleyh bu noktai nazardan tutup bunun mukabilini onlardan almak doğru bir hareket değildir. ‘Bravo, sesleri’ Umumi bütçeden tahsis edilir ve köylülerimize tevzi edilir” şeklinde tamamlamıştır. Ferid Bey’in, Anadolu’nun fedakâr köylüleriyle ilgili son derece duygusal bir konuşma yaptığı, devletin bütün yükünün köylülerin omuzlarında olduğunu, milletvekilleri olarak kendi ücret ve masraflarının dahi köylülerin emeği ve alın terinden karşılandığını samimi bir şekilde ifade ettiği söylenebilir. Tunalı Hilmi Bey’in (Zonguldak); “Yaşa, yaşa be!” şeklindeki coşkulu ifadesinin ardından, 90’ncı madde tasarısı oylama sunulmuş ve kabul edilmiştir.

91’nci madde tasarısı; “*iş bu Köy Kanunu köy mekteplerinde çocuklara belletilir*” hükmünde hazırlanmış olup, kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur.

Süleyman Sırrı Bey (Bozok); bir önceki maddede her köyde cami, mektep veya köy odası olmak üzere, en az iki yere köy kanunu metninin asılmasının köy ihtiyar heyeti ve muhtarına şart koşulduğunu hatırlatarak “...her köye hükümet tarafından en az iki tane gönderilir” hükmünün ilâvesini teklif etmiş ve konuşmasını sonlandırmıştır. Aslında Süleyman Bey, ilgili kanun tasarısı metnindeki, çok önemli bir eksikliğin farkına vararak giderilmesi yönünde teklifte bulunduğu görülmektedir.

Dâhiliye Vekili Ferid Bey (Kütahya); “*efendim, Süleyman Sırrı Beyefendinin tamamen hakkı vardır...*” şeklinde başlayan açıklamaları, genel olarak kanun nüshalarının 2’şer adet bastırılması durumunda, 40000 köye 80000 nüsha gerektiğini, 20000 de ihtiyat nüshası bastırılması durumunda toplam 100000 nüshanın gerektiğini, 10 kuruştan 10000 liraya mal olacağı şeklinde hesap yaptığı görülmektedir. Görüşmeler sonucunda tasarısı metni oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

92’nci madde tasarısı; “*işbu kanuna muhalif ve köylere ait bütün kanunlar, nizamlar ve maddeler kaldırılmıştır*” hükmünde hazırlanmış ve kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuştur. Söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuş, söz alan olmamış ve tasarısı kabul

edilmiştir. Bu sayede, Osmanlı'dan, cumhuriyetin ilk yıllarına kadar ki zaman dilimi içerisinde yürürlükte olan, köy ve kırsal yerleşimleri ilgilendiren bütün kanuni düzenlemelerin hükümlerinin sona erdiği anlaşılmaktadır.

Oturum Başkanı (Reis); tasarı maddeleri ile ilgili yürütülen görüşmeler sırasında, bazı madde ve fıkra tasarıların tekrar düzenlenmesi için encümene gönderildiği hatırlatmasını yaparak, encümen tarafından yeniden düzenlenerek meclise sunulan madde tasarılarının okunacağı duyurusunda bulunmuştur.

3'ncü madde tasarısı; köy sınırlarının çizilmesinde ihtiyar meclislerinin görevlendirildiği, kesin belirleme süreci ve onaylanmasının bir dizi bürokratik işleme tabi tutulduğu anlaşılmaktadır. Tasarı, kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur. Söz alan olmamış devamında tasarı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

4'ncü madde tasarısı; *“bir köyün sınırı aşağıda tarif edildiği şekilde çizilir...”* hükmü ile başlamakta olup, toplam 7 fıkra halinde hazırlanmıştır. *“1- Eskiden beri bir köyün sayılan bütün tarla, bağ, bahçe, çayır, zeytinlik, palamutluk, baltalık ve otlaklar sınır içinde kalmalı...”* şeklinde hüküm içermekte olup, diğer fıkralarda da, köy sınırları içinde veya dışında kalan unsurların kayıtlarının tutulmasıyla ilgili esas hükümler belirlenmiştir. Tasarı metni kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur. Söz alan olmamış ve devamında oylamaya sunulmuş kabul edilmiştir.

5'nci madde tasarısı; *“bir köy arasında nizalı sınırların çizilmesi için hükümetin emriyle iki köy heyeti ihtiyariyesi bir araya getirilerek işin kendi aralarında düzeltilmesi için çalışılır. Yine uzlaşamadıkları halde meclisi idare tetkikat ve tahkikat yaparak altı ay içinde doğrudan doğruya sınırı çizer ve bu katî olur...”* hükmünde başlamakta olup, tasarının devamında, sınırın büyütülüp ya da küçültülmesiyle ilgili hükümler belirlenmiştir. Tasarı, kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş, söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur. Söz alan olmamış devamında oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

6'ncı madde tasarısı; *“birkaç köy arasında müşterek olan sıvat, sulak ve pınar, mera, baltalık, yaylak gibi yerler eğer bir köy sınırı içinde kalırsa o köyün malı olmakla beraber diğer köyler de eskisi gibi istifade ederler...”* hükmünde başlamaktadır. Tasarı, kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur. Söz alan olmamış devamında oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

7'nci madde tasarısı; *“muhtar köyün başıdır, işbu kanuna göre köy işlerinde söz söylemek, emir vermek ve emrini yaptırmak muhtarın hakkıdır. Muhtar, Devletin memurudur*

Devlet işlerinde vazifesini 32'nci maddeye göre yapar” hükmündedir. Tasarı, kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur. Söz alan olmamış devamında oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

39'uncu madde tasarısı; *“ihtiyar meclisi köy işlerini en ziyade lâzım olandan başlayarak bir sıraya koyar ve biri yapıp bittikten sonra sırasıyla hepsini köylüye gördürmeye çalışır...”* hükmünde başlamaktadır. Tasarının devamında, mecburi işlerle ilgili olarak şikâyet edilmesi durumunda yürütülecek süreç tarif edilmiştir. Tasarı, kâtip üye tarafından meclis huzurunda okunmuş ve söz almak isteyen olup olmadığı sorulmuştur. Söz alan olmamış, devamında oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

93'ncü madde tasarısı; *“iş bu kanunun hükümleri neşir ve ilânı tarihinden başlar”* hükmündedir. Tasarı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

94'ncü madde tasarısı; *“iş bu kanunun hükümlerini yaptırmaya Dâhiliye ve Adliye Vekilleri memurdurlar”* hükmündedir. Tasarı, oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Görüşmelerin devamında, milletvekilleri arasında gerçekleşen diyaloglar aşağıdaki şekilde gerçekleşmiştir.

Vehbi Bey (Karesi); *“... Ve devletin şimdiye kadar cüz'ü ferdi idarisi bir heyula tarzında idi. Bu kanunla o mesele halloldu. Heyeti Celilenize yerden göğe kadar şükranlar...”*

Hasan Fehmi Efendi (Kastamonu); *“Bizden de mesainize teşekkürler”.*

Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak); *“Sekiz milyon Türk köylüsü namına söylüyorum. Yaşasın Türkiye Büyük Millet Meclisi!”* (15. İctima, s. 661-668).

Türk Tarihsel Süreci içerisinde bir ilk olma özelliği taşıyan 442 sayılı Köy Kanunu 18.03.1924 tarihinde kabul edilmiş ve Cumhuriyet döneminin yürürlüğe giren ilk kanunlarından birisi olmuştur. Hazırlanan kanun tasarısının ilk şekli itibarıyla sekiz fasıl ve 94 maddeden oluştuğu, Meclis görüşmelerinin 24.02.1924 - 18.03.1924 tarihleri arasında yaklaşık 1 ay sürdüğü anlaşılmaktadır.

BÖLÜM IV
KÖYLERİ KALKINDIRMA PLANLAMALARI,
KÖY KANUNU İLAVE DÜZENLEMELERİ, ETKİLERİ VE GÖÇ SORUNU

4. KIRSAL KESİM TARIM REFORMLARI

4.1. CUMHURİYET ÖNCESİ ve SONRASI DÖNEM

4.1.1. Osmanlı'nın Son Döneminde Tarım Sektörü ve Köylü

Osmanlı Devleti'nin erken ve orta dönemlerinde olduğu gibi son yıllarında da ülke nüfusunun çok büyük bir kısmı köylülerden oluşmakta olup tarımsal ve hayvansal faaliyetlerle geçimlerini sağlamaktaydılar. I. dünya savaşı hemen öncesinde yapılan bir araştırmada Osmanlı toprakları içerisinde zirai işletme büyüklüğünün en yüksek olduğu vilayetin Bitlis olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Bitlis, Muş ve Bingöl vilayetleri ve çevrelerinde feodal üretim biçiminin egemen olduğu da anlaşılmıştır. Yine aynı çalışmayla nüfusun yaklaşık % 82 gibi büyük bir çoğunluğunun tarım kesiminden oluştuğu, tarımsal faaliyet yürütülen arazi büyüklüğünün toplam 5,4 milyon hektar ve bu arazinin % 80'ininde tahıl, % 7'lik kısmında sebze yine yaklaşık % 7'lik kısmında çeşitli bitkiler ve kalan % 4 - % 6'lık kısmında ise meyvecilik üretim faaliyetlerinin yürütüldüğü ortaya çıkmıştır. Genel olarak tarımsal faaliyet yürüten işletmelerin küçük ölçekli, işletme alanları ve arazilerin parçalanmış olmasına karşın arazi mülkiyetlerine bakıldığında yoğun bir yığılmanın oluştuğu görülebilir. 1910'lu yıllarda derebeyi ve toprak ağalarının arazilerin % 65'ine sahip olduğu da tespit edilmiştir (Kaştan, 2020, 177).

Osmanlı Devletinin son dönemleri birbiri ardına gerçekleşen savaş ve isyanlar nedeniyle oldukça zorlu ve sıkıntılı geçmiş ve bu olaylar milyonlarca m2 büyüklüğündeki topraklar ve sayısız insanını ve insan gücünü kaybetmesine neden olmuştur. Nüfusun büyük çoğunluğunun tarımsal faaliyetler yürütmesi nedeniyle en büyük gerileme ve zarar da yine tarım sektöründe gerçekleşmiş ve bu alanda hem maddi ve hem de manevi olarak telafisi on yıllar alacak büyük kayıplar yaşanmıştır. Ayrıca, devletin en büyük gelir kalemi olan tarımsal üretim gelirleri de çok büyük oranda azalmıştır. Zaten son derece ilkel metotlarla yürütülmeye çalışılan tarımsal faaliyetler insan gücü ve toprakların da azalmaya başlamasıyla da tarihindeki en sıkıntılı dönemlerini yaşamıştır. Osmanlı Devleti bu olumsuz durumu biraz daha iyileştirmek ve tarımsal üretim miktarını artırmak amacıyla bazı reformlar yapmıştır. İlk reformlar arasında ise yetiştirilmek üzere yurt dışına öğrenci göndermek yer almaktadır. Devamında yurt dışından zirai uzmanlar, tarımsal makine ve aletler getirmiş, ziraat okulları açmış ve tarımsal üretim faaliyetlerini geliştirmeyi ve üretimi yükseltmeyi de amaçlamıştır (Kaştan, 2020, Giriş).

1910'lu yıllar itibariyle Anadolu'nun genelinde ve dağınık bir vaziyette yaşamlarını sürdürmeye çalışmakta olan köylülerin yoksulluğu ve çaresizliğiyle ilgili olarak Kubilay Baysal bir çalışmada; *"Köyler küçük topluluklar halinde, dış dünya ile olan ilişkileri kesilmiş bir biçimde yaşamaktadırlar. Köy ekonomisi kapalıdır. Para ve piyasa işlemleri toplam ekonomik faaliyetlerinin %20'sini bile kapsamamaktadır. Köylü yalnız kendi ihtiyacı için ürettiğinden; üretimde herhangi bir yeniliği düşünmemektedir. Devletle köylü ilişkileri çoğu kere vergi ve askerlik işlemlerine inhisar etmektedir. Yol, su, okul, sağlık ocağı vb. gibi kamu tesislerinin köye kadar uzanması hiç bir zaman söz konusu olmamıştır"* şeklinde tanımlamada bulunmuştur (Baysal, 1984, 210). 1970 yılında Vedat Eldem tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada ise; Cumhuriyetin ilk yıllarında Anadolu köylüsünün tamamen kendi içine kapanık, bağlı olduğu devlete ve yöneticilerine tamamen yabancılaşmış ve son derece dağınık bir şekilde küçük birlikler halinde yaşadıklarını ifade etmiştir. Ayrıca ülke nüfusunun büyük çoğunluğunun köylülerden oluştuğu ve köylülerin de tamamına yakınının tarımsal faaliyetlerle geçimlerine sağladıklarını buna karşın tarım faaliyetlerinin ise makineli ve sulu tarıma dayanmayan, teknolojiden son derece uzak ve tamamen ilkel şartlarda yapıldığını belirtmektedir (Eldem, 1970, 275).

1910 ve 1920 yılları arasındaki 10 yıllık zaman dilimini karşılaştıran tarım sayımı sonuçlarına göre; tarla ve arazilerin sürülmesinde kullanılmakta olan hayvan sayısının 6,9 milyondan 1920'de 4,1 milyona düştüğü sonucuna varılmıştır. Bu düşüş neticesinde ise artık daha az arazinin ekilip biçildiği de anlaşılmaktadır. Ardı ardına yaşanan savaşlar, isyanlar, göçler ve dolayısıyla insan kayıpları ve cephelerde şehit olan yüzbinlerce kahraman Anadolu köylü gençlerinin yoklukları da tarımsal faaliyetlerin neredeyse durma noktasına gelmesine neden olduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Ayrıca yine aynı tarım sayım sonuçlarına göre yük hayvanı sayısının da azaldığı ve 1920 yılında tarım ürünleri %40, tütün, kuru üzüm, zeytinyağı, ham ipek ve pamuk üretimi %50 oranlarında yarı yarıya azaldığı tespit edilmiştir (Kaştan, 2020, 177).

Cumhuriyetin ilanından sonra kabul edilen Medeni Kanunun 639'ncü maddesi hükümleri gerekçe gösterilerek; ağalar, şeyhler ve beylere ait olan topraklar tapu tahsis edilerek yine kendilerine verilmiş ve devlet nezdinde de legal konuma gelmişlerdir. Oldukça yüksek miktarlarda arazi sahibi olan bu kişilerin, halk üzerindeki baskı ve zulümleri artmış ve devletten daha çok kazanmaya başladıkları görülmüştür (Düzgüneş, 1973, 24).

Cumhuriyetin ilanından sonraki erken dönemlerde ülke topraklarının genel mülkiyet dağılımına bakıldığında; %35'inin köylülere, %39'unun derebeylerine, % 26'sının ağalara ait olduğu tespit edilmiştir (Aydemir, 1999, 314).

Sonuçlardan anlaşılacağı üzere Anadolu tarım arazilerinin yaklaşık % 65'i gibi büyük miktarının derebeyleri ve ağaların mülkiyetine verildiği, ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan ve gerek cephelerde, gerekse vergi ödeme ve üretim faaliyetlerinde devletin tüm yükünü sırtlayarak büyük fedakârlıklarda bulunan köylülere ise %35 oranında arazi tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Ne yazık ki Cumhuriyet sonrası dönemde de arazi dağıtımının son derece adaletsiz gerçekleştiği ve sayıları milyonları bulan fedakâr Anadolu köylüsünün, sayıları belki de yüzlerden oluşan derebeyleri ve ağaların zulüm ve baskıları altında karın tokluğuna on yıllar boyunca çalışmak zorunda kaldıkları açıkça ifade edilebilir.

4.1.2. Cumhuriyet Dönemi Kırsal Yerleşimi Kalkındırma Düşünceleri

Yıkılan her bir devletin kendinden sonra kurulan devlete miras bıraktığı kültürel ve sosyal zenginliklerin yanında kendiliğinden biçimlenerek şekillenen geleneksel yerleşme deseni de bulunmaktadır. Tarihsel süreçler boyunca göçebe ve yarı göçebe şeklinde yaşamış olan Türk toplumlarını yerleşik hayata geçirme çalışmalarının Osmanlı döneminde zirveye çıktığı ifade edilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkede 35.057 köy tüzel kişiliği ile beraber toplam 86.149 küçük yerleşim biriminin bulunduğu, geleneksel yerleşim desenine uygun ve Anadolu coğrafyasına dağınık bir vaziyette konumlandıkları bilinmektedir. Gerek tüzel kişiliğe sahip ve gerekse tüzel kişiliği olmayan köy altı yerleşim birimlerinin yaklaşık sayısının 75.000 olduğu düşünüldüğünde son derece yüksek bir rakam ortaya çıkmaktadır. Ülkedeki küçük yerleşim birimi sayısının fazla olması ve son derece dağınık bir vaziyetteki durumları, çözülememiş birçok sorunun da günümüze kadar süregelmesine neden olmuştur. Bu olumsuz durumun kırsal alanlarda sürdürülen tarımsal üretim faaliyetlerinde ihtiyaç duyulan alt yapı ve destek hizmetlerinin geliştirilememesine de neden olduğunu söylemek son derece mümkün olmaktadır (Atılgan, 1989, 3).

Oldukça dağınık vaziyette ve sayısı neredeyse belirsiz Anadolu kırsal yerleşim birimleri ve köylerinin genel itibarıyla fakirliklerinden ve birçok altyapı eksikliklerinden uzun uzadıya bahsetmek mümkündür. Özellikle tarımsal altyapı ve teknolojik hizmetlerin yetersizliği ise günümüzde dahi birçok köyün çözüm bulamamış ortak sorunlarını teşkil ettiği söylenebilir.

Aynı dönem içerisinde kırsalda yaşayan nüfusun yıldan yıla artış göstermesi ve ülke nüfusunun büyük çoğunluğunun da köylülerden oluşuyor olması devlet ilgisinin çoğu zaman

kırsala yönelik olmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda devletin başlıca politikasını Anadolu kırsalını kalkındırma ve dolayısıyla da ulusal kalkınmayı hızlandırma çalışmaları oluşturmuş ve hükümet ilk olarak 1924 yılında kabul edilen 442 Sayılı köy kanununu yürürlüğe koymuştur (Eldem, 2015, 41).

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk genel nüfus ve tarım sayımı 1927 yılında yapılmış ve özellikle son 15 yılı savaşlarla geçen milyonlarca metrekare toprak ve çok sayıda insanını kaybeden ülke de sadece tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yürütülebildiği tespit edilmiştir. Ayrıca sanayi sektörünün yok denecek kadar az olduğu ve nüfusun neredeyse %80'inin çiftçilik yaptığı sonuçlarına da varılmıştır (Aydemir, 1999b, 349). *“Ülkede nüfusun büyük kısmı toprağa bağlı, tarım ve hayvancılıkla geçinen kırsal alandadır”* (Çavdar, 1971, 17). *“Henüz daha kırsal alandaki feodalite düzeni devam eder”* (Aydemir, 1999, 305).

Başka bir çalışmada ise, 1920'li yıllarda tamamen tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olan ülkede tarımsal üretim faaliyetlerinin çöktüğü bildirilmektedir. Bu duruma sebep olarak; tarım üretimi yapan köy ve kırsallardaki hareketli nüfusun büyük kısmının savaş cephelerinde şehit olması, kırsala olan ulaşım imkânlarının son derece elverişsizliği ve sektörlerdeki teknolojik yetersizlikler söylenebilir. Ayrıca, tarım arazilerinin büyük çoğunluğunun büyük toprak sahiplerine yani ağa ve beylere tahsis edilmesi ve köylü halkın çoğunluğunun bu topraklarda neredeyse karın tokluğuna ırgat olarak çalışmak zorunda kalmaları verimin az olmasının diğer bir nedeni olarak da gösterilmektedir (Kongar, 1983, 17).

1930'lu yıllara gelindiğinde ülkenin köy nüfus oranlarında yoğun bir artışın gerçekleştiği görülmekle beraber, ülke genel nüfusunun büyük çoğunluğu da yine köylüler oluşturmaya devam etmiştir. Bu durum devlet ilgisinin halkçılık politikalarına yönelmesine neden olmuş, bu sayede köyler hem mekânsal ve hem de nüfus açısından çok önemli bir hale gelmiştir. Devlet tarafından yürütülen 1930'lu yılların sosyal, ekonomik, kültürel, siyasi politikalarını ve çalışma çerçevelerini köy politikaları şekillendirerek bir nevi politik bir temel oluşturmuş ve ulusal çapta ulaşılmak istenen modernleşme ve ekonomik refah düzeyine ulaşma aşamasının ilk önce köylerden başlanması gerektiği düşünülmüştür (Dicle, 2012, 859).

1940'lı yıllara gelindiğinde Anadolu'da köylü üzerinde baskı yapan ve artık birçok mağduriyetlere ve çözümlenemez sorunlara neden olan *“Feodalite”* diğer bir ifadeyle de *“Derebeylik ve Ağalık”* sistemini kırmak, köylülerin mağduriyetlerine son vermek amacıyla *“tarlası olmayan çiftçilere toprak dağıtılması”* hükmü taşıyan *“Toprak Kanunu”* 1947 yılında kabul edilmiştir. Kanun hükümleri gereğince, 1947 ile 1949 yılları arasında yaklaşık 626.954 dönüm arazi 14.099 aileye dağıtılmıştır (Aydemir, 1999c, 222).

1950’li yıllara gelindiğinde artık son derece yoğunlaşan ve yoğunlaştıkça da fakirleşen köylü nüfusunun yaşadığı kırsal alanların kalkındırılması devletin başlıca çözülmesi gereken problemlerinden birini oluşturmaktaydı. Artan nüfusa karşı arazilerin yetersiz kalması, tarımsal üretim alet ve teknolojisinin son derece ilköllüğü, devletin yeteri kadar ilgi, destek ve eğitim hizmeti sunamaması gibi daha birçok eksiklikler kırsal alanların fakir kalmasının nedenleri olarak gösterilmektedir. Devlet’in kırsalı kalkındırma politika ve çalışmaları son derece yetersiz kalmış olsa da şehirlerde yürütmüş olduğu kalkınma programlarının çoğunun başarılı olduğu söylenebilir¹⁰ (Taş, 1995, 27-28).

Anadolu’nun çoğu şehrine fabrikalar, imalathaneler, şantiyeler açılmış okul, köprü, yol gibi devlet yatırımları inşa edilmiştir. Bu doğrultuda artan işgücü ihtiyacının karşılanabilmesi amacıyla köylerden kentlere doğru hızla akan bir göç hareketi oluşmuştur. Ve dolayısıyla da devletin ilgisi şehirlere doğru yönelmiş, devlet ve özel sektör yatırımlarının kentlere doğru akışı her yıl artarak devam etmiştir. Ne var ki ilk başlarda kırsal alanlara yönelik düşünülen politika ve yatırımların şehirlere doğru yön çevirmesiyle köyler ve kırsal alanlar geri plâna itilmiş, köyler ve köylü nüfusun kalkınmada ve modernleşmede önemli olduğu anlayışı da artık şehirler için geçerli olmaya başlamıştır. İç göçler neticesinde artan kent nüfusu şehirlerde yeni ihtiyaçların oluşmasına ve kentlerin genişlemesine de neden olmuştur. Şehirlerin gıda, tarımsal ve hayvansal ürünlere olan ihtiyaçları artmış, çoğu zaman bu ihtiyaçlar karşılanamamış ve üretim yetersiz kalmıştır. Şehirlerdeki gıda ihtiyaçlarının karşılanabilmesi amacıyla da şehirle kırsal yerleşim birimleri arasındaki mesafeler her yıl kısalmıştır. 1960’lı yıllara gelindiğinde yeni oluşan ve şehirlerin ihtiyaçlarına göre şekillenen planlı kalkınma anlayışı çerçevesinde kırsal alanlar ve köylere yönelik politikalar tekrar değerlendirilmeye başlanmıştır (Keleş, 2009, 223).

1970’li yıllara gelindiğinde kırsaldan kentlere doğru gerçekleşen iç göç hareketleri devam etmiş, yoğun bir şekilde kentlerin sınırları yıldan yıla genişleyerek şehirler ile köyler arasındaki mesafeler de giderek kısalmıştır. Şehirlere daha yakın hale gelen köyler öncelikli kabul edilmek suretiyle ve de bu köylerin amaçlanan düzeyde kalkındırılması için yürütülen politikaların bir ürünü olarak “Köy-Kent” kavramı düşünülmüştür. “Köy-Kent” projesinin açık bir şekilde tanımlanması ise 1975 yılı programında yer alan “3’ncü Beş Yıllık Kalkınma

¹⁰ Bakanlar Kurulu’nun 28 Ağustos 1952 tarih ve 3/15557 sayılı Sayılı Kararıyla Et ve Balık Kurumu. 7 Mart 1954 tarihli 6327 sayılı kanunla Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı. 7 Mart 1954 tarihli 6400 sayılı kanunla Devlet Malzeme Ofisi. 13 Mayıs 1955 tarihli 6559 sayılı kanunla Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri v.b (Taş, 1995, 27-28).

Planı'nda” yapılmıştır. Ayrıca, 2000’li yıllara kadar süregelen çeşitli zaman dilimlerinde hazırlanan kalkınma planlarında da yerini almıştır. Ne var ki kırsal alanlar ve köylerle ilgili olan “*Köy-Kent*” projesinin bazı bölgelerde pilot uygulamaları yapılmış olmasına karşın da istenilen düzeyde bir başarı sağlanamadığı da görülmektedir (Bilgin ve Altunok, 2013, 79-96).

4.2. 442 SAYILI KÖY KANUNU (GÜNCEL) VE DÜZENLEMELER

18.03.1924 tarihinde kabul edilen ve günümüz itibariyle yaklaşık 100 yıldır yürürlükte olan 442 sayılı köy kanununun bazı maddeleri teknoloji, ulaşım, sosyal, kültürel ve daha birçok alanda meydana gelen değişimler göz önünde bulundurularak ilave, iptal, tadilat vb şekillerde zaman zaman değişikliğe uğramıştır. Çalışmanın bu kısmında 442 sayılı Köy Kanunuyla ilgili TBMM tarafından gerçekleştirilen değişiklik, iptal ve ilavelere yer verilmiştir.

4.2.1. İptal, İlave ve Değişikliğe Uğrayan Maddeler

4.2.1.1. 442 Sayılı Köy Kanununun Madde ve Fıkraları (Güncel)

Köy kanununun 31.08.1956 tarih ve 6830 sayılı mülga İstimlak Kanununa aykırı hükümleri ve 35’nci maddesi ve 29.8.1977 tarih ve 2108 sayılı Muhtar Ödenek ve Sosyal Güvenlik Kanununa aykırı hükümleri yürürlükten kaldırılmıştır.

14’ncü maddenin “*köylünün isteğine bağlı olan işler*” başlığı altında toplam 31 fıkra hükümden oluşturulduğu ve 12.02.1954 tarih ve 6250/1 sayılı kararla “*köye elektrik tesisatı vücuda getirmek*” hükmünde ki 32’nci fıkra ilave edilmiştir. İlave fıkraya göre köylere elektrik ulaştırma amacının 1954 yılından itibaren düşünölmeye başlandığı anlaşılmakla beraber bu hizmetin köylünün isteğine bağlı olarak gerçekleştirileceğine hükmedilmesinin ise dikkat çekici bir karar olduğu söylenebilir.

16’ncı madde 05.07.1939 tarih ve 3664/1 sayılı kararla; mevcut köy gelirinin köyün zorunlu giderlerine yetmemesi durumlarında ve belirli bir üst sınır miktarını aşmamak kaydıyla, insanların maddi imkânları ölçüsünde, gerekirse ayrı ayrı belirlenecek miktarlarda, ihtiyar meclisi kararıyla salma salınması şeklinde değiştirilmiştir.

19’ncü madde hükümlerinde 02.06.1934 tarih ve 2491/2 sayılı kararla değişikliğe gidilmiştir. “*Köylünün isteğine bağlı olmayarak harcanacak paralar şunlardır:*” başlığı altında 6 fıkradan oluşan hükümlerden 1, 2, 3, 4 ve 6’nci fıkralar aynen kalmış ve 5’nci fıkra “*12’nci madde mucibince isteğe bağlı iken mecburi yapılan işlere lazım olacak paralar*” olacak şekilde değiştirilmiştir. Bu hüküm doğrultusunda “*İhtiyar Meclisi hükmü ile...*” şartı kaldırılmış ve 12’nci maddeye atıfta bulunulmuştur.

20'nci madde hükümleri üzerinde 26.10.1933 tarih ve 2329/1 sayılı kararla köy kadınlarının ihtiyar meclislerine seçilebilecekleri, köy yönetiminde seçme ve seçilme hakkına sahip olabilmelerine imkân tanıyan kanuni düzenlemeye gidilmiştir.

21'nci madde 18.07.1963 tarih ve 286/3 sayılı kararla yürürlükten kaldırılmıştır. Köylerde seçimlerin iki yılda bir yapılıyor olmasının muhtar ve ihtiyar meclisi görev sürelerinin de dar bir zaman aralığına sıkışmasına neden olduğu, bu kısa zaman da köylünün ihtiyaç duyduğu iş ve işlemlerin yürütülmesi veya gerçekleştirilmesinin güç olduğu ve birçok sorunla karşılaşıldığı ifade edilebilir.

22'nci madde olan ve *“ihtiyar meclisine nüfusu bin kişiden aşağı olan köylerde sekiz ve binden iki bine kadar olan köylerde on iki kişi...”* şeklinde başlayan ve devamında aza sayılarını belirleyen hükümler, 18.01.1984 tarih ve 2972/37 sayılı kararla yürürlükten kaldırılmıştır. Köy nüfuslarının giderek azalması neticesinde, birçok köyün ihtiyar meclislerini dahi oluşturamaz vaziyete geldikleri ve bu sebeplerden dolayı da ilgili kanunun yürürlükten kaldırıldığı anlaşılmaktadır.

24'ncü madde olan ve *“köy muhtarı ve ihtiyar meclisi azası seçecek olanlarda şu şartlar bulunmalıdır:”* hükmünde başlayan ve şartları 5 fıkra ile izah edilmiş olan kanun maddesi 18.07.1963 tarih ve 286/3 sayılı kararla yürürlükten kaldırılmıştır. Kanun maddesinin kabul edildiği dönem itibarıyla içerdiği dil ve bazı terimlerin zamanla geçerliliğini kaybetmesi, seçme ve seçilme hakkıyla ilgili diğer başka kanunların kabul edilerek yürürlüğe girmesi gibi unsurların hükmün kaldırılmasında etkili olduğu iddia edilebilir.

25'nci madde 18.01.1984 tarih ve 2972/37 sayılı kararla yürürlükten kaldırılmıştır. İptal edilen 24 ve 25'nci madde hükümlerine bakıldığında; kanunun oluşturulduğu yıllara uygun şekilde geleneksel dilde kırsal suç unsurları olarak kabul edilebilecek türden ve dar çerçevede bazı suçlardan bahsedildiği görülmektedir. 1960'lı yıllara gelindiğinde ise şehirlerde olduğu gibi kırsal alanlarda da meydana gelmekte olan suçların; tür, unsur ve isimlerinde değişiklik ve çeşitlilik olduğu, geleneksel suçları tanımlayan bu yasa maddesinin de hükmünün zayıflaması nedeniyle yürürlükten kaldırıldığı anlaşılmaktadır.

26'ncı ve 27'nci maddeler 17.07.1950 tarih ve 5672/3 sayılı kararla yürürlükten kaldırılmıştır. Köylerde muhtar ve ihtiyar meclisi azası görev sürelerini 2 yıl gibi son derece kısa sayılabilecek bir zaman aralığına sıkıştıran kanun hükümlerinin yürürlükten kaldırılması şeklinde de düşünülebilir. Bu dönem içerisinde özellikle ulaşım, iletişim ve sosyal alanlarda devlet hizmetlerinde gelişme olduğu, köy ve köylünün ihtiyaçlarının muhtar ve azalar tarafından görülebilmesi için de geniş zamana ihtiyaç olduğu da ifade edilebilir. Bakanlar

Kurulu'nun 04.04.1945 tarih ve 3/2412 sayılı kararıyla da muhtarlık seçimlerinin dört yılda bir yapılmasına karar verilmiştir.

28'nci madde 18.07.1963 tarih ve 286/3 sayılı kararla yürürlükten kaldırılmıştır. Köy Derneği olarak kabul edilen idari yapının zamanla etkinliğini kaybetmesi hükmün kaldırılmasında etkili olduğu görülmektedir. Çünkü soyadı kanununu çıkartılması, belirli aralıklarla nüfus sayımı yapılması, nüfus kayıt işlemlerinin belirli bir düzende gerçekleştirilmesi şeklinde yürütülen devlet hizmetleri sayesinde kırsal alanlarda bir nevi “seçmen” kimliğinin oluştuğu ve bu yüzden köy derneği gibi idari yapıların seçimlerde etkisinin kalmadığı anlaşılmaktadır.

29'ncü madde 17.07.1950 tarih ve 5672/3 sayılı kararla yürürlükten kaldırılmıştır. Hükmün Bakanlar Kurulunun 04.04.1945 tarih ve 3/2412 sayılı kararı¹¹ ve dönem itibariyle devlet hizmetlerindeki gelişmeler, seçimi yürütmek, kontrol etmek ve sonuçlandırmakla yükümlü kurumların yapı olarak güçlenmesi, seçim kanundaki yenilikler gibi unsurlarında bu tür kanun maddelerinin yürürlükten kaldırılmasında etkili olduğu söylenebilir.

30'ncü madde de ihtiyar meclisine yakın akrabaların seçilemeyeceği ve seçilmesi durumunda uygulanacak usul ve esaslar belirlenmiştir. 26.10.1983 tarih ve 2329/2 sayılı kararla madde metni içerisine “kadın veya erkek” ifadesinin ilave edildiği, ihtiyar meclisine üye olamama çerçevesinin ve aza adaylarından akraba çıkması durumunda uygulanacak usul ve esasların da genişletildiği anlaşılmaktadır. Dönem itibariyle köy ihtiyar meclislerinde akraba yapılanmasının daha çok görülmeye başlandığı ve bir nevi akraba meclislerine dönüştüğü bu durumun ortadan kaldırılması amacıyla söz konusu hüküm çerçevesinin genişletildiği düşünülebilir.

31 ve 32 'nci maddeler 07.07.1950 tarih ve 5672/3 sayılı kararla yürürlükten kaldırılmıştır. Madde hükümlerinin kaldırılmasında; devletin seçim işlerini yürütmek, kontrol etmek ve seçim güvenliğini sağlamakla görevli kurumların etkinliği ve yetkilerinin artması, söz konusu kurumlara ve güvenlik kuvvetlerine seçim suçları ile ilgili ceza verme yetkisi verilmesi gibi kanun, madde ve düzenlemelerin yürürlüğe girmesinin etkili olduğu ifade edilebilir.

33'ncü madde 18.07.1963 tarih ve 286/2 sayılı kararla, metin içerisinde yer alan fıkra hükümlerinin değiştirildiği ve görevden alınma veya el çektirmeyi gerektiren unsurların güncellenerek 8 fıkra yeniden izah edildiği anlaşılmaktadır. 1963 yılı düzenlemesi; “köy muhtarlığına ve ihtiyar meclisi üyeliğine seçildikten sonra:” aynı ifadeyle başlamıştır. Yeni

¹¹ Bknz: Şehir ve kasabalardaki mahalle muhtar ve ihtiyar kurulları tüzüğü ile ilgili Bakanlar Kurulu Kararı: 4/4/1945, No:3/2412.

fıkra hükümleri ise; “1. Kısıtlı veya kamu hizmetlerinden yasaklı olanlar, 2. İzinsiz olarak yabancı Devlet resmi hizmetlerinde bulunanlar, 3. Ağır hapis cezasını gerektiren bir suçtan dolayı kesin olarak hüküm giyenler...” şeklinde devam etmekte ve toplam 8 fıkradan oluşmaktadır. Ayrıca, ilgili kanun maddesine; “muhtar ve ihtiyar meclisi üyeliğinden, il veya ilçe idare kurulunca çıkarılırlar” hükmü de ilave edilmiştir¹².

41’nci madde 18.07.1963 tarih ve 286/2 sayılı kararla değiştirilmiştir. Yeni metin sayesinde bir önceki kanunla muhtar ve ihtiyar azaları üzerinde kaymakam ve vali vesayetinin getirildiği bilinmekle beraber yeni hüküm değişikliği sayesinde bu vesayetin kalktığı ve görevden uzaklaştırma kararının idare kuruluna verildiği görülmektedir.

44’ncü maddede yer alan bazı fıkra hükümleri 12.02.1954 tarih ve 6250/2 sayılı kararla değiştirilmiştir. 2’nci fıkra metni ilk paragrafı; “İhtiyar Meclisi bu Kanunun 13 ve 14 üncü maddelerinde yazılı mecburi ve ihtiyari işleri yapmak için lüzumu halinde köy sınırı içindeki gayrimenkulleri değer pahasıyla satın alır...” şeklinde düzenlenmiştir. Söz konusu değişiklik sayesinde kanunun 13 ve 14’ncü maddelerine atıfta bulunulmuş, “istediği yeri...” hükmü kaldırılmış ve daha demokratik bir çerçeve çizilmiştir.

46’ncı madde 07.07.1950 tarih ve 5672/2 sayılı kararla değiştirilmiştir. Söz konusu düzenlemenin “Tahsili Emval Kanuna” atıfta bulunmak amacıyla değiştirildiği de düşünülebilir.

49, 50, 51 ve 52’nci maddeler ilgili fıkralarıyla beraber 18.07.1963 tarih ve 286/3 sayılı kararla yürürlükten kaldırılmıştır.

Bu maddelerin yürürlükten kaldırılması ihtiyar meclisi yetkilerinin sınırlandırılarak, mahkemelerce görüşülmesi gereken davaların ve verilecek kararların köylerde ihtiyar meclislerince görüşülmesi ve karara bağlanması hükümlerinin iptal edilmesi şeklinde de yorumlanabilir. Alınan iptal kararları neticesinde köylerde yaşanan anlaşmazlıkların ve uyumsuzlukların adil ve objektif bakış açısıyla bir devlet mahkemesi tarafından değerlendirilmesi ve çözüme kavuşturulmasının amaçlandığı şeklinde izah edilebilir.

53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 67’nci maddeler 02.07.1941 tarih ve 4081/36 sayılı kararla yürürlükten kaldırılmıştır.

53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65 ve 67’nci maddelerin yürürlükten kaldırılmasıyla ilgili olarak; köylerden kaza ve il merkezlerine ulaşım imkânlarının gelişmesi, motorlu araçların kullanılması, mahkemelerin yaygınlaşması, yeni kanun ve yasaların kabul

¹² Bknz: 442 Sayılı Köy Kanunu 33’ncü madde ve fıkraları.

edilerek yürürlüğe girmesi gibi unsurların etkili olduğu düşünülebilir. Ayrıca maddelerde hükmedilen ve görüşülmesi gereken dava veya kesilecek cezaların köy ihtiyar meclisleri veya muhtarlar tarafından değil de, daha adaletli ve tarafsız bir şekilde görüşülmesi ve karara bağlanması amacıyla yürürlüğe giren yeni kanunlar, kurumlar ve mahkemeler huzurunda yapılması amacının belirleyici olduğu ifade edilebilir.

71'nci madde 12.05.1928 tarih ve 1256/1 sayılı kararla üst sınır yaş şartı değişikliğe uğramıştır. Madde üzerinde ki en önemli değişikliğin korucular için geçerli olan üst sınır yaş şartının elli yaşından altmış yaşına çıkartılması olmuştur. Ayrıca yaş üst sınırının artırılmasında savaşlar, göçler, baskınlar ve işgaller nedeniyle nüfusları son derece azalmış olan köylerde ki güvenlik ihtiyacının karşılanması amacının etkili olduğu ifade edilebilir.

74'ncü madde olarak kabul edilen kanun; *“köy muhtarı ve ihtiyar meclisi mahsul zamanlarında çapulcular ve eşkiya türemiş ise yağmadan köy halkını korumak için köylünün eli silah tutanlarından lüzumu kadarını gönüllü korucu ayırarak...”* hükmünde başlamaktadır. Kanun maddesi üzerinde, 26.03.1985 tarih ve 3175/1 sayılı kararla; *“...eli silah tutanlarından lüzumu kadarını ‘gönüllü güvenlik korucusu’ ayırarak bunların isimlerini bir kâğıda yazıp kaymakama götürür...”* şeklinde değişiklik yapılmıştır.

Köy Kuruculuğu Sisteminin Tarihsel Süreci: Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde *“köy koruculuğu”* sistemi ilk defa, 1924 yılında yürürlüğe konulan 442 sayılı Köy Kanununun 74'ncü maddesi hükmüyle oluşturulmuştur. 1985 yılına gelindiğinde özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde artan terör olayları ile mücadele etmek ve bu olayları önlemek amacıyla *“Gönüllü Güvenlik Koruculuğu”* sistemi getirilerek 74'ncü maddede değişiklik ile kanunun kapsamı genişletilmiş ve yerel halktan oluşturulmak üzere *“Gönüllü Güvenlik Korucusu”* hükmü ilave edilmiştir (Fidan, 2021, 134).

27.05.2007 tarih ve 5673/1 sayılı kararla 74'ncü madde üzerinde gerçekleşen ilave kanun hükmünden de anlaşılacağı üzere; 2000'li yıllara gelindiğinde terör olaylarının arttığı ve gerek devletin güvenlik güçlerinin ve gerekse yerel halktan oluşan güvenlik korucularının terörle mücadelesinin devam ettiği ifade edilebilir¹³. Madde üzerinde 2007 yılında yapılan ilave metinle, mücadelenin güçlendirilmesi amacıyla güvenlik korucusu sayısının ihtiyaca göre arttırılabileceği ve İçişleri Bakanının onayına tabi tutulduğu ayrıca Cumhurbaşkanı tarafından bu sayının % 50 oranında arttırılabileceği şeklinde hükmün onaylanarak yürürlüğe girdiği anlaşılmaktadır.

¹³ 2000'li yıllarda artan terör olayları ve korucuların rolü ile ilgili bkz. (Pamukoğlu, 2003)

Kanun maddesi üzerinde 1985 yılında yapılan düzenlemeyle; devlet ve millet olarak topyekûn bir şekilde terörle mücadele edilmesi, köylerde ve kırsal alanlarda yaşayan vatandaşların can ve mal güvenliğinin sağlanması amacıyla devletin güvenlik güçlerinin yanı sıra yaşadıkları coğrafyalara son derece hâkim durumda olan güvenlik korucuları görevlendirilmesi amacı taşıdığı da ifade edilebilir. Ayrıca “olağanüstü hal”¹⁴ ilan edilmesi, gerekirse güvenlik korucu sayısının artırılması veya düşürülmesi ya da tamamen korucu yapılanmasına son verilmesi gibi konularda gerek İçişleri Bakanına ve gerekse de Cumhurbaşkanına yetki verildiği anlaşılmaktadır.

74’ncü maddeye 17.04.2017 tarih ve 690/27 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname kararıyla “güvenlik korucularından 55 yaşını dolduranların görevleriyle ilişkileri kesilir” hükmü ilave edilmiştir. Hüküm gereği yaş şartının 55’e düşürülmesi yıllar boyunca kahramanca mücadele eden güvenlik korucularının emekliliğe sevk edilebilmesinin yanı sıra güvenlik korucu sayısının da düşürülmesinin amaçlandığı ifade edilebilir. Değişikliğin yapıldığı tarih itibariyle güvenlik güçlerinin bölge kırsal ve köylerini kontrol altına almaları ve en önemlisi de “Profesyonel Orduya”¹⁵ başarıyla geçilmesinin etkili olduğu söylenebilir.

Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde gerçekleştirdikleri terör saldırılarıyla uzun yıllar boyunca asker, polis, korucu, sivil, yaşlı, genç, çocuk ayrımı yapmadan binlerce vatandaşın kanını akıtmış terör örgütünün 2000’li yıllardan itibaren zayıfladığı ve 2020’li yıllarda yok olma noktasına da geldiği bilinmektedir. Güvenlik güçlerinin Doğu ve Güneydoğu bölgeleri kırsal alanları ve köylerinde kontrolü tamamen sağladığı, gerek insani yaklaşım ve sosyal projelerle ve gerekse teknolojinin her türlü imkânının kullanıldığı önlemlerle bölgede ayak basılmamış ve kontrol edilmemiş bir alan bırakılmadığı da açıkça görülmektedir.

Güvenlik Güçleriyle beraber Güvenlik Korucularının da yıllar süren kahraman mücadeleleri sonucunda operasyonlar kesintisiz olarak devam etmiştir. Eli kanlı terör örgütünün yaz ve kış üslenmesi gibi hain taktikleri de artık yok olmuştur. “Operasyonlarla yurt içindeki terörist sayısı son 5 yılda büyük oranda geriletildi. Bu sayı 2016’da 2 bin 800 civarındayken, 2017’de bin 995’e, 2018’de bin 200’e, 2019’da 875’e, 2020’de 320’ye, 2021’de ise 180’in altına düştü. Yine örgüte katılım da dibe vurdu. 2016’da örgüte 706 kişi katılırken

¹⁴ 27.10.1983 tarih ve 18204 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 2935 sayılı kanun.

¹⁵ Profesyonelleşmeye yönelik çalışmalar sonrasında yükümlü olarak görevini yerine getiren askerler geri hizmetlerde değerlendirilmeye başlandı. TSK, bu yönüyle büyük oranda profesyonel orduya geçti. Söz konusu süreçte profesyonel orduya geçişle uyumlu olarak zorunlu askerlik süresi 18 aydan 12 aya, yedek subay askerlik süresi 15 aydan 12 aya, kısa dönem askerlik süresi 8 aydan 6 aya indirildi. Uzman erbaş, uzman onbaşı ve sözleşmeli er alımlarında da büyük artış sağlandı (Özer ve Uslu, 2018, 1).

bu sayı 2017’de 161’e, 2018’de 136’ya, 2019’da 130’a, 2020’de 53’e, 2021’de 48’e düştü. Bu rakamlar, terör örgütünün kırsal alandaki en düşük mevcudu olarak istatistiklere de yansdı” (Gökçe, 2022, 1).

74’ncü madde üzerinde, 15.08.2016 tarih ve 674/21 sayılı KHK¹⁶ ile değişikliğe gidilmiş ve güvenlik korucularının görev alanlarının görev yaptıkları köyün hudutları dâhili olduğuna hükmedilmiştir. Ancak gerektiğinde görev alanlarının vali ya da kaymakamın onaylaması durumunda “geçici ve süresi belirli” olmak şartıyla köy ya da ilin hudutları dışına genişletilebileceğine de hükmedilmiştir. Ayrıca ilgili kanun maddesi üzerinde güvenlik korucularının ücretleri, yollukları, tazminatları, sigortaları, iâşe giderleri, ödülleri, terfileri, emeklilikleri vb sosyal hakları ile ilgili olarak belirli zaman aralıklarında kanuni düzenlemeler de yapılmıştır.

Dikkat çeken başka bir düzenleme ise 02.01.2017 tarih ve 680/22 sayılı KHK ile gerçekleşmiştir. İlgili düzenleme ye göre “Valinin teklifi ve İçişleri Bakanının uygun görmesi halinde... görevden ilişiği kesilmiş güvenlik korucuları operasyonel faaliyetler maksadıyla tekrar göreve çağrılabilirler. Ayrıca, gönüllü güvenlik korucuları da aynı usulle operasyonel faaliyetlerde görevlendirilebilirler...” hükmü oluşturulmuştur. Hüküm oluşturulmasında oluşabilecek olağanüstü durum ve hallerde kırsal alan ve köylerde yaşayan vatandaşların can ve mal güvenliğinin sağlanması için ilave güvenlik korucusuna ihtiyaç duyulabileceğinin öngörüldüğü anlaşılmaktadır.

15.08.2017 tarih ve 694/1 sayılı kararla maddeye ek fıkra ilave edilerek güvenlik korucuları ve gönüllü güvenlik korucularının terörle mücadeleleri sırasında doğduğu iddia edilecek suçlardan dolayı yapılacak soruşturma ve kavuşturmalarda güvenlik korucularını savunmak amacıyla belirlenecek üç avukatın ücretlerinin valiliklerce karşılanacağı şeklinde hüküm oluşturulmuştur. Söz konusu hüküm doğrultusunda güvenlik korucularının görevlerini gerçekleştirmede herhangi bir tereddüt yaşamamaları amacı taşıdığı anlaşılmaktadır.

23.11.2022 tarih ve 7422/1 sayılı kararla 74’ncü maddeye 74/A maddesi eklenerek; “güvenlik korucularına verilecek disiplin cezalarının çeşitleri ile ceza uygulanacak fiil ve haller” başlığı altında; a) Uyarma (8 fıkra), b) Kınama (14 fıkra), c) Ücretten Kesme (20 fıkra), ç) Görevden Çıkarma (24 fıkra) şeklinde yeni ve güncel hükümler oluşturulmuştur. Bu çalışmanın yeni çıkan suç unsur ve görev ihmalleri türleriyle, kanun maddesi hükümlerinin bir

¹⁶ KHK: yasama organının yani TBMM'nin anayasadan aldığı yetki gereğince konusunu, süresini ve amacını belirlediği bazı kanunları çıkarması için hükümete verdiği yetkiye dayanılarak çıkarılan kanun gücüne sahip, meclisin onayıyla tam anlamıyla kanun gücünü kazanan kararnamelerdir. Kanun hükmünde kararnamelerin belli bir süre içinde onaylanmak üzere meclise sunulması gerekir. Aksi halde hüküm doğurmazlar.

bütünlük oluşturması ve ilgili kanun hükümlerinin güçlendirilmesi ve çağa uygun hale getirilmesinin amaçlandığı şeklinde yorumlanabilir.

23.11.2022 tarih ve 7422/2 sayılı kararla 74’ncü maddeye 74/B maddesi eklenerek *“geçmiş hizmetleri sırasındaki çalışmalarını olumlu olan veya ödöl alan güvenlik korucuları hakkında bir derece hafif olan disiplin cezası uygulanabilir”* şeklinde hüküm getirilmiştir.

Metnin devamında güvenlik korucularının görevleri sırasında işleyebilecekleri bilinçli ya da bilinçsiz suç, kabahat veya kusurlarıyla ilgili yeni düzenlemeler de yapılmıştır. Ayrıca, olay öncesinde bir başarı ödölölle ödölendirilmiş bir korucunun sonradan bir suç, kabahat veya kusur işleme durumu cezasının bir derece hafifletilebileceğine hükmedilmiştir.

23.11.2022 tarih ve 7422/3 sayılı kararla 74’ncü maddeye 74/C maddesi eklenerek 657 sayılı Devlet Memurları Kanununa atıfta bulunulmuş ve güvenlik korucularının disiplin işlerinin yürütölmesinde, ilgili kanunda hüküm bulunmaması durumlarında 657 sayılı kanun hükümlerinin geçerli olacağı yönünde oluşturulmuştur. Bu sayede, 442 sayılı köy kanununa karşı sorumlu olan güvenlik korucularının 657 sayılı kanun hükümlerine karşı da sorumlu tutulmuşlardır.

78’nci madde metni ve hükümleri üzerinde 22.09.1941 tarih ve 4114/1 sayı, 04.07.1988 tarih ve 336/1 KHK ile *“korucuların kıyafetleriyle silahlarının şekil ve cinsi aşağıda yazıldığı gibi olur:”* hükmünün *“korucuların kıyafetleri ve silahlarının şekli İçişleri Bakanlığınca tayin olunur”* şeklinde değiştirildiğı anlaşılmaktadır. Bu değişiklikler doğrultusunda, korucuların İçişleri Bakanlığı ile ilişkilendirildiğı ve bakanlıkça belirlenecek üniforma ve silahları kullanılacaklarının hükmüne bağlandığı anlaşılmaktadır.

87’nci madde ve hükümleri 03.07.2003 tarih ve 4916/38 sayılı kararla iptal edilmiş olup; *“Türkiye Cumhuriyeti tabiiyetinde bulunmayan gerek şahıslar gerek şahıs hükmünde olan cemiyet ve şirketlerin (eşhas-ı hususiye ve hükmiye) köylerde arazi ve emlak almaları memnurdur”* hükmünü taşımaktaydı. Madde metninin kesin olarak *“alınamaz”* hükmü içerdığı ifade edilebilir. 87’nci maddenin iptal edilme gerekçesi olarak ise; AB uyum yasalarının kabul edilmesi, emlak ve arazi alınması, satılması, mülk edinilmesiyle ilgili haklar v.b. konularda yeni kanunların kabul edilerek yürürlüğe girmesi gibi birçok nedenin etkili olduğı ifade edilebilir.

4.2.1.2. 442 Sayılı Köy Kanunu Ek Maddeleri

Ek Madde 1; 05.07.1939 tarih ve 3664 sayılı kararla kanunun 2’nci maddesi olacak şekilde tekrar oluşturulmuş ve köylölerden toplanmasına karar verilen *“salma”* alacaklarının şekil, usul ve esaslarını tekrar belirler nitelikte hazırlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, ek madde

hükümleriyle köy gelirlerinde belirli oranlarda bir artışın gerçekleşmesinin amaçlandığı söylenebilir.

Ek Madde 2; 05.07.1939 tarih ve 3664 sayılı kararla kanunun 3'ncü maddesi olacak şekilde tekrar oluşturulmuş ve “*salma salınması*¹⁷” ile ilgili faaliyetlerin şekli ve usulüyle ilgili hükümler içermektedir. Kanun metninde; köyün aylıklı adamlarının ücretleriyle, köyde görülmesi gereken ve kanunda belirtilen işlere ait giderlerin karşılanması için salma salınabileceği, bunlar dışında kalan iş ve harcamalar için ise salma salınmayacağına hükmedildiği anlaşılmaktadır. Bu sayede, salma salınması kararının ve toplanacak gelirlerin muhtar ve ihtiyar meclisi keyfiliğinden uzak bir şekilde toplanması ve harcanmasının amaçlandığı görülmektedir.

Ek Madde 3; 05.07.1939 tarih ve 3664 sayılı kararla kanunun 4'üncü maddesi olacak şekilde tekrar oluşturulmuştur. Kanun madde metni; “*köy ihtiyar meclisi salınacak salmanın nisbet, cins ve miktarını ‘ikinci kanun ayı’¹⁸ içinde tayin ve tevzi cetvellerini tanzim ederek on beş gün müddetle umumun görebileceği yerlere asmak suretiyle ilan ve hariçte bulunanlara tebliğ eder...*” ifadesiyle başlamaktadır. İlgili kanunun hükümlerine göre; köylerin tamamında kullanılmakta olan ve köy gelir bütçesinin önemli bir kısmını oluşturan salma salınma kararları ve harcamalarıyla ilgili yapılacak iddia ve itirazların dinlenmesi, görüşülmesi ve karara bağlanması yönünde kanuni bir süreç belirlenmiş, muhtar ve ihtiyar meclisine bu yönde hükümlülük verilmiştir.

Ek Madde 4; 05.07.1939 tarih ve 3664 sayılı kararla kanunun 5'inci maddesi şeklinde oluşturulmuştur. Kanun metni; “*salma kararlarının köy karar defterine geçirilmesi ve tadilatının işaret olunması mecburidir*” hükmü içermekte olup, alınan kararların ilerde gerçekleştirilebilecek resmi denetimlerde incelenmesi, itiraz ya da iddiada bulunulması durumunda gerekli karşılaştırmaların yapılması için kanuni evrak ve resmi delil niteliği kazandırıldığı ifade edilebilir.

Ek Madde 5; 05.07.1939 tarih ve 3664 sayılı kararla kanunun 6'ncı maddesi şeklinde oluşturulmuştur. Kanun metni; maddi imkânı olmadığı halde salma ücreti ödemekle yükümlenmiş köy sakinlerinin borçlarını köy işlerinde bedenen çalışarak ödeyebilmelerine imkân sunulduğu anlaşılmaktadır.

¹⁷ Salma salmak: Genellikle köylerde işlerin görülmesi için ihtiyar heyetinin kararıyla her evden para toplamak (Türk Dil Kurumu, 2023).

¹⁸ İkinci Kanun Ayı (Kanunisani): ‘Ocak ayı’ olarak kabul edilmektedir (TDK, 2023).

Ek Madde 6; 18.07.1963 tarih ve 286/1 sayılı kararla oluşturulmuş ve seçim usul ve esaslarını belirler nitelikte hüküm içerdiği anlaşılmaktadır. Söz konusu ek madde hükümleri doğrultusunda, köylerde yürütülecek olan seçim işleri yetkisinin İl veya İlçe Seçim Kurullarına verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, ek madde hükümleri neticesinde köylerde gerçekleştirilecek olan seçim çalışmalarının 442 sayılı Köy Kanununun yanı sıra 298 sayılı '*Seçim Kanuna*'¹⁹ karşıda yükümlü ve sorumlu tutulduğu bu sayede 1963 yılı sonrası köy muhtarı ve aza seçimlerinin daha demokratik ve özgürlükçü bir yapıda gerçekleştirilmesinin sağlandığı ifade edilebilir.

Ek Madde 7; 18.07.1963 tarih ve 286/1 sayılı kararla oluşturulmuş ve İlçe Seçim Kurulu kararlarına itiraz hakkı tanıyarak seçim sonuçlarına itiraz edilmesi veya seçimin iptali durumunda yürütülecek süreçte uyulması gereken usul ve esaslar izah edilmiştir. Söz konusu 7'nci ek madde ile 298 sayılı Seçim Kanununu da atıfta bulunularak seçim süreciyle ilgili tüm taraflara 298 sayılı kanuna karşı da yükümlülük ve sorumluluk getirildiği ve iptal kararı verilmiş olan seçim kararlarına itiraz hakkı tanındığı da anlaşılmaktadır. Ayrıca, ek madde içerisine A, B ve C fıkraları eklenmiş olup; seçimin iptal edilmesi durumunda eski yönetimin göreve devam edeceği, muhtar seçiminin iptal edilmesi durumunda yeni seçilen birinci üyenin göreve devam edeceği, ihtiyar meclisi seçiminin iptal edilmesi durumunda eski meclisin göreve devam edeceği yönünde hükümler içermekte olduğu görülmektedir. İlave edilen ek madde ve fıkra hükümleri sayesinde, seçimler sonrası oluşabilecek seçim iptali durumlarında köy işleri çalışmalarının devam edebilmesi, oluşabilecek yönetim boşluğunun giderilmesi ve köylünün mağdur olmamasının amaçlandığı da ifade edilebilir.

Ek Madde 8; 18.07.1963 tarih ve 286/1 sayılı kararla 9'ncü madde şeklinde oluşturulmuş ve seçimlerle ilgili belge ve tutanaklara dayanarak Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından seçmen sayısı, oy kullanan sayısı, kabul edilen oy sayısı gibi sonuçların bir yıl içerisinde yayınlanmasıyla ilgili hükümler içermektedir. Ayrıca "*ara seçimler*"²⁰ bu ek madde hükümlerinden muaf tutulmuştur. Bu hükümler doğrultusunda, başta köy seçimleri olmak üzere diğer seçimlerle ilgili olarak da seçmen sayıları, geçerli geçersiz oy sayıları vb seçim tutanaklarıyla ispatlanmış bilgilerin dönemler halinde yerel, il, bölge ve ulusal düzeyde kayıt altına alınması ve yayınlanmasına da hükmedilmiştir.

¹⁹ 298 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun – 26.04.1961 tarihinde kabul edilmiştir.

²⁰ Ara Seçim: Ara seçim, iki genel seçim arasında, türlü nedenlerle boşalan milletvekilliği, belediye başkanlığı ve bunun gibi seçimle gelinen yerler için yasalar uyarınca yapılması gereken seçimdir (Haberler, 2021, 1).

Ek Madde 9; 20.05.1987 tarih 3367/1 sayılı kararla 11'inci madde olacak şekilde kabul edilmiştir. Ek madde hükümleri doğrultusunda, köy yerleşim planının yapılabilmesi amacıyla köy muhtarı ve ihtiyar meclisinin onayı alındıktan sonra bağlı olunan mülki idare amirine talepte bulunabileceği ifade edilmektedir.

Ek Madde 10; 20.05.1987 tarih ve 3367/1 sayılı kararı ile 12'nci madde hükmü olarak kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Ek maddenin hüküm metni; köy muhtarının talebinin uygun bulunması ya da direk valilik kararı doğrultusunda belirlenen köyün yerleşim alanında yapılmasına karar verilen yerleşim planı çalışmasının yürütülmesiyle ilgili oluşturulacak komisyon ve takip edilecek resmi süreçle ilgili bilgi verdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, "*Köy Yerleşme Alanı Tespit Komisyonu*" üyelerinin kimlerden oluşacağıyla ilgili hükümler de içermektedir. Ek maddenin son paragrafında ise; oluşturulacak komisyonun köyün mevcut ve gelişme durumunu dikkate alarak konut ve genel ihtiyaçları doğrultusunda "*köy yerleşme planını*" düzenlemekle yükümlü tutulmuştur.

Ek Madde 11; 20.05.1987 tarih ve 3367/1 sayılı kararla 13'üncü madde olarak kabul edilmiş olup; ilgili köyde yapılan "*Köy Yerleşim Planı*" çalışmalarının tamamlanması sonrası yürütülecek idari süreçler ve sonrasında yapılan çalışmanın kesin karara bağlanmasıyla ilgili hükümler içermektedir. Plan çalışmasına 30 gün içerisinde itiraz etme hakkı ve bu itirazın 15 gün içerisinde karara bağlanması şartına da yer verildiği anlaşılmaktadır. Ek madde de belirtilen hükümler doğrultusunda, idari süreçlerin tamamlanması sonrası onaylanan plan düzenlemesine "kesin karar" hükmünün getirilmesi de düzenlenmenin kanunen koruma altına alınması ve ileriki zamanlarda kanunsuz bir müdahalenin yapılmasına engel olunmasının amaçlandığı da düşünülebilir. Ayrıca, ek maddenin son paragrafında; kesinleşen kararların eski ismi ile "*Tarım Orman ve Köyşleri Bakanlığı tarafından yürütülecektir*" hükmüne de yer verilmiştir.

Ek Madde 12; 20.05.1987 tarih ve 3367/1 sayılı kararla 14'üncü madde şekilde kabul edilmiş olup, 27.05.2004 tarih ve 5178/6 sayılı kararla değiştirildiği anlaşılmaktadır. 2004 tarihinde yapılan değişiklik sonucunda; onaylanan köy yerleşme plânında işaretli olan konut ve köy genel ihtiyaçları için ayrılan alanlar ile devletin hükmü ve tasarrufundaki alanlar, hazineye ait ama kamu hizmetine tahsis edilmemiş taşınmazların durumu ile ilgili hükümler içermektedir. Ayrıca, 4342 sayılı Mera Kanununun 5'nci maddesine atıfta bulunulmuş olup; yapılacak inceleme neticesinde; "...mera, yaylak ve kışlak ile otlak ve çayır olarak yararlanılamayacağı anlaşılan yerler köy yerleşme plânının onayı ile bu vasıflarını kendiliğinden kaybeder" hükmüne de yer verildiği anlaşılmaktadır. Kamu hizmetine tahsis

edilmemiş hazineye ait alanların köy tüzel kişiliğine devrinde ise Maliye Bakanlığının görüşünün alınması şartı da getirilmiştir.

Ek Madde 13; 20.05.1987 tarih ve 3367/1 sayılı kararla 15'inci madde olacak şekilde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. İlk paragrafı; köy yerleşim planı esas alınmak suretiyle köy tüzel kişiliği adına kayıtlı olan parsellerden en fazla 2000 m²'ye kadar olmak kaydıyla, köy nüfusuna kayıtlı olduğu halde köyde evi olmayan ihtiyaç sahiplerine ihtiyar meclisinin kararıyla ve rayiç bedel üzerinden konut yeri satılacağı şeklinde hüküm içerdiği anlaşılmaktadır. Devam eden paragraflarda evin ne kadar süre zarfında yapılması gerektiği, ödemelerin ne şekilde olacağını açıklayan hükümler yer almaktadır.

Ek Madde 14; 20.05.1987 tarih ve 3367/1 sayılı kararla 16'ncı madde olarak kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. Söz konusu düzenlemeye göre 442 sayılı köy kanunundan muaf tutulan arazi ve yerlerin belirlendiği görülmektedir. Ayrıca, ek maddenin son paragrafında 442 sayılı köy kanununun belediye mücavir alanında yer alan köylerde valinin teklifi ve Bayındırlık ve İskân Bakanlığının onayı ile geçerli olacağına da hükmedilmektedir.

Ek madde düzenlemesinin; hassasiyetinden dolayı kendine has kanun, yönetmelik, kural gerektiren konu, durum, kurum ve kuruluşların yürütmüş oldukları iş ve işlemlerin köy kanunu hükümleri ile çakışmaması, farklı kanun hükümlerinin uygulanması sonucu oluşabilecek kargaşa ve çözümsüzlüğün önlenmesi amacı taşıdığı ifade edilebilir.

Ek Madde 15; 20.05.1987 tarih ve 3367/1 sayılı karar ile 17'inci madde olarak kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. Madde; Köy Yerleşim Planı Komisyonu tarafından yürütülecek iş ve işlemlerle ilgili olarak belirlenecek şartların bir yönetmelikle belirleneceği hükmünü içermektedir. Ayrıca, Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü ve ilgili kurum ve kuruluşların görüşlerinin alınması koşulu da getirilmiştir.

Ek Madde 16 ve 17; 27.05.2007 tarih ve 5673/2 sayılı kararla oluşturulduğu ve 17.04.2017 tarih ve 690/28 sayılı KHK kararı ile iptal edildiği anlaşılmaktadır.

Ek Madde 18; 27.05.2007 tarih ve 5673/2 sayılı kararla oluşturulmuş ve kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.

Madde hükümleri ve bazı konular ile ilgili kanun madde metinleri oluşturulurken; Anadolu coğrafyasının sahip olduğu ve bölgeden bölgeye, bazen ilden ile bazen de köyden köye farklılık gösteren iklim ve coğrafya, sosyal, kültürel ve ekonomik yapı, gelenek ve dini inançlar gibi normların da dikkate alındığı ifade edilebilir. Söz konusu farklılıklardan dolayı bazı kanun madde metinlerinin genel ifadeler kullanılarak hazırlandığını ifade edilebileceği gibi; ayrıntılı hükümlerin ise daha çok genelge ve kararnamelerle oluşturulduğu düşünülebilir. Örneğin;

1980’li yıllardan itibaren Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde hain ve alçakça eylemlerde bulunan PKK terör örgütüne karşı güvenlik güçleriyle beraber mücadele eden güvenlik korucuları ile ilgili kanun hükümleri üzerinde zaman zaman değişiklik yapılmasına ihtiyaç duyulmuş ve genelde yönetmelik veya kararname kararları ile gerekli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

Ek 18’nci madde hükümleri üzerinde, 03.10.2016 tarih ve 676 sayılı KHK kararı ile “Geçici Köy” ibaresi “Güvenlik” şeklinde değiştirilerek yürürlüğe girmiştir. Hüküm değişikliğiyle hain terör örgütlerine karşı daha geniş alanlarda güvenlik korucularının güvenlik güçleriyle beraber hareket etmesinin sağlanmasının amaçlandığı söylenebilir.

02.07.2018 tarih ve 700 sayılı KHK kararı ile fıkra içerisinde yer alan “*Milli Savunma Bakanlığı ve Maliye Bakanlığının görüşü üzerine İçişleri Bakanlığınca hazırlanacak ve bu maddenin yayımı tarihinden itibaren altı ay içinde Bakanlar Kurulunca*” ibaresi “*Cumhurbaşkanınca*” şeklinde değiştirilmiştir. Söz konusu düzenlemeyle 18’nci madde hükümleri üzerinde yönetmelik çıkarma yetkisinin Cumhurbaşkanlığına verildiği ve daha hızlı ve etkin kararların alınması ve uygulanması amacı taşındığı ifade edilebilir.

24.02.2022 tarih ve E:2021/2, K:2022/20 sayılı Anayasa Mahkemesi kararı ile “*uygulanacak disiplin cezaları*” ibaresi iptal edilmiş olup; güvenlik korucularının da 657 sayılı kanunda yer alan disiplin hükümlerine göre disipline edilmesi gerektiği yönünde karar verildiği anlaşılmaktadır.

Ek 19’ncü madde, 03.10.2016 tarih ve 676/9 sayılı KHK ile yürürlüğe girmiş olup; mevzuat hükümleri içerisinde yer alan “*geçici köy korucusu*” ibaresinin “*güvenlik korucusu*” şeklinde; “*gönüllü köy korucusu*” ibaresinin de “*gönüllü güvenlik korucusu*” şeklinde değiştirildiği görülmektedir. Söz konusu düzenlemeyle hükümler içerisinde yer alan “*köy*” ibaresinin kaldırılarak genellik manası yüklendiği yani koruculuğun bir köye aitlik durumunun ortadan kaldırıldığı iddia edilebilir.

4.2.1.3. 442 Sayılı Köy Kanununun Köylere Genel Etkileri

Türkiye Cumhuriyeti’nin yerel ve taşra teşkilatı yapılanması içerisinde önemli yere sahip olan köy yönetimleri 07.04.1924 tarihli resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 442 sayılı Köy Kanunu hükümleri doğrultusunda idare edilmektedir. Hatırlamak gerekirse 442 sayılı kanunun kabulü öncesinde köyler; “*1864 Vilayet Nizamnamesi, 1870 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi, 1876 Bucakların Yönetimi Hakkındaki Tüzük (İdare-i Nevahi) ve 1913 İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu*” hükümlerine göre yönetilmişlerdir (Ecemiş, 2008, 39).

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren köylerde yaşamakta olan nüfusun hızla artması neticesinde kurulan ilk hükümetlerin de gündeminde, köyleri ulusal kalkınmanın merkezine yerleştirerek modernleşme ve kalkınma reform hareketlerinin buralardan başlaması gerektiği yer almaktadır. Hükümetin ilk icraat ve reformlarından birisi de 1924 yılında yürürlüğe giren 442 Sayılı Köy Kanunun hazırlanması, kabulü ve yürürlüğe girmesi olduğu ifade edilebilir (Dicle, 2012, 41).

Köylerle ilgili ilk anayasal düzenlemeler 1961 ve 1982 Anayasası hükümleri içerisinde gerçekleştirilmiştir. Her ne kadar kanuni bazı düzenlemeler yapılmış, köyler ve köylülerin kalkındırılmasıyla ilgili planlamalar yapılmış, reformist kararlar alınmış olsa da hiçbir zaman istenilen düzeyde başarı ve hedeflenen ekonomik kalkınma gerçekleşmemiştir. Kendi kendine yetebilen, uluslararası düzeyde üretim yapabilen köy sayısının bir elin parmak sayısını geçmeyen miktarlarda kaldığı söylenebilir (Doğan, 2009, 149).

Yukarıda bahsedilen paragraflarda tarihsel süreç içerisinde taşra ve köy yerleşim birimleriyle ilgili hükümler içeren nizamname ve kabul edilen kanunlardan kısa bilgiler verilmiş olup; 442 sayılı kanunun kabul sürecindeki ulusal ortam ve amaçlardan da genel olarak bahsedilmiştir. Köy kanununu, 1924 yılında kabulü ve yürürlüğe girmesiyle son derece karmaşık şeklide Anadolu coğrafyasına irili ufaklı ölçülerde dağılmış vaziyette olan, ayrıca nüfusu beşler onlardan başlayarak binlere kadar ulaşan ve sayıları neredeyse kırk bin civarında olan kırsal ve köy yerleşim birimlerine etkilerini genel olarak fıkralar halinde aşağıdaki şekilde ifade edebiliriz.

a) Köy Tanımı ve İdareye Etkileri:

Tarihsel süreçlerde ve Osmanlı dönemi içerisinde köylerle ilgili yapılan tanımlamaların son derece sınırlı sayıdaki kısa metinlerden ve de kanunilikten uzak bir şekilde oluştuğu söylenebilir. 442 sayılı kanunun kabulü ile birlikte süregelen zaman içerisinde konuyla ilgilenen birçok bilim insanı tarafından “köy” tanımı farklı şekillerde yapılmış olup, kanuni statü ve özellik taşıyan tüm tanımlar bir araya getirildiğinde genel bir köy çerçevesi oluşturulmuştur. Yapılan köy tanımlamaları içerisinde belki de en öz nitelikte olanı; *“insanların birarada yaşadıkları en küçük yerleşim birimidir. Bu doğrultuda ise bu yerleşimlerin yerel ve müşterek ihtiyaçlarının karşılanması için kurulan yönetim birimi ise köy idaresidir”* şeklindeki kanuni nitelik taşıyan yorumun olduğu ifade edilebilir (Ulusoy ve Akdemir, 2009, 315).

442 sayılı Köy Kanununa göre yapıldığı anlaşılan başka bir tanımlama da; ülke genelinde yaygın bir şekilde kırsal kesimlere konumlanmış ve küçük nüfuslar halindeki tüzel

kişiliğe sahip yerleşim birimleri şeklinde bahsedilmektedir. Aynı tanımlama köyü; tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yürütüldüğü mekânsal yaşam alanları şeklinde sosyal ve ekonomik açıdan da kısaca izah etmektedir (Ulusoy ve Akdemir, 2009, 315).

Başka bir tanımlamada; nüfusu, hane sayısı ve coğrafi sınırları bakımından küçük ölçekli olan bu yerleşim birimlerinde 442 sayılı kanun hükümlerine göre kurulan köy yönetimleri; ihtiyaçların karşılanması, ekonomik, sosyal ve eğitim alanlarında kalkınmasının sağlanması amacıyla olan kamu tüzel kişiliğindeki yerel yönetim birimleri olarak izah edilmiştir (Aytaç, 2009, 50).

442 sayılı kanunun en önemli etkisinin kamu, devlet, şehir ve diğer tüm çevrelerin köylere olan bakış açısının değişmesi olduğu söylenebilir. Ayrıca, köy tanımlamalarının kanuni nitelik kazanması, köylerin sadece yaşanan küçük mekânlar veya kırsal alanlar değil de belli bir amacı, hedefi ve kalkınma planı olan kamu tüzel kişiliğine sahip birer idari birimler olarak görülmesini de sağladığı anlaşılmaktadır.

b) Köy Kurulması ve Kademelendirme Etkisi:

442 sayılı kanunun ilgili madde hükümleri doğrultusunda ekonomik veya sosyal nedenlerin oluşması durumunda bir köy veya bir kısmının başka bir alana nakledilerek yeni bir köy oluşturulması mümkün kılınmıştır. Bu sayede, yeni bir köyün oluşturulması ve yerel yönetim birimi olarak kabul edilmesi için ihtiyaç duyulan kanun hükümlerinin oluşturulduğu, ayrıca köylerin hane sayılarına göre değil de nüfus ölçütlerine göre kademelendirildiği anlaşılmaktadır. Buna göre; nüfusu 1500 ve üzeri olan köyler 1'nci grup, 250 - 1500'e kadar olan köyler 2'nci grup ve 250'ye kadar olan köyler 3'ncü grup olarak kabul edilmiştir (Maraş, 2024).

Nüfusun ölçüt alınarak kademe sistemi getirilmesi, irili ufaklı nitelikte olan yerleşim birimlerinin sosyal, ekonomik, eğitim vb ihtiyaçlarının karşılanması için yürütülecek planlama çalışmalarında etkililik sağlandığı ifade edilebilir. Bu sayede, planlanan hizmetin köyün ihtiyaçları ölçüsünde daha etkili ve hızlı gerçekleştirilmesinin amaçlandığı da söylenebilir.

c) Köy Sınırları Üzerine Etkisi:

442 sayılı Kanununun köy sınırlarının tespiti ve çizilmesi ile ilgili madde hükümlerinin, en az köy tüzel kişiliği hükmü kadar etkili ve kesin olduğu ifade edilebilir. Zamanla ilgili madde üzerinde ilave düzenlemelerin de yapılmasıyla, köylerin sınırlarının çizilmesi ve kabulünden sonra kesinlik hükmü taşıdığı ve değiştirilmesinin de belirli kurallar ve sebepler dâhilinde ve kurulacak komisyonların onay vermesi ile ancak mümkün olabileceği anlaşılmaktadır. Bu sayede, yerel yönetimlerin en küçük idari birimi olan köylerin kamu tüzel kişiliklerinin olduğu

kadar, sınırlarının da ilgili kanun hükümleri doğrultusunda korunması amaçlanmış ve değiştirilmesinin de belirli kurallar çerçevesinde mümkün hale getirildiği ifade edilebilir (Maraş, 2024).

d) Köy Yönetimi ve Köylü Görevlerine Etkisi:

Anadolu kırsal yerleşim ve köylerinin tarihsel süreci içerisinde oluşan çoğu zaman bölgeden bölgeye bazen de köyden köye farklılık gösteren töre, anane, gelenek, görenek ve kültürleriyle oluşan kendilerine has birikmiş ve uygulanagelen evrensel değerlerinin 442 sayılı kanunun hazırlık aşamasında kılavuz olarak kullanıldığı söylenebilir. Yazılı metin ve yazılı kanun özelliği taşımayan töreler, kurallar, örfler, hükümler ve verilen kararlar kırsal kesimin kültürel, dini ve sosyal zenginliklerinin birikimleri olarak görülebilir (Altaş, 2024).

Kanunun köy ve köylünün görevlerine olan başka bir etkisi ise insanların inana geldiği dini, sosyal, ekonomik ve kültürel değerleri, örf ve adetleri ülke genelini kapsayacak şekilde genelleştirilerek yazılı metne dönüştürülmesi olarak ifade edilebilir. Ayrıca, kanun metinlerinde belirlenecek hükümler, evrensel değerlerle karşılaştırılarak uyum oluşması durumunda yazılı kural haline getirildiği söylenebilir

Başka bir ifadeyle ise; kanunun oluşturulduğu zamanda ki, Devlet'in bakış açısıyla örf, adet, töre vb yazılı olmayan kuralların şekillendirilerek kelimelere döküldüğü kurallar, hükümler, yaptırımlar ve cezalar şeklinde kanunlaştığı şeklinde de izah edilebilir. Ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan köylülerin örf ve adetlere göre değil de yazılı kanun hükümlerine göre yönetilmeleri, köy yönetimlerine ve köy sakinlerine ayrı ayrı sorumluluk ve görevlerin verildiği ve bazı görevlerin yaptırım, zorlama veya ceza uygulanmak üzere hükme bağlandığı görülmektedir (Altaş, 2024)

e) Genel Değerlendirme:

Kamu ve hükümetin 1920'li yıllardaki bakış açısıyla hazırlanan 442 sayılı Köy Kanunu yürürlüğe girdiği 1924 yılından itibaren yerel yönetim alanında köklü değişim ve dönüşümlere yol açmış ve özellikle de köy tüzel kişiliklerin oluşturulmasıyla, köylüler adına çok önemli kanuni tanımlamalar ve hükümler getirilmiştir.

Köy idarelerinde demokrasinin hâkim olması, ortak karar verme ve köyün yararına olacak işlerin birlikte yapılması, kalkınma ve reform hareket planlarına göre hareket edilmesi, köy muhtarından ihtiyar meclisi üyelerine ve köy halkına kadar herkese ortak yaşamın getirdiği gerekli sorumlulukların verilmesi gibi daha birçok alanda reform niteliğinde yenilikler getirilmiştir.

Köy Kanunu hükümleri köy sakinlerine birçok yenilik getirmiş olsa da günümüze kadar gelen yaklaşık 100 yıllık zaman dilimi içerisinde kanun üzerinde köy ve köylülerin toplumsal, sosyal, ekonomik ve kalkınma ihtiyaçlarını karşılar ölçülerde köklü bir yenilenme gerçekleştirilmemiştir.

1961 ve 1982 Anayasa hükümleri gereğince başlayan değişim süreci, Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetimler alanlarını da etkilemiş ve neticede köy kanunun yenilenmesini zaruri hale getirmiştir. Cumhuriyet’in ilanıyla kalkınma ve modernleşmenin merkez noktası olarak kabul edilen köylerin kalkındırılmasıyla ilgili birçok planlama yapılmış olsa da ne bu planlamalar başarılı olmuş ne de köy yönetimine dair kapsamlı bir düzenleme yapılabilmektedir (Doğan, 2009, 149).

4.3. GÖÇ HAREKETLERİ

4.3.1. Göç

‘Göç’ kelime anlamı itibariyle birkaç cümle ile tanımlanıyor olsa da tarih boyunca yaşamış ve günümüzde de yaşamakta olan bütün insanları ve devletleri ekonomik, sosyal, kültürel, dini ve diğer bütün sıfatlarıyla etkileyen kitlesel eylemler olduğu söylenebilir. İnsanların ve diğer bütün canlıların hayatlarına yön vererek, dünya tarihini şekillendirdiği gibi yeni yönetim kavramlarının oluşmasına da sebep olan olgudur. İrili ufaklı devletlerin ya da büyük imparatorlukların kurulmasına, şekillenmesine olduğu kadar yıkılmasına da sebep olan bir varoluş ya da yok oluş nedenidir. İnsanların ve diğer bütün canlıların yaşamlarının bir parçası olan, kimi zaman bir insan, kimi zaman bir aile ve toplum, kimi zaman bir devlet için tarihi bir vaka, hayatın bir gerçeği, var ya da yok olmanın bir gerekçesi olmuştur. “Göç” insanlık tarihinin başladığı yani Yüce Allah’ın ilk insanı (Hz. Âdem ve Hz. Havva) yarattığı, ilk ailenin kurulduğu günden bugüne var olmuş, bazen zaruri bir hadise, bazen de hayırlı bir hicret olarak gerçekleşmiş, bir aile veya bir toplumun kısa veya uzun zaman dilimlerinde gerçekleşen nakilleridir (İnan, 2023, 1).

4.3.1.1. Tanımı

Göç; “*ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret*” (Türk Dil Kurumu, 2023) şeklinde tanımlanmıştır. Tanım metninde belirtildiği üzere göç eyleminin; geçerli bir sebep veya ihtiyacın doğması veya zorlayıcı ve dayatmacı bir gücün etkisiyle bir ailenin veya bir toplumun kimi zaman kendi istekleriyle, kimi zamanda zorunlu tutulmaları sonucu gerçekleştirdikleri nakil eylemleri olarak da ifade edilebilir.

4.3.1.2. Çeşitleri

Göç eylemleri “İç ve Dış Göç” olarak iki şekilde gerçekleşmekte olup; “İç Göç”; mahalle, köy, kasaba veya şehirlerarasında, “Dış Göç” ise bir ülkeden başka bir ülkeye yapılan nakil eylemleri olarak sınıflandırılmaktadır (İnan, 2023, 1). Ayrıca, iç ve dış göç türlerinin birçok alt başlığı bulunmakla beraber; nedenleri, şekilleri, sonuçları ve etkileri bakımından tarihin her dönemine damga vurmuş son derece geniş bir bilim dalı olduğu da ifade edilebilir.

4.3.1.3. Nedenleri

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke nüfusunun yaklaşık %76’sıyla ilişkili olan köy kanunu, 1950’li yıllara kadar nüfus oranları durağan seyreden köy idareleri üzerinde oldukça etkili olmuş ve idari, adli, eğitim ve sosyal yönden birçok dönüşümler ve yenilikler kazandırdığı görülmüştür. Ne var ki, kanun hükümleri köy ve köylünün hayatında keskin dönüşümler ve radikal yenilikler kazandırmış olsa da, köy ve köylüyü ekonomik kalkındırma amaçlarına ulaştırmada son derece yetersiz kalmıştır.

Ayrıca, ilgili kanun hükümleri modernleşme, yenilenme, demokratikleşme, eşitlik, güvenlik, ortak çalışma, denetlenme vb daha birçok alanda yenilik getirmiş olsa da köy ve köylünün ekonomik güçlendirilmesi hedeflerine ise neredeyse hiç ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Cumhuriyetin ilanı sonrasında günümüze kadar süre gelen tarihsel süreç içerisinde köylerden kentlere doğru oluşan göçlerin ana nedenleri aşağıdaki şekilde ifade edilebilir.

- Köy nüfuslarının artması ve köylerin kalabalıklaşması.
- Artan nüfusun geçim ve barınma sorunlarının çoğalması.
- Arazi ve toprakların yetersiz kalması ve nüfusun beslenememesi.
- Köylerde genç iş gücü sayısının ve dolayısıyla da işsizliğin artması.
- Köylere yönelik istihdam yaratıcı devlet yatırımlarının son derece yetersiz olması veya hiç olmaması.
- Fabrikalaşma faaliyetleri ve istihdam yaratma politikalarının şehir çevrelerine yoğunlaşması.
- Tarımsal üretim teknolojik aletlerinin yaygınlaştırılamaması ve zirai faaliyetlerin ilkel yönetmelerle yürütülüyor olması.
- Devletin ulaşım, haberleşme, eğitim, sosyal, sağlık vb alanlarda yürüttüğü hizmetlere ve yatırım faaliyetlerine birçok köy yerleşim biriminin uzak kalarak ya az istifade edebilmesi ya da hiç edememesi (Korkmaz, 2024).

4.3.1.4. Etkileri

Sanayi devrimi ile 19. yüzyılda tüm dünyada başlayan liberal ekonomiye geçiş ve yürütülen açık pazar politikaları gelişme göstermiş, makineleşmenin etkisiyle ticari mallar hızla üretilerek ülkelerin pazarlarına sunulmuştur. Bu durumda benzer ürünleri üreten firmalar ve ticari unvanlar çoğalmış zaman zaman oluşan haksız rekabetlerle Osmanlı Devleti de dâhil olmak üzere diğer birçok ülke baş edememiş ve ekonomileri çökme noktasına gelmiştir (Ertuğrul, 2022, 410). Osmanlı Devletinin çöken ekonomik yapısını Türkiye Cumhuriyeti devralarak kurulmuştur. Osmanlı'yı ekonomik yıkıma götüren sebep ise Avrupa sanayi kapitalizminin rekabetinin olduğunu söylemek mümkündür. Batı kapitalizminin etkisinde kalan yeni ülkenin ekonomik ve toplumsal kurumlarının karmaşık bir hale geldiği de söylenebilir. Bu durumla mücadele etmek isteyen hükümet devletçilik politikalarına ağırlık vermiş ve finansmanını devletin karşıladığı yatırım faaliyetleri hızlandırılmıştır (Bilgili, 2018, 116).

Cumhuriyet ilan edilmesinin hemen sonrasında hükümetin en önemli gündem maddesi olarak kabul ettiği Anadolu kırsal ve köy hayatının iyileştirilmesi ve taşra teşkilatlarına da kanuni düzenlemeler yapılması gibi çalışmalar 1924 yılında 442 sayılı köy kanununun kabulüyle başlamıştır. Köy kanununun mecliste görüşülmesi ve başarılı bir şekilde yürürlüğe girmesine rağmen kırsalın ekonomik ve sosyal yönden kalkındırılması amaçlarıyla ilgili çalışmalarda ise çoğu zaman başarıya ulaşamadığı ve köylerin yıldan yıla ekonomik ve sosyal yönden gerilediği anlaşılmaktadır. Köyleri ekonomik ve sosyal refah seviyesine ulaştırma, nüfusun köylerde kalmasını sağlama, tarımsal üretim faaliyetlerinin planlı ve teknolojik yürütülmesini destekleme, köy arazilerinin düzenli işlenmesini planlama, yatırımların kırsal alanlara da eşit ve planlı bir şekilde dağıtılmasını sağlama şeklinde ki hükümet program ve düşüncelerinin amacına ulaşmadığı da görülmektedir (Altaş, 2024, 1).

4.3.2. Türkiye Nüfus İstatistikleri ve Göç Hareketleri

Cumhuriyetin ilan edilmesi ve hemen ardından 442 sayılı köy kanununun yürürlüğe girdiği tarihlerde ki ülke nüfusunun yaklaşık %75'inin köylerde yaşadığı bilinmekle beraber, kanunun çıkarılmasından yaklaşık 3 yıl sonra ulusal düzeyde nüfus sayımı yapılmıştır. 1927 yılında gerçekleştirilen nüfus sayım sonuçlarına göre, Türkiye'nin toplam nüfusunun 13.648.270 olduğu ve 3.305.879 (%24) kişinin kentlerde, 10.342.391 (%76) kişinin kırsal alanlarda yaşadığı tespit edilmiştir (TÜİK, 2024, s. 8).

Türkiye'de iç göç hareketlerinin 1950'li yıllarda başladığı ve 1970'li yıllardan itibaren hızlandığı görülmektedir. Dünyanın gelişmekte olan ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye'de de köylerden kentlere göçün II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle başladığını ve ülkenin tarımsal

yapısının sanayileşme çabalarına dönüşümüyle çoğunluğu kentlere yapılan fabrikalaşma faaliyetleri ise kırsaldan göçü tetiklemiş ve kent nüfuslarının artmasına neden olmuştur (Bilgili, 2018, 117).

Türkiye'nin genel nüfusu ile şehir ve köy nüfusu (1927-2022) (TÜİK, 2022, 221b)

Sayım Yılı	Toplam Nüfus (Milyon)	Şehir Nüfusu (Milyon)	Toplam Nüfusa Oranı (%)	Köy Nüfusu (Milyon)	Toplam Nüfusa Oranı (%)
1927	13,6	3,3	24,22	10,3	75,78
1935	16,2	3,8	23,45	12,4	76,54
1940	17,8	4,3	24,15	13,5	75,85
1950	20,9	5,2	25,00	15,7	75,00
1960	27,8	8,9	32,01	18,9	67,99
1970	35,7	13,7	38,38	22,0	61,62
1980	44,7	19,6	43,85	25,1	56,15
1990	56,4	33,3	59,01	23,1	40,99
2000	67,8	44,1	64,90	23,7	35,10
2010	73,7	56,2	76,26	17,5	23,74
2015	78,7	72,5	92,10	6,2	7,90
2020	83,6	77,7	93,00	5,9	7,00
2021	84,7	78,9	93,00	5,8	7,00
2022	85,3	79,6	93	5,7	7,00

1927–2022 yılları arasında ulusal çapta gerçekleştirilen nüfus sayım sonuçları belirli dönemler temel alınarak yukarıda hazırlanan tabloda gösterilmiştir. Nüfus sayımlarının 2005 yılına kadar 5 yılda bir, 2007 yılından itibaren de yıllık gerçekleştirildiği görülmektedir.

Verilerden anlaşıldığı üzere 1927–1950 yılları arasında kırsal alan ve köylerde %75 oranında nüfusun yaşadığı tespit edilmiştir. 1950-1960 yılları arasında ise şehir nüfusunun yükselmeye başladığı ve köy nüfusunun düşüşe geçtiği anlaşılmaktadır. Aynı dönem içerisinde, kırsal alanlardan şehirlere doğru bir iç göç hareketinin oluşmaya başladığı da söylenebilir. 1960-1980 yılları arasında; şehirlerdeki nüfus artışının devam ettiği, köy ve kırsal nüfusunda hızla azaldığı görülmektedir. 1980-2000 yılları arasında ise; köyler ve kırsal alanlardan şehirlere doğru gerçekleşen iç göç hareketlerinin hızlanarak devam ettiği ve şehir nüfusunun köy nüfusunun neredeyse 3 katına çıktığı anlaşılmaktadır (Güreşçi, 2024, 1).

2010 yılı nüfus sayımı sonuçlarına bakıldığında şehir nüfusunun %76'lara kadar yükseldiği, köy nüfusunun ise %24 oranına kadar gerilediği görülmektedir. 1950 ile 2010 yılı arasında geçen 60 yıllık zaman dilimi içerisinde kitlesel denebilecek bir iç göç hareketinin oluşması son derece düşündürücü ve kaygı verici olarak da ifade edilebilir. Çünkü sosyal, ekonomik, çevre, sağlık, eğitim, güvenlik gibi daha birçok alanda yeterli olması gereken şehirlerin birçok yönüyle yetersiz oldukları bilinmekle beraber bu olumsuz durum, sosyal ve ekonomik eksikliklere rağmen göç etmek zorunda kalarak şehirlere yerleşen yüzbinlerce ailenin de mağdur olmasına neden olduğu ifade edilebilir (Yazıcı, 2023, 1).

Yukarıdaki tabloda yer alan 2010-2015 arasını gösteren verilere bakıldığında; 6360 sayılı Belediye Kanununun ilgili hükümleri doğrultusunda birçok köyün mahalle statüsüne dönüştürülmesinin son derece etkili olduğu ve kırsal köy nüfusunun sert bir şekilde düştüğü görülmektedir.

2015-2022 yılları arasında ise, nerdeyse göç hareketine katılacak köylü aktif nüfusun kalmadığı düşünüldüğünde kırsal nüfus oranının %7 civarına kadar gerilediği görülmektedir. 2015 yılından itibaren 2022 yılına kadar nüfusun neredeyse sabit kaldığı ve hareketsizleştiği yine aynı tabloda yer alan istatistiki bilgilerden anlaşılmaktadır. Hatta mevcut %7'lik köy nüfusunun yarısından fazlasının yaşlılardan oluştuğu ve yılın neredeyse yarısını şehirlerde yakınların evlerinde geçirdikleri, bu durumda üreten ve çalışan köylü nüfusun ise ancak %3 civarında olduğu da iddia edilebilir.

Cumhuriyet Döneminde Anadolu Göç Hareketleri: 1927–1950 yılları köylerin yoğun bir şekilde kalabalıklaşmaya başladığı, nüfuslarının hızla arttığı ve göç hareketlerinin de yok denecek kadar az olduğu bir dönem olarak kabul edilebilir. Ayrıca, bu dönem içerisinde

köylerin tamamıyla içine kapanık, devletle sosyal iletişim kuramayan ve dış dünyaya karşı kapalı toplum oldukları da bilinmektedir.

1950-1960 yılları arasında devletin ilgisinin ve politikalarının şehirlere yoğunlaştığı görülmekle beraber, yapılan kalkınma planlamaları doğrultusunda yatırımların faaliyete geçtiği ve oluşan iş gücü ihtiyacının karşılanması amacıyla da köylerden şehirlere doğru %7 oranında bir göç hareketinin oluştuğu görülmektedir.

1960-1970 yılları arasında yine köylerden şehirlere doğru iç göç hareketinin devam ettiği ve ayrıca köylerden yurtdışına doğru da bir dış göç hareketinin oluşmaya başladığı söylenebilir. Dış göç hareketinin oluşmasında, 30 Ekim 1961 tarihinde Türkiye ile Almanya arasında imzalanan İşgücü Anlaşması²¹ etkili olmuştur (Aydın, 2014, 1). Ayrıca aynı dönem içerisinde kırsal nüfusun şehirlere doğru % 6.37 oranında iç göç hareketinde katıldığı anlaşılmaktadır.

1970-1980 yılları arasında kırsaldan şehirlere doğru gerçekleşen göç hareketinin bir önceki döneme nazaran bir miktar yavaşladığı ve %5,47 oranında gerçekleştiği görülmektedir. Dönem içerisinde oluşan göç hareketlerinin başlıca nedenleri arasında, şehir hayatının cazibesi ve çekiciliği buna karşın kırsal hayatın cazibesini yitirmesi, itici ve çekilmez bir hale gelmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu dönem içerisinde 1961 işgücü anlaşması hükümleri doğrultusunda yurtdışına doğru oluşan dış göç hareketinin de yoğun bir şekilde devam ettiği görülmektedir (Sağlam, 2006, 35-36).

1980-1990 yılları arasında yapılan nüfus sayım sonuçlarına göre kırsaldan kentlere doğru cumhuriyet tarihinin en yoğun göç eyleminin gerçekleştiği söylenebilir. Öyle ki 1980 yılında % 56 civarında olan kırsal yerleşim nüfus oranı 1990 yılına gelindiğinde % 41'e kadar gerilemiş ve yaklaşık %15 civarında bir iç göç olayı gerçekleşmiştir. Bu dönem içerisinde özellikle doğu ve güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşayan halkın canına, malına ve namusuna kasteden hain terör örgütü PKK'nın²² kanlı pusu ve terörist saldırılarının kırsaldan kentlere gerçekleşen göç eylemlerinde artışa neden olduğu da ifade edilebilir (Dışişleri Bakanlığı, 2022).

²¹Türkiye – Almanya İşgücü Anlaşması 30 Ekim 1961 tarihinde imzalanmıştır. 12 maddeden oluşan ve resmi ismi “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Federal Almanya Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Türk İşçilerinin Almanya’da İşe Yerleştirilmelerine Dair Anlaşma” olarak kayıtlara geçen bu anlaşma, ülkemizden yurt dışına yönelik olarak gerçekleştirilen işçi göçüne ilişkin ilk anlaşma niteliğindedir. Anlaşma, Almanya’nın Bad Godesberg kentinde imzalanmıştır. Bu anlaşma kapsamında Almanya’ya çalışmaya gelen Türk işçilerinin Almanya’da işe yerleştirilmelerinin düzenlenmesi amaçlanmıştır.

²² 1984 yılındaki kuruluşundan itibaren on binlerce kişinin hayatını kaybetmesine neden olan terör örgütü PKK, Marksist-Leninist ve etnik ayrılıkçılık temelli bir ideolojiye sahiptir. Eylemlerinde sivil, asker, polis, kadın, çocuk ayrımı gözetmemekte, tedhiş duygusu yaratmaya çalışmaktadır. Terör örgütü, haraç, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi faaliyetlerde de bulunmaktadır. PKK’nın çocukların kaçırılarak zorla silahlaltına alınması

1990–2000 yılları arasında kırsal nüfus oranının % 41’den % 35’e kadar gerilediği görülmektedir. Bu dönem içerisinde, % 6 civarında gerçekleşen iç göç hareketinin nedenleri bir önceki dönemlerdeki sebeplerle neredeyse aynı özellikler taşıdığı söylenebilir. Kent hayatının cazibesi, köylerde işsizliğin artması, terörist eylemler, yatırım ve fabrikalaşma faaliyetlerinin orantısız ve plansız bir şekilde şehirlerin çevresine yoğunlaşması, tarımsal faaliyetlerin plansız yürütülmesi, arazi ve toprakların son derece parçalı ve küçük hale gelmesi vb türden daha birçok nedenden bahsedilebilir.

Ayrıca aynı dönem içerisinde 1580 sayılı Belediye Kanununun 2’nci²³ maddesi uyarınca 1998 yılında Türkiye genelinde yaklaşık 1154 köy yerleşim biriminin 2000 nüfus alt kriterini doldurması nedeniyle belde statüsüne dönüşmüş ve belediye teşkilatı kurulmuştur. Bu sayede aynı dönem içerisinde kırsaldan kente doğru oluşan iç göç hareketinde bir miktar duraksama olduğu ve önceki dönemlere nazaran daha az gerçekleştiği de görülmektedir.

2000–2010 yılları arasında kırsal nüfusun %35’den %24 oranının altına gerilediği ve bu dönem içerisinde %25,71 civarında bir göç hareketinin olduğu görülmektedir. Göç hareketinin nedenleri arasında, artık kırsalda kronik hale gelmiş birçok problem ve eksikliklerin bulunmasının yanı sıra, 5393 sayılı Büyükşehir Kanunu hükümleri ve Adrese Dayalı Nüfus Kayıt sisteminin uygulanması ve bu konuda yürütülen kararlı politikaların etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca, birçok köy ve kasaba sakininin şehirlerde ikamet ettikleri halde resmi ikamet adreslerini ADNKS üzerinde doğdukları köy veya kasabalarda gösterdikleri bilinmektedir. Bu durumda gerçeğe en yakın adres beyanların oluşturulması için; şehir ve büyükşehir belediyelerinin de yoğun talepleri sonucunda hükümet tarafından kanuni adımlar atılarak adres kayıtları tekrar düzenlenmiştir. Bu adımlar son derece etkili olmuş ve 2000-2010 yılları arasında kırsaldaki nüfus oranı %24’lere kadar gerilemiştir (Altaş, 2024, 1).

2010-2015 yılları arasında gerçekleştirilen nüfus sayım sonuçlarına bakıldığında, cumhuriyet tarihinin en büyük ikinci düşüşün gerçekleştiği görülmektedir. Öyle ki 2010 yılında %24 civarında olan kırsal nüfus oranının 2015 yılında (dönem içerisinde köylerden kentlere göçün fiziksel olarak yok denecek kadar az olmasına karşın) %8’e kadar gerilediği ve yaklaşık %16 gibi büyük bir oranda gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu ani düşüşün başlıca nedenleri arasında; 6360 sayılı Belediye Kanunu hükümleri doğrultusunda Büyükşehir Belediyeleri

konusunda da suç dosyası kabarıktır. Terör örgütlerinin aynı zamanda örgütlü suç eylemlerinde bulundukları ve bu yolla terör finansmanı yoluna gittikleri hususunda PKK eylemleri somut örnekler sunmaktadır. Terör örgütünün söz konusu faaliyetleri bağımsız uluslararası raporlara da yansımış durumdadır.

²³ “1580 Sayılı Kanunun 2’nci Maddesi: Nüfusu ne miktar olursa olsun kaza ve vilâyet merkezlerinde ve nüfusu iki binden fazla olan yerlerde belediye teşkilâtı mecburidir”.

sınırlarında yer alan birçok kırsal yerleşim birimi ve köylere “*mahalle*” statüsünün verilmesi ve ADNKS uygulamaları ile ilgili yürütülen politikaların son derece etkili olduğu söylenebilir.

2015-2020 yılları arasında gerçekleştirilen nüfus sayımı sonuçlarına bakıldığında, 2015 yılında %7,9 civarında olan kırsal yerleşim oranının 2020 yılında %7,00’a gerilediği, 2021 ve 2022 yıllarında ise oranının sabit kaldığı yani başka bir ifadeyle de artık hangi sebeple olursa olsun göç edecek köylü vatandaşın kalmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca %7’lik kırsal nüfusun büyük çoğunluğunun yaşlılardan oluştuğu genç, aktif ve üretken nüfusun ise ancak bu oranın yarısından daha az olduğu iddia edilebilir (TÜİK, 2022).

4.4. CUMHURİYET DÖNEMİ KÖY POLİTİKALARI

4.4.1. Köyleri Kalkındırma Adımları

4.4.1.1. Köylerdeki Genel Ekonomik ve Sosyal Durum

Osmanlı Devletinin son dönemlerinden Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar süregelen zaman içerisinde Anadolu köylüsünün sosyal ve ekonomik durumu ve yoksulluğu neredeyse tarif edilemeyecek boyutlarda olduğu ve içler acısı bir hal aldığı ifade edilmektedir (Baysal, 1984, 209). Kubilay Baysal tarafından yapılan bir araştırmada köylerin genel durumlarıyla ilgili olarak; küçük ve parçalı topluluklar halinde dış dünya ile ilişkileri kesilmiş ve tamamen içine kapanmış bir vaziyette yaşadıklarından bahsedilmektedir. Köylerin sosyal yönden kapalı bir yaşam sürdürüyor olmalarının yanı sıra ekonomilerinin de tamamen kapalı olduğu ve nüfusun büyük çoğunluğunun kırsal ve köylerde yaşıyor olmasına rağmen tarımsal ve hayvansal üretim faaliyetlerinin ülke ekonomisinin ancak %20’sini oluşturduğu bildirilmektedir. Ayrıca, Anadolu köylüsünün ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar tarımsal ve hayvansal üretim yapabildikleri ve modern ölçülerde teknolojik üretime geçemedikleri, yeniliklere son derece uzak kaldıklarından ve hatta teknolojik yenilikler konusunda tamamen habersiz olduklarından da bahsedilmektedir. Köylülerin devletle olan ilişkilerinin vergi ödenmesi ve askerlik işlemleriyle sınırlı olduğu ve birçok köyün devlet hizmetlerinden (yol, su, okul, sağlık vb.) tamamen mahrum kaldıkları da anlatılmaktadır.

Öz ve genel olarak ifade etmek gerekirse; Anadolu köylüsünün tamamen kendi içine kapandığı, ait olduğu devlete ve idarecilerine karşı yabancılaşmış bir vaziyette küçük ve parçalı şeklide yaşadıkları, tarımsal ve hayvansal faaliyetlerini de tamamen ilkel usullerle gerçekleştirdikleri bildirilmektedir (Eldem, 1970, 280).

Yukarıda bahsedilen çalışmalardan ve konuyla ilgili yapılan diğer araştırmalarda Anadolu köylüsünün fakirliği, çaresizliği ve perişanlığı gibi birçok olumsuz durumdan bahsedildiği açıkça görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Anadolu köylüsünün

modernleştirilmesi, ekonomik ve sosyal refah seviyesine ulaştırılması gibi düşüncelerin hükümetin başlıca gündemi haline geldiği bilinmektedir. Ülke ekonomisinin canlanması ve devlet giderlerinin de karşılanması için köylünün kalkındırılması hayati öneme sahip bir zorunluluk olarak görüldüğü ve tarımsal üretim miktarının artırılmasının da son derece önemli olduğu söylenebilir.

4.4.1.2. Köyleri Kalkındırma Planlamaları ve Projeler

Cumhuriyet'in ilanı sonrasında TBMM'nin ilk icraatlarından olan 442 sayılı köy kanununun yürürlüğe girmesiyle Anadolu coğrafyasında yaygın ve parçalı bir vaziyette bulunan irili ufaklı köyler kanuni tüzel kişilik kazanmış ve taşra teşkilatlarının hemen her alanda demokratik yapısal dönüşümlerinin merkezi haline gelmiştir. Çalışmanın bu bölümünde 1923 ile 2020 yılları arasında kırsal alanlar ve özellikle köylerle ilgili planlanan yatırım ve kalkınma projeleri genel hatları üzerinden aşağıda belirtildiği şeklide izah edilmeye ve sonuçları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

a) Köylerde Tarımsal Üretimin Geliştirilmesiyle İlgili Çalışmalar: Osmanlı Devletinin son dönemleri ve yeni Türkiye'nin ilk yıllarında coğrafyada gerçekleşen savaşlar, işgaller, göçler ve daha birçok nedenlerden dolayı insan ve toprak kayıplarının yaşandığı ve özellikle erkek nüfusun azaldığı görülmektedir. Çalışkan, dinamik ve üreten köylü erkek nüfusun etkin kullanılması, tarımsal ve hayvansal üretim ile ekilen arazi ve ürünlerin çoğaltılması, vatandaşların eğitilmesi, sanayi kurulması ve fabrikalaşma faaliyetlerinin başlatılması ve kısacası her alanda bir an önce devletin kalkındırılması son derece önemli olmakla beraber hükümetinde de başlıca gündem maddelerini oluşturduğu söylenebilir. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin yukarıda bahsedilen tüm çalışmaları her hangi bir dış borç kaynağına müracaat etmeden, sadece vatandaşlarının ve köylülerin emeğiyle gerçekleştirecekleri tarımsal üretim gelirleriyle karşılama düşüncesinde olduğu da ifade edilebilir.

Türkiye sınırları içerisinde yürütülmekte olan tarımsal faaliyetlerin geliştirilmesi ve planlaması çalışmaları Cumhuriyet ilan edilmeden önce başlamış ve Atatürk 1922 yılı Mart ayında köylülerle ilgili tarihe geçen meclis konuşmasını²⁴ yapmıştır. 1923 yılında da Türk

²⁴ Mutfak Kemal Atatürk 1922 yılı mart ayında Mecliste yaptığı konuşmada; “Yedi asırdan beri, cihanın çeşitli uzak köşelerine sevk ederek, kanlarını akıttığımız, kemiklerini o topraklarda bıraktığımız ve yedi asırdan beri emeklerini ellerinden alıp israf eylediğimiz ve buna karşılık daima tahkir ve tezlil ettiğimiz ve bunca fedakârlık ve ihsanlarına karşı, nankörlük, küstahlık, cabbarlıkla uşak menzilesine indirmek istediğimiz, asil Sahib'in huzurunda, hem tam bir utanç, hem tam bir saygı ile hakiki vaziyetimi alalım...” (Aydemir, 1999b, 258). Milli Mücadelenin devam ettiği sıralarda gerçekleşmiş olan bu konuşmada Mustafa Kemal bir an önce köylülerin sonuna kadar hak ettikleri refah ve toplumsal saygı seviyesine ulaştırılmaları için çalışmalara başlanacağı haberini verdiği anlaşılmaktadır.

Tarımının geliştirilmesiyle ilgili aşağıda genel hükümleri ve hedefleri belirtilen ilk beyannameyi yayınlamıştır.

- Aşar Vergisinin ıslah edilmesi,
- Tütün tarımı ve ticaretinin milli menfaatlere uygun düzenlenmesi,
- Ziraat Bankasının sermayesini artırarak, çiftçileri daha uygun ve daha fazla kredi ile desteklemesi,
- Tarım makinalarının ithali,
- Hayvan ıslahı ve sayısını artıran önlemlerin alınması.
- Osmanlı Devleti'nde tarımla ilgili yapılan reformların ve yatırım faaliyetlerinin baştan sona incelenmesi,
- Tarım alanında ilgili yasaların çıkartılması,
- Bilimsel ve akademik toplantıların düzenlenmesi,
- Yurt dışından konusunda uzmanların getirilmesi ve yurt dışına uzman gönderilmesi,
- Modern ve teknik eğitim kurumlarının açılması,
- Ülkenin her köşesinde makineli tarıma geçilmesi için ihtiyaç duyulan teknolojik alet, edevat ve makinelerin getirilmesi,
- Tohum ve hayvan ıslah merkezleri ve örnek uygulama çiftliklerinin kurulması.
- Ülke de sanayi bitkilerinin ekilmesi ve bu ürünlerle ilgili gerekli fabrikaların kurulması.

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım alanında gerçekleştirilen reform hareketleri ve yapılan yatırımların doğrudan veya dolaylı olarak Anadolu köylüsünün çoğunluğunu hatta tamamını ilgilendirdiği ifade edilebilir. Köylerde ve kırsal alanlarda son derece ilkel metodlarla yürütülen tarımsal faaliyetlerin geliştirilerek gözüken çok daha yüksek miktarlardaki tarım arazilerinin çoğunluğunun ekim ve sürümünün yapılması, hedeflenen düzeyde verim artışının sağlanarak hasat edilecek ürün miktarının mümkün olduğunca artırılması gibi başlıca amaçların güdüldüğü anlaşılmaktadır. Tarım sektörünün en büyük kazanımlarından birisinin sanayinin ihtiyaç duyduğu bitkisel ürünlerin yetiştirilerek ilgili fabrikaların açılması ve faaliyete geçmesinin olduğu açıkça söylenebilir.

Başka bir ifadeyle, Cumhuriyetin ilanı sonrasında tarım sektörü için yapılan başlıca amaç, yatırım ve reformlar aşağıda ki şekilde de izah edilebilir.

- Vatandaşların ihtiyaç duyduğu gıda ve giyim ürünlerinin üretilmesi ve fazla kısmıyla devletin kalkındırılması.
- Üretimin arttırılması sonucu artacak olan vergilerle, devletin yapılandırma faaliyetleri için ihtiyaç duyulan sermaye birikiminin sağlanması.

- Diğer sektörler için de fabrikaların kurulması.
- Devletin borçlarının ödenmesi.
- Alt yapı ve üst yapı yatırım ve faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi.
- Devlet için hayati öneme sahip olan hizmetlerin yürütülmesi için ihtiyaç duyulan maddi kaynağın sağlanması (Dernek, 2006, 2-5).

Devletin hedeflediği amaçlara ulaşma doğrultusunda tarım sektörüyle ilgili birçok adımlar attığı, yatırımlar gerçekleştirdiği, fabrikalar açtığı, bankacılık faaliyetlerini geliştirdiği, kanuni birçok düzenlemeyi yürürlüğe koyduğu anlaşılmaktadır. Ne var ki süregelen tarihsel süreç içerisinde bu adımlarının ya yetersiz kaldığı ya da yeteri kadar geliştirilemediği, yatırımların Anadolu coğrafyasına eşit bir şekilde dağıtılamadığı ve özellikle fabrikaların belirli şehirler etrafında yığın olacak şekilde kurulduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki gerek ilk hükümet ve gerekse sonrasında kurulan hükümetler her ne kadar tarımla ilgili reform niteliğinde kararlar almış ve yatırımlar yapmış olsalar da Anadolu coğrafyasının genelini etkileyen ölçülerde adımların atılamadığı görülmektedir.

b) Tarımsal Sanayi Kurma Planlamaları; 1922’de Mustafa Kemal Atatürk’ün mecliste yapmış olduğu konuşma, 1923’de yine Atatürk tarafından yayınlanan tarım beyannamesi, 1923’de İzmir’de toplanan I. İktisat Kongresinde²⁵ alınan kararlar ve 1924 yılında köy kanununun kabul edilmesi vb uygulamalar, kırsal alan ve köyleri kalkındırma hedefleri doğrultusunda Cumhuriyet döneminde atılan ilk adımlar olarak kabul edilebilir. Ne var ki 1929 yılında bütün dünyayı kasıp kavuracak ve Türkiye’yi de son derece olumsuz etkileyecek olan ekonomik buhran²⁶ I. İktisat Kongresinde alınan sanayileşme kararlarının ve diğer yatırım düşüncelerinin uygulanmasını engellemiştir.

c) Köylüye Toprak Dağıtılması; Atatürk’ün gerek meclis oturumlarında ve gerekse yurt içi ziyaret ve toplantılarında yapmış olduğu konuşmalardan da anlaşılabacağı üzere, köylü ve çiftçiye büyük önem verdiği anlaşılmakla beraber, köylünün bir an önce kalkındırılmasını, ne şekilde olursa olsun mağduriyetlerinin ve ihtiyaçlarının giderilmesinin gerekliliğini vurguladığı

²⁵ Banka-han binasında toplanan yeni Türkiye’nin ekonomik sorunlarının tartışıldığı Birinci Türkiye İktisat Kongresi 17 Şubat 1923’te İzmir’de yapıldı. Özel sektör öncelikli bir ekonomik modelin uygulanması kararı alındı. Ancak yeterli sermayenin olmayışı yetişmiş, kalifiye insanların yokluğu ya da azlığı kongrede alınan kararları aslında fiilen işlevsiz hale getirmişti. 1929’da başlayıp kısa sürede Türkiye’yi de etkileyen “Dünya Ekonomik Krizi” ise kongrede alınan kararları uygulamadan kaldırmış; devletçi, planlamacı bir ekonomik modelin benimsenmesine yol açmıştı (Kayıran ve Saygın, 2019, 28-29).

²⁶ 1929 Ekonomik bunalımı, diğer adıyla büyük depresyon, ekonomik sonuçları öncelikli olacak şekilde toplumsal ve siyasal sonuçları ile dünyanın karşılaştığı ilk büyük ekonomik krizdir. Kriz, 24 Ekim 1929 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri’nde başlamış ve kısa süre içerisinde gelişmiş diğer ülkeleri de etkilemiştir. Kriz II. Dünya Savaşı’na kadar sürmüştür (Atatürk Ansiklopedisi, 2021, 226).

görülmektedir. Özellikle arazisi olmayan çiftçi ve köylülerin topraklandırılmasını ve acilen konuyla ilgili bir yasanın çıkarılmasını da istediği anlaşılmaktadır. Atatürk mecliste gerçekleştirmiş olduğu bir konuşmasında; *“Toprak Kanununun bir neticeye varmasını, Meclisin yüksek himmetinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin, geçineceği ve çalışacağı toprağa malik olması, behemehâl lazımdır. Vatanın sağlam temel ve imarı bu esastadır”* şeklinde acil olarak talep de bulunduğu açıkça ortadadır (Aydemir, 1999b, 330).

Cumhuriyetin kuruluş dönemi olarak da kabul edilen 1920 ile 1925 yılları arasında yaşanan savaşlar, devleti örgütleme çalışmaları ve rejimin ne şekilde olacağının belirlenmesinde yaşanan sorunlar nedeniyle toprak dağıtımı konusu gündeme ancak 1925 yılında, Bütçe Kanunu 25’nci maddesi ile gelmiştir. Madde; *“Toprağa ihtiyaç duyan ziraat erbabına, elde mevcut milli arazi, bedeli on sene taksitle alınmak ve her aileye verilecek arazi miktarı ellerindeki topraklarla birlikte en fazla iki yüz dönümü geçmeyecek üzere, değeri bahasına dağıtılacaktır”* şeklinde hüküm içermekte olup, söz konusu kararın fiziki olarak hayata geçirilmesiyle ilgili somut bir adımın atılmadığı ifade edilebilir (Barkan, 1980, 450).

Konuyla ilgili olarak yapılan bazı araştırmalarda; 1925 yılı bütçe kanununa ilave edilen 25’nci madde hükümleri doğrultusunda ve aynı yıl içerisinde köylüyü topraklandırmak amacıyla devlet arazilerinin dağıtımına başlandığı yer almaktadır (Tezel, 1994, 370). 1927 ile 1929 yılları arasında kabul edilerek yürürlüğe giren bazı kanun hükümleri doğrultusunda arazisi olmayan ailelere toprak dağıtımı gerçekleştirildiği anlaşılmakla beraber bu dağıtımın şehirli ailelere mi yoksa köylülere mi yapıldığından somut olarak bahsedilmediği iddia edilmektedir (Aksoy, 1971, 58).

Çiftçiyi Topraklandırma kanunu hükümleri doğrultusunda 1947 ile 1950 yılları arasında yaklaşık 1.500.000 m2 arazi belirli bir miktarı geçmemek kaydıyla 32.688 aileye satılmıştır. Ayrıca köylülerin arazi, tohumluk, tarım araçları ve makinalarına olan borçlarının vadesinin 20 yıla çıkarıldığı bildirilmektedir. İlk defa işletilecek olan araziden daha satış aşamasına gelmemiş fidanlıklarla, bağ ve zeytinliklerden belirli bir süre boyunca vergi alınmaması da kararlaştırılmıştır (Aydemir, 1999b, 325).

d) Kalkınma Planlamaları; 1920’li yıllardan 1960’lı yıllara değin hem yurt içi ve hem de yurt dışında birbiri ardına gerçekleşen kaotik ortam devletin kırsal alan ve köyleri kalkındırma hedeflerini 1960’lı yıllardan itibaren resmi olarak planlanmaya başlamasına neden olmuştur. Ayrıca 1960 yılında cuntacı askerler tarafından gerçekleştirilen darbe ise ülkenin her alanda gerilemesine neden olduğu gibi, önündeki on yıllarda gerçekleşebilecek ilerleme ve geliştirme planlamalarının da rafa kaldırılmasına neden olduğu söylenebilir.

- ***Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967);*** Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Başkanlığı tarafından ‘Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’ başlığı altında hazırlanan ve 1963 ile 1967 yılları arasını kapsayan kalkınma raporu, 1963 yılı Ocak ayında yayınlanmıştır.

Kalkınma raporu içerisinde “*Toplum Kalkınması (Köy Kalkınması)*” başlığı altında ayrı bir bölüm oluşturulmuş ve köylerin kalkındırılmasıyla ilgili ilke ve metotlar belirlenmiştir. Kalkınmanın uzun süre etkili olabilmesi için her şeyden önce hedef toplumunun yapısı ve değerler sistemini gelişme ve çağdaşlaşmaya uygun bir hale getirmek amaçlanmış, ekonomik kalkınmaya başlamadan önce toplumun kalkındırılması gerektiği ve bununla ancak “*toplum kalkınması metodunun*” uygulamasıyla mümkün olabileceğinin rapor edilmiştir. Ayrıca, toplumun kalkınmasında ihtiyaç duyulan türden hizmetler ve çalışmaların gerçekleştirilmesi, dernek veya kooperatif gibi birliklerin oluşturulması ve kamu idareleri ile sivil toplum örgütleri vb topluluklar arasında işbirliğinin sağlanmasının gerekli olduğu da belirtilmiştir. Öz olarak, Toplumsal Kalkınma Metodu, söz konusu kitleleri eğiterek birlikte çalışma imkânı sunacak, toplumun yapısı ve değer sistemleri üzerinde arzu edilen şekillerde değişiklikler sağlayacak, toplumsal enerji oluşturarak harekete geçmeyi sağlayacak bir metot olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır (Kalkınma Planı, 1963, 101).

- ***İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972);*** 1968 ile 1972 yılları arasını kapsayacak şekilde hazırlanan kalkınma planı içerisinde “*Köy ve Köylü Sorunu*” başlığı altında ilkeler ve yürütülecek politikalar belirlenmiştir. Belirlenen başlıca ilkeler arasında; köylülerin kalkınmanın nimetlerinden faydalandırılması, insanlık haysiyetine yaraşır asgari geçim düzeyine ulaştırılması, tarımsal üretimin artırılması, köy sorunlarını çözmeye yönelik çalışmaların yürütülmesi vb planlamaların yapılması amaçlanmıştır.

Raporda yer alan başlıca politikalar arasında; köylerde kadastro ve tapulama işlemlerinin başlatılması, topraksız veya az topraklı çiftçilere yetecek kadar arazi verilmesi, tarım üretim metotlarının geliştirilerek yaygınlaştırılması, çiftçinin daha fazla ve kaliteli ürün yetiştirmesinin sağlanması, kooperatifleşmenin teşvik edilmesi gibi hedefler bulunmaktadır. Ayrıca, daha çok sayıda köye hizmet götürülmesi için gereken sermayenin oluşturulması türünden ekonomik politikalarında yürütülmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır (Kalkınma Planı, 1968, 246) .

- ***Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977);*** “Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl” başlığı altında, dönemin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak son derece geniş ölçekli ve birçok sektörü de kapsar şekilde 5 yıllık planlama yapılmıştır. Ayrıca köyler ve köylülerin birçok sanayi sektörüyle dolaylı veya doğrudan ilişkilendirilerek tarımsal

üretimin arttırılması, köylerin kalkındırılması, eğitim ve sağlık hizmetlerinin ulaştırılması, enerji ihtiyaçlarının giderilmesi, şehirlerde ki iş gücü ihtiyacının karşılanması, işsizliğin önlenmesi, artan şehir nüfusunun getirdiği sorunların çözümü gibi daha birçok konuda planlamalar yapılmıştır.

1973 yılında hazırlanan kalkınma raporunda, 1969 yılı itibariyle irili ufaklı kırsal yerleşim birimi sayısının 74000 civarında olduğu ve bu küçük yerleşim birimlerinin dağınık bir vaziyette konumlandıkları belirtilmektedir. Dağınık yerleşme düzeninden kaynaklanan birçok olumsuzluğun olduğu, devlet hizmetlerinin yürütülmesi ve köylerin alt yapı ihtiyaçlarının giderilmesi gibi çalışmaların son derece güçleştiği, modern teknikle yürütülmesi gereken faaliyetlerin ülke geneline yayılması çalışmalarının yetersiz kaldığı ifade edilmektedir. Ayrıca gerçekleştirilen yatırımların çoğunluğunun üretkenliği son derece sınırlı olduğu halde sadece coğrafi açıdan avantajlı belirli bölgelere yapıldığı da itiraf edilmektedir. Bu düzensiz yatırımlardan dolayı bu bölgelerde gerek nüfus ve gerekse çarpık kentleşme ve çarpık sanayi oluşumlarında yoğunluk ve karmaşıklığın olduğu da bildirilmektedir²⁷. Kalkınma Planı raporunun “Önsöz” bölümünde dikkat çeken bir açıklama ise dönemin başbakanı Ferit MELEN²⁸ tarafından yapılmıştır (Kalkınma Planı, 1973, 976).

Gerek önsöz açıklaması ve gerekse kalkınma planında amaçlanan hedeflere bakıldığında ise daha çok şehirlere ağırlık verildiği ve buralarda altyapı, kentleşme, eğitim, sanayi, fabrikalaşma, sağlık, göç, istihdam gibi sektörlerle ilgili iyileştirme yapılması ile ilgili planlamalarının yoğunlukta olduğu görülmektedir.

- **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983);** Millet Meclisi Genel Kurulu’nun 30.11.1978 tarihli 15’nci birleşiminde onaylanmıştır. Raporda; tarım, sanayi, kırsal yerleşim, kentleşme, eğitim, sağlık, istihdam, göç, ekonomi, altyapı ve üst yapı hizmetleri, ithalat ve ihracat, yerel ve merkezi yönetimler olmak üzere daha birçok sektörle ilgili beş yıllık planlamalar yapılmıştır. Raporun giriş bölümü açıklamalarında; önceki raporlarda da yer aldığı

²⁷ “Nüfusun yüzde 65’i onbinden az nüfuslu kırsal alanlarda yaşamaktadır. Köyden kente yapılan göçler, kentleşme hızının büyümesine ve dengesiz bir kentleşmenin doğmasına yol açmaktadır”.

²⁸ “Hızla artan nüfusumuzu artık tarım alanında tutmak imkânı kalmamıştır. Bu yüzyılın sonunda Türkiye’imiz nüfusu 70 milyonu bulunca köylerde yaşayan halkımız sayı olarak bugünkünün bir miktar altına düşerek 15 milyon civarında kalacak, ama şehirlerde yaşayan nüfus, 14 milyondan 55 milyona çıkacaktır. Bu nüfusun, şehirlerimizde sanayiden ve buna bağlı olarak gelişecek olan hizmetlerden başka alanlarda istihdamına imkân yoktur. Öte yandan Türkiye’nin Jeopolitik durumu da sanayileşmesini zorunlu kılmaktadır. Komşularımız sanayileşme yolunda hızla ilerlemektedir...”

üzere tarımsal üretimin önemi ve geliştirilmesi öncelik olarak kabul edilmiş ve hemen hemen bütün sanayi kollarıyla da doğrudan ilişkilendirilmiştir²⁹.

Kalkınma Planının Üçüncü Bölüm VII. kısmında “*Köylüye Yönelik Politikalar*” başlığı altında, planlama ve iyileştirme hedefleri yapıldığı anlaşılmaktadır.

Köylüye yönelik yürütülecek politika ve iyileştirilmesi gereken başlıca hedefler olarak; gelir dağılımında toplumun her kesimi arasında eşitliğin sağlanması, tarımsal gelişme ve toplum kalkınması faaliyetlerinin bir tutularak sanayi toplumuna geçiş sürecinde köylünün desteğinin alınması, köylülerin üretim gücü ve gelirleriyle beraber kalkınma imkânlarının artırılması, kırsal alanı geliştirme çalışmalarının hızlandırılarak yaşama düzeyinin yükseltilmesi şeklinde planlamaların yapıldığı ifade edilebilir. Ayrıca bu planlamalar; “*Etkili bir toprak reformu, demokratik kooperatifleşme, köylüye dönük devlet düzenlemesi ve desteği, köykentler yoluyla yeni bir üretim düzeninin kurulması*” şeklinde ana başlıklardan oluşan politikalar olarak belirlenmiştir (Kalkınma Planı, 1978, 286-290).

- ***Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)***; Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kulunun 13.7.1984 tarih ve 90’ıncı birleşiminde onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Beşinci Kalkınma Planlamasıyla ilgili oluşturulan raporun; içerik, hedefler, politikalar, uygulamalar, ilkeler vb özellikleri bakımından önceki dönem raporlarına oldukça benzerlik gösterdiği ifade edilebilir. Fakat dönemin gereksinimleri nedeniyle oluşan yeni oranlar ve miktarlar, yeni sanayi kollarının oluşumu, iç ve dış göç hareketlerinin hızlanması, toplum hayatının birçok safhasında meydana gelen değişiklikler toplumsal ihtiyaç ve beklentilerin değişmesine neden olmuş ve bu tür sebeplerden dolayı birçok içerik, hedef ve politikaların belirlendiği söylenebilir.

Önceki kalkınma planlamalarında olduğu gibi beşinci kalkınma planında da tarım sektörünün; politika, ilke ve hedefler bakımından öncelikli ve acil olacak şekilde yerini aldığı görülmektedir. Ayrıca, tüm kalkınma hamle ve planlamalarında bahsedilen tarımsal faaliyetlerin devletin, kırsal alanların, köylerin ve toplumsal ekonominin kalkınmasında lokomotif sektör olarak görüldüğü söylenebilir.

Raporunun dördüncü bölümünde yer alan “Sosyal Hedef ve Politikalar” başlığı altında oluşturulan “I. Nüfus” kısmında; “*orta büyüklükteki şehirlerin kendi kendilerine yeterli hale getirilmesi suretiyle, nüfusun büyük şehirlere göçünün azaltılması ve dengeli dağılımı,*

²⁹ “Türkiye, yetişmiş insan gücü ve teknik deneyim birikimi ile önemli doğal kaynaklara sahip bir ülkedir. Temel gereksinimlerinin büyük bir bölümünde, özellikle temel yiyecek maddelerinde yeterliğe kavuşan ekonomi, IV. Plan döneminde, kimyasal gübre, ilaç, bitkisel yağlar vb. birçok maddede daha kendine yeter duruma gelecektir. Bu gelişmeler tarımda ve sanayide verim artışları ile gerçekleşecek, verimlilik artışları dışsatımlarda sıçramaların zeminini oluşturacaktır”. (bkz:4. Kalkınma Planı – Giriş)

yatırımların göçü yönlendirici etkisinden faydalanarak sağlanacaktır” şeklinde hedef belirlenmiştir. Belirlenen hedeften anlaşılağı üzere özellikle devlet yatırım ve sanayileşme faaliyetlerinin eşit olacak şekilde dağıtılmasının; şehir ve kırsal nüfusun orantılı bir şekilde büyümesi ve korunmasında ve düzensiz iç göç hareketlerinin de engellenmesinde ne kadar önemli olduğunun vurgulandığı ifade edilebilir.

Raporun “XIV. Köye Götürülen Hizmetler” bölümünde hedef olarak köylerin ana ihtiyaçları olan; içme suyu, elektrik, haberleşme, eğitim ve sağlık hizmetlerinin karşılanmasıyla köy ve şehir arasında oluşan hayat standart farklılıklarının da giderileceğı öngörülmüştür. Ayrıca, son derece düzensiz ve orantısız bir şekilde köylerden şehirlere doğru gerçekleşen göç hareketlerinin en aza indirilmesi, nüfusun belirli bir oranda köylerde ikamet etmesinin sağlanması da amaçlanmış ve köylerle ilgili olan hedefler genel olarak aşağıdaki şekilde sıralanmıştır.

- “Her yıl 8.600 km. tesviyeli, 10.000 km. stabilize, 2.000 km. asfalt köy yolu yapımı ile 4.000 km. onarımı sağlanacaktır.
- V. Plan döneminde, yılda 3.544 ünite yeni yapım ve 1.000 ünite yenileme olmak üzere, 17.720 üniteye içme suyu sağlanacak, 5.000 ünitenin de yenilemesi yapılacaktır.
- Köylerin tamamı V. Plan döneminde elektriğe kavuşturulacaktır.
- Sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılmasını sağlamak üzere, V. Plan döneminde köylerimizde 720 sağlık ocağı ve 4.215 sağlık evi yapılacaktır.
- Kırsal kesimde haberleşme hizmetinin etkinliğini artırmak üzere, V. Plan döneminde 12.900 köye daha telefon irtibatı sağlanacaktır.
- Türkiye’de okulsuz köy kalmadığı için, ilkokullarda kalitenin yükseltilmesi ve dağınık yerlerin birimlerine ilköğretim hizmeti veren yatılı bölge okullarının geliştirilmesine yönelinecektir” (Kalkınma Planı, 1984, 125-168).

1985 Kalkınma Planında hedeflenen politika ve kriterlerden de anlaşılağı üzere, köylerin tüzel kişilik olarak ilan edilışinden 60 yıl geçmesine rağmen alt ve üst yapı hizmetlerine son derece ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Özellikle ulaşım, sağlık, enerji, haberleşme ve içme suyu gibi hayati öneme sahip hizmetlerin birçok köye ulaştırılamadığı söylenebilir.

- **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994);** TBMM Genel Kurulunun 22.6.1989 tarihinde gerçekleşen 107’nci birleşiminde onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

6’ncı Beş Yıllık Kalkınma Planında yer alan politika ve hedefler incelendiğinde; sanayi sektörlerinin geliştirilmesi ve şehir hayatının düzenlenmesinin yanı sıra aile, gençlik, sağlık,

eğitim vb hizmet dallarına yapılacak yatırımların ön plana çıktığı görülmektedir. Bir önceki kalkınma planlarının aksine 1990 kalkınma planında tarım sektörüyle ilgili yürütülecek hedef ve politikalardan son derece az bahsedildiği anlaşılmaktadır.

Kalkınma planının V. Bölümünde “*Bölgesel ve Yöresel Gelişme*” başlığı altında yer alan “*Mahalli İdareler*” kısmında belirtilen hedefler içerisinde “*kırsal alanda mahalli hizmetlerin verimliliğini artırmak için ilçe özel idarelerinin kurulması, küçük belediyeler ve köy idarelerinin güçlendirilmesi yönünde hazırlık çalışmaları sonuçlandırılacaktır*” şeklinde hedef konulmuştur. Bu hedefe göre kurulması planlanan İlçe Özel İdare birimleri sayesinde köylerin kendi mahalli ve coğrafi sınırları içerisinde ihtiyaçlarının belirlenmesi, takip edilmesi, giderilmesi, hızlandırılması, verimliliğinin artırılması, köy muhtarları ve köylülerin ihtiyaç, beklenti, şikâyet ve taleplerinin hızlı bir şekilde değerlendirilmesi gibi daha birçok yönden gelişme sağlanmasının amaçlandığı ifade edilebilir.

Yine V. Bölüm içerisinde “*Kırsal Alana Götürülen Hizmetler*” başlığı altında oluşturulan ilke ve politikalar doğrultusunda kırsal kesime ekonomik ve üretim hareketliliğinin kazandırılması hedefiyle “*Kırsal Alan Planlama*” yaklaşımı oluşturulmuştur. Yaklaşım metninde; “*kırsal alan planlama yaklaşımı çerçevesinde hizmetlerin ve tarıma dayalı sanayi yatırımlarının merkez köy ve kasabalara yönlendirilmesi desteklenecektir*”³⁰ şeklinde hedef yer almaktadır (Kalkınma Planı, 1989, 300-321).

1990 yılına gelindiğinde sağlıklı ve düzensiz bir şekilde şehir nüfuslarında ki artışın ve buna karşın köy nüfuslarındaki azalışın da devam ettiği görülmektedir. Ne var ki, kırsaldan şehirlere doğru düzensiz şekilde gerçekleşen iç göç hareketlerinin azaltılması, belirli oranlarda ve sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesinin sağlanması, hem şehirlerde hem de kırsalda yeteri kadar nüfusun barındırılması gibi amaç ve hedefler taşıyan önceki kalkınma planlamalarının bu konuda başarısız olduğu açıkça ortadadır.

- ***Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000);*** Kalkınma Raporu TBMM Genel Kurulunun 18.07.1995 tarihinde gerçekleşen 142’nci birleşiminde onaylanarak yürürlüğe

³⁰ - Köylünün ana geçim kaynağı olan toprağın rasyonel kullanımı için gerekli düzenlemeler tarımsal araştırma kurumları ile birlikte yapılacak, tarımsal yapı bozukluklarının giderilmesini amaçlayan projelere ağırlık verilecektir.

- Kırsal alanda istihdamın artırılması, gelirin çeşitlendirilmesi için yeni üretim dallarında çalışma teşvik edilecek, tarım dışı ekonomik faaliyet kolları desteklenecektir.

- Kırsal alanda yaşayan ailelerin eğitim ve kültür düzeylerinin yükseltilmesi için düzenlenen yaygın eğitim programı ve projeleri çeşitlendirilecek ve artırılabilecektir. (bkz: Altıncı Kalkınma Planı 1990-1994, 320-321)

girmiştir. Raporun “*Kalkınma Planı Öncesi Durum*” başlığında yer alan “*II Genel Durum Değerlendirmesi–Sosyal Gelişmeler*” alt başlığında “*kırsal kalkınmanın süreklilik ve kalıcılık temellerine kavuşturulamaması, kır-kent arasındaki refah düzeyi farkının giderek açılmasına ve kırsal nüfusun büyük kentlere yığılmasına neden olmaktadır*” şeklinde bir nevi itiraf niteliğinde genel durumdan bahsedildiği anlaşılmaktadır.

Raporun “*Üçüncü Bölüm*” (*Temel Yapısal Değişim Projeleri*) alt başlığında yer alan “*Mahalli İdarelerin Güçlendirilmesi Reformu*” kısmının “*Kırsal Alt Yapı*” alt başlığında bazı hedefler ve politikalar belirlenmiştir.

Hazırlanan plan metni; Amaçlar, İlkeler ve Politikalar başlıkları altında belirlenen hedeflerden oluşturulmuştur. Yürütülmesi düşünülen tarım politikasında; dengeli, sürdürülebilir ve çevreyle uyumlu bir kalkınmanın sağlanması için gerekli olan altyapının hazırlanması temel amaç olarak belirlenmiş ve bu sayede ülke ekonomisine kısa sürede fayda sağlayacak projelerin öncelikli olarak destekleneceği ifade edilmiştir. Ayrıca, Toprak Yasası çıkartılması, toprakların korunması, arazi toplulaştırma vb türünden çalışmalar için gerekli kanuni hazırlıkların yapılacağı ve tarımsal altyapı faaliyetlerinin daha etkin yürütülmesi için de yeni bir Genel Müdürlüğün oluşturulacağı hedeflenmiştir (Kalkınma Planı, 1995, 159).

Ne var ki 1996 ile 2000 yılları arasını kapsayan 7’nci Kalkınma Planında yer alan hedeflerin birçoğunun önceki yıllar planlarında yer alan hedeflerde de amaçlandığı görülmektedir. Köy kanununun kabul edilişinden yaklaşık 70 yıl ve ilk kalkınma planlamasından da 30 yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen, hedeflenen birçok kırsal kalkınma çalışmasının amacına ulaşmadığı; birbirinin neredeyse aynısı olan planlamalardan ve sürekli azalan kırsal nüfus istatistiklerinden anlaşılmaktadır. Yürütülen kırsal kalkınma politika ve çalışmalarının köyler ve köylülerin yaşam tarzı ve refah seviyesini yükseltme amaçlarının hedeflenen düzeyde gerçekleşmediği de açıkça ifade edilebilir. Ülkenin sanayileşme faaliyetleri Anadolu’nun her noktasının istifade edebileceği şekilde dağıtılması gerekirken, bu dağıtımın dengesiz ve düzensiz şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Sanayileşmenin daha çok büyükşehir iç ve çevrelerinde düzensiz bir şekilde yoğunlaşmasından kaynaklanan; sosyal, ekonomik, kültürel, güvenlik, eğitim hizmetleri dâhil olmak üzere birçok yeni kent sorunlarının doğmasına neden olduğu da görülmüştür.

- ***Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (Uzun Vadeli Strateji: 2001-2005);*** Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan Kalkınma Planı Raporu TBMM Genel Kurulunun 27.6.2000 tarih ve 119’uncu birleşiminde onaylanmıştır.

Sekizinci Kalkınma Planının 7. Bölümünde yer alan “*Bölgesel Gelişme Hedef ve Politikaları*” başlığı altında ki V. kısımda “*Kırsal Kalkınma*” planlama ve politikalarına yer verilmiştir. Genel olarak metnin incelenmesi neticesinde ise yine bir önceki raporlarda belirtilen planlamalara yakın hedeflerin amaçlandığı ve bu hedeflerin de bir nevi “*tekrar*” niteliğinde olduğu görülmektedir.

Kırsal Kalkınmayla ilgili bölümün ilk maddesinde “*Sürdürülebilir Kalkınma İlkesi*”³¹ çerçevesinde, kırsal ve yerelin sahip olduğu kaynakların etkin bir şekilde harekete geçirilmesi neticesinde kırsal ve köylerde gelir ve istihdamın artırılması, yaşam kalitesinin yükseltilmesi, sivil toplum örgütlerinin katılım sürecine katkılarının artırılması temel amaçlar olarak belirlenmiştir. Ayrıca planın devam maddelerinde; kırsal altyapı hizmetlerinin yaygınlaştırılması, yerel yönetim ve sivil toplum örgütlerinin eşgüdüm içerisinde çalışmalarının sağlanması, tarıma dayalı sanayinin geliştirilerek paketleme, muhafaza etme ve pazarlama gibi yan sanayilerin kırsal alanlarda kurulması için gereken teknik desteğin devlet tarafından verilmesi planlanmıştır (Kalkınma Planı, 2000, 70).

Kalkınma planının son bölümlerinde; sulama projelerinin yürütülmesi, kırsal nüfusun gelirini artırmak için el sanatları, turizm, hayvancılık, dokumacılık girişimcilerinin desteklenmesi, doğu ve güneydoğu bölgelerinde terörden köylerini terk edenlerin geri dönmeleri halinde desteklenmesi vb sosyal, ekonomik ve kültürel planlamalarda yapılmıştır. Yapılan tüm çalışmalara rağmen dönem içerisinde kırsal nüfus oranı düşmeye devam etmiş, buna karşılık şehir nüfusları yine plansız ve düzensiz bir şekilde artış göstermiştir.

- ***Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013);*** TBMM tarafından kabul edilen Kalkınma Raporu 01.07.2006 tarih ve 26215 sayılı Resmî Gazetede yayınlanmıştır. Hazırlanan raporun 5’nci bölümü olan “*Bölgesel Gelişmenin Sağlanması*” başlığı altında yer alan “*Bölgesel Gelişme Politikasının Merkezi Düzeyde Etkinleştirilmesi*” kısmında, kırsal alanların geliştirilmesiyle ilgili bazı politika ve hedeflerin belirlendiği görülmektedir. İlgili metnin incelenmesi neticesinde; ülke genelinde yer alan kırsal alanlar ile kentsel yerleşim alanları arasında ekonomik, sosyal, gelir düzeyi vb yönlerden dengesizliklerin olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca şehirlerde mevcut bulunan fiziki ve sosyal altyapı hizmetleri ve istihdam imkânlarının

³¹ Gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin günümüz kuşaklarının ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir kalkınma modeli olan “sürdürülebilir kalkınma”, 20. yüzyıl sonlarına doğru dünya gündemine girmiş ve 1990’lı yıllarda imzalanan uluslararası antlaşmalarla küresel bir uygulama planı haline gelmiştir. Sürdürülebilir kalkınma anlayışı, ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişme hedeflerinde ortak paydayı “sürdürülebilirlik” olarak belirlemektedir. Geleceği de sahiplenen bu ortak hedef, herkesin temel ihtiyaçları ile daha iyi bir hayata ilişkin beklentilerinin karşılanmasına imkân vermeye yöneliktir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2016).

kırsaldan kentlere doğru oluşan göç akımlarına karşı da son derece yetersiz kaldığı da bildirilmektedir. Söz konusu sorunların çözümü ve olumsuzlukların giderilmesi için bütüncül bir bölgesel gelişme politikası oluşturulması amaçlanmıştır.

Yine aynı bölüm içerisinde yer alan “*Kırsal Kesimde Kalkınmanın Sağlanması*” kısmında; yürütülmekte olan kırsal kalkınma politikalarının etkinliğinin artırılması ve karar alma süreçlerinde ilgili kuruluşların da yer alabilmesi amacıyla oluşturulmak istenen bir kırsal kalkınma kurumunun kurulum çalışmalarının devam ettiği bildirilmektedir.

Ayrıca bölüm içerisinde “*kırsal kesimin en önemli ekonomik faaliyeti olan tarım sektöründeki nispi verimsizlik sorunlarının azaltılması için; arazi toplulaştırma çalışmalarının hızlandırılması, üretici örgütlenmelerinin güçlendirilmesi, eğitim ve yayım faaliyetlerinin etkinleştirilmesi konularının öncelikli olarak ele alınması gerekmektedir*” şeklinde, bir önceki Kalkınma Planlamalarında da yer alan aynı hedefin konulduğu söylenebilir. Söz konusu planlama metninden de anlaşılacağı üzere 2000’li yılların ortalarına gelmesine rağmen kırsal ve özellikle tarım sektöründeki eksiklik ve geri kalmışlığın kronikleştiği ve önceki planlama raporlarında da hedeflenen amaçların çoğalarak bir sonraki plan tasarılarında yerini aldığı görülmektedir.

Başka bir ifadeyle; kırsal kalkınma ve tarım sektörüyle ilgili hemen her kalkınma planında amaçlanan kalkınma, iyileştirme, geliştirme vb hedeflerin köklü ve yapısal bir değişikliğe uğramadan bir sonraki kalkınma planına metinsel miras olarak kaldığı söylenebilir.

2005-2006 yıllarında köy altyapı ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla KÖYDES (Köylerin Altyapısını Destekleme Projesi)³² uygulamaya konulmuştur. Fakat söz konusu projenin yaygınlaştırılması ve amaçlanan hedeflere, kırsal yerleşim birimlerinin son derece dağınık ve parçalı bir yapıya sahip olması nedeniyle tam olarak ulaşılamamıştır (Kalkınma Planı, 2006, 48).

- **Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018);** TBMM tarafından 01.07.2013 tarihli 127’nci birleşiminde onaylanmıştır.

Kalkınma planının ikinci bölümünde; “*Yaşanabilir Mekânlar Sürdürülebilir Çevre*” başlığı altında “*Kırsal Kalkınma*” kısmının oluşturulduğu ve köylerin mevcut durumları ve kalkındırılmasıyla ilgili amaçlar belirlenmiştir. Kırsal alanların durum analizlerinde; kırsal

³²Cumhuriyet tarihinin ülkemizdeki kırsal altyapının desteklemesi adına en büyük projesi olan KÖYDES Projesi: Bu projeye içme suyu ve yolu bulunmayan veya yetersiz olan köy ve bağlıklarının, yeterli ve sağlıklı içme suyuna kavuşturulması ve köy yollarının standardının yükseltilmesi, küçük ölçekli sulama altyapısının geliştirilmesi ve atık su hizmetleri geliştirilmesi ile köylerde hayat kalitesinin artırılması, ekonomik ve sosyal gelişmenin sağlanması amaçlanmıştır.

nüfusun azalamaya devam ediyor olmasının yanı sıra, yaşlanmaya da başladığı ve bu duruma karşın kırsal kesimin işgücüne katılım oranının bir miktar yükseldiği ancak kırsal işgücünün ağırlıklı olarak tarım sektöründe istihdam edildiği bildirilmektedir. Durumdan anlaşılabacağı üzere, kırsal kesim işgücünün sanayi sektörlerinde istihdam oranının çok düşük seviyelerde olduğu ve sanayi yatırımlarının ağırlıklı olarak şehir çevrelerine yoğunlaşmaya devam ettiği sonucuna da varılabilir. Ayrıca, plan dönemi içerisinde tarımdaki istihdam oranının artış göstermesine rağmen, süregelen kırsal yoksulluğun ve kırsaldan kentlere doğru oluşan düzensiz göçün önemli bir sorun olduğu ifade edilmektedir. Sonuç olarak, kırsal alanlarda yapılan tarımsal faaliyetlerin geçimlik olarak yapıldığı ve bir nevi atıl işgücü barındırdığı sonucuna da varılabilir.

Kalkınma planında kırsal kesimle ilgili olan “*Amaç ve Hedefler*” kısmının ilk paragrafında; mevcut asgari refah düzeyinin yükseltilerek, en azından ülke ortalamasına yakın bir noktaya getirilmesinin başlıca ve temel amaç olarak belirlendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, kırsal kesimle ilgili yürütülecek politikaların temel hedefinin; kırsal toplumun iş ve yaşam koşullarının bulundukları yörelerde iyileştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Plan dâhilinde çizilen kırsal politika çerçevesi; ekonominin güçlendirilmesi, istihdamın artırılması, insan kaynaklarının geliştirilmesi, yoksulluğun azaltılması, sosyal ve fiziki altyapının iyileştirilmesi hedeflerinden oluşturulmuştur. Ayrıca raporda; “*kırsal ekonominin üretim ve istihdam yapısı turizm, ticaret, gıda sanayi, küçük ölçekli üretim gibi tarım dışı ekonomik faaliyetlerle çeşitlendirilecektir*” şeklinde hedef de yer almaktadır (Kalkınma Planı, 2013, 136).

Yıllardır planlanan hedefler ve politikalardan anlaşılabacağı üzere; ilk kalkınma planlamalarından 50 yıldan uzun bir zaman geçmesine rağmen, kırsalın kronikleşen bozuk ekonomisine, istihdam sorununa, alt yapı ve üst yapı eksikliğine, insan kaynaklarının yetersizliğine, sanayileşememesine, yoksulluğuna ve düzensiz göçün hala devam ediyor olmasına köklü çözümler üretilmediği görülmektedir.

Sonuç itibarıyla on yıllardır bir türlü çözülememiş kronikleşen kırsal problem ve sorunlarla mücadele eden kırsal nüfus mücadelesini kaybetmiş, binyılların birikimi olan kültürlerini, adetlerini, törelerini daha birçok sosyal zenginliklerini köylerinde bırakarak on yıllar boyunca yaşamak zorunda olacakları şehir hayatının karmaşık kaotik ortamında kaybolup gitmişlerdir. Her türlü kaybedilmişlik ve terk edilmişliğe rağmen binlerce Anadolu köyü gittikleri şehirlerden dönecek olan milyonlarca sakinini, milyonlarca şehirli köylü de köylerine dönebilmek için bir fırsat beklemektedir.

e) **Cumhuriyet Dönemi Bazı Kırsal Projeler:** “Köylü Devleti” olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti 100’ncü yaşına ulaşmış ve bir asrı geride bırakmıştır. Kurulduğu yıllarda nüfusunun yaklaşık %75’inden fazlası kırsal ve köylerde yaşayan ülkede kırsalın kalkındırılması, köylünün ekonomik ve sosyal güçlendirilmesi, iç ve dış göç hareketlerinin kontrol edilmesi, eğitimin yaygınlaştırılması, kırsalın sanayileştirilmesi, tarımın geliştirilmesi vb birçok konuda çalışma ve planlama yapılmıştır. Özellikle düzensiz göç hareketlerinin azaltılması ve köylü nüfusun yaşadıkları coğrafyalarda kalkınmasının sağlanması amacıyla bazı köklü projeler oluşturulmuştur.

- **Eğitmen Sistemi ve Köy Enstitüleri;** 1933 yılında kurulmuş olan Köy İşleri Komisyonu; köyler için yeni bir öğretmen tipinin oluşturulması ve bu öğretmenin bilgi, beceri ve donanımlarıyla köyün; sosyal, dini, ekonomik, tarımsal ve özdeksel sorunlarında etkili olması gerektiği şeklinde teklifte bulunmuştur. Ayrıca, bu yeni tip öğretmenin köyde ikamet etmesi, bir köylü gibi yaşaması ve onlara örnek olacak şekilde sürekli kendini yenilemesi ve yetiştirmesi gerektiği de bildirilmektedir. *“Köy Meselesi, köyde eğitim problemleri de içinde olmak üzere, köyün mihanikî bir surette kalkınması değil, mânalı ve şuurlu bir şekilde içten canlandırılmasıdır”* (Tonguç, 1949, 50-65).

Tonguç’a göre eğitmen sisteminin amaçları olarak belirlenen ve köylerde yapılması gereken önemli işler aşağıdaki şekilde sıralanmıştır.

- *“Köylünün; gıda, giyim, barınma, iş araçları vb ihtiyaçlarını kolayca karşılayabilecek bir duruma getirilmesinin sağlanması,*
- *Cumhuriyetin temel değer ve ilkelerinin köylüye benimsetilmesi,*
- *Hukuki ve ekonomik işlerin köyün ve köylünün yapısına uygun bir hale getirilmesi,*
- *Köylülerin bilinçli birer üretici ve ülke sanayii sektörleri içinde güvenilebilir birer tüketici durumuna getirilmesi,*
- *Yeni yaşam şartlarına göre hareket etmelerini sağlayarak heves ve tutkularının arttırılması”.*

Bazı amaç ve temel ilkelerinden yukarıda bahsedilen “eğitmen sistemi” genel olarak düşünüldüğünde, potansiyel ve geniş ölçekli eğitim sistemi içerisinde yer alan tamamlayıcı ve küçük ölçekli bir çözüm yolu şeklinde de değerlendirilebilir (Geray, 1969, 198).

22.04.1940 tarih ve 4491 sayılı Resmi Gazetede 3803 sayılı “Köy Enstitüleri Kanunu” yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanun metninin 1’nci maddesi; *“köy öğretmeni ve köye yarayan diğer meslek erbabını yetiştirmek üzere ziraat işlerine elverişli arazisi bulunan yerlerde, Maarif Vekilliğince köy enstitüleri açılır”* hükmünde oluşturulmuştur.

3803 sayılı kanunla kırsal alanların ihtiyaç duyduğu sektörlerle ilgili meslek erbabı ve köy öğretmenlerinin yetiştirilmesinin amaçlandığı ifade edilebilir. 1940 yılı ve sonrasında ülkenin değişik bölgelerinde 20 civarında köy enstitüsü açılmıştır. 1952 yılına kadar devam eden ve 12 yıl ömrü olan Köy Enstitülerinde kısa zaman içerisinde; on bin civarında köy öğretmeni, sekiz bin civarında meslek eğitmeni ve bin civarında da sağlık memuru olmak üzere yaklaşık 20 bin köy genci yetiştirilmiştir. Köy enstitülerinin programında 1949 yılında yapılan değişiklikler nedeniyle, 1952 yılı içerisinde adları öğretmen okullarına çevrilmek suretiyle kapatıldıkları bildirilmektedir (Geray, 1969, 199).

- **Köy-Kent Projesi;** Cumhuriyetin ilanından sonra Anadolu şehirlerinin sağlıklı ve düzensiz bir şekilde kentleştiği ve bu duruma, kırsaldan kentlere doğru gerçekleşen yoğun göçlerin neden olduğu söylenebilir. Cumhuriyet döneminde kurulan bütün hükümetlerin başlıca politika ve hedefleri arasında; göç hareketlerinin durdurulması için ekonomik ve sosyal planlamaların yapılması, kırsal nüfusun yaşadıkları bölgelerde barındırılması, düzensiz kentleşmenin önlenmesi, köylü nüfusun kalkındırılması vb daha birçok konuda iyileştirme ve yatırım faaliyetleri yer almıştır. Ne var ki, gerek kanuni düzenlemeler, gerek kalkınma planlamaları ve gerekse yatırım teşvik ve destekleme çalışmaları hedeflenen başarıya ulaşmamış, düzensiz göç hareketleri ve çarpık kentleşme oluşumu devam etmiştir.

Köy-Kent projesinin sanayileşme ve kentleşme kavramlarının birleştirilmesi amacıyla yapılan bir planlama çalışması olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle de; “Köy- Kentler, kırsal kesim nüfusunun toplumsal, kültürel, ekonomik ve kamusal ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan kırsal yerleşim birimleri olarak tanımlanmaktadır” (Keleş, 1992, 158).

Genel olarak; dağınık ve parçalı bir şekilde konumlanmış olan köylerin sosyal, ekonomik ve coğrafi durumları dikkate alınarak birbirleriyle sağlıklı bir şekilde ilişkilendirilmesi ve köy kümeleri halinde bir araya getirilme projesi olarak da tanımlanabilir. Projenin genel hedefleri aşağıda belirtildiği şekilde öngörülmektedir.

- “İlan edilecek olan “Köy-Kentler’in” öncelikli olarak kendi içlerinde, sonrasında ise diğer Köy-Kentler ve çevre şehirler arasında yürütülecek olan ekonomik, sosyal, kültürel, tarımsal, eğitim vb sektörel faaliyetler ve kalkınma hareketlerinde işbirliği ve uyumun sağlanması,
- İhtiyaç duyulan her türlü temel hizmetlerin daha çok sayıda kişi ve köye planlı, hızlı, etkili ve kalıcı bir şekilde ulaştırılması,
- Belirli bir düzen, standart ve planlama dâhilinde yeni yerleşim planlarının oluşturulması,

- *Kümelerde yaşayan köy-kent sakinlerinin yaşamış oldukları coğrafyadan ayrılmadan, bir şehrin veya bir kentin kendi sakinlerine sağladığı ekonomik, sosyal, kültürel, eğitim vb uygarlık olanaklarına ve fırsat imkânlarına ulaşabilmesi,*
- *Sağlıklı, düzenli ve planlı bir yerleşim düzeni oluşturulması,*
- *Yoğun göç olaylarının gerçekleştiği bölgelerde göç sürecinin tersine döndürülerek mevcut yaşayan veya köylere geri dönmek isteyen insanlara yeni ve alternatif iş imkânlarının sağlanması,*
- *Atıl kalan ekim ve dikim yapılabilir araziler, işlenebilir maden yatakları, göl ve akarsu havzaları, turizm alanları vb daha birçok doğal ve ekonomik kaynakların bölge ve ülke ekonomisine kazandırılması” (Geray, 1974, 46).*

Köy-Kent Projesinin ilk defa Atatürk tarafından “Cumhuriyet Köyleri Projesi” başlığı altında planlanarak çerçevesinin çizildiği ve programlandığı, ne yazık ki Atatürk’ün³³ vefatı sonucunda da gerçekleşmesine şahit olamadığı bildirilmektedir (Çolakoğlu, 2002, 189).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planlamasında “Merkez Köy Projesi” başlığı altında yer alan proje; Anadolu coğrafyasında son derece dağınık, parçalı ve irili ufaklı yerleşim yeri özelliklerindeki kırsal yapıyı oluşturan tüm köylere sosyal ve kültürel hizmetlerin hızlı ve düşük maliyetle merkez belirlenen köyde toplanması ve civar köylere ulaştırılması amacını taşımaktadır. Kalkınma planı sonrasında proje CHP tarafından tekrar düzenlenerek “Köylüye Dönük Düzen Değişikliği” başlığı altında “Köy-Kent”³⁴ projesi olarak 1969 yılı Seçim Bildirgesinde yayınlanmış ve kamuoyuna açıklanmıştır (CHP, 1969, 6).

³³ Atatürk’ün 100 yıl önce söylediği gibi: “İstanbul’da ne medeniyet varsa, Ankara’ya ne medeniyet getirmeye çalışıyorsak, yurdumuzun her tarafını aynı medeniyete kavuşturalım istiyorum... Geçtiğimiz yerlerde elektrikle donanmış köyler, yüzleri sararmış çocukların okuduğu okullar görmek istiyorum... Bunu çok ama çok çabuk yapmak istiyorum. Her şeyi devletten ve her şeyi milletten beklemek doğru olmaz”. Bu proje ile organize olamayan dağınık kırsal yerleşim sorununa çözüm bulma amaçlanmaktadır.

³⁴ Köy-Kent: Tarımda verimin yükselmesi, köylünün uygarlıktan ve sosyal hizmetlerden daha yeterli ölçüde yararlanabilmesi ve köylü gücüne dayalı bir sanayileşme hareketinin gelişebilmesi için gerekli altyapılar, tesisler, hizmetler, köy grupları arasında en elverişli merkezlerde yoğunlaştırılacaktır. Bu merkezler, dağınık köylerin zamanla kendiliklerinden toplulaşmasını ve kentleşme hareketinin düzenli olarak yürümesini de sağlayacaktır. Aynı zamanda büyük kentlere aşırı nüfus akımı kendiliğinden yavaşlamış olacak; kentleşmede ve sanayi in dağınıkta bölge arası adalet gerçekleşebilecektir. KÖYKENT adı verilebilecek olan bu merkezler, çevre köylere yollarla bağlanacağından, köylü, bu merkezlerdeki hizmetlerden, olanaklardan, günü gününe, mayca yararlanabilecektir. KÖYKENT’lerin ekonomik ve sosyal hayatına, o çevredeki köy kooperatifleri veya kooperatif birlikleri geniş ölçüde hâkim olabilecektir. Tarım makinalarının bakım ve onarım atölyeleri, küçük sanatlar, bugünkü köy düzeyinin çok üstünde, yeterli sağlık ve eğitim kuruluşları, meslek kursları, her türlü kültür, spor ve eğlence tesisleri, KÖYKENT’lerde yoğunlaşabilecektir.

CHP tarafından oluşturulan ve 1969 yılı seçim bildirgesinde halka ve kamuoyuna duyurulan KÖY-KENT projesi kapsamında ilk uygulama³⁵ dönemim başbakanı Bülent Ecevit'in talimatıyla Ordu İli Mesudiye İlçesi Çavdar Köyü Merkezli olarak kurulmuştur (Erdönmez, 2005, 39). Ayrıca, Van İli Özalp İlçesi, Bolu İli Taşkesti İlçesi ve Hakkâri İli, Konya İli Hadim İlçesinde de proje uygulanarak hayata geçirilmiştir. Ne var ki sonraki süreçlerde ülkenin çalkantılı siyasi hayatı, artan terör olayları, ekonomik buhranlar, askeri darbeler vb olumsuz nedenlerden dolayı başka bir Köy-Kent uygulaması hayata geçirilememiştir.

- **Tarım Kent Yaklaşımı;** Alparslan Türkeş tarafından planlanan ve MHP'nin ideolojik temeli olarak kabul edilen 9 Işık Doktrininin başlıca hedefi Türk milletinin medeni üsül ve yönetmelerle en kısa süre içerisinde kendi kendine yeter hale gelmesini ve tüm yönleriyle güçlenerek ayağa kalkmasını amaçlamıştır. Sosyal ve kültürel anlamda çağı yakalamış, modern ve güçlü bir kimlik kazanmış bir toplum olmayı ilkelemiştir. 9 maddeden oluşan doktrinin 7'nci ilkesini "Köycülük" başlığı altında yer alan kırsal kalkınmayla ilgili düşünülen hedefler yani Tarım-Kent yaklaşımı oluşturmuştur (Yalçın, 2001, 157).

Türk milletinin %65'inin köyler ve kırsal alanlarda yaşadığı bir dönemde Alparslan Türkeş; köylülerin sosyal, ekonomik, kültürel, eğitim ve daha birçok alanda yığılma dertlerine çare bulmak ve bir an önce milletin her yönüyle kalkınması sağlamak memleket idarecilerinin başlıca meselelerinden olduğunu ifade etmiştir. Tarım-Kent yaklaşımıyla ilgili başlıca gerekçesinin; memleketin kalkındırılmasının öncelikli yolunun köylülerin ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerden medeni hayata kavuşturulmasıyla ancak mümkün olabileceği yönündeki görüşleri olmuştur.

Bu doğrultuda kırsal yerleşim birimlerinin teşkilatlandırılmasını, birbirine yakın köy yerleşim birimlerinin gruplar halinde birleştirilerek merkezi konumda yer alacak köyde eğitim, sağlık ve tarımsal kurumlar oluşturularak güçlendirilmesini ve grupta yer alan diğer köylerin bu oluşumdan istifade edebilmesini düşünsel bir kavram olarak benimsediği anlaşılmaktadır (Cengiz, 2015, 178).

Tarım-Kent yaklaşımı daha çok düşünsel bir kavram olarak kalmış, bu yaklaşım doğrultusunda her hangi bir uygulama gerçekleştirilmemiştir.

³⁵ ...bütüncül bir kırsal kalkınma projesi şeklinde Mesudiye'de hayata geçirilmesi için dönemin Başbakanı olan Bülent Ecevit tarafından talimat verilmiş ve Başbakanlık Müsteşarlığı koordinasyonunda çalışmalar başlatılmıştır. İlçe Kaymakamı başkanlığındaki bir ekip tarafından önce projenin ilçedeki uygulama alanı seçilmiş ve daha sonra proje şekillendirilmiştir. 3 belde ve 57 köyü bulunan ilçede projenin uygulama alanı olarak Çavdar köyü merkezli 9 köyden oluşan bir grup seçilmiştir...

Cumhuriyet dönemi içerisinde kurulan hükümetler ve siyasi partilerin başlıca gündem maddesi kırsal nüfusu kalkındırma çalışmaları ve bu doğrultuda yapılan fiziksel planlamalar ve düşünsel yaklaşımlar olmuştur. Yurt içinde gerçekleşen düzensiz göçlerin, çözümü uzun yıllar alan ve son derece yüksek bütçeli iyileştirici faaliyetler gerektiren bir devlet meselesine dönüşerek büyük bir sorun haline geldiği ve ülke kalkınma hareketlerinin önünde bir engel teşkil ettiği görülmektedir.

Kent ve kırsal nüfus oranının hedeflenen oranlarda tutulması, kentlerin sağlıklı ve plansız büyümesinin önüne geçilmesi, tarımsal üretim yapabilen nüfusun kırsal alan ve köylerde yaşamasının sağlanması ve köylerin de kentlerle beraber eşit şekilde kalkındırılması amaçları bütün siyasi parti ve hükümetlerin başlıca programları olmuştur.

1940'lı yıllardan 2020'li yıllara kadar süren kırsaldan kentlere doğru gerçekleşen göç faaliyetlerinin önüne geçilemediği ve hedeflenen oranlarda kırsalda nüfusun barındırılmasının sağlanamadığı bilinmekle beraber, bu olumsuz durum TÜİK verilerinden de net bir şekilde anlaşılmaktadır. 2022 yılı itibarıyla ülke nüfusunun %93,4'ü ilçe ve şehirlerde, %6,6'sı kırsal alan ve köyler de yaşadıkları tespit edilmiş olup; 2021 yılı verilerine göre de %,0,2 oranında kırsal nüfusta azalma görülmüştür (TÜİK, 2022).

TÜİK 2022 yılı verilerine göre hazırlanan ülke nüfusunun yaş gruplarına ve yerleşim yerlerine göre dağılımını gösteren tablo aşağıdaki şekilde hazırlanmış olup, kırsal ve az yoğun kent oranı birlikte verilmiştir (TÜİK, 2022) .

Yaş Grubu	Toplam Nüfus % Oran	Yoğun Kent % Oran	Orta Yoğun Kent % Oran	Az Yoğun Kent + Kırsal % Oran
0-14	18.735.111 %22	13.056.122 %15	2.868.625 %3	2.810.364 % 3
15-29	19.502.986 %23	13.377.790 %16	2.956.524 %4	3.168.672 % 4
30-44	19.287.817 %23	14.061.683 %16	2.785.402 %3	2.440.732 % 3
45-64	19.301.970 %22	12.767.336 %15	2.783.942 %3	3.750.692 % 4
65+	8.451.669 %10	4.671.652 %6	1.234.687 %2	2.545.330 % 3
TPL	85.279.553	57.934.583 %68	12.629.180 %15	14.715.790 %17

Son yıllarda yapılan sayım sonuçlarının birbirine yakın değerlerde olması ve kırsal nüfusun bu doğrultuda az miktarda düşme eğilimi göstermesinin başlıca nedenlerinin; sayım

yılı içerisinde kırsal alanlarda gerçekleşen vefatların³⁶ ve ekonomik nedenlerle göç etmek zorunda kalan köylü son ailelerin şehirlere taşınmalarının olduğu söylenebilir.

Netice itibariyle yaklaşık 70 yıl kadar sürdüğü bilinen Anadolu köylüsünün şehirlere doğru gerçekleşen iç göç serüveni 2022 yılı itibariyle neredeyse durma noktasına gelmiştir. Ülkenin çoğunluğu yaşlılardan oluşan köy nüfus oranı, vefatlardan dahi etkilenen son derece düşük ve tehlikeli bir seviyeye gerilediği ve Anadolu köylerinin; “*yok olma-kaybolma-tarihe karışma*” noktasına geldiği görülmektedir.

Binlerce yıllık tarihsel süreci içerisinde bozkırlara, ovalara, dağlara sığmayan, zengin kültürel değerleri ve paha biçilemez örfi, kültürel ve sosyal birikimleri olan aziz bir milletin neredeyse tamamının 70 yıl gibi kısa bir zaman dilimi içerisinde şehirlere sığdırılması oldukça düşündürücüdür.

5000 yıllık tarihini kültürel ve sosyal zenginlikleriyle şekillendiren dünyanın en köklü milleti; birikmiş değerlerini, kültürlerini, zenginliklerini, hatırlarını ve kazanımlarını köylerinde bırakarak şehirlerin yolunu tutmuşlar, ne yazı ki ne şehirli olabilmişler nede köylerine dönebilecek bir imkân bulabilmişlerdir. Binlerce yılın kazanımı olan kültürel ve sosyal zenginlikler; tarihi ve kültürel hatıraya dönüşmüş, günümüzde aile ve toplum hayatının tamamen dışında kalarak tarih kitaplarının sayfalarında kendine ancak yer bulabilmiştir.

³⁶ 2022 yılı nüfus oranları ile yurt geneli toplam vefat sayılarının hesaplanması sonucunda yıl içerisinde kırsal alanda vefat sayısının yaklaşık 33.330 kişi olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca kırsal vefat sayısının kırsal nüfusu %0.04 oranında etkilediği de anlaşılmaktadır (TÜİK, 2022).

SONUÇ

Çalışmanın birinci bölümünde bahsedildiği üzere; eski yerleşim yerleri ve kurganlarda zaman zaman yapılan arkeolojik araştırmalar neticesinde M.Ö. 2 binli yıllarda Hun medeniyetiyle başladığı tespit edilen Türk tarihinin aslında, tespit edilen az sayıdaki bulgulara göre ise çok daha eski zamanlara kadar uzandığı bildirilmektedir. Bilinen ilk Türk devleti ve sonrasında kurulan bütün Türk devletlerinin Türkistan bozkırlarında göçebe ve konar-göçer şeklinde yaşam sürdürmüş olmalarının yanı sıra yerleşik yaşadıklarını kanıtlayan çok sayıda izlere de rastlanılmıştır.

Son araştırmalar ışığında Türklerin sadece göçebe yaşayan bir toplum olmadıkları, birçok irili ufaklı şehirler ve kalıcı yerleşim birimleri de oluşturdukları, bu sayede yerleşik yaşamda sürdürdükleri kanıtlanmıştır. Yerleşik yaşamın gerekliliği olan tarımsal üretim gerçekleştirdikleri, ürün ticareti yaparak ihracat ve ithalat faaliyetlerine katıldıkları, madencilik, marangozluk yapmalarının yanı sıra küçük konutlar ve büyük binalar inşa ettikleri, belirli bir plan dâhilinde son derece düzenli şehirler oluşturdukları tespit edilmiştir. İvolga arkeolojik araştırmaları v.b. bulgular sayesinde Türklerde tarımsal-kırsal hayatın çok eskiden başladığı hatta Hun Devleti zamanında bile yerleşik hayata geçtikleri bilinmektedir. Özellikle Uygur Türklerinin Mani dinini benimsemeleriyle birlikte yerleşik yaşam kültürlerinin son derece gelişme gösterdiği anlaşılmıştır. Zamanla birçok tapınaklar, mabedler, saraylar, konutlar inşa etmişler, şehirler kurmuşlar ve devlet yapılanmasıyla ilgili dünyaya örnek olan idari ve askeri teşkilatlanmada çok ileri seviyelere ulaşmışlardır.

Türk topluluklarının İslam dinini kabulüyle birlikte yerleşik yaşam alışkanlıklarında önemli değişiklikler olmuş, bir cami etrafında gelişen İslami yerleşim kültürü Türklerde de karşılık bulmaya başlamıştır. Zamanla Oğuzların yerleşik hale gelmeleri Büyük Selçuklu şehirlerinin ve dolayısıyla da bu şehirlerin tarımsal ihtiyaçlarını karşıladığı köylerin doğmasına zemin teşkil etmiştir. Ancak şunu da belirtmek gerekirse bu dönemde bile ancak kısmi bir yerleşiklik sağlanmış, Türkler arasında göçebelik kitlesel olarak devam etmiştir.

X.yüzyılın ortalarında Selçuk Bey liderliğindeki Türkmen obaları İslamiyet'i kabul ederek Cend sahrasında "Selçuklular" ismiyle ortaya çıkmışlardır. Devamında batıya doğru büyük göç serüveni başlatarak önce Maverâünnehir'e sonra İran'a ve oradan Azerbaycan, Irak, Suriye ve Anadolu'ya ulaşmış ve ulaştığı tüm bölgelerde ekonomik, sosyal, dinî ve dil boyutlarında ve daha birçok sosyal alanlarda köklü değişim ve toplumsal gelişmelere neden olmuşlardır. Ancak bu değişim tek taraflı olmamış yerleşik kültürlerle ve yerleşikliğin getirdiği zenginliklerle karşılaşan Türkler arasında göçebelikten yerleşikliğe geçme eğilimi de artmıştır.

Türk tarihinde bir dönüm noktası olan 1071 Malazgirt zaferinden sonra, Anadolu'ya göç eden Türkmenlerin çoğunluğunun göçebeliği tam manasıyla terk etmeyerek yarı göçebe şekilde yaşadıklarının biliniyor olmasının yanı sıra bazı boy ve Türkmen grupları Selçuklu Devleti tarafından yerleşik hayata da geçirilmişlerdir. Yoğun bir şekilde gelen göç akınları sonucunda oluşan yerleşik ve konargöçer yaşam şekli Türk boylarının iki farklı şekilde isimlendirmesine neden olmuş; yerleşik hayata geçenlere “Türk”, konargöçer vaziyette yaşam sürenlere ise “Türkmen” denilmiştir.

Selçuklu Sultanları tarafından yürütülen iskân politikaları sonucunda, Anadolu'nun birçok bölgesine dağılmış şekilde konar-göçer yaşayan Türkmen oymak ve boyları zamanla yerleşik hayata geçerek köy ve şehirlerde yaşama imkânı bulmuşlardır. Sivas, Amasya, Gaziantep, Yozgat, Bayburt, Samsun, Malatya ve Erzincan gibi daha birçok Anadolu şehri Türk boylarının önemli yerleşim sahaları olmuştur. Yerleşik hayata geçen birçok Türkmen boyunun günümüzde köy, kasaba, kaza ve il şeklinde isimlendirilen çok sayıda kalıcı yerleşim birimi oluşturdukları tespit edilmiştir.

XIII. yüzyılın sonlarında Anadolu topraklarının Türkleşme ve İslamlaşma sürecinin tamamlandığı, Osmanlı Beyliğinin tarihte görülmeye başladığı, Selçuklu Devleti'nin Moğol istilaları sonucunda iyice zayıflayarak parçalandığı ve bu istila olaylarının Türklerin yaşayacakları tarihsel sürecin seyrini değiştirdiği görülmektedir. Osmanlı Beyliği yer yer Selçuklularla koştur yer yer de farklı bir gelişim seyri izlemiş, Hristiyan komşularıyla başta ticaret olmak üzere birçok sosyo-ekonomik ilişkiye girmiş ve bu durum özünde bir Türkmen topluluğu olan Osmanlıların yerleşik hayata geçiş aşamasını teşkil edecek bir değişim-dönüşüm geçirmeleriyle sonuçlanmıştır.

Osmanlı Devletini kuran ve başlangıçta konargöçer yaşayan Türkmen boyları zamanla yerleşik yaşama geçerek birçok irili ufaklı köyler, mezaralar vb kırsal yerleşim birimleri oluşturmuşlar ve bazı boylar mevcut şehirlere göç ederek buralarda yaşamaya başlamışlar ve bu anlamda şehirlileşmişlerdir.

Osmanlı Devletinin fetihleri sonucunda topraklarına kattığı arazilerde yerleşimi teşvik etmesi sonucu köyler kurularak yerleşik hayata geçişin ivmesi tarihte hiç görülmediği biçimde hız kazanmıştır. Birçok köyün imar işleri, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişiminin sağlanması için yürütülen faaliyetler ve yapılan düzenlemelerin yanı sıra yeni kurulacak köyler için ayrıntılı yerleşim planlamaları da yapılmıştır.

Osmanlı Devleti coğrafyasında bulunan köyleri hem tarım üretim merkezi hem de asker yetiştirmek için kaynak olarak kullanmıştır. Böylelikle Türklerin geleneksel asker karakterini

yerleşik ve tarım merkezli bir hayat tarzıyla birleştirmiş ve “Tımar Sistemi” adı verilen uygulamalar ile köylere ve köylüye hukuki bir statü de kazandırmıştır. Böylelikle modern Türk taşra idare sisteminin temelleri atılmış, kaza merkezinde kadının, köyde ise köy kethüdası ve kadı naibinin olduğu bir taşra bürokrasisi doğmuştur.

Başlangıçta yarı-göçebeler için kullanılan “Türkmen” terimi zamanla köylerde yerleşenler için kullanılır hale gelmiş ve hala yerleşik hayata geçmeyen Türkmenlere ise “yörük” ismi verilmiştir. Böylelikle şehirlerde asker, memur, esnaf, işçi vb sınıftan insanlar, köylerde ziraat işiyle uğraşan köylüler, kışlak ve yaylalarda ise hayvancılıkla uğraşan konargöçerler sınıfı yaşamıştır.

Osmanlı şehirlerini oluşturan mahalleler ve kırsal alan yerleşimlerini oluşturan köyler klasik Osmanlı döneminin en alt idari birimleri olarak kabul edilmişlerdir. Uygulamada ise mahalle ve köy statüsü günümüz sistemine büyük ölçüde Tanzimat’tan hemen önce geçmiş ve nüfusu ağırlıklı Müslüman olan mahalleler 19. yüzyıla kadar padişah beratı ile tayin edilen ve kadının mahalle ölçeğindeki temsilcisi olan imamlar tarafından, gayrimüslim mahalleler ise mahallenin ruhani lideri veya cemaatin kocabaşısı tarafından idare edilmiştir. Ancak II. Mahmud döneminde köylerde yapılan idari dönüşümle mahalle ve köylerde muhtarlık teşkilatı kurulmaya başlanmıştır. Bu durum Tanzimat bürokrasisinin taşraya önem verdiğini ve ülkenin kalkınmasının taşrayı da kapsayan bir dönüşümle mümkün olabileceğinin fark edildiğini göstermektedir.

Osmanlı Devleti’ni tekrar canlandırmak amacıyla gerçekleştirilen ıslahatlar, reformlar, yenileşmeler ve anayasal düzene geçiş Osmanlı Devleti’nin yıkılmasını engelleyememiştir. Ancak reformlar, sanayileşme ve yenilik hareketleri Türk milletinin eğitim ve bilinç seviyesinin artmasına sebep olmuş, böylelikle yükselen milli nitelikler Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Her ne kadar Osmanlı hanedanının yönetimi bitmiş olsa da Türk Devleti Türkiye Cumhuriyeti olarak siyasi hayatına devam etmiştir.

Özellikle Tanzimat ve II. Meşrutiyet döneminde önemli atılımlar yapılmış olsa da Cumhuriyetin kuruluş yıllarında nüfusun büyük çoğunluğu tarafından yürütülen tarımsal faaliyetler ise doğrudan veya dolaylı olarak son derece ilkel metotlarla yürütülmüştür. Yine aynı dönem içerisinde ülke nüfusunun %75’inin köy ve kırsal alanlarda kalan %25’lik kısmın ise şehir ve kazalarda ikamet ettikleri tespit edilmiştir. Kırsal alanları oluşturan ve sayıları on binleri bulan küçük köy ve mezralarda yaşayan köylü ve konargöçerlerin kendi aralarında yürütmekte oldukları ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel iletişimleri son derece zayıf olmakla

beraber, siyasal etkinlikler ve ekonomik-sosyal katılımlardan da son derece yoksun oldukları görülmektedir.

Kırsal hayat, reformcu kurucu lider Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün geniş inkılap faaliyetlerinde önemli bir yer teşkil etmiş, 442 sayılı Köy Kanunu ile köylerin hukuki statüsünün iyiden iyiye belirgin ve sağlam bir hale getirilmesinin yanı sıra kırsalı etkileyecek birçok sosyo-ekonomik yenilik getirilmesi amaçlanmıştır. Böylelikle Türkistan bozkırlarından başlayarak değişen, dönüşen ve gelişen Türklere yerleşik hayat serüvenlerinde yeni bir kimlik kazandırılmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra köyün ve köylünün zenginliği toplumun ve devletin zenginliği olarak kabul edilmiş, yeni devletin ve siyasal sistemin yürüttüğü politikalarda bir "köycülük davası" başlamış ve ülke genel karakteristik özelliğiyle bir "Köylü Devlet'i" olarak tanımlanmıştır.

Yürütülen iktisadi kalkınma politikalarının bir ürünü olarak Anadolu'nun farklı bölgelerinde birçok yeni fabrikalar kurulmuş ve sanayi sektöründe oluşan işgücü ihtiyacının çoğunluğunun köylülerden karşılanması yoluna gidilmiştir. Ayrıca, kırsal alan ve köylerden şehir ve sanayi alanlarına göç edenler arasında zanaatkâr olanların da olduğu bilinmektedir. Bu tür meslek sahipleri de sanayi işçiliğine geçerek yeni bir toplumsal yapı oluşturmuşlardır. Bu durum ise tarım ve hayvancılık alanlarında üretimin olumsuz etkilenebileceği bir zemin oluşturmuş, ancak dönem itibarıyla nüfusun çok büyük bir bölümünün köylerde yaşaması sayesinde bu etki kısmen daha az hissedilmiştir.

1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında ülke nüfusu 13.200.000 kişi olarak hesaplanmış, yaklaşık 4 milyon insanın şehir ve kasabalarda, geriye kalan 9 milyon nüfusun ise kırsal alan ve köylerde yaşadıkları tespit edilmiştir. Ayrıca bu sonuçlara göre Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir "köylü devlet" özelliğinde olduğu bir kez daha teyit edilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yürütülen politika ve yapılan planlamalar doğrultusunda; köylerin ekonomik olarak kalkındırılması, altyapı ihtiyaçlarının karşılanması ve demokratik bir yönetime kavuşturulması çalışmalarının devletin öncelikli meselesine dönüştüğü görülmektedir. 442 sayılı köy kanunun mecliste kabul edilerek yürürlüğe girmesi bu doğrultuda atılan en önemli adım olmuştur.

Bu dönemde 442 sayılı Köy Kanunu yürürlüğe girmiş, Köy Eğitim Yasası çıkartılmış, Aşar Vergisi kaldırılmış, örnek çiftlik uygulamaları başlatılmış ve Devlet Üretim Çiftlikleri oluşturulmuştur. Ayrıca, çiftçinin ve tarımsal üretim projelerinin desteklenmesi amacıyla Ziraat Bankası kurulmuştur. İktisadi kalkınma reformları kapsamında; şeker fabrikaları, köy eğitim

kursları, ziraat mektepleri ile köy ilkokullarının açılması gibi eğitsel ve kültürel politikalar da yürütülmüştür.

Köy Kanununun nüfusun yaklaşık %76'sını ilgilendiriyor olmasına rağmen; hükümlerinin oluşturulmasında hızlı davranıldığı ve madde içeriklerinin çoğunun bilimsellikten ve teknolojik kalkınma amaçlarından uzak kaldığı söylenebilir. Kanun maddelerinin köyleri idari yönden şekillendirerek temizlik, güvenlik, seçim işleri, genel köy işleri ve ihtiyaçları, muhtar ve ihtiyar meclisinin görev ve yetkileri, köy sınırlarının tespiti, salma alacakların tahsili vb hususlar ve yetkiler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Kanunun Meclis görüşmeleri sırasında gerçekleşen tartışmalarında daha çok yukarıda bahsedilen konularla ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Kısacası, sayıları on binleri bulan ve nüfusun %75'den fazlasının yaşamakta olduğu köyler; çiftçilik ve hayvancılıktan başka becerisi olmayan, eğitilmesi ve dönüştürülmesi gereken insan yığınlarının yaşadığı, her şeye muhtaç, son derece geri kalmış ve ilkel şartların hâkim olduğu kırsal birimler olarak görülmüştür. Hazırlanan kanun tasarısının içerik bakımından daha çok sosyal ve demokratik iyileştirmeler ve düzenlemelerle sınırlı kaldığı iddia edilebilir.

Gerek siyasilerin ve gerekse bürokratların köylerle ilgili düşüncelerinde genelde olumsuz ve umutsuz tavır takınmalarının nedenleri olarak; köylerde nüfusun yığılması vaziyette olması, ilkel koşulların gündelik yaşamın her alanına hâkim olması, tarımsal ve hayvansal üretimin ilkel koşullarda ve ancak kendilerine yetecek miktarlarda yapılabilmesi vb durumlar gösterilmektedir. Ayrıca dönemin koşullarını ve kırsalın durumunu ortaya koymak amacıyla yapılan akademik araştırmalardan edinilen bilgiler ışığında, kırsal alanların daha birçok genel problemlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu problemlerin başlıca olanları; köy sayısı ve nüfusunun gereğinden çok fazla olması, ulaşım, sağlık, eğitim, imar hizmetlerinin ya hiç olmaması ya da yetersiz olması, tarımsal faaliyetlerin son derece ilkel şekilde yürütülüyor olması, arazilerin parçalı ve küçük yapıda olması öne çıkmaktadır. Bu problemlere ilave olarak; Nahiye İdarelerinin yaygınlığının az olması ve bu kurumların kanuni yetki ve etkililiğinin yetersizliği de ilave edilebilir.

Cumhuriyetin ilk yıllarda bürokrasi ve siyasetin; köylüyü kalkındırma, geliştirme, eğitme, ulaşım ve iletişim imkânlarını güçlendirme teknolojiyle buluşturma hedeflerinin yanı sıra; Batılılaştırma, çağdaşlaştırma, siyasi, kültürel, düşünsel, dini ve fikri dönüştürme çabası içerisinde oldukları görülmektedir. Bu tür politik ve ideolojik hedeflere ve çalışmalara karşın köylünün on yıllar boyunca bu gereksiz akıma ve olumsuz faaliyetlere karşı haklı bir direnç

göstermesi, kalkınma ve kalkındırma yolunda zaman ve emek kaybına neden olduğu söylenebilir. Bu gereksiz dönüştürme ve modernleştirme çabaları yüzünden yerelde kalkınma, markalaşma, pazar oluşturma ve pazara ulaştırma, kültürel zenginliği koruma, üretimi arttırma vb daha birçok alanda ilerlemelerden uzak kalınmıştır.

Osmanlı döneminde kanuni temelleri oluşturulan ve köyler ile kazalar arasında bir nevi birleştirici ve kontrol edilebilir ölçülerde sadeleştirici görev gören Nahiye yapılanmasıyla ilgili kanun görüşmelerinin ve hükümlerin son derece sönük ve yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Ülkenin köy sayısındaki yükseklik göz önünde bulundurulduğunda Türk idari sistemi içerisinde en büyük eksikliğin Nahiye yapılanmasının geliştirilmemesi ve yaygınlaştırılamamasının olduğu söylenebilir.

Tüm bu olumlu ve olumsuz durumlar çerçevesinden bakıldığında, 1924 yılında yürürlüğe giren 442 sayılı Köy Kanununun ağırlıklı olarak eğitim, sağlık, çevre, güvenlik, hizmet işleri, seçim işleri, sınır tespiti ve anlaşmazlıkların çözümü gibi meselelere açıklık getirdiği anlaşılmaktadır. Kanunun, köyün ve köylünün ekonomik olarak kalkındırılması, marka değerler yaratma, sanayi kollarının oluşturulması, ülke sanayi planlamalarından faydalanabilmesi, fabrikalaşma faaliyetlerinden pay alabilmesi, tarım arazilerinin planlı ve etkin bir şekilde kullanılması, tarımsal ürün ekimi çalışmaları ve hayvancılık faaliyetlerinin belirli bir plan dâhilinde yapılabilmesi konularını destekleyici hükümler içermediği görülmektedir.

Başka bir ifadeyle; siyasetin ve devlet bürokrasisinin her defasında dile getirdiği köyleri kalkındırma hedef ve amaçlarının kanuni bir nitelik kazanmadığı, düşünsel amaçlardan öteye geçmediği anlaşılmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkede 35.057 köy tüzel kişiliği ile beraber toplam 86.149 küçük yerleşim biriminin bulunduğu, geleneksel yerleşim desenine uygun ve Anadolu coğrafyasına dağınık bir vaziyette konumlandıkları bilinmektedir. Gerek tüzel kişiliğe sahip ve gerekse tüzel kişiliği olmayan köy altı yerleşim birimlerinin yaklaşık sayısının 75.000 olduğu düşünüldüğünde; son derece yüksek bir rakam ortaya çıkmaktadır. Küçük yerleşim birimi sayısının fazla olmasının yanı sıra son derece dağınık bir vaziyette bulunmaları birçok yönden olumsuz etkilerinin olduğu ve çözülememiş birçok sorunun günümüze kadar süregelmesine neden olduğu söylenebilir.

1950 yılına kadar durağan seyreden ülkenin kent-kırsal nüfus oranları, bu tarihten itibaren hareketlenerek kentlerin lehine artışa geçmiştir. 1970 yılına gelindiğinde süregelen iç göç hareketlerinin devam ettiği ve bunun yanı sıra kırsaldan yurt dışına doğru dış göç

hareketlerinin de oluşmaya başladığı görülmektedir. Dış göç hareketlerinin gerçekleşmesinde 1961 tarihinde imzalanan Türkiye-Almanya İşgücü Antlaşması etkili olmuştur. Özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllardan itibaren kırsaldan Avrupa ülkelerine doğru dış göç hareketi 2000'li yıllara dek yoğun bir şekilde sürmüştür.

İlki 1927 yılında ve sonuncusu 2022 yılında yapılan nüfus sayım sonuçlarına bakıldığında ilk başlarda %76 oranında seyreden kırsal nüfus oranı günümüzde neredeyse %7'lere kadar gerilemiştir.

100. yılına ulaşmış olan 442 sayılı köy kanununun mevcut hükümleri göz önünde bulundurulduğunda; bölgesinde çok güçlü bir devlet haline gelen Türkiye Cumhuriyetinin coğrafyasının büyük bir kısmını kaplayan kırsal yerleşim birimlerinin ekonomik, sosyal ve kalkınma ihtiyaçlarını karşılamaktan son derece yetersiz kaldığı görülmektedir. Ülkede ki birçok şehir ve kazaların ekonomik ve teknolojik anlamda olduğu kadar nüfus oranları bakımından da sürekli bir gelişme ve ilerleme gösteriyor olmalarına rağmen, kırsal alanların ise birçok yönden gerilediği, birçoğunun yok olma aşamasına geldiği ve hatta günümüzde haritadan silinen çok sayıda köy yerleşim birimleri olduğu bilinmektedir. TÜİK verilerine göre; 2011 yılında 34.396 olan köy sayısının 2012 yılında çıkan 6360 sayılı Belediye Kanununun yürürlüğe girmesiyle 18.340'a düştüğü, 2017 yılında 18.380 olan köy sayısının 2022 yılında ise 18.219 olarak tespit edildiği anlaşılmaktadır. Bu durumda son 5 yıl içerisinde 161 köyün tüzel kişilik vasfını bir şekilde kaybettiği görülmektedir (TÜİK, 2022)

Kırsal yerleşim birimlerinin ortak sorunu haline gelen tarımsal ekim, biçim ve üretim faaliyetlerinin halen düzensiz ve plansız bir şekilde ve çoğunlukla da kişi isteğine bağlı şekilde gerçekleştiriliyor olması, kırsal ve köylerde geri kalmışlığın başlıca nedenleri olarak kabul edilebilir. Oysaki içeriği zenginleştirilmiş, yaptırım gücü yüksek ve etkili şekilde oluşturulacak kanun maddeleri doğrultusunda; bölgesel bazda ayrıntılı tarımsal üretim ve arazi işleme planlamalarının yapılarak, arazilerin toplu ve düzenli bir şekilde işlenmesine, doğru ürünü doğru yerde üretmenin sağlanmasına, tarımsal markaların şehir merkezlerinde değil de, kırsal yerleşim birimlerinde yoğunlaştırılmasına acil olarak ihtiyaç duyulduğu ifade edilebilir.

100 yıllık zaman dilimi içerisinde Köy kanunu maddeleri ve hükümleri üzerinde bazı ilavelerin, düzenlemelerin, iptallerin zaman zaman gerçekleştirildiği görülmekte olup; en kapsamlı düzenlemenin ise Köy Koruculuğuyla ilgili madde ve hükümler üzerinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu düzenlemeler sayesinde Ülkede köy koruculuğu diğer bir ifadeyle güvenlik koruculuğunun son derece gelişme gösterdiği söylenebilir. Sistem günümüzde de son derece yaygın bir şekilde kullanılmakta olup, son derece de başarılı sonuçları olmuştur. Ayrıca,

köy sınırlarının tespiti, köy idari organlarının belirlenmesi ve görevleri, muhtarlık seçimleri ve seçmen kayıtları ile nüfus istatistik ve sayımlarının da son derece düzenli yürütüldüğünü söylemek mümkündür.

Ne var ki, Köy kanunu üzerinde yapılan birçok yeni düzenlemeye rağmen köy nüfuslarının korunmasıyla ilgili hedeflenen oranlarda istikrarın sağlanamadığı, yıldan yıla azalış gösterdiği de görülmektedir. Kırsaldaki kontrolsüz nüfus azalışları geleneksel üretim deseninde yer alan tarımsal ürünlerin miktarlarında azalışa neden olmuştur. Dolayısıyla temel gıda maddelerinde oluşan yüksek enflasyon ise ülke ekonomisinin kalkınmasındaki en büyük engel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ülkenin 1991 yılı tarım sayımı verilerine göre Sığır (Yerli) 6.958.683, Manda 366.150, Koyun (Yerli) 39.590.493, Keçi 9.579.256; 2022 yılı tarım sayım sonuçlarında ise; Sığır (Yerli) 1.231.265, Manda 171.835, Koyun (Yerli) 40.728.954, Keçi 11.320.208 olarak hesaplanmıştır. Aradan geçen 30 yıla ve ülke nüfusunun da yaklaşık %30 oranında artış göstermesine rağmen yerli sığır ve manda sayılarında çok büyük bir düşüş olduğu, koyun ve keçi miktarlarının ise neredeyse sabit kaldığı anlaşılmaktadır. Bu durum ülkenin kırsal alanlarında gerçekleştirilen hayvansal yerli üretiminin büyük oranda düştüğü sonucunu doğurmaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022).

Örneğin, Kırşehir ili Akçakent İlçesinin 2022 yılında köyleri ile beraber toplam nüfusu 3.519 kişi olarak tespit edilmiş, bunun 2.764'ünün köylerde yaşadığı bildirilmiştir. Söz konusu ilçeye bağlı toplam 21 köy bulunmaktadır (TÜİK, 2022).

2022 yılı Akçakent İlçe Tarım Müdürlüğü verilerine göre de; ilçe genelinde 132.000 dekar tarıma elverişli arazi bulunduğu ve bu arazilerden ancak 95.000 dekarının çifti kayıt sistemine kaydının yapıldığı ve 1254 kayıtlı çiftçi bulunduğu görülmektedir. Bu durumda kayıt dışı 37.000 dekar arazinin bulunduğu, arazilerin son derece parçalı ve çok hisseli olmasından dolayı sadece çiftçilere yönelik maddi desteklerden faydalanmak için sisteme kayıt yaptırmış adeta “suni” bir çiftçi profilinin oluştuğundan söz edilebilir. Öyle ki toplam nüfusu 3519 olan bir ilçede 1254 çiftçinin kayıtlı olması ortalamaların oldukça üstünde gözükmemektedir. Her türlü planlama ve desteklemelere rağmen 37.000 dekar arazinin kayıt dışı olduğu da unutulmamalıdır (Akçakent İlçe Tarım Ve Orman Müdürlüğü, 2022).

Örnek olarak gösterilen Akçakent ilçesinin tarımsal sayım verilerinden anlaşıldığı üzere; büyükbaş hayvan sayısının 10.818, küçükbaş hayvan sayısının 12.465 ve arılı kovan sayısının 735 adet olduğu bildirilmektedir. Söz konusu rakamlara bakıldığında reelde söz konusu miktarlarda hayvan varlığından söz etmenin mümkün olmadığı iddia edilebilir. Çünkü

çiftçi kayıt sistemine bildirilen hayvan sayılarının kesim, satım, ölüm vb durumlarda ilgili kuruma gerekli bilgilendirmenin zamanında yapılmadığından kaynaklanan gerçeklerden uzak rakamlar olduğu iddia edilebilir (AİTOM, 2022). Verilen ilçe örneğinin ülkenin kırsal alanlarında yer alan diğer ilçelerin genel karakteristik özelliğini taşıdığı söylenebilir

Ülkedeki kırsal yerleşim birimlerini coğrafi, demografik, ekonomik, nüfus ve diğer birçok yönlerden değerlendirerek, kapsamlı bir çalışma neticesinde oluşturulacak yeni bir kanuni düzenlemeye son derece ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Türk Devletlerinin geçmişlerine bakıldığında kırsal yerleşim birimlerinin varlığının korunması, güçlendirilmesi, kalkındırılması, kültürel değerlerinin korunması Yeni Ülkenin geleceği açısından hayati öneme sahip olduğu açıkça ortadadır.

Türklerin binlerce yıl önce Türkistan bozkırlarından başlattıkları ve yaklaşık bin yıl önce de Anadolu coğrafyasına ulaşan şanlı ve görkemli yolculukları sonucunda Anadolu bir Türk yurdu haline gelmiş ve “Anavatan” olarak nitelendirilmiştir. Anadolu’da Türklerin gelişiyile beraber başlayan konar-göçer, göçebe yaşam ve zaman içerisinde oluşan/oluşturulan yerleşik yaşam kültürü birbirlerini tamamlarcasına yüzyıllar boyu zengin birer medeniyet olarak varlığını korumuştur.

Osmanlı Devletinin son dönemleri içerisinde yürütülen iskân politikalarının bir sonucu olarak konar-göçer ve göçebe yaşamın yerini köy yerleşik yaşamı almış, göçebe yaşam çoğunlukla yok olsa da, konar-göçer yaşam kısmen varlığını sürdürmüştür.

Cumhuriyetin ilanı ve beraberinde oluşan toplumu dönüştürme, modernleştirme, yeni bir kimlik kazandırma vb düşünsel yaklaşım ve politikaların sonucunda konar-göçer yaşam da zaman içerisinde yok olmuş ve sayıları on binleri bulan irili ufaklı köylere yeni yerleşim birimleri daha ilave olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan sayımlar neticesinde nüfusun yaklaşık %76’sının köylerde yaşadığı tespit edilmiştir. “Köylü Devleti” temelleri üzerine kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti yönetici ve politikacılarının ilgisi çoğu zaman köy ve köylüler üzerinde yoğunlaşmıştır. Yürütülen politikalar, kabul edilen kanunlar, düşünsel yaklaşımlar ve planlamalar da köy nüfusunun eriyip yok olma aşamasına gelmesine engel olamamıştır. Günümüzde ülkemizin köylü nüfus oranı %7’lere kadar gerilemiş ve neredeyse yok olma aşamasına gelmiştir.

Türk Köy Kültür ve Medeniyetinin canlandırılmasını sağlamak, istihdamı artırmak, tarımsal planlama ve bölgesel marka değerler yaratmak ve daha birçok yönden fayda sağlayacağını düşündüğümüz Nahiye türü bir idari yapılanmaya olan ihtiyaç çalışmamızın öneri kısmında ele alınmıştır.

ÖNERİLER

Türkiye'nin günümüz Mahalli İdare Yapısı; “*Büyükşehir - İlçe – Mahalle*” ve “*İl - Kaza – Kasaba (Belde) – Köy*” birimleri olarak iki şekilde oluştuğu söylenebilir. 12.11.2012 tarih ve 6360 sayılı yasa hükümleri doğrultusunda Büyükşehir sınırları içerisinde yer alan kasaba ve köyler mahalleye dönüştürülmüş ayrıca il Özel İdareleri kapatılmıştır. İllerde ise Kaza ve Köy idari birimleri ve İl Özel İdareleri varlığını korumuştur. Bunun yanı sıra 2012 yılı Cumhurbaşkanlığı kararıyla illerde bulunan ve nüfusu 2000'in altına düşen çok sayıda belde belediyesi (Turizm Beldeleri de Dâhil) kapatılmış ve köye dönüştürülmüştür.

Köy veya mahalleye dönüşen belde belediyelerinin bölgelerinde kısmen de olsa bir nevi Nahiye hizmeti verdikleri de unutulmamalıdır. Öyle ki belde çevresinde bulunan yakın mesafelerdeki köylerin çoğu zaman bazı beledi hizmetleri kapatılan belediyelerce gerçekleştirildiği bilinmektedir. Söz konusu belde belediyelerinin bölgelerinde varlığının bulunması, bir devlet teşkilatının yörede bulunuyor olması; büyükşehirlerden beldelerine dönüş yapmak isteyen insanların olduğu kadar civar köy insanların da bir ölçüde dönüş konusundaki tereddütlerini giderdiği açıkça ifade edilebilir. Ne var ki hızlı şekilde ve sahada gerekli bilimsel çalışma tam olarak yapılmadan kabul edilen kanuni düzenlemeler ve kararlarla bu durum ortadan kaldırılmış, uzun yıllar boyunca yörelerinde beledi hizmetler veren, Türk İdari Yapısı içerisinde önemli bir yere sahip Belde Belediyeleri'nin çoğu kapatılmıştır.

Kırsalın devletle olan en önemli bağı sayılan ve kendi kendine yönetme, planlama, yatırım yapma, bütçe oluşturma ve kararlar alma potansiyeline sahip yerel kurumlar yerlerini söz konusu potansiyellerin çoğunun olmadığı köy birimlerine bırakmıştır.

Günümüz Anadolu kırsal alanlarında yer alan köylerin problemlerini aşağıdaki şekilde sıralayabilir ve hatta bu problemlerin birçoğunun 442 sayılı köy kanunun kabul edildiği 1924 yılları aratmadığı da iddia edilebilir. 100 yıl öncesinden bugüne en önemli farkın ise kırsal nüfusun %7'lere kadar düşmesi ve birçok köyün yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğudur. Söz konusu kırsal problemler genel olarak aşağıdaki şekilde ifade edilebilir.

- Kırsalda yürütülen tarımsal faaliyetlerin, teknolojik aletlerle fakat ilkel koşullarda yapılıyor olması.
- Tarım arazilerinin son derece irili ufaklı parçalı yapıda ve toplulaştırma faaliyetlerinin yapılmamış olması.
- Tarım arazilerinin ekim biçim işlemlerinin kanuni veya yerel planlama ve yaptırımdan yoksun olması.
- Köylerde yetiştirilen ürünlerin marka değerinden yoksun olması.

- Köylerin bağlı olduğu kaza merkezlerinin ihtiyaçlara çok az ölçüde cevap verebilmesi veya hiç verememesi.
- Özel İdarelerden karşılanan bazı beledi hizmetlerin çoğu zaman yürütülemiyor olması.
- Köylerin kendi kendilerine karar alma ve yerlerinden yönetilebilme imkânlarından yoksun olması.
- Tarımsal ve hayvansal ürün yetiştiriciliğinin bireysel ve aile işletmeleri şeklinde parçalı ve plansız bir vaziyette yapılıyor olması.
- Ürün yetiştiriciliğinde kooperatifleşmenin son derece az mevcut birçoğunun yetersiz ya da başarısız olması.
- Şehirlerden göç etmek isteyen ailelerin konut yapımı için ihtiyaçları olan arsaların, arazi formunda ya da hazine mülkiyetinde ki ham araziler olması.

Benzer daha birçok sosyal, ekonomik ve kültürel problemlerden bahsetmek mümkün olmaktadır. Söz konusu problemlerin giderilmesi, Anadolu köylerinin birer cazibe merkezi haline getirilebilmesi, planlı tarımsal ve hayvansal yerli üretiminin tekrar canlandırılması, sosyal ve kültürel zenginliğin korunması ve gelecek nesillere aktarılabilmesi, ekonomik marka değerlerin yaratılması vb planlamaların güçlendirilmiş “Nahiye” türü bir yapılanma ile de mümkün olabileceği söylenebilir.

Bu doğrultuda, yönetim ve paydaş kavramının üstün olacağı, kaza ve köyler arasında oluşan idari, beledi, yönetim, planlama ve kalkındırma boşluğunu giderecek, bölgenin tarımsal faaliyetlerinde çok yıllı planlama yapabilecek kararlar alabilen çiftçi ve yöre sakinlerinden seçilmiş başkan ve meclisi olan bir yapının Türk İdari Sistemi içerisine kazandırılması faydalı olacaktır.

Bu yapıya örnek teşkil edebilecek; tez çalışmamızda genel olarak bahsettiğimiz Osmanlı Devletinin son dönemleri ve Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan sonrasında kapatılan Nahiye birimleri akla ilk gelen idari yapılanmadır. Nahiye sistemimin kaldırılma gerekçesi olarak birçok neden sayılmış olsa da, başlıca nedenlerin ilgisizlik, yapısal sorunlar ve kanuni hükümlerinin yetersiz kalmasının olduğu söylenebilir.

“Köylü Devlet” temelinde kurulan Türkiye Cumhuriyetinin coğrafi, iklimsel, doğal, kültürel, tarihi ve sosyal zenginliklerinin beşiğinde sayıları on binleri bulan köy yerleşim birimleri yer almaktadır. Bu birimlerin korunması, ekonomik, sosyal ve kanuni güçlendirilmesi devletin ve milletin geleceği ve refahı açısından hayati öneme sahip olduğunu ifade edebiliriz. Bu değerleri korumak için; Nahiye, Köy-Kent, Birleştirilmiş Köy, Tarım-Köy, Kasaba, Köy

Birlikleri veya çiftlikleri vb şeklinde, potansiyeli ve altyapısı uygun 5-6 köyün yaklaşık 100.000 dekar tarım ya da mücavir alan arazisi bir araya getirilerek idari bir yapılanmaya ihtiyaç olduğu görülmektedir.

TK'in nüfus sayım sonuçlarından anlaşıldığı üzere; Türkiye Tara Teşkilat Yapısı içerisinde en küçük idari birim olan kylerin birçoğu farklı nedenlerden ya ortadan kalkmış ya da muhtar azası adayı dahi bulamayacak bir duruma gelmiştir. Diğer kyler ise yakın-uzak zaman içerisinde aynı akıbeta doğru yol almaktadır. Bu durumda, Devlet'in ilgili planlama düşünceleri sırasında kırsal birimlere sadece "Köy" gözüyle bakmadan; bu yerleşim birimlerinin en küçüğünün bile binlerce dekar arazisi olan ve orta düzeyli bir "iftlik" işletmesine dntrlebilecek bir potansiyelde olduğunu göz önünde bulundurması gereken önemli bir tabi zenginliktir. Bu parçalı ve bir araya getirilmesi gereken zenginlik kaynaklarının; kamu imkânları ve yeni kanuni hükümler gücüyle birleştirilerek; yerinde yönetim, yerinde hizmet, yerinde planlı üretim, yerinde marka değeri yaratma, yerinde istihdam ve de kırsala gn balaması gibi daha birçok alanda kazanım sağlanacak olması mümkün gözükmektedir.

Örneğin; Kırşehir İli Akçakent ilçesine bağlı doğuda Mahsenli Köyü, batıda ise meruağı Köyü bulunmakta olup, ilçe merkezi bu iki köyün tam ortasında yer almaktadır. Kylerin coğrafi özelliklerine bakıldığında; tıpkı Anadolu'nun diğer ilçelerinde olduğu gibi civarlarında çok sayıda irili ufaklı köyün varlığından söz etmek mümkündür. Ayrıca bu iki köyün çevrelerinde diğer kylerin arazileriyle beraber onbinlerce dekar tarım arazisi de bulunmaktadır. Ne var ki tüm bu araziler kamusal bir planlama ve koordinasyondan mahrum ve gelişigüzel şekilde işlenmekte ya da hiç ilenmemektedir. Bu durumun binlerce ton ürün kaybına yol açtığı söylenebilir. Oysa iki köy de civarlarında bulunan irili ufaklı kylerle bir bütünlük oluşturarak merkez olma özelliği taşımaktadır. Akçakent ilçesinde olması istenildiği gibi Anadolu'nun hemen her ilçesinde bazı kylerin Nahiye türü bir yapılanmaya dönüştürülmesiyle yukarıda belirtilen birçok kırsal sorun çözüme kavuabilecektir.

Seçimle meclis yeleri ve başkanı belirlenecek olan bu yeni idari taşra birimleri sayesinde; tarım arazilerinin verimli ve planlı kullanılması, beledi hizmetlerin sağlık bir şekilde yürütülmesi, ürüne pazar ve marka oluşturma, fen ve imar ilerinin yürütülmesi, arazi toplulaştırma faaliyetleri, istihdam oluşturma, proje üretme ve faaliyete geçirme gibi hizmetler mümkün olabilecektir. Bu idari birimlerin, ulusal markalarla işbirliği yapması, destekleyici paydaş oluşturması, ürüne göre gerekirse kendi markasını yaratması, ayrıca "ifti Kayıt Sistemini" kullanabilmesinin de önemli bir yapısal g olacağı düşünülebilir.

Yönetimi yerel seçimler yoluyla belirlenecek ve en önemlisi kanuni yaptırım güç kazandırılmış bu tür yerel idareler sayesinde kırsalın ekonomik kalkınmasının sağlamanın yanı sıra istikrarlı ve planlı tarımsal ve hayvansal üretim yapma ve kontrol edebilme, kırsal nüfusu hedeflenen oranlara yükseltme gibi daha birçok ekonomik, sosyal ve kültürel avantajlar sağlanabilecektir.

Oluşturulacak güçlü, birleştirici ve kapsayıcı kanuni hükümler sayesinde kırsaldaki yerleşimler birbirleriyle ilişkilendirilebilecek bu sayede kontrol edilebilir birleştirilmiş köy sayısı mümkün olduğu oranda azalması sağlanabilecektir. Bu çalışma; gerekli olan tüm ilçelerde 2 veya fazlası merkez köy veya nahiye türü bir yapılanma ile Türkiye Taşra Teşkilatı İdari yapılanması içerisindeki çok önemli bir boşluğu da dolduracağı kanaati taşımaktadır.

Türklerin tarihleri boyunca vazgeçemediği ve toplumun varlığı ve devamı için hayati öneme sahip yaşam biçimi olan köy kültürü günümüz itibarıyla adeta yok olma aşamasına gelmiştir. Kökleri binlerce yıla dayanan bu yaşam biçimi, asırların birikimi olan zengin kültürel değerleriyle, zanaatlarıyla, meslekleriyle, örf ve adetleriyle beraber ne yazık ki tarihe karışarak kitaplarda ki yerini almak üzeredir. Gerçekleştirilen bu yüksek lisans çalışmasının bu mevcut olumsuz gidişatı tersine çevirmek isteyen mülki amirler ve siyasiler için bir veri ve öneri kaynağı teşkil etmesi umulmaktadır.

Kaynakça

110. İçtima. (1924). *Zabıt Cerideleri*, 6(2), 279-312. Ankara: TBMM Tutanak Dergisi. 2024 tarihinde alındı
112. İçtima. (1924). *Zabıt Cerideleri*, 6, 384-394. Ankara: TBMM Tutanak Dergisi. 2024 tarihinde alındı
15. İçtima. (1924). *Zabıt Cerideleri*, 7/1, 651-668. Ankara: TBMM Tutanak Dergisi. 2024 tarihinde alındı
3. İçtima. (1924). *Zabıt Cerideleri*, 7, 74-95. Ankara: TBMM Tutanak Dergisi. 2024 tarihinde alındı
9. İçtima. (1924). *Zabıt Cerideleri*, 7, 303. Ankara: TBMM Tutanak Dergisi. 2024 tarihinde alındı
- Ahincanov, S. (2009). *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar*. (T. Aktaş, Dü., & K. Yıldırım, Çev.) İstanbul: Selenge.
- Akçakent İlçe Tarım Ve Orman Müdürlüğü. (2022). *Çiftçi Kayıt Sistemi İstatistikleri (2022 yılı)*. Kırşehir.
- Akdağ, M. (2010). *Türkiye'nin Siyasi ve İctimai Tarihi*. İstanbul: YKY Yayınları.
- Akıncı, M. (2020, Aralık 2). Altın Orda'nın Ticari-Ekonomik İlişkileri ve Kent Kültürü. *Ortağ Çağ Araştırmaları Dergisi*(2), 469-473.
- Akıncı, M. (2020). Altın Orda'nın Ticari-Ekonomik İlişkileri ve Kent Kültürü. *Orta Çağ araştırmaları Dergisi*(II), 469-473.
- Akman, M. (1997). *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Aksoy, S. (1971). *100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Aktaş, T. (2022). XI-XIII. Yüzyıllar Arasında Doğu Kıpçakları. *Yüksek Lisans Tezi*. Ardahan: Ardahan Üniversitesi.

- Altaş, B. (2024, 03 09). 442 Sayılı Köy Kanununun Köy Yönetimi ve Köylüye Etkisi. (K. Petek, Röportaj Yapan) Kırşehir.
- Altaş, B. (2024, 03 09). Köy Kanununun Köylere Etkileri Nelerdir? (K. Petek, Röportaj Yapan) Kırşehir.
- Altuntaş, L. (2021). İskitler Sadece Göçebe Bir Halk Değildi, Yerleşik Hayatta Sürdüler. *Arkeonews*.
- Alyılmaz, C. (2001). Göktürk Devletinin 1450. Kuruluş Yıldönümü Sempozyum Bildirileri. *Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi 2000 Yılı Çalışmaları Işığında bazı Tespitler* (s. 69). Ankara: Yeni Avrasya .
- Arsal, S. (1943). Beşeriyet Tarihinde Devlet ve Hukuk Mefhumu ve Müesseselerinin İnkişafına Türk Irkının Rolü. *II. Türk Tarih Kongresi* (s. 1069). İstanbul: Kenan Matbaası .
- Arslan, H. (2001). *Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskan, Göç ve Sürgün*. İstanbul: Kaknüs Yay.
- Atalay, B. (1939). *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Atatürk Ansiklopedisi. (2021). 1929 Ekonomik Buhranı. *Atatürk Ansiklopedisi* (s. 226). içinde Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. 09 05, 2023 tarihinde ataturkansiklopedisi.gov.tr. adresinden alındı
- Atılgan , T. (1989). Kırsal Alanın Örgütlenmesinde Köy Kalkınma Kooperatifleri. *Dokuz Eylül Üni. Sosyal Bilimler Enst.*, 3. İzmir.
- Atlas. (2023, 10 05). www.atlas.gov.tr.
- Avcıoğlu, D. (1968). *Türkiye'nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın)*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Ay, Z. (2019). İslam Öncesi Orta Asya Tarihi Coğrafyasında Bedahşan Bölgesi ve Türk Tarihindeki Yeri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 153.

- Ayçiçek, A. (2019). Altın Orda Hanlığının Sükutuna Kadar Karadenizin Kuzeyinde Türkler. *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 98-102.
- Aydemir, Ş. (1999). *İkinci Adam* (Cilt I). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş. (1999b). *İkinci Adam* (Cilt II). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş. (1999c). *İkinci Adam* (Cilt III). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydın, F. (2014, 01 01). www.csgeb.gov.tr. (T. Gür, Düzenleyen) 08 29, 2023 tarihinde <https://www.csgeb.gov.tr/media/1341/isgucuanlasmalari.pdf> adresinden alındı
- Aydın, M. (1991). *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 3). İstanbul: TDV. İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/> adresinden alındı
- Aytemur, Ö. (2007). 1930-1945 Yılları Arasında Türk Yönetim Düşüncesi. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Balaban, A. (2006). İskit, Hun ve Göktürklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat. *Gazi Üniversitesi*, s. 107-120.
- Barkan, Ö. (1980). *Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye’de zirai bir reformun ana meseleleri*. İstanbul: Gözlem Yayın.
- Barthold, V. (1975). *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler (Akt:K. Yaşar KOPMARAN ve A. İsmail AKA)*. (A. Süleyman, Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı - Kültür Yayınları.
- Bartold, V. (2010). *Orta Asya, Tarih ve Uygarlık*. İstanbul: Selende Yayınları.
- Başa, Ş. (2000). Ordu Mesudiye İlçesi Çavdar ve Yöresi Köyleri Köy- Kent. *Ordu Mesudiye Sesi Gazetesi*, 12.
- Baştaş, Ş. (1964). *Eski Türklerde Harp Taktiği*. Ankara: Türk kültürünü Araştırma Enstitüsü
- Baykara, T. (2000). *Türkiyenin Sosyal ve İktisadi Tarihi XI-XIV YY*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Baykara, T. (2002). *Türklüğün En Eski Zamanları* (Cilt 1). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Baykara, T. (2009). *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu.
- Baysal, K. (1984). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Nadir Kitapevi.
- Bedirhan, Y. (2009). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. Konya: Akademi.
- Belek, S. (1993). *Kızıl Kırgız Tarihi* (Cilt I). Bişkek: Kırgızistan.
- Bilgili, C. (2019). Karluklar Üzeine Bir İnceleme. *Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 30-33.
- Bilgili, F. (2018). Mekanın Toplumsallığı Bağlamında Sivas İlinde Göçün Ekonomi Politikası. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 110-120.
- Bilgin, S., & Altunok, H. (2013). *Yönetiş ve Mali Boyutlarıyla Köy Kanunu Tasarı Taslağı, Çağdaş Yerel Yönetimler* (Cilt 22). Ankara.
- Boratav, K. (1974). *100 soruda Türkiye'de Devletçilik*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Borisovic, B. (1976). İskitlerin Dünyası. B. Borisovic içinde, *İskitlerin Dünyası* (s. 6). Unesco.
- Butanayev, H. (2011). *Kırgız Türkleri Tarihi*. Ankara: Berikan.
- Büyüktolu, R. (2023, mayıs 5). *ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/koy-kanunu*. Atatürk Ansiklopedisi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/koy-kanunu> adresinden alındı
- Can, İ. (2013). *Tarih Toplum ve Kültür Bağlamında Aile ve Kadın*. (M. Aydın, Dü.) Konya: Çizgi Kitapevi.
- Cengiz, O. (2015). *Alparsal Türkeş*. İstanbul: Bilgeoğuz.
- Cezar, M. (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

- CHP. (1969). *CHP'nin Düzen Değişikliği Programı*. Ankara: Ulusal Basımevi.
- Çandarlıoğlu, G. (2003). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Çandarlıoğlu, G. (2013). *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü (Çin Kaynakları ve Uygur Kitabeleri)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Çavdar, T. (1971). *Milli Mücadeleye Başlarken Sayılarla, Vaziyet ve Manzara-i Umumiye*. İstanbul: Milliyet.
- Çay, A. (1990). *Türk milli Kültüründe Hayvan Motifleri*. Ankara: Türk Küldürünü Araştırma Enstitüsü.
- Çıvgın, İ. (2007). *İslam Öncesi Türk Tarihi*. (R. Yardımcı, Dü.) Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Çolakoğlu, E. (2002). Kırsal Kalkınma Problemine Bir Çözüm Arayışı Olarak Köy-Kent Projesi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 189-190.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Göktürk Sanatı* (Cilt 4). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2011). *Erken Devir Türk Sanatı*. İstanbul: Kabalcı.
- Denis, S. (2017). *Erken İç Asya Tarihi*. İstanbul: İletişim .
- Dernek, Z. (2006). Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelismeler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2-5.
- Devlet, N. (1989). *'Altın Ordu' Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (Cilt 9). İstanbul.
- Dicle, E. (2012). Modern Ulus Devlet Projesinde Bir İdeal Mekân Temsili Olarak Köy Ütopyası. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 859-871.
- Dicle, E. (2012). Modern Ulus Devlet Projesinde Bir İdeal Mekân Temsili Olarak Köy Ütopyası,. İstanbul: Turkish Studies.

Dışişleri Bakanlığı . (2022). www.mfa.gov.tr: <https://www.mfa.gov.tr/pkk.tr.mfa> adresinden alındı

Divitçioğlu, S. (1987). *Kök Türkler (Kut, Küç ve Ülög)*. İstanbul: Ada Yayınları.

Diyabekirli , N. (1977). *Türk Tarihi II*. Ankara: Yaygın Yükseköğretim Kurumu Yayınları.

Diyarbakirli, N. (1972). *Hun Sanatı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları.

Doğan, H. (2009). Türkiye’de Yerel Yerleşim Birimi Olarak Köy Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması, Ulusal Kalkınma ve Yerel Yönetimler, . *IV. Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyum Bildirileri* (s. 149-170). Ankara: TODAİE.

Donuk, A. (1988). *Eski Türk Ailesi ve Vastıfları* (Cilt 9). Ankara: Türk Yurdu.

Drompp, M. (2002). *Erken Dönemlerden Moğol İstilasına Yenisey Kırğızları*. Ankara.

Durmuş , İ. (2008). İskit İmparatorluğunun Yıkılış Nedenleri. *Akademik Bakış*, 1(2), 201.

Durmuş, İ. (1993). Saka Adı Üzerine. İ. Durmuş içinde, *Milli Folklor* (s. 33).

Durmuş, İ. (1997). Saka-Pers Mücadelesi. İ. Durmuş içinde, *Saka-Pers Mücadelesi* (s. 49-57). Bilig.

Durmuş, İ. (2007). Sarmatlar. İ. Durmuş içinde, *Sarmatlar* (s. 86-88). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Durmuş, İ. (2008). İskit İmparatorluğu Yıkılış Nedenleri (Hippokrates VI) . *Akademik Bakış* , 206.

Durmuş, İ. (2008). İskit İmparatorluğunun Yıkılış Nedenleri. *Akademik Bakış* , 203.

Durmuş, İ. (2008b). İskitler. İ. Durmuş içinde, *İskitler* (s. 207). Ankara: Genelkurmay Yayın Evi.

Durmuş, İ. (2013). *Türk Tarihinin Öncüleri*. Ankara: Akçay Yayınları.

Düzgüneş, M. (1973). *Ekonomik ve Toplumsal Gelişmenin 50.Yılı, Ankara*. Ankara: DİE.

- Ecemiş, M. (2008). Yeni Köy Kanunu Hazırlanırken. (H. Eldem, Dü.) *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 39.
- Ekinci, Ekrem Buğra;. (2013, şubat 13). *Osmanlı Devleti'nde Şehirliler, Köylüler, Göçebeler*. www.ekrembugraekinci.com. adresinden alındı
- Eldem, H. (2015). Yerel Yönetimler Reformunun Bir Parçası Olarak Köy Kanunu Tasarı. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 41.
- Eldem, V. (1970). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Ankara: TTK Basımevi.
- Erdelyi, I. (2013). Avarlar. (K. Yıldırım, Dü.) *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 337-346.
- Erdelyi, I. (2013). Avarlar. (K. Yıldırım , Dü.) *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 337-346.
- Erdem, M. (2005). *Kırgız Türkleri, Dini ve Sosyal Hayatı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Erdönmez , C. (2005). Köykent: Olumlu ve OLumsuz Yönleriyle Bir Kırsal Kalkınma Projesinin Çözümlemesi. *SDÜ Orman Fakültesi Dergisi*, 35-51.
- Ergin, M. (1970). *Orhun Abideleri*. İstanbul.
- Ergin, M. (1994). *Dede Korkut Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu .
- Erhan, A. (2011). *Uygur Kağanlığı Yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Erkin, E. (1971). Göktürklerden Türklere - Türk Kimliğinin Oluşmasına Tarihsel Bir Bakış . *Türkiyat Araştırmaları*, 17-20.
- Eroğlu, E. (2016). Türklerde Kadının Konumu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 443-447.
- Erten, F. (2013). Selçuklular Döneminde Anadolu Türkmenlerde Sosya Hayat . *Karabük Üniversitesi sosyal Bilimler Dergisi*, 3.
- Ertuğrul, H. (2021). Delillerin Değerlendirilmesinde Genetik ve Nörobilim Verilerinin Kullanılması. *Hakemli Makale*, s. 166.

- Ertuğrul, H. (2022). Türk Ceza Hukukunda Haksız Rekabet Suçu. *Araştırma Makalesi*, s. 410.
- Ertürk, R. (1997). Türk Sosyolojisinde Cumhuriyet Dönemi Türk Köylüsü . *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları*, 70.
- Ertürk, R. (1997). *Türk Sosyolojisinde ve Cumhuriyet Döneminde Köy Tartışmaları*. İstanbul: İstanbul Üni. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Eryılmaz, Ü. (2021). Avar Kaganlığının İktisadi Tarihi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1091-1108.
- Eryılmaz, Ü. (2021). Avar Kağanlığı İktisadi Tarihi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi*, 1091-1108.
- Esin, E. (1978). *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Esin, E. (1983). *Balık ve Ordu Mimari Açından Erken Devir Türk Surlu Yerleşimleri* (Cilt XXVII). Central Asiatic Journal.
- Fidan, İ. (2021). Kamu Düzeni ve Güvenliğinin Sağlanmasında Güvenlik ve Köy Korucusu Paradigması. *ÇKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 129-161.
- Findley, C. (1994). *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform*. (L. Boyacı, & İ. Akyol, Çev.) İstanbul: İz Yayıncılık.
- Freyer , H. (2018). *Sanayi Çağı*. (H. Batuhan, & B. Akarsu, Çev.) Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Genç, R. (1981). *Karahanlı Devlet Teşkilatı (XI. YY) (Türk Hakimiyet Anlayışı ve Karahanlılar)* . Ankara: Kültür Bakanlığı .
- Gençoğlu, M. (2011). 864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma. *Çankırı Karatekin Ü. Sosyal Bil. Dergisi*, 34-35.
- Geray, C. (1969). Türkiyede Köy Enstitüleri Hareketi ve Köy Kalkınması. *Eğitim Fakültesi Yayını*, 2, 197-207.

- Geray, C. (1974). Türkiye'de Kırsal Yerleşme Düzeni ve Köy-Kent Yaklaşımı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 46-65.
- Gökbörü, H. (2021). İtil Bulgarları ve Coğrafyacılar. *USAD*, 14, 1-50.
- Gökçe, G. (2022, 01 01). *kriterdergi*. 08 04, 2023 tarihinde <https://kriterdergi.com/dosya-turkiyede-ve-dunyada-istihbarat>. adresinden alındı
- Gökçek, G. (2019, 12 08). *Fatih ve kardeş katli*. www.gencdergisi.com. adresinden alındı
- Gökdemir, S. (2019). Kütahya İli Simav Bölgesinde Kapatılan Belde Belediyelerinin Değerlendirilmesi. *Yüksek Lisans Tezi*, 40-42.
- Gömeç , S. (2002). *Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri* . Ankara: Akça Yayınları.
- Gömeç , S. (2011). *Kırgız Türkleri Tarihi*. Ankara: Berikan.
- Gömeç, S. (2006). *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*. Ankara: Akçağ.
- Gömeç, S. (2012). *Türk-Hun Tarihi*. Ankara: Berikan.
- Gömeç, S. (2013). *Türk Tarihinde Kıpçaklar*. Ankara.
- Gömeç, S. (2015). *Türk Ailesine Genel Bir Bakış*.
- Gömeç, S. (2015). *Uygur Türkleri Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Göyünç, N. (1999). Osmanlı Devlet-i Aliyye Devleti Aliyye-i Osmaniyye. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 5.
- Gumilev, L. (2006). *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları* (Cilt 1). (B. Ahsen, Çev.) İstanbul: Selenge Yayınları.
- Günay, Ü. (2003). XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo Kültürel Yapı. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21.
- Gündüz, T. (2009). *Bozkırın Efendileri*. İstanbul: Yeditepe.
- Gündüz, T. (2019). *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*. İstanbul: Yeditepe.

- Güreşçi, E. (2024, 03 10). Türkiye Göç Hareketlerinin Seyri. (K. Petek, Röportaj Yapan)
- Halaçoğlu, Y. (2003). *XIV-XVII. YY'da Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: TTK Yay.
- Halaçoğlu, Y. (2006). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. Ankara: TTK Yayınları.
- İbiş, İ. (2019). Rus Arkeologların Araştırmalarına Göre Asya Hunlarında Şehir ve Yerleşme. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- İlgışheva, M. (2023). İrtiş Nehri İsmi ve Ortaya Çıkışıyla İlgili Efsaneler . *Aradahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi* , Giriş.
- İnalcık, H. (1943). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*. Ankara: TTK.
- İnalcık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. İstanbul: Eren Yay.
- İnan, A. (1988). İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923), Atatürk Kültür, . *Atatürk Kültür* (s. 290-293). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnan, H. (2023, 08 17). Göç Nedir? Etkileri Nelerdir? (K. Petek, Röportaj Yapan)
- İpşirli, M. (1995). *Enderum*. İstanbul: TDV.
- Isakov, A. (2015). Doğu Türkistan'ın Kırgız Tarihindeki Yeri. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*(5), 3-4.
- İzgi, Ö. (1978). *XI. YY'a Kadar Orta Asya türk Devletlerinin Çinle Yaptığı Ticari İlişkiler*. Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- İzgi, Ö. (1989). *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnaması*. Ankara: TTK Yayınları.
- İzgi, Ö. (2014). *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Jusupoy. (1997). *Kırgızlar*. Bişkek: Soros Fondu Yayınları.

- Kafalı, M. (2001). Göktürklerin Türk Tarihindeki Yeri. *Göktürk Devletinin 1450. Kuruluş Yıldönümü* (s. 58). Ankara: Yeni Avrasya Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1957). *Türkler ve Medeniyet* (Cilt İA c.XII). İstanbul: Hamle Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1958). *Türkmen Adı, Manası, Mahiyeti*. Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (1974). *Göktürk İmparatorluğu*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1983). Tuna Bulgarlarının tarih ve kültürüne kısa bir bakış. *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 1-92.
- Kafesoğlu, İ. (1987). *Türk Bozkır Kültürü*. Ankara: TTK.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kafesoğlu, İ. (tarih yok). *Türk Kültür Tarihi*. İstanbul: Ötüken.
- Kalan, E. (2012). İvolga Örneğinde Hun Kent Kültürüne Genel Bir Bakış. *Türkbilig*, 1(24), 1-19.
- Kalkınma Planı . (2006). *Kalkınma Planı (2007-2013)*. Ankara: DPT.
- Kalkınma Planı . (2013). *Kalkınma Planı (2014-2018)*. Ankara: Kalkınma Bakanlığı.
- Kalkınma Planı. (1968). *Kalkınma Planı (1968-1972)*. 1, 246-250. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Kalkınma Planı. (1978). *Kalkınma Planı (1979-1983)*. Ankara: DPT.
- Kalkınma Planı. (1984). *Kalkınma Planı (1985-1989)*. Ankara: DPT.
- Kalkınma Planı. (1989). *Kalkınma Planı (1990-1994)*. Ankara: DPT.
- Kalkınma Planı. (1995). *Kalkınma Planı (1996-2000)*. Ankara: DPT.
- Kalkınma Planı. (2000). *Kalkınma Planı (2001-2005)*. Ankara: DPT.
- Kamalov, A. (2002). *Uygur İmparatorluğu* (Cilt 3). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- Kantarcıoğlu, M. (2022). Cumhuriyet'in Kuruluş Döneminde Köy Kanunu ve Devlet-Köy. Ankara.
- Kara, S. (2006). *Selçukluların Dini Serüveni*. İstanbul: Şema.
- Karal, E. (1988). *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1861-1876)* (4. b., Cilt VII). Ankara: T.T.K. Basımevi.
- Karal, E. (tarih yok). *Büyük Osmanlı Tarihi*. Ankara: TTK.
- Karayev. (tarih yok). *Türkler ve Kağanlıkları*.
- Kardaş, K. (2015). Altın Orda Devletinin Siyasi Tarihi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Kaşgarlı Mahmut. (1990). *Divanü Lûgat-it-Türk* (Cilt 1). (B. Atalay, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu. 2006 tarihinde alındı
- Kaştan, Y. (2020). Atatürk Dönemi Tarım Alanında Devletçilik Uygulamaları ve Antalya. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 177.
- Kavruk, H. (2012). *Türkiye'de Köy Yerleşimi ve Yönetimi Köy Sorunları Araştırması*. Ankara: TODAİE Yay.
- Kaya, M. (2021). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Modern Toplum İnşa Sürecinde Sanayi Tesislerinin Rolü. *Coğrafi Bilimler Dergisi*.
- Kaya, S. (2013). Selçuklularda Toplumsal ve Kültürel Hayat. *Fırat Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 5.
- Kayran, M., & Saygın, S. (2019). İzmir İktisat Kongresi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 2(5).
- Kazak-Sovyet Ansiklopedisi*. (1980). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Keleş, R. (1992). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*. İstanbul.
- Keleş, R. (2009). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*. İstanbul: Cem Yayınevi.

- Kıldıroğlu, M. (2020). XII. YY'dan Osmanlı Hakimiyetine Kadar Gürcistan Kıpçaklar. *PÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 228-245.
- Kılıç, L. (2018). Güney Sibiryada Hun Türklerine ait Kurganlar. s. 110.
- Kırılmaz, H., & Kırılmaz, S. (2014, Nisan). Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Kamu Yönetimi. *Dumlupınar Üni. Sosyal Bilimler Dergisi*(40), 36.
- Koca , S., & Güzel, H. (2002). *Büyük Hun Devleti*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koca, S. (2000). *Türk Kültürünün Temelleri II*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Koca, S. (2003). *Türk Kültürünün Temelleri III*. Ankara: Başkent Matbacılık.
- Kocaispir, A. (2017). Orta Asya Neolitik Çağ Ceytun Kültürü. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 133.
- Kocarık, H. (2013). Hazarlarda Devlet Yönetimi. *Kilis 7 Aralık Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 40-50.
- Kodaman, B. (2007). Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Bir Bakış. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(16), 1-24.
- Kongar, E. (1983). *Atatürk Üzerine*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Konukçu , E. (1992). *Balasagun* (Cilt 5). İstanbul: TDV.
- Korkmaz, E. (2019). Harbiye Nazırı Nazım Paşanın II. Meşrutiyet Öncesi Kariyeri. *CALESS*, 1(2), 156-184.
- Korkmaz, E. (2024, 03 12). Cumhuriyet Sonrası Dönemde Köylerden Kentelere Oluşan Göçlerin Nedenleri. (K. Petek, Röportaj Yapan)
- Kory, R. (2002). *Arkeolojik Bir araştırma - Avar Yerleşimleri. Türkler*.
- Köy Enstitüleri Kanunu. (1940, 04 22). *Resmi Gazete*. Ankara.

- Köymen, M. (2011). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu* (Cilt III). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kumekov, B. (2002). *Kimekler* (Cilt 2). (D. Moldabayeva, Çev.) Ankara: Yeni Türkiye.
- Kumekov, B. (2013). *Arap Kaynaklarına Göre IX-XI. YY Kimer Devleti*. (M. Kıldıroğlu , & Ç. Samudinuulu, Çev.) Ankara: TTK.
- Kumru, N. (2016). Moğol İstilasına Kadar Peçenekler, Kıpçaklar. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 43-61.
- Kurat , A. (2011). Avarlar. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 81-110.
- Kurat, A. (1952). *Gök Türk Kağanlığı*. Ankara: TTK Basımevi.
- Kurat, A. (1972). *IV.-XVIII. YY'larda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kurat, A. (1993). *Bulgaristan*. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiplopedisi.
- Kurat, A. (2002). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyindeki Türk kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Murat Kitabevi.
- Kurat, A. (2011). Avarlar. *Tarih İncelemeleri Dergisi* , 81-110.
- Kurat, A. (2019). *IV. - XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri* . Ankara: TTK.
- Kuzgun, Ş. (1985). *Hazar ve Karay Türkleri* (Cilt I). Ankara: Se-Da Yayınları.
- Kuzgun, Ş. (1985). *Hazar ve Karay Türkleri*. Ankara: Se-Da Yayınları.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (M. Kıratlı, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Maraş, M. (2024, 03 03). Köy Kanunun Köylere Etkileri Nelerdir? (K. Petek, Röportaj Yapan) Kırşehir.

- Melik Cüveyni, A. (1988). *Tarih-i Cihangüşa*. (M. Öztürk , Çev.) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Memiş, E. (1987). *İskitlerin Tarihi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Meram, A. (1974). *Göktürk İmparatorluğu*. Ankara: Milliyet Yayınları.
- Merçil, E. (2006). *Müslüman - Türk Devletleri Tarihi*. Ankara: TTK.
- Musaev, K. (2020). Kıpçaklar ve Ana Kıpçakça. (E. BAIMUKHAMBETOVA, Dü.) *Gazi Türkiyat*, 209-227.
- Oğuz, B. (1980). *Türk Halkının Kültür Kökenleri*. İstanbul: Adem Yayınevi.
- Okladnikov, A. (2017). *Tarihin Şafağında İç Asya D. Sinor*. İstanbul: İletişim.
- Onat, A., Orsoy, S., & Ercilasun, K. (2004). *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-Nu (Hun) Monografisi*. Ankara: TTK.
- Ortaylı, İ. (1999). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim.
- Ortaylı, İ. (1985a). *Tanzimat'tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*. İstanbul: Hil Yayın.
- Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Ortaylı, İ. (2010). Osmanlı Şehirleri ve Ulaştırma. İ. Ortaylı içinde, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi* (s. 305). Ankara: Cedit Neşriyat.
- Ortaylı, İ. (2010). *Osmanlı Toplumunda Aile* (XII. Baskı b.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2010). Tanzimat Devrine Genel Bir Bakış. İ. Oratylı içinde, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi* (s. 519). Ankara: Cedit Neşriyat.
- Ortaylı, İ. (2010). *Tanzimat Dönemi Yönetimin Modernleşmesi* (3 b.). Ankara: Cedit Neşriyat.
- Osmonov, O. (2013). Eski Kırgılar. (V. Kurban, Dü.) *Dokuz Eylül Üni. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(3), 50.
- Osmonov, O. (2013). Eski Kırgızlar. (V. Kurban, Dü.) *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 151.

- Otkan, P. (2018). *Tarihçinin (Shi Ji) Kayıtlarına Göre Hunlar*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları .
- Öcal, S. (1983). *Türklerde Yerleşim ve İlk Türk Şehirleri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları.
- Ögel, B. (1981). *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ögel, B. (1984). *İslamiyetten Önce Türk kültür Tarihi* (Cilt VII). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Ögel, B. (1991). Türk Kültür Tarihine Giriş. B. Ögel içinde, *Türk kültür Tarihine Giriş* (s. 24-26). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Ögel, B. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş* (Cilt I). İstanbul: Kültür Bakanlığı.
- Özcan, A. (2021). *Hazarlar*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Özer, S., & Uslu, S. (2018, 06 20). *Anadolu Ajansı*. 08 04, 2023 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye>: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/tskda-profesyonel-orduya-geciste-koklu-donusum/1179627> adresinden alındı
- Öztuna, Y. (1969). Türk Tarihinden Yapraklar. Y. Öztuna. içinde İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Öztürk, M. (2013). Asya Hunlarında İktisadi Hayat. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 131-132.
- Öztürk, M. (2015). *İslamiyetten Önce Türklerde Aile ve Kutadgu Bilig'de Türk Ailesi* (Cilt 2). Kayseri: Kardeşler Ofset.
- Öztürk, O. (2007). *Geçmişten Günümüze Türk Devletleri*. İstanbul: Nokta Yayınları.
- Öztürk, Ö. (2016). *Pontus: Antik Çağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi*. Ankara: Nika Yayınları.
- Pakalın, M. (1946). *Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*. İstanbul: M.E.B. Yayınları.

- Peacock, A. (2016). *Selçuklu Devletinin Kuruluşu, Yeni Bir Yorum*. (Z. Rona, Çev.) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Peri, B. (2006). Cumhuriyet Dönemi Endüstri Yapıları ve Yerleşkeleri Kayseri Örneği. *Mimarlar Odası Bülteni*, 45.
- Peter B. , G. (1992). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. (O. Karatay, Çev.) İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Polat, M. (1997). Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları'nda İktisadi ve İctimai Hayat. *Doktora Tezi*. İstanbul.
- Polat, M. (2021). Türkmenler (Selçuklular) Batı Asya'ya Nasıl Göçtü? *MUTAD(VIII)*, 309-344.
- Rasonyi, L. (1939). *Tuna Havzasında Kuman-Kıpçaklar* (Cilt III). Ankara: Belleten.
- Rasonyi, L. (1971). *Tarihte Türklük*. (T. Aktaş, Dü.) Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Safran, M. (1993). *Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lûgatlara Göre Kıpçaklar*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Entitüsü.
- Sağlam, S. (2006). Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 33-34.
- Salman , H. (2002). Karluklar. *Karluklar*. içinde Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Salman, H. (2008). Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri. *Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu* (s. 60). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Baısmevi.
- Salman, H. (2014). Karluk Devleti'nin Kuruluş Tarihi Meselesi. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* , 1-7.
- Saray, M. (2004). *Modern Kırgızistan'ın Doğuşu*. Ankara: TİKA Yayınları.

- Sarıtaş, E. (1996). Çin Kaynaklarına Göre Türgişler Boyu ve Hakimiyeti. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 26.
- Sezer, B. (1979). *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Solmaz, S. (2018). *İtil Bulgarları İbn Fazlan Seyahatnamesine Göre*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Sönmez, R. (2020, 04 06). *Çift Bozan*. www.kocaeligazetesi.com.tr/. adresinden alındı
- Spuler, B. (1981). *Göktürkler'in Dini ve Kültürü Hakkında Mülahazalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2016). *Sürdürülebilir Kalkınma Nedir?*
www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/temel-tanimlar/. adresinden alındı
- Sucu, İ. (2020). Türkiye'de Köy Sosyoloji Araştırmaları ile Köy Enstitüleri Fikri. *Anemon Muş Alpaslan Üni. Sosyal Bilimler Dergisi* , 1960.
- Sumaytaoğlu, E. C. (2012). Osmanlı ve Türkiye'de Tarımsal Politikaların Tarihsel Gelişimi. *Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* , 16.
- Süme, M. (2022). Osmanlı Devleti'nde Taşrada Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu (Bolu). *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8(14), 903-108.
- Sümer, F. (1968). *Anadolu'ya Yanlız Göçebe Türklermi Geldi?* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sümer, F. (1992). *Safevi Devletinin Kuruluşunda ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sümer, F. (1999). *Oğuzlar*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı.
- Şafak, A. (1994). Ehl-i Vukuf. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 10, 531-533.
- Şafak, N. (2012). Osmanlı Kuruluş Döneminde Devlet. *Belleten - Türk Tarih Kurumu* , 431-454.

- Şahbaz, M. (2020). İslam Öncesi Orta Asya Türk Devletlerinde İnşaat Tekniği. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 289-309.
- Şahin, A. (2017). Maddi Buluntulara Göre Kuman/Kıpçaklarda Kültürel Hayat. *Doktora Tezi*. Muğla: Muğla Stıkı Koçman Üniversitesi.
- Şeşen, R. (2001). *İslam Coğrafyacılara Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Şimşek, A. (2022). Osmanlı'da Malikane Sistemi. *Karabük Üniversitesi Dergisi*, 6.
- Tabakoğlu, A. (2004). *Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları*. (A. Aköz, Dü.) Konya: Selçuk Üni. Fen Edebiyat Fak. Yayınları.
- Tanör, K. (2002). *Osmanlı-Türk Anaysal Gelişmeleri*. İstanbul: YKY.
- Tarhan, T. (tarih yok). *Ön Asya Dünyalarında İlk Türkler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022). *Tarım İstatistiki Verileri (1991-2022)*. Ankara: Tarım ve Orman Bakanlığı.
- Taş, Y. (1995). Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Türkiye'de Özelleştirme Çalışmaları. *İstanbul Üni - Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 27-28.
- Taşağıl, A. (1998). *Hazarlar* (Cilt XVII). İstanbul: TDVİA.
- Taşağıl, A. (2000). *İdil Bulgar Hanlığı. İslam Ansiplopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Taşağıl, A. (2003). *Gök-Türkler I*. Ankara: TTK.
- Taşağıl, A. (2004). *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu .
- Taşağıl, A. (2014). Karlukların Coğrafi Dağılımı Üzerine. *Karlukların Coğrafi Dağılımı Üzerine* (Cilt 24, s. 76). içinde İstanbul: Türkiyat Mecmuası.
- Taşağıl, A. (2016). *Gök Tengrinin Çocukları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

- Taşağıl, A. (2021). *İlk Türkler Bozkırdan Dünyaya Yayılanlar* . İstanbul: Kronik Kitap.
- Temir, A. (1965). *Eski Türk Yazıtlarında Savaş Tasvirleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yayınları.
- Temir, A. (2010). *Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı* (Cilt 8). (H. Güzel, Dü.) İstanbul: Yeni Türkiye.
- Tezel, Y. (1986). *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi (1923-1950)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Tezel, Y. (1994). *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi* (3. Baskı b.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Togan, Z. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş* . İstanbul.
- Togan, Z. (1988). *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 5). İstanbul.
- Tonguç, İ. (1949). *Eğitim Yoluyla Canlandırılacak Köy*. (C. Geray, Dü.) İstanbul: Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı.
- Topsakal, İ. (2000). X-XII YY İdil Bulgarları Tarihi ve İslamiyet. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul.
- Tuncer, S. (2016). II. Meşrutiyet Döneminde Bir İdari Reform. *II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri* (s. 574). İstanbul: Onikilevha.
- Turan, O. (1945). *Eski Türkler'de Okun Hukuki bir Sembol Olarak Kullanılması* (Cilt C IX). Ankara: TTK Basımevi.
- Turan, O. (1977). Kılıç Arslan II. *İslam Ansiklopedisi* (s. 701). içinde
- Turan, O. (1998). *Selçuklular ve İslamiyet* (Cilt I). İstanbul: Ötüken - Neşriyat.
- TÜİK. (2022). *Türkiye İstatistik Kurumu 2015-2020 Nüfus Oranları*. Ankara: TÜİK.
- TÜİK. (2022). Türkiye'nin 1927- 2022 Yılları Nüfus Sayım Sonuçları ve Oranları. (K. Petek, Dü.) *Coğrafya Dergisi*(35), 1-16.

TÜİK. (2022). *Türkiye'nin 2011-2022 Yılları Köy Yerleşim Sayıları İstatistiği*. Ankara: TÜİK

TÜİK. (2022). *Türkiye'nin Kırsal-Kent Nüfus Yaş Oranları*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.

TÜİK. (2024). Türkiye Kırsal ve Şehir Nüfus Oranları. TÜİK içinde, *İstatistik Nüfus Göstergeleri* (s. 8). Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

Türk Dil Kurumu. (2023, 08 17). www.tdk.gov.tr: www.tdk.gov.tr adresinden alındı

Türk Dil Kurumu. (2023, 08 07). www.tdk.gov.tr. Türk Dil kurumu: www.tdk.gov.tr adresinden alındı

Türkan, Ç. (1994). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy Kanununun Çıkarılması. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları*, 2(4).

Ulu, M. (2021). IX. ve XV. YY Osmanlı Toplumunda Halvetilik ve Halvetiler. *Necmettin Erbakan Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 12.

Ulusoy , A., & Akdemir, T. (2009). *Mahalli İdareler*. Ankara: Seçkin.

Usta, A. (2002). *Moğol İstilasına Kadar Kıpçaklar ve Harzemşahlar Devleti* (Cilt 4). Ankara: Yenit Türkiye Yayınları.

Uzunkaya, U. (2014). Uygur Sivil Belgelerinden Hareketle Uygurlarda Yerleşik Yaşam . *Türkbilig*, 42.

Varis, A. (2019). *Orta Asya Türk Tarihine Giriş*. Ankara: A Kitap Yayınevi.

Veli, H. (2021). *Eski Uygurlarda Yerleşik Yaşam Kültürü*. İstanbul: Ötügen Yayınları.

Vernadsky, G. (2007). *Moğollar ve Ruslar*. (E. Özbilen, Çev.) İstanbul: Selenge.

VII. Türk Tarih Kongresi. (1972)., 1, s. 246. Ankara.

Vladimirtsov, B. (1994). *Moğolların İktimai Tarihi*. (A. İnan, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Weili, B. (2021). Eski Uygruların Yerleşik Yaşam Kültürü . *Yıldız Teknik üniversitesi*, 333.

Yalçın, S. (2001). *Alpaslan Türkeş*. Ankara: Sivas Ülkü Ocakları Yayınları.

Yaşar, B. (2011). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. Ankara.

Yazıcı, H. (2023, 03 10). Şehirlere İç Göç Hareketleri. (K. Petek, Röportaj Yapan)

Yücel, M. (2002). *Hazar Hanlığı, "Türklar Ansiklopedisi"* (Cilt II). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Zeren, M. (2015). Maniheizm ve Budizm'in Uyguların Kültür Hayatına Etkileri .
Yayınlanmamış Doktora Tezi .